

ISBN 978-966-10-0445-9



Додаткова інформація:



т/ф (0352) 430046, 520607; (044) 2968956
E-mail: publishing@budny.te.ua
office@bohdan-books.com
www.bohdan-books.com



МУЗИКА ▪ СЛОВНИК-ДОВІДНИК





Ю. Є. ЮЦЕВИЧ

МУЗИКА

СЛОВНИК-ДОВІДНИК



Ю.Є. Юцевич

МУЗИКА
СЛОВНИК-ДОВІДНИК

Видання друге, доповнене і перероблене



ТЕРНОПІЛЬ
НАВЧАЛЬНА КНИГА – БОГДАН

ББК 85.31я2
УДК 78.01
Ю94

Рецензенти:
доктор мистецтвознавства, професор
В.Ф. Іванов
доктор педагогічних наук, професор
В.І. Дряпіка

Юцевич Ю.Є.
Ю 94 Музика. Словник-довідник. — Вид. 2-ге, переробл. і доп. — Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2009. — 352 с., 77 нотних прикладів та малюнків.

ISBN 978-966-10-0445-9

У словнику пояснюється значення близько 2500 термінів з теорії, історії музики, акустики, музичного виховання, загальної та музичної психології й педагогіки, вокального мистецтва, хорознавства, інструментознавства і практики виконавства, фольклору й етнології, подається широке коло відомостей про жанри, стилі, музичні форми та засоби народної, духовної, класичної та сучасної музики. У стислій, лаконічній формі розповідається про історичні та сучасні значення термінів, їх походження та побутування.

Для учителів музики загальноосвітніх та музичних шкіл, студентів та викладачів вищих навчальних закладів, працівників наукових установ, видавництв, радіо і телебачення, а також усіх шанувальників музичного мистецтва.

ББК 85.31я2

ISBN 978-966-10-0445-9

Присвячується 100-річчю від дня народження вченого-акустика, композитора, педагога
Євгена Омеляновича Юцевича

Від автора

Пропонований словник музичних термінів є найповнішим з усіх існуючих довідників і містить близько 2500 статей з різних питань теорії, історії музики, музичного виховання, акустики, загальної та музичної психології й педагогіки, вокального мистецтва, хорознавства, інструментознавства і практики виконавства, фольклору й етнології, широке коло відомостей про жанри, стилі, музичні форми та засоби духовної, класичної, сучасної музики, джазу, попу, репу, кантрі, року тощо. Статті у стислій, лаконічній формі розкривають історичні та сучасні значення термінів. Якщо термін має кілька значень, кожному з них відповідає частина статті зі своїм порядковим номером. У словнику вживаються загальноприйняті скорочення. Так, якщо термін, що є назвою статті, повторюється в тексті, він позначається початковою літерою або літерами. Зміст окремих статей проілюстровано нотними прикладами та малюнками. Крім того, щоб уникнути дублювання і надмірної описовості матеріалу, до словника включено додатки, що сприяють повнішому розкриттю й унаочненню змісту статей. В кінці книжки наведено слова і терміни, що вживаються в навчальній та музичній літературі іноземними (переважно італійською) мовами, а також загальновживані скорочення.

Перероблене видання словника музичних термінів, сподіваюся, стане надійним джерелом фахової інформації для вчителів музики загальноосвітніх і музичних шкіл, викладачів та студентів музично-педагогічних закладів, інститутів й училищ культури, керівників та учасників самодіяльних художніх колективів, численних шанувальників музичного мистецтва. Цей словник практично є найбільшим довідковим музичним виданням українською мовою, відтак дефініції, вміщені в ньому, можуть вважатись термінологічною нормою для викладання базового музичного компонента художньої освіти.

Під час доопрацювання словника були використані такі джерела: Енциклопедія українознавства, Музична енциклопедія та інші довідкові посібники, а також статті музикантів-педагогів, естетиків, музикознавців, фольклористів, навчальні програми та посібники з музики для загальноосвітніх і музичних шкіл, музично-педагогічних і музичних навчальних закладів.

Автор висловлює щиру подяку за критичні зауваження, цінні поради та дружню допомогу, надану йому передчасно померлим В.С. Симоненком, академіками АПН України С.У. Гончаренком та І.А. Зязюном, докторами мистецтвознавства В.Ф. Івановим і В.Л. Клином, докторами педагогічних наук Б.А. Бриліним, В.І. Дряпікою, О.Я. Ростовським, кандидатами педагогічних наук Ю.А. Соколовським, Л.П. Філоненком, Є.М. Межуєвим та іншими фахівцями.

Усі зауваження й пропозиції читачів будуть з вдячністю прийняті та враховані в подальшій роботі над словником музичних термінів.

ПОЯСНЕННЯ ДО СЛОВНИКА

Музичні терміни у словнику викладені за абеткою і набрані жирним шрифтом з позначенням наголосів. Якщо термін має іншомовне походження, то в дужках вказується його приналежність до тієї чи іншої мови та іншомовне написання, а також пояснення терміна, наприклад:

ДЕМПФЕР (нім. ***Dampfer*** — глушник);
ІНТЕРВАЛ (від лат. ***intervallum*** — відстань);
ЛІРА (грец. ***Lyra***).

У тексті статей, як посилання, курсивом подано терміни, до яких слід звертатись для того, щоб розширити інформаційність статті.

В другому розділі словника після написання терміна мовою оригіналу подається в дужках його вимова, після цього розкривається значення, наприклад:

PIZZIKATO (піцикато) — щипком.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ НАЗВ МОВ:

англ. — англійська
болг. — болгарська
вірм. — вірменська
грец. — давньогрецька
груз. — грузинська
ест. — естонська
ісп. — іспанська
італ. — італійська
казах. — казахська
лат. — латинська
латис. — латиська
лит. — литовська
нім. — німецька
перс. — перська
польс. — польська
португ. — португальська
рос. — російська
рум. — румунська
санскр. — санскрит
тюрк. — тюркські
угор. — угорська
фін. — фінська
франц. — французька
япон. — японська



А... АН... (грец. ***а..., an...*** — початкова частина слова зі значенням заперечення) — префікс на позначення заперечення, відсутності або недостатності означуваного явища, дії, процесу, властивості тощо.

АБЕ́ТКА МУЗИ́ЧНА, алфавіт музичний — буквена система позначення звуків різної висоти, що виникла в Давній Греції не пізніше III ст. до н.е. На зорі Середньовіччя поряд з давньогрецькою буквеною нотацією застосовувались літери латинської абетки. Після введення у практику лінійної системи запису нот А. м. втратила своє значення і використовується як додатковий засіб позначення окремих звуків, акордів і тональностей.

АБРЕВІАТУ́РА (від лат. ***abbrevio*** — скорочую) — знаки скорочення і спрощення нотного запису. А. використовується для позначення повторень частини п'єси або окремих тактів, інструментів у партитурі, термінів, груп нот, подвоєння звуків, перенесення їх вгору або вниз на октаву. До А. також належать *мелізми* (див. *Додаток* VI).

АБСОЛЮ́ТНИЙ СЛУХ — здатність розпізнавати та відтворювати висоту будь-якого звуку без попереднього слухового настроювання. Відсутність А. с. не є перешкодою для навчання музики або композиторської діяльності.

АВАНГАРДИ́ЗМ (франц. ***avant-garde,*** буквально — передовий загін) — узагальнююча назва течій сучасного музичного мистецтва, яким притаманний розрив з традиціями класичної музики, пошук нових форм та виражальних засобів. До А. в музиці належать: *алеаторика, додекафонія, електронна, конкретна, пуантилістична, сонористична* та ін. музика. Найвідоміші представники А.: Л. Беріо, С. Буссотті, П. Булез, Л. Ноно, П. Шеффер, К. Штокгаузен та ін.

АВАНГА́РДНИЙ ДЖАЗ — умовна назва стилів та напрямків джазу, спрямованих на модернізацію музичної мови, оволодіння новими, нетрадиційними виражальними засобами та технічними прийомами. До А. д. належать: *фрі джаз, «третя течія», електронний джаз,* деякі експериментальні форми *хард-бопу, кул-джазу, модального джазу* тощо.
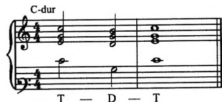
АВАНГА́РДНИЙ РОК — умовна назва музичних стилів та напрямків, які увібрали все, що набуло розвитку в сучасній рок-музиці під впливом синтезу власне року, джазу, фолку тощо. Терміном А. р. також позначаються нетрадиційні музичні форми сучасної молодіжної культури.

АВЛЕ́ТИКА — мистецтво гри на *авлосі.*

АВЛО́ДІЯ — спів у супроводі *авлоса.*

А́ВЛОС (грец. *aulos*) — давньогрецький духовий музичний інструмент з подвійною тростиною, який мав від 4-х до 15-ти бічних отворів. Діапазон — від *ре* малої октави до *мі* другої октави. Застосовувався в античній трагедії, військовій музиці.

АВТЕНТИ́ЧНИЙ КАДА́НС (від грец. *autentikos* — справжній) — завершення музичного твору або музичного речення за допомогою переходу акорду домінантової функції до тонічної (див. *Каданс*).



А́ВТОР (від лат. *au(c)tor* — творець) — людина, що створює літературний, музичний, науковий, художній або інший твір. А. музичного твору — *композитор*.

А́ВТОРСЬКА ПІ́СНЯ — умовна назва музично-поетичного твору, автором тексту, музики і виконавцем якого є одна й та сама людина. Значної популярності зажили А. п. В. Висоцького, О. Галича, О. Дольського, О. Богомолець, В. Доліної, О. Розенбаума та ін.

А́ВТОРСЬКИЙ КОНЦЕ́РТ — прилюдне виконання концертної програми, складеної з творів одного композитора. В А.к. самі автори часто виступають як виконавці — диригенти або солісти.

АВТОФО́НІЯ (від грец. *autos* — сам і *phone* — звук) — у вокальній методиці — слухання співаком власного голосу. Сприймання голосу співаком суттєво відрізняється від сприймання слухачів, оскільки, крім акустичних якостей звука, що відбивається ззовні, співак сприймає також вібраційні та інші відчуття (див. *Вокальний слух*). Для того, щоб наблизити А. до реального звучання голосу, співаки вдаються до різноманітних прийомів, а також спеціальних акустичних пристроїв.

АГА́Ч–КОМУ́З — дагестанський триструнний щипковий інструмент з видовбаним корпусом совкоподібної форми. А.-к. використовується для супроводу співу кумиками, даргинцями, а також аварцями.

А́ГНУС ДЕ́Ї (лат. *Agnus Dei* — агнець божий) — католицький церковний гімн; заключний розділ меси. Музика А.д. має лірично-скорботний характер. Видатні зразки А.д. створили Й.-С. Бах, Л. ван Бетховен, Д. Верді, Л. Керубіні, В.-А. Моцарт та ін.

АГО́ГІКА (від грец. *agoge* — веду, рухаю) — незначні відхилення (уповільнення або прискорення) від темпу та метру під час виконання, що підпорядковуються завданням створення художнього образу. А. може визначатись автором або виникати залежно від художнього задуму та інтуїції виконавця.

АДА́ЖІО (італ. *adagio* — повільно, спокійно) — 1. Повільний темп (див. Додаток XI). 2. Частина твору (симфонії, концерту, сонати, квартету), яка написана в повільному темпі та має характер глибокого роздуму. 3. Повільний ліричний танець у класичному балеті.

АДАПТА́ЦІЯ СЛУ́ХУ — здатність слуху підсвідомо пристосовуватись до сприйняття звуку різної сили. Якщо нижчий поріг А.с. практично не обмежений, то верхнім порогом є сила в межах 140–150 дб. Її перевищення може викликати в слуховому апараті людини незворотні зміни, аж до повної або часткової глухоти.

АДА́ПТЕР (від лат. *adapto* — пристосовувати) — пристрій для відтворення звукозапису.

АЕ́Д (грец. *aedon*) — давньогрецький співець, виконавець епічних пісень про богів та героїв, які він виконував, супроводжуючи спів грою на музичному інструменті.

АЕРОФО́НИ (від грец. *aer* — повітря і *phone* — звук) — музичні інструменти, де джерелом звуку є стовп повітря, що знаходиться в каналі ствола інструмента. А. поділяються на флейтові, язичкові та мундштукові.

А́ЗБУКА МУЗИ́ЧНА — давньоруські теоретичні посібники, що входили до складу співацьких книг, починаючи з XV ст. Спочатку А.м. обмежувалась переліком *знамен,* потім до цього переліку додавалось «тлумачення знамені», наводились *фіти*, тобто мелодичні формули, що виконували роль вокалізів, допомагаючи розвивати музичну пам'ять, дихання, опановувати співацькими та виконавськими навичками. Найбільш повними зразками А. м. є «Извещения о согласнейших пометах» (XVII ст.) та «Ключ» до читання крюкового письма (XVII ст.). А. м. є важливим джерелом вивчення давньоруської музичної культури.

АЗМА́РІ — ефіопський співець, який виконує хвалебні, сатиричні та історичні пісні, імпровізуючи текст за давніми канонами. Спів — гортанний, носовий. А. супроводжують на однострунному смичковому інструменті — *месинко*.

АЙТИ́С (від казах. *айту* — розповідати) — змагання казахських *акинів*, одна з форм казахського фольклору.

АКАДЕМІ́ЧНИЙ СТИЛЬ — в мистецтві стиль, що відповідає традиціям, стійким правилам та встановленим зразкам, які пройшли випробування часом.

А КАПЕ́ЛА (італ. *a cappella*) — хоровий спів без інструментального супроводу, дуже поширений у народній творчості та професійній хоровій музиці, зокрема прибалтійській, російській та українській. У стилі А. к. написано велику кількість творів вокальної музики для хорів і ансамблів без супроводу (див. *Капела*).

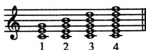
АКА́ФІСТ (від грец. *akathistos* — не сидячи) — урочистий православний спів на честь Христа і святих, що виконується стоячи.

АКИ́Н — народний музикант-імпровізатор, співак і поет в Казахстані та Киргизстані. Складаючи пісні, А. акомпанує собі на *домбрі.*

АКОЛА́ДА (франц. ***accolade*** — з'єднувати дужкою) — пряма або фігурна дужка, що з'єднує два або більше нотоносців у фортепіанних, органних п'єсах, хорових, оркестрових та інструментальних партитурах (див. *Додаток* І).

АКОМПАНЕМЕ́НТ (франц. ***accompagnement*** — супровід) — музичний супровід основної партії (мелодії) вокального чи інструментального твору. Виконують на фортепіано, акордеоні, гітарі та інших інструментах, а також інструментальним, вокальним ансамблем, хором, оркестром. Виконавець А. — акомпаніатор, виконувати А. — акомпанувати.

АКО́РД (італ. ***accordo*** — узгодженість, злагода) — сукупність кількох (не менше трьох) різних за висотою звуків, що звучать одночасно. Найбільш поширеним є А. терцієвої побудови, складові звуки якого розташовані (або можуть бути розташованими) за терціями. А. терцієвої побудови, що складається з трьох звуків, називається *тризвуком* (1), з чотирьох — *септакордом* (2), з п'яти — *нонакордом* (3), з шести — *ундецимакордом* (4). Кожний звук акорду має свою назву: нижній — *основний тон,* або *прима* (позначається цифрою 1). Решта звуків розташовуються терціями вгору і називаються: *терцієвий тон (терція)* — (3), *квінтовий тон (квінта)* — (5), *септимовий тон (септима)* — (7), *ноновий тон (нона)* — (9). Кожний звук А. можна перенести в іншу октаву, подвоїти, потроїти і т. д. При цьому А. зберігає свою назву, крім тих випадків, коли основний тон переходить в середній або верхній голос (див. *Обернення акорду).* А. терцієвої побудови є основним складником *гармонії* (див. *Додаток* XIV).
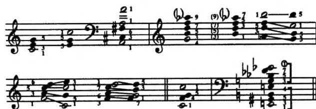



Акордеон

АКОРДЕО́Н — різновид хроматичної *гармоніки.* Має дві клавіатури: кнопкову (з готовими акордами) для лівої руки та фортепіанну (з клавішами) — для правої. Це є характерною ознакою А., що відрізняє його від інших видів гармоніки (зокрема від *баяна*). Наявність перемикачів регістрів дає можливість змінювати тембри інструмента та подвоювати звуки в октаву та унісон. Застосовують як сольний та акомпануючий інструмент. А. також входить до складу різних естрадних ансамблів.

АКО́РДИ НЕТЕ́РЦІЄВОЇ ПОБУДО́ВИ — сукупність трьох (або більше) звуків, які неможливо розташувати за терціями. До А. н. п. належать ті акорди, звуки яких розташовані за квартами (О. Скрябін, А. Шенберг), або акорди мішаної побудови (С. Прокоф'єв, А. Берг).

АКО́РДИ ТЕ́РЦІЄВОЇ ПОБУДО́ВИ — див. *Акорд (Додаток* XVI).

АКО́РДОВИЙ ЗВУК — звук, що входить до складу *акорду.* А.з. є звуками будь-якого співзвуччя, які можна розташувати за терціями, а в акордах нетерцієвої побудови (наприклад, квартової) — у визначеному порядку. В разі відсутності чіткої системи побудови акордів різниці між акордовими і позаакордовими звуками немає.



АКСЕЛЕРА́ЦІЯ (від лат. ***acceleratio*** — прискорення) — прискорення індивідуального розвитку людини в дитячі та юнацькі роки. Процес А., зокрема, викликає прискорення формування голосу людини. За науковими даними (Е.С. Вільчковський, Ю.Є. Юцевич), через А. мутаційний процес тепер розпочинається на 2–2,5 роки раніше, ніж це було в 30-х рр. XX ст.

АКТ (від лат. ***actus*** — дія) — 1. Завершена частина сценічного твору, що відокремлюється від іншої антрактом. 2. Музика між частинами п'єси.

АКУ́СТИКА (від грец. ***akustikos*** — слуховий) — 1. Наука про звук. Розділ фізики, що вивчає властивості та закономірності звукових явищ. Поділяється на загальну А., фізіологічну А. (вивчає утворення та сприймання звуку живими істотами), *музичну акустику*, атмосферну А. (вивчає поширення звуку в атмосфері), архітектурну А., гідроакустику, електроакустику. 2. Умови для поширення звукових хвиль у приміщеннях, зумовлені формою та матеріалом будівлі.

АКУ́СТИКА МУЗИ́ЧНА — розділ акустики, що вивчає природу музичних звуків та співзвуч, а також музичні системи та фізичні закономірності музики у зв'язку з її сприйманням та відтворенням. А. м. вивчає такі явища, як висота, сила, тембр і тривалість музичних звуків, консонанс і дисонанс, музичні системи, музичний слух, співацький голос, музичні інструменти, електронну музику тощо.

АКУСТИ́ЧНА МУ́ЗИКА — умовний терміну у т. з. «молодіжній музиці», яким позначається виконання твору співаками й інструменталістами в «живому» звучанні, тобто без використання фонограми.

АКЦЕ́НТ (від лат. ***accentus*** — наголос) — виділення окремого звука або акорду за допомогою його динамічного або агогічного підсилення. Позначається знаками: V, >, ***sf*** (від італ. *sforzando* — раптовий наголос).

АЛЕАТО́РИКА (від лат. *alea* — жереб, випадковість, гральна кість) — напрям у сучасній музиці, що проголошує випадковість першоджерелом творчості та виконавства. Випадковість вноситься різними способами: жеребом, шаховими ходами, цифровими комбінаціями, тасуванням нотних аркушів, киданням гральних костей, розбризкуванням кольорових фарб на нотному аркуші. «Абсолютна», «тотальна» А., у якій композитор лише дає твору назву та своє ім'я, обмежена організацією звукового номера і призводить до розпаду традиційної музичної форми, до непідвладного свідомому контролю звукового хаосу. Засновниками А. були П. Булез та К. Штокгаузен. І. Стравинський вважав композиторів-алеаториків «ворогами мистецтва».

АЛЕГРЕ́ТО (італ. *allegretto*) — помірно швидкий темп (див. *Додаток* XI).

АЛЕ́ГРО (італ. *allegro* — веселий, жвавий) — 1. Швидкий, жвавий темп *(див. Додаток* XI). 2. Частина твору (сонатне алегро в симфонії, концерті, сонаті тощо). Найчастіше — перша частина. 3. Умовна назва п'єси, що не має спеціальної назви, але написана в темпі А.

АЛЕ́ГРО МОДЕРА́ТО (італ. *allegro moderato*) — помірно швидкий темп.
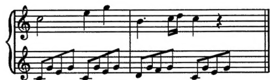
АЛЕМА́НДА (франц. *allemanda* — німецька) — величний та плавний танець німецького походження з помірним темпом, поширений в XVI — XVIII ст. Розмір — 4/4. Як елемент класичної музичної форми зустрічається в перших частинах сюїт Й.-С. Баха, Г.Ф. Генделя та інших композиторів того часу.

АЛІ́КВОТНІ СТРУ́НИ (від лат. *aliquot* — кілька). Див. *Резонансні струни.*

АЛІЛУ́Я (грец. *alleluja* — хваліть Бога) — урочистий релігійний пісне-спів з характерним розспівом на окремих складах слова. Найкращі зразки А. належать Й.-С. Баху, Г.-Ф. Генделю, В.-А. Моцарту, П.І. Чайковському і за своїм художнім значенням сягають далеко за межі культової музики.

А́ЛЬБА (провансальське *alba* — вранішня зоря, світанок) — ранкова пісня, музично-поетичний жанр трубадурів та мінезингерів.

АЛЬБЕ́РТІЄВІ БАСИ́ — виклад партії лівої руки у фортепіанній п'єсі у вигляді ритмічно розкладених за звуками акордів. Назва А. б. пов'язана з ім'ям італійського композитора Д. Альберті, який нібито винайшов цей прийом.



АЛЬБО́М — у практиці запису естрадної музики — довгограюча платівка, компакт-диск, аудіокасета, на якій записано концертну програму виконавця або групи. Подвійний А. складають дві платівки. Золотий А.— назва, що залежить від тиражу, яким

видано запис (Великобританія — 150 тис., Німеччина — 250 тис., Франція — 1200 тис). А., виданий тиражем понад 1 млн. примірників, називають платиновим. Цікаво, що найбільшу кількість таких А. записав великий тенор Енріко Карузо (1873–1921).

АЛЬБОРА́ДА (від ісп. *alborada* — світанок) — іспанські вокальні та інструментальні твори, в яких змальовано картину світанку, настання ранку, або ті, які виконують зранку на відкритому повітрі. Найбільш відомі: А.І. Альбеніса, Ж. Бізе, М. Равеля, Ф. Пуленка та ін. Як епізод, А. входить до «Іспанського капричіо» М.А. Римського-Корсакова.

А́ЛЬТ (від лат. *altus* — високий) — 1. Низький дитячий або жіночий голос. Діапазон від *а* до *е2. 2.* Партія в хорі чи вокальному ансамблі з низьких дитячих або жіночих голосів (мецо-сопрано та контральто). 3. Смичковий інструмент з родини скрипок (італ. *viola*). Стрій струн — *с, g, d1, а1* — на квінту нижче від строю скрипок. Діапазон від с до *е3,* нотується в альтовому та скрипковому ключах. Входить до складу симфонічного оркестру та камерних ансамблів, застосовується і як сольний інструмент. 4. Різновид духового інструмента. 5. Різновид деяких оркестрових інструментів (А.-кларнет, А.-тромбон, А.-домра, А.-балалайка, А.-саксофон і т. ін.).

АЛЬТГО́РН (нім. *Althorn*) — див. *Бюгельгорни.*

АЛЬТЕРА́ЦІЯ (від лат. *altero* — змінювати) — 1. Підвищення або пониження будь-якого ступеня ладу на півтону або тон за допомогою знаків альтерації без змінювання назви ступеня. Знаки А.: *дієз* означає підвищення на півтону; *бемоль* — пониження на півтону; *дубль-дієз* — підвищення на тон; *дубль-бемоль* — пониження на тон. Скасування попереднього знака А. позначається знаком *бекар.* Випадкові знаки А. діють тільки в межах такту, де вони написані. Ключові знаки А. записують на початку нотного стану після ключів. Вони діють у всіх октавах до кінця твору або до наступної зміни знаків (див. *Додаток* V). 2. У вченні про гармонію — хроматична видозміна основних нестійких ступенів звукоряду, що загострює їх тяжіння до стійких звуків тонічного тризвуку. Акорди, які містять такі звуки, називаються *альтерованими.* 3. В мензуральній нотації — подвоєння другої з двох однакових тривалостей під час перетворення дводольного метра у тридольний.

АЛЬТЕРО́ВАНІ АКО́РДИ — акорди, що включають альтеровані ступені ладу.

АЛЬТО́ВИЙ ГОБО́Й, гобой д'амур, англійський ріжок — різновид гобоя, що відрізняється від звичайного гобоя грушоподібним розтрубом та більшим розміром. Звучить на малу терцію нижче від звичайного гобоя. Діапазон — від *g* до *d3.*

АЛЬТО́ВИЙ КЛЮЧ — ключ з групи *до (С)*: означає, що нота *до* першої октави *(с1)* розташована на третій лінійці нотного стану; вживається для запису партій альта та віолончелі (з родини скрипкових), а також тромбона. (Див. *Ключ*).

АМБУШЮ́Р (франц. *embouchure*, від *bouche* — рот) — спосіб складання губ і язика під час гри на мідних духових музичних інструментах.

АМВРОСІА́НСЬКИЙ ГІМН — назва поширеного церковного гімну «Te Deum laudanum» («Тебе, Бога, хвалимо»), авторство якого помилково приписували єпископу Амвросію (IV ст.). Музику на текст А.г. писали Г.Ф. Гендель, Г. Берліоз, Дж. Верді, М.А. Римський-Корсаков, Дж. Сарті, а також українці Д. Бортнянський та А. Ведель.

АМВРОСІА́НСЬКИЙ СПІВ — старовинні співи римсько-католицької церкви, запроваджені міланським єпископом Амвросієм у IV ст. Мова гімнів барвиста, образи яскраві та виразні, основу музики складають народні наспіви міланців. Після введення григоріанського співу (VI ст.) А. с. зберігся лише в церквах Мілана.

АМПЛІТУ́ДА (від лат. *amplitudo* — величина, об'єм) — величина відхилення вібратора від положення рівноваги. Від А. залежить *сила* звуку, яку людина суб'єктивно сприймає як *гучність*. Чим більша А. коливань звуку, тим гучнішим він сприймається.

АМПЛУА́ (від франц. ***emploi*** — застосування, уживання) — в музичному театрі — ролі та партії певного характеру залежно від вокальних та сценічних можливостей співака, а також його становища в театрі.

АМУ́ЗІЯ (від грец. ***а..., an...*** — початкова частина слова зі значенням заперечення, ***musike*** — музика) — втрата здатності впізнавати або відтворювати відому мелодію. А. є наслідком розладу сприймання навколишніх музичних явищ та порушення сенсорного синтезу. А. характеризується органічними ураженнями центральної нервової системи.

АНА́ЛІЗ МУЗИ́ЧНИХ ТВО́РІВ — 1. Наукове дослідження музичних творів — їх змісту, стилю, форми, музичної мови та її елементів — як єдиного цілого.

АНГЕМІТО́ННИЙ ЗВУКОРЯ́Д (від грец. ***an*** — без, ***hemi..*** — напів..., ***tonos*** — тон) — безпівтоновий звукоряд, інші безпівтонові утворення. Розвиненим А.з. є *пентатоніка.*

АНГКЛУ́НГ — давньоіндонезійський ударний музичний інструмент з родини *ідіофонів.* Складається з бамбукових трубок, закріплених на прямокутній рамі. Звук видобувається паличками.

АНГЛЕ́З (франц. ***anglaise*** — англійський) — загальна назва народних танців англійського походження — дво- та чотиридольних *контрдансів,* три- та дводольних *хорнпайпів.* За музикою близький до *екосезу,* за формою — до *ригодону.*

АНГЛІ́ЙСЬКИЙ РІЖО́К — духовий дерев'яний інструмент з родини *гобоїв* (альтовий гобой). Діапазон від *е* до *в2.* Входить до складу симфонічного оркестру.

АНДА́НТЕ (італ. ***andante*** — йти помірним, повільним кроком) — 1. Темп, що відповідає рівномірно повільному кроку (*див. Додаток* XI). 2. Частина музичного твору, написаного в темпі А. 3. Умовна назва п'єси, що написана в помірному темпі, але не має спеціальної назви.

АНДАНТИ́НО (італ. ***andantino***) — помірний темп, швидший, ніж *анданте* (див. *Додаток XI*).

АНДЕ(Р)ГРА́УНД (англ. ***underground*** — підпільний) — сильний соціально-політичний рух у мистецькому середовищі, що ґрунтується на субкультурі хіпі другої половини 1960-х років і виник на півдні Західного узбережжя США. Узагальнивши філософію хіпі та різні мистецькі течії, прихильники А. експериментували з виражальними засобами, виступаючи перед вузьким колом шанувальників і принципово відмовляючись від комерційного успіху.

АНДЕ(Р)ГРА́УНД–РОК — напрямок року, що виник у другій половині 60-х років XX ст. Музиканти А.-р. намагались віднайти нетрадиційні шляхи, «підпільно» експериментували з текстами і звуком, демонструючи свої композиції вузькому колу шанувальників і нехтуючи комерційними аспектами творчості. Коли в 1969 році розпочався випуск серії платівок «Це андерграунд», настав час нівелювання специфіки та незалежності А. р.

АНОТА́ЦІЯ (лат. ***annotatio*** — зауваження) — короткий виклад змісту музичного твору, який включає: повну назву твору; відомості про авторів музики і літературного тексту; жанр, форму, фактуру, тональність, темп, метр, ритмічні особливості, динаміку, звуковедення та голосоведення, склад виконавців, діапазон, теситуру тощо. В музично-педагогічних навчальних закладах замість А. використовується цілісний художньо-педагогічний розбір твору, що включає, крім згаданих компонентів, психолого-педагогічний аспект. Це дає можливість визначити комплекс засобів, необхідних для розкриття ідейно-художнього змісту твору та реалізації його педагогічного потенціалу.

АНСА́МБЛЬ (франц. ***ensemble*** — спільно, разом) — 1. Група виконавців, які виступають спільно (дует, тріо, квартет, квінтет, секстет тощо). В практиці музичного виконавства існують А. різного складу: вокальні, інструментальні, вокально-інструментальні, струнні, фортепіанні, духові, об'єднані А. хору, оркестру, балету тощо. 2. Спільне виконання музичного твору кількома виконавцями. 3. Узгодженість, злагодженість виконання в музиці, хореографії тощо. 4. Музичний твір, написаний для виконання кількома виконавцями *(дует, тріо, квартет, квінтет, секстет, септет, октет, нонет, децимет* тощо). 5. Завершений номер з опери, ораторії, кантати для групи співаків з супроводом або без нього. 6. Великий виконавський колектив (А. пісні і танцю; А. класичної музики ім. Б. Лятошинського тощо).

АНТИФО́Н (від грец. ***antiphonos*** — той, що звучить у відповідь) — почерговий спів соліста і хору або двох частин хору, які наче ведуть діалог.

АНТИФОНА́РІЙ — співацька книга римсько-католицької церкви, що включає репертуар *григоріанського хоралу, зібрання антифонів, респонсоріїв* та *псалмів,* які виконуються поза *месою.*

АНТИЦИПА́ЦІЯ (лат. ***anticipatio*** — передбачення) — здатність заздалегідь уявляти майбутні явища, передбачення наступних дій або поведінки індивіда. А. має значення в індивідуальному вокальному та інструментальному навчанні музики.

АНТИ́ЧНА МУ́ЗИКА — музика Стародавньої Греції та Риму.

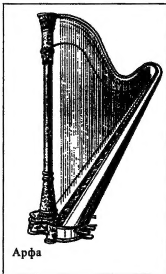
АНТИ́ЧНІ ЛАДИ́ — див. *Давньогрецькі лади.*

АРТИКУЛЯ́ЦІЯ (лат. *articulatio* — розчленування, від *articulo* — членувати) — 1. Спосіб виконання звуків під час співу або гри на музичному інструменті. Існує три види А.: зв'язана (legato), роздільна (non legato) і коротка (staccato) з великою кількістю градацій у кожному виді. В нотопису А. передається за допомогою слів (legato, non legato, legatissimo, pizzicato, tenuto, portato, staccatissimo, legato secco, glissando, portamento тощо) або відповідними графічними позначками: лігами, крапками, рисками, акцентами і.т.д . 2. Чітке, виразне вимовляння голосних у співі, що залежить від способу організації роботи голосового апарата. Вимовляння приголосних у співі називається *дикцією.*

АРТИ́СТ (франц. *artiste* — митець) — особа, яка професійно займається мистецтвом. Музикант — виконавець (*співак, інструменталіст, диригент, хормейстер* та ін.), який виступає на оперній сцені або концертній естраді. В широкому розумінні — діяч мистецтв, поет, композитор, художник, письменник, людина творчої вдачі.

АРТ–РО́К (англ. *art* — художній і *рок*) — сукупність форм року, музичною основою яких є елементи джазу, електронної та академічної музики як у вигляді стилізації, так і прямого запозичення фрагментів мелодії або використання її інструментарію та прийомів аранжування. Помітну роль відіграє сценографія. Під час концертів відбуваються міні-вистави.

А́РФА (нім. *Harfe*) — струнний щипковий музичний інструмент давнього походження. Сучасна арфа має 46 струн та 7 педалей для перестроювання основного звукоряду (*до-бемоль мажор*) в інші тональності. Діапазон А. від *Ges1* до *fis4*. А. має ніжний, дзвінкий, сріблястий за тембром звук. Застосовується як сольний, ансамблевий та оркестровий інструмент.


Арфа

АРХАЇ́ЧНИЙ ДЖАЗ (англ. *archaic jazz*) — рання стадія розвитку негритянської інструментальної музики, яку виконували нью-орлеанські духові оркестри, серед яких формувався *джаз.* А. д. охоплював період від 1860 до 1890 років XIX ст. і став попередником класичної джазової музики.

АРХІВ ЗВУКОЗА́ПИСІВ, фоноархів — заклад, де збирають та зберігають фонограми музичних творів та фонодокументи. Найдавніші А.з. — Австрійської академії наук (1899), Берлінського психологічного інституту (1900), Паризького антропологічного товариства (1921) та ін.

АСПІРА́ЦІЯ (від лат. *aspiratio* — дихання) — старовинний виконавський прийом, подібний до staccato, що вимагав скорочення тривалості звука вдвічі.

АТА́КА (франц. *attaque* — напад) — 1. У співі — перехід голосового апарату від дихального стану до звукоутворення; початок звуку. Існують три основні типи А.: **м'яка**, коли голосові складки змикаються одночасно з надходженням повітря з легенів; **тверда**, коли складки змикаються, а повітря сильним поштовхом «проривається» з легенів, та **придихова**, коли повітря з легенів проходить між складок і вони, змикаючись, переривають його потік. Від типу А. залежить співацька техніка та створення художнього образу. 2. У грі на фортепіано — раптове напруження м'язів рук та кисті (м'язова підготовка), необхідне для раптового акцентованого вступу. 3. В нотопису — вказівка виконавцеві на безпосередній перехід від однієї частини твору до іншої, яка зазвичай відрізняється від попередньої характером та темпом.

АТОНА́ЛЬНА МУ́ЗИКА (від грец. *a* — початкова частина слова зі значенням заперечення і *тональність*) — музика, створена поза ладовими та гармонічними зв'язками. Принцип А. м. полягає у рівноправності усіх тонів, відсутності тяжіння між ними та ладового центру, що їх об'єднує. А. м. не визнає контрасту *консонансу і дисонансу* та необхідності їх розв'язування, вимагає відмови від функціональної гармонії, виключає можливість модуляцій. А. м. на початку XX ст. була впроваджена в творчості А. Берга, А. Веберна, А. Шенберга, Й. Хауера і є основою різноманітності виражальних засобів музичного *авангардизму.*

АУДІОЛО́ГІЯ (лат. *audio* — чути та грец. *logos* — наука) — наука про нормальну слухову функцію та її порушення, що має важливе значення для формування сприймання музики та музичного навчання, а також розвитку *вокального слуху.*

А́УРА (нім. *Aura* — подих повітря, вітерець) — щипковий язичковий інструмент, що складається з кількох *варганів*, закріплених на металевому диску.

АУФТА́КТ (нім. *Auftakt* — перед тактом, затакт) — попередній диригентський жест, замах перед вступом, вдихом, зміною динаміки, агогічними нюансами, початком і зняттям звуку тощо.

АФЕ́КТІВ ТЕО́РІЯ (від лат. *affectus* — душевне хвилювання, пристрасть) — система музично-естетичних поглядів, поширених в XVII–XVIII ст., за якими музика змальовує людські почуття (афекти) і керує ними. Теоретичні праці з А. т. містять не тільки класифікацію почуттів, але й нормативні рекомендації щодо афективного впливу на людину певних ладів, ритмів, тональностей, музичних форм, стилів тощо. Позитивною стороною А. т. був захист природності та правдивості емоційної виразності музики, боротьба проти вузького техніцизму та відриву від людської сутності.

АФО́НІЯ (від грец. *a* та *phone* — голос) — хворобливий розлад механізму голосового апарату, що виникає внаслідок порушення координації голосових центрів центральної нервової системи.



АФРИКА́НСЬКА МУ́ЗИКА (англ. ***african music***) — музична культура негрів західної, центральної та південної частин Африки, об'єднаних спільністю музичної мови, ладової системи, ритміки, музичного інструментарію тощо. Для А. м. типовим ладом є пентатоніка. Ритміка відзначається складністю, застосуванням розвинених форм поліметрії та поліритмії, що створюють спільне перехресне звучання ритмів кількох барабанів, породжуючи ефект синкопування. Для вокальної манери А. м. характерні напруженість і хрипкуватість звучання, вібрація, глісандування інтонацій, горлові та носові звуки, високий фальцет, вигуки, контрастне використання крайніх регістрів, питально — відповідна структура перегуків виконавців. До інструментарію А. м. входять сотні різновидів *барабанів, ксилофон, маримба, тамтам, гонг, дзвіночки, тріскачки, роги, труба, флейта* тощо. А. м., експортована з невільниками до США, суттєво вплинула на появу нових музичних форм, зокрема *джазу*.

А́ФРО–АМЕРИКА́НСЬКА МУ́ЗИКА — музика, що виникла у США внаслідок взаємовпливу музики африканських негрів та білих переселенців з Європи. В А.-а. м. існують такі жанри: вокальна музика (*спіричуелс, балади, трудові пісні, блюзи*), інструментальна музика і *джаз*. Термін запроваджено в 1914 році; тепер його вживають переважно щодо негритянського фольклору США.

А́ФРО–КУБИ́НСЬКИЙ ДЖАЗ (англ. ***afro-cuban jazz***) — напрям сучасного джазу, що розвинувся в період *бі бопу* — в 40-х рр. XX ст. Для А.-к. д. характерне використання елементів африканської та латиноамериканської музики, зокрема ритмів *мамби* та *румби*, застосування таких кубинських ударних інструментів, як *бонго, клавес, маракаси, тимбалес*, що збагатило джаз, вплинуло на фразування, а також на техніку гри.

А́ФРО–РОК (англ. ***afro-rock***) — напрямок у рок-музиці, якому властиве використання елементів африканської музики — мелодики, ритму, *госпел*, танців та оригінальних тембрів народних інструментів Африки, поєднаних з латиноамериканським фольклором країн Карибського басейну. А.-р. виник у 60-х рр. XX ст.

АШУ́Г (від тюрк. ***ашик*** — закоханий) — народний поет, співак та музикант у азербайджанців та сусідніх з ними народів країн Сходу.

АЮМА́А — абхазький музичний інструмент, кутова арфа з 14-ма струнами з кінського волосу. Звукоряд діатонічний, звук видобувають, поклавши А. на коліна й щипаючи струни пальцями правої та лівої рук. Використовується для супроводу виконання історичних та військових пісень.



БАБЛГА́М (від англ. ***bubble-gum*** — жувальна гумка) — комерційний стиль популярної музики, що з'явився наприкінці 1960-х років у США та був призначений для виконання дітьми 6–12-ти років завдяки спрощеним до мінімуму музиці і тексту.

БАГАТЕ́ЛЬ (франц. ***bagatelle*** — дрібничка) — невелика, технічно нескладна та граціозна за характером музична п'єса (найчастіше для фортепіано). Цей жанр музичної мініатюри запровадив Л. ван Бетховен, до нього часто звертались Б. Барток, А. Веберн, А. Дворжак, Ф. Ліст, А. Лядов, Ф. Пуленк, Я. Сібеліус та інші композитори, шукаючи в ньому додаткові резерви афористичності.

БАГАТОГОЛО́ССЯ — склад музики, заснований на поєднанні трьох і більше самостійних голосів (див. *Поліфонія*) або мелодії з акомпанементом чи акордовим супроводом (див. *Гомофонія*). В музичній практиці часто зустрічається такий вид багатоголосся, який поєднує ознаки гомофонного і поліфонічного викладу.

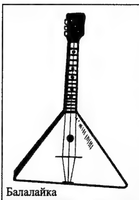
БАДИНА́Ж, бадиничі (франц. ***badinage***, від ***badinerie*** — вибрики, пустощі, жарти) — назва частин інструментальних п'єс, подібних до *скерцо*, з сюїт французьких та німецьких композиторів XVIII ст.

БА́ДХЕН — у давньоєврейському побуті — професійний блазень, який на весіллях і родинних святах розважав гостей веселими та сатиричними пісеньками й куплетами.

БА́ЗА — в естрадній музиці — ансамбль або його частина, що виконує функцію супроводу солістів-лідерів.

БАЛАБА́Н — 1. Узбецький і таджицький духовий язичковий музичний інструмент з вузьким дерев'яним стволом з сімома ігровими отворами. Звукоряд — діатонічний, діапазон — до двох октав. 2. Дагестанський, балкарський і кабардинський духовий язичковий інструмент з комишу або тростини з п'ятьма ігровими отворами. Звукоряд — діатонічний, діапазон — до двох октав. 3. Б. азербайджанський — див. *Баламан, Дудук*.

БАЛА́ДА (від італ. ***ballade*** — танцювати) — у середні віки пісня народного походження, що супроводжувала танець. Пізніше — драматичний за характером літературний ліро-епічний твір, часто з елементами фантастики, зміст якого навіяний подіями минулого та давніми легендами. В епоху романтизму поняття Б. поширилось на вокальну («Лісовий цар» Ф. Шуберта) та інструментальну музику (балади для фортепіано Й. Брамса, Е. Гріга, Ф. Шопена та ін.).



БАЛА́ДНА ОПЕРА — англійський різновид комічної опери, де основними номерами були англійські, ірландські та шотландські народні балади. Класичним зразком Б. о. є «Опера жебраків» Дж.Гея та Дж. Папуша (1728), яка й нині в редакції Б. Бріттена входить до репертуару ряду театрів.

БАЛАЛА́ЙКА— російський народний щипковий інструмент з дерев'яним корпусом трикутної форми й трьома (раніше двома) струнами, досить поширений і в Україні. Звук видобувають брязканням, торкаючись струн кінчиками трьох (2, 3 і 4) пальців правої руки, складеними особливим способом, а також щипком, подвійним щипком, дробом, зривом; вібрато, тремоло. На Б. грають також медіатором. Б. входить до складу оркестру народних інструментів і має такі різновиди: *пікколо, прима, секунда, альт, бас і контрабас.* Значного поширення набула Б.-прима як сольний інструмент завдяки удосконаленню конструкції, створенню родини Б. та її популяризації В. Андреєвим — організатором і керівником першого оркестру російських народних інструментів.

БАЛАМА́Н — азербайджанський язичковий духовий інструмент з тутового чи абрикосового дерева з кулеподібною голівкою та дев'ятьма ігровими отворами. Звукоряд — діатонічний, діапазон досягає *ундецими.*

БАЛАФО́, балафон, бала, бало — ударний інструмент з родини ідіофонів, набір дерев'яних пластинок з резонатором — порожнім гарбузом. Різновид *маримби,* поширений в Гвінеї, Сенегалі, Судані. Звук видобувають за допомогою колотушок. Використовується для супроводу виступів професійних співаків усної народної традиції, а також як сольний та ансамблевий інструмент.

БАЛЕ́Т (франц. ***ballet***, від лат. ***ballo*** — танцюю) — 1. Музично-хореографічна вистава, де художній зміст, думки та почуття дійових осіб розкриваються засобами музики, танцю і пантоміми. 2. Музичний художній твір, зміст якого розкривається засобами хореографії та пантоміми. 3. Танцювальна сцена з опери або драматичної вистави. 4. Творчий колектив митців, який здійснює постановку балетів та балетних сцен.

БАЛЕТМЕ́ЙСТЕР (нім. ***Balletmeister***) — автор-режисер-хореограф, постановник балетів, танців і хореографічних сцен в операх, оперетах, драматичних виставах та концертах.

БАЛЕ́ТО (італ. ***balletto*** — маленький танець) — 1. Невеликий вокальний або інструментальний поліфонічний твір танцювального характеру, подібний до *мадригалу,* поширений в XVI ст. 2. Камерна сюїта з різних за характером танцювальних частин у музиці XVII–XVIII ст. 3. Старовинна музична п'єса або частина інструментальної сюїти типу *алеманди* з середньою частиною (3/4) в характері *гальярди* або *куранти.* 4. Розважальна придворна хореографічна вистава в XVII–XVIII ст.

БА́ЛЬНИЙ ТАНЕЦЬ — сучасна назва танців, призначених для масового виконання на вечорах відпочинку, танцювальних майданчиках та вечірках тощо. Широкої популярності Б.т. зажили у Франції XVI–XVII ст. (*бранль, гальярда, куранта, павана).* Улюблені Б.т. другої половини XVII ст. — *алеманда, буре, гавот, жига, менует, сарабанда, чакона.* У XVIII ст. поширюються *екосез, контрданс, лендлер, мюзет, ригодон,* в XIX ст. — *галоп, канкан, лансьє, мазурка, полонез, полька,* а з середини XIX ст. найпопулярнішим Б.т. став *вальс,* який зберіг своє домінування і в XX ст., коли визнання здобули *бостон, фокстрот, танго, румба, самба, квік-степ, ча-ча-ча, твіст, леткаєнка, ліпсі* та багато інших. Починаючи з 1968 року, в Україні регулярно проводяться конкурси на краще виконання Б.т., а в навчальних закладах проводиться професійна підготовка фахівців з Б.т.

БАЛЯБІ́ЛЬ, балабіле (італ. ***ballabile*** — танець, балет) — 1. Загальний танець, що завершує оперу або її частину. 2. Танцювальні номери, балетний дивертисмент в опері.

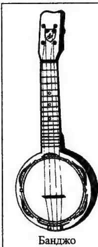
БАМБУ́ЛА (англ. ***bambula***) — 1. Ударний музичний інструмент афро-американського походження невизначеної висоти звуку з родини мембранофонів, бамбукова діжечка з шкіряною мембраною. Звук видобувають долонями. Був поширений серед негритянського населення Нью-Орлеана. 2. Негритянський танець, який виконували у супроводі барабана Б.

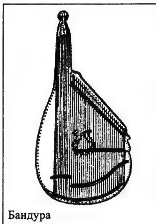
БА́НДА (італ. ***banda*** — загін, група) — ансамбль мідних духових інструментів, який бере участь в оперній сценічній дії («Аїда» Дж. Верді, «Фауст» Ш. Ґуно та ін.) або доповнює концертний оркестр з метою його підсилення (увертюра «1812 рік» П. Чайковського).

БА́НДЖО (англ. ***banjo***) — народний струнний щипковий інструмент американських негрів, нагадує невеликий барабанчик з довгим грифом та 4–9-ма струнами. Різкий, гострий звук видобувають за допомогою *медіатора.* Входить до складу *джазу.* Використовується для акомпанементу та ритмічного супроводу. Є кілька різновидів Б.: пікколо, тенор, бас, а також джазові модифікації: Б.-укулеле, Б.-мандоліна, Б.-гітара з відповідною кількістю струн. Традиційно Б. робили з дерева, тепер — з металу.

БАНДО́ЛА (ісп. ***bandola***) — латиноамериканський струнний щипковий інструмент з грушоподібним корпусом та 4–10-ма подвійними металевими струнами. Звук видобувають медіатором. Б. застосовують в ансамблевій грі.

БАНДУ́РА — український народний щипковий інструмент, корпус якого має овальну форму, гриф з кілками для 10–14 басових струн та великої кількості (до 50) приструнків. В Україні поширена сучасна вдосконалена конструкція Б. з системою важелів для перестроювання інструмента в будь-якій необхідній тональності. Б. набула надзвичайної популярності в Україні, де застосовується як сольний, ансамблевий, оркестровий та акомпануючий інструмент. Є основою капели бандуристів. Над удосконаленням конструкції Б. плідно працювали В. Герасименко, І. Скляр,


Банджо


Бандура

В. Кабачок, М. Лисенко, Б. Так, В. Тузиченко, Г. Хоткевич та ін. За межами України поширена т. з. «харківська» Б., що має діатонічний звукоряд і своєрідне звучання (див. *Кобза*).

БАНДУРИ́СТ — український народний співець, в минулому — мандрівний сліпий музикант з поводирем, який виконував думи, народні пісні та інші твори, часто власні, супроводжуючи свій спів грою на бандурі (див. *Кобзар*). У наш час Б. — професійний самодіяльний артист (напр., Ю. Демчук, Ф. Жарко та ін.). Далеко за межами України відоме мистецтво Національної капели бандуристів.

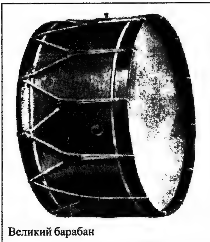
БА́НСУРІ, бансрі — індійський духовий інструмент, схожий на поздовжню флейту.

БАНЬГУ́, даньпигу — китайський ударний інструмент з родини мембранофонів, однобічний барабан. Застосовується в народній музиці, китайському оперному театрі та ансамблях.


Малий барабан

БАНЬХУ́ — китайський двострунний смичковий інструмент з корпусом із половини кокосового горіха та довгою шийкою без ладів. Стрій Б.: *d2, a2*. Діапазон хроматичний — від *c1* до *e4*. Застосовується як оркестровий інструмент.

БАРАБА́Н — ударний музичний інструмент непевної висоти звуку з родини *мембранофонів*. Має вигляд циліндра, з двох боків обтягнутого шкірою. 1. Малий (військовий) Б. — невеликий за розміром, має високий звук сухого, різкого забарвлення, який видобувають за допомогою двох дерев'яних паличок. 2. Великий, або турецький Б. — великий за розміром інструмент з могутнім низьким глухим звуком, який видобувають за допомогою колотушки. В оркестрі великий Б. виконує ритмічну або шумову функцію. Ноти записують на одній лінії — *нитці*.


Великий барабан

БА́РД (англ. ***bard*** — співець) — 1. Народний співець давніх кельтських родів, у середні віки — валлійський, ірландський, шотландський професійний поет-співець, який співав у супроводі схожого на ліру інструмента. Музика Б. не збереглася. 2. В наш час Б. звуть авторів-виконавців «авторської» пісні.

БАРД–РОК (англ. ***bard*** — співець і *рок*) — широкий спектр форм року, основою якого є авторська пісня в сольному (акустичному) або груповому виконанні.

БА́РЕЛ–ХА́УЗ (англ. ***barrel-house*** — шинок, корчма) — виконавська манера негритянських ресторанних піаністів, що походить від *блюзу* і ґрунтується на протиставленні синкопованої мелодії гострому рівномірно-ритмічному акомпанементу. Пізніше манера Б.-х. трансформувалася в *буги-вуги*.

БАРІОЛА́Ж (франц. ***bariolage*** — строкато розмальовувати) — швидке чергування двох суміжних струн — відкритої верхньої та скорочуваної (тієї, на якій виконується мелодія) — під час гри на струнних музичних інструментах.

БА́РИНЯ — сольний або парний російський народний танець. Темп жвавий, завзятий. Музичний розмір 2/4. Назва походить від одного з варіантів приспіву пісні, що супроводжує танець («Сударыня — барыня»). За формою мелодія Б. нестійка, під час виконання музиканти варіюють її, прикрашаючи віртуозними пасажами.

БАРИТО́Н (від грец. ***barytonos*** — грубоголосий, грубозвучний) — 1. Чоловічий голос, проміжний між тенором та басом. Існують ліричні, лірико-драматичні та драматичні Б., які відрізняються за силою звучання і тембровими якостями. Діапазон від *A* до *as1*, записується в басовому ключі. 2. Мідний духовий інструмент зі звуком насиченого, мужнього, благородно-наспівного тембру. Діапазон від *E до b1 (c2)*, ноти записують в скрипковому ключі, ноною вище від реального звучання. Застосовується у духовому оркестрі. 3. Струнний смичковий інструмент XVII–XVIII ст. з родини *віол*. 4. Різновид духових інструментів з різних родин, напр., саксофон-Б., баритоновий гобой тощо.

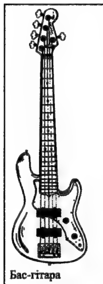
БАРИТО́НОВИЙ КЛЮЧ — 1. Ключ з групи *фа* (*F*). Означає, що нота *Фа* малої октави знаходиться на третій лінійці нотного стану. 2. Ключ з групи *до* (*C*). Означає, що нота *до* першої октави знаходиться на п'ятій лінійці нотного стану (див. *Ключ* та *Додаток* II).

БАРКАРО́ЛА (від італ. ***barka*** — човен) — пісня човняра, надзвичайно поширена у Венеції наспівна вокальна або інструментальна п'єса. Розмір 6/8. Характерний ритмічний малюнок у супроводі створює відчуття колисання на воді. Б. широко застосовували в своїх операх Ф. Герольд, Ф. Обер, Дж. Россіні, Ж. Офенбах, Д. Паізієло та ін., як жанр вокальної музики — М. Глинка, С. Людкевич, Ф. Мендельсон-Бартольді, Ф. Шуберт, як інструментальні п'єси — Б. Барток, С. Рахманінов, Г. Форе, П. Чайковський, Ф. Шопен та ін.

БАРО́КО (від італ. ***barocco*** — примхливий) — 1. Стиль європейського мистецтва (переважно малярства й архітектури) XVI–XVIII ст. Твори музичного Б. характеризуються утвердженням *генерал-баса, мажорно-мінорної системи,* розвитком *хроматизму,* появою форм *партити, сюїти, фуги* та зближенням з естетикою просторових мистецтв і їх монументальністю, величністю, наявністю сильних афектів тощо. 2. Форма арт-року, мелодичну основу якої складає музика Ренесансу, інструментарій та аранжування Б.

БАРОРЕЦЕ́ПЦІЯ (від грец. ***baros*** — тягар і лат. ***receptio*** — приймання) — здатність за допомогою нервових волокон відчувати звуковий тиск під час фонації. Б. є важливим складником *вокального слуху*.

БАС (італ. ***basso*** — низький) — 1. Низький чоловічий голос значної сили та насиченого тембру. Розрізняють Б.-кантанте (високий, співучий), центральний Б. та Б.-профундо (дуже низький). В оперній практиці трапляється характерний або комічний Б. (basso buffo). Загальний діапазон від *F* до *f2*. У хорових колективах особливу групу складають Б.-октавісти, з діапазоном від *A1* до *c1*. Записується в басовому ключі. 2. Духовий мідний музичний інструмент. В симфонічному оркестрі застосовують Б.-*тубу* прямокутної форми, в духовому — Б.-*гелікон* in *D* та in *Es*. 3. Найнижчий звук акорду, басова основа. 4. Нижній голос у багатоголосому хоровому творі.


Бас-гітара

БАС–ГІТА́РА (англ. ***bass-guitar***) — електрогітара, де замість акустичного корпусу є дошка з грифом, на якому розміщено 20 ладів. Найчастіше має 4 струни, інколи — від 5-ти до 8-ми. Б.-г. в джазі виконує роль контрабаса.

БАСЕТГО́РН (нім. ***Bassethorn*** — від *бас* та *горн*) — духовий інструмент з родини кларнетів, з кінця XIX ст. — альтовий різновид *кларнета*. Стрій Б. in *F*, інколи in *Es*. Застосовувався В.-А. Моцартом.

БАС-КЛАРНЕ́Т — дерев'яний духовий музичний інструмент, різновид кларнета, що має великі динамічні можливості. Діапазон від *B1* до *f2*, звучить на октаву вище від кларнета, записується у скрипковому ключі. В симфонічному оркестрі застосовується з XIX ст.


Бас-кларнет

БАСО́ВИЙ КЛЮЧ — ключ з групи *фа* (F); один із основних ключів сучасного нотопису. Означає, що нота *фа* малої октави розташована на четвертій лінійці нотного стану (див. *Ключ* та *Додаток* II).

БА́СО КОНТИ́НУО (італ. ***basso continuo***) — див. *Генерал — бас*.

БАСО́ЛЯ — український народний струнний смичковий інструмент, за формою та розмірами подібний до віолончелі. Застосовують в народних інструментальних ансамблях як басову опору. Див. *Троїсті музики*

БА́СО ОСТИНА́ТО (італ. ***basso ostinato*** — впертий, постійний, настирливий бас) — 1. Мелодичний рисунок, що безперервно повторюється в басовому голосі музичного твору. Особливо часто зустрічається в музиці XVII–XVIII ст., у старовинних танцювальних формах *пасакальї* і *чакони*, в супроводі арій. 2. Твір поліфонічного складу, де бас безперервно повторює одну тему.

БА́СО–ПРОФУ́НДОВИЙ КЛЮЧ — ключ з групи *фа* (*F*). Означає, що нота *фа* малої октави знаходиться на п'ятій лінійці нотного стану (див. *Ключ* та *Додаток* II) .

БАСТА́РДА, віола-бастарда (від італ. ***bastardo*** — гібрид) — старовинний смичковий теноровий інструмент типу *гамби* (див. *Віоли)* з 6–7-ма ігровими та кількома резонансними струнами.

БАТЕРІАФО́Н (від англ. ***battery*** — ударна група оркестру та грец. ***phone*** — звук) — електронний музичний інструмент; імітує звуки великого і малого *барабанів, маракасів*, завивання вітру, постріли, шум дощу, рух потяга, шум лісу тощо.

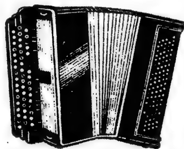
БАТУ́ТА (від італ. ***battere*** — бити) — 1. Наголос на початковій долі такту, який поділяє час на рівні частини. *A battuta* — в чіткому темпі. 2. Те ж саме, що й *tenuto*. 3. Такт: ritmo tre battute — тритактова побудова; ritmo di quatro battute — чотиритактова побудова. 4. Спеціальна паличка для відбивання такту (дерев'яна, золота, мідна, трубка з нотного паперу тощо), яку застосовували в XV–XVIII ст. з метою керування оркестром.

БА́УНС (англ. ***bounce*** — підскакування) — характер виконання *свінгу*, коли пружний ритмічний рух у помірному темпі поєднується з акцентами на усіх долях такту, як у *шафл*. Б. є протилежністю *джампу*, з його спрощеним *бітом* та швидким темпом.

БАХСИ́ — каракалпацький народний співак.

БАХШІ́, багші — народні співці в Туркменистані та Узбекистані, творці та виконавці творів народного епосу — *дастанів*. Співають, акомпануючи собі на *дутарі*.

БАЯ́Н — 1. Легендарний давньоруський співець-поет, згадуваний у «Слові о полку Ігоревім» під іменем Боян. 2. Музично-співочі товариства в Буковині та Галичині, що 1891 року виникли у Львові та Перемишлі, 1894 р. — у Станіславові, 1895 р. — у Коломиї, 1898 р. — в Чернівцях, але були ліквідовані після приєднання цих регіонів до УРСР. 3. Пневматичний язичковий хроматичний інструмент з кнопковою клавіатурою. Існує чотири різновиди Б.: а) «готовий» Б., який має повні тризвуки та септакорди в лівій клавіатурі; б) «виборний» Б. — без стандартних акордів, з хроматичним звукорядом в басі на кілька октав; в) «готово-виборний», що поєднує якості «готового» та «виборного» Б.; г) «електронний», в якому джерелом звуку є електронні пристрої. Б. — сольний, ансамблевий та оркестровий інструмент.


Баян

БАЯТІ́ — жанр азербайджанських народних пісень, як правило, ліричного характеру.

БЕ́ГІН (англ. ***begin*** — починати) — танець латиноамериканського походження, має спільні риси з *румбою* та *танго*. Розмір 4/4, темп — помірний.

БЕКА́Р (франц. ***beccare***, дослівно — *«бе»* квадратне) — знак альтерації, що скасовує дію попередніх знаків альтерації — *бемоля* і *дієза* та їх подвоєнь, незалежно від того, де вони знаходяться — біля ключа чи в межах такту. Вимовляється після назви ноти, перед якою він стоїть — наприклад, *фа-бекар* (див. *Додаток* V).

БЕКГРА́УНД (англ. ***background*** — задній план, фон, тло) — джазовий термін, означає супровід провідного мелодичного голосу або партії соліста в *бенді* або *комбо*, який застосовують для створення мелодичного, гармонічного, ритмічного фону вокального чи інструментального соло. Розрізняють такі типи Б.: акордовий, мелодичний, рифовий, басовий, ритмічний та мішаний.

БЕЛЬКА́НТО (італ. ***bel canto*** — прекрасний спів) — стиль вокального виконання, особливо поширений в італійському оперному мистецтві XVII–XIX ст. Стиль Б. вимагає від співака досконалої техніки володіння голосом, бездоганної кантилени, віртуозної колоратури, майстерного *філірування*, тривалого дихання, виняткової мелодійної зв'язаності, легкості та вишуканості голосоутворення, емоційної насиченості співу. Деколи Б. ставало самоціллю. З появою опер Дж. Верді Б. втратило колишнє значення, зосередившись на досконалому володінні діапазоном та звучністю голосу, *кантиленою*. Незважаючи на еволюцію оперного мистецтва, Б. і зараз залишається неперевершеним зразком краси і досконалості співацької майстерності.

БЕМО́ЛЬ (франц. ***bemol***, дослівно — «бе» м'яке) — знак альтерації, означає зниження ступеня звукоряду на півтону. Вимовляється після назви ноти, перед якою він стоїть — наприклад, *сі-бемоль*. У разі буквеного позначення знак Б. замінюють складом *es (ес)*, що додається до відповідного буквеного позначення ноти, крім звука *сі-бемоль*, який позначають буквами *B (b)* — (див. *Додаток V*).

БЕ́НД (англ. ***band*** — загін, оркестр) — узагальнена назва оркестру у Великобританії та США, де від середини XIX ст. розрізняють string band (струнний оркестр) та brass band (духовий оркестр). Після 1920 року джазова група, у якій грають не більше 7–8-ми музикантів, зветься *бендом*, до 17-ти музикантів — *джаз-оркестром*, більше 17-ти — *біг-бендом*. Склад із 4–7-ми виконавців зветься *комбо* (combo) і виконує розважальну музику.

БЕНЕДИ́КТУС (лат. ***Benedictus*** — благословен) — ліричний, спокійний, світлий за характером католицький гімн. Разом із «Санктус» складає один із основних розділів *меси*. Видатні зразки Б. створили Й.-С. Бах, Л. ван Бетховен, Ф. Ліст, В.-А. Моцарт та ін.

БЕРГАМА́СКА (італ. ***bergamasca***) — італійська танцювальна пісня XVI–XVII ст., виникла у місті Бергамо. Музичний розмір 4/4, темп — жвавий. Б. набула особливої популярності в Італії, Англії, Німеччині, Франції. Мелодію або ритмічний малюнок Б. використовували в своїх інструментальних творах Й.-С. Бах, С. Россі, Б. Марині, Д. Фрескобальді, Д. Букстехуде, С. Шейдт та ін.

БЕРЖЕРЕ́ТА (франц. ***bergerette*** — маленька пастушка) — французька лірична пісня XVIII ст., в якій йдеться про пастушок та пастухів.

БИЛИ́НИ — давньоруські епічні пісні про героїчні подвиги богатирів та знаменні події з життя народу. Билинні наспіви дуже подібні до плавної, співучої народної мови. Основа їх музичної побудови — короткі поспівки, що повторюються багато разів. Б. виконували спокійно й наспівно один або кілька співців у супроводі гуслів або інших інструментів. Більшість Б. належить до Київського циклу, розповідаючи про богатирів, могутність народу, його сподівання на незалежність та єдність батьківщини. Б. справили величезний вплив на професійну музику, сприяючи розвитку в ній героїко-епічних мотивів. Сюжети та мелодії Б. використовували А. Аренський, Р. Глієр, О. Гречанінов, М. Лисенко, М. Мусоргський, П. Ніщинський, М. Римський-Корсаков, Б. Лятошинський, Є. Юцевич та ін.

БИТТЯ́ — періодичне посилення та послаблення сили звуку (гучності), що відчувається під час одночасного звучання кількох, близьких за частотою коливань. Наприклад, *ля1* однаково сприймається при 435, 438 та 440 коливань за секунду, незважаючи на математичну різницю в кількості коливань, що відбивається на звучанні як Б. Це явище використовується при настроюванні музичних інструментів, інколи для створення специфічного відтінку звука (так, П. Чайковський настроював рояль «з розливом»). Явище Б. використав Г. Гельмгольц для пояснення відмінностей між *консонансом і дисонансом.*

БИЧ–ХЛО́ПАВКА (італ. ***frusta***) — ударний інструмент з родини ідіофонів — дві дощечки, з'єднані з одного боку шкіряним ремінцем. Звук Б.-х — різкий, схожий на удар батога. Застосовують у джазах, естрадних та симфонічних (М. Равель, Д. Шостакович) оркестрах.

БІБО́П, бі боп, бі-боп, бібап, рібап, мінтонс-стиль (англ. *bebop*) — звуконаслідувальна назва сучасного джазового стилю, що змінив *свінг*. Б. характеризується модернізацією старого *джазу*, культом вільної сольної імпровізації, новаторством мелодики, ритміки, гармонії та інших виражальних засобів.

БІБЛІОГРА́ФІЯ МУЗИ́ЧНА (від грец. ***biblio*** — книга і ***grapho*** — пишу) — 1. Посібники (огляди, покажчики, списки, каталоги та ін.), що містять систематизовані відомості про праці з музики (книги, журнали, рукописи тощо), а також власне музичні джерела (авторські твори, клавіри, партитури тощо). 2. Наукова дисципліна, що вивчає історію, теорію, класифікацію, методику музично-бібліотечної справи.

БІБЛІОТЕ́КИ МУЗИ́ЧНІ — зібрання друкованої музичної літератури, літератури про музику та рукописів, пов'язаних з музичним мистецтвом Б.м. також укладають спеціальні каталоги й картотеки, здійснюють бібліографічну й інформаційну діяльність, розробляють методику музично-бібліографічної справи.

БІГ–БІ́Т, боп, бібап, рібап (англ. ***big beat*** — сильний удар) — первісний стиль сучасного джазу, що з'явився внаслідок злиття елементів негритянського *джазу* і *блюзу*. Обов'язкова риса Б.-б. — унісонне проведення теми на початку і в кінці композиції, бурхливе

фразування, віртуозні пасажі соліста, сухий штриховий малюнок. В гармонії — використання альтерованих акордів, політональних структур. Б.-б. відзначається посиленням ролі інструментів ритмічної групи, широким використанням манери *скет*-співу.

БІГ–БЕ́НД (англ. ***big band*** — великий оркестр) — великий джазовий оркестр із 17–20-ти музикантів. Б.-б. складається з двох груп — мелодичної *(саксофони* або *кларнети, труби, тромбони*) та ритмічної (*фортепіано, гітара, контрабас, ударні)*. Відзначається своєрідною технікою ансамблевої гри — сполученням аранжованих розділів композиції з імпровізацією солістів, особливим типом оркестрового супроводу, специфічною метроритмічною пульсацією, змішуванням тембрів тощо. На ґрунті Б.-б. склався *свінг* — один із провідних стилів оркестрового джазу.

БІНАУРА́ЛЬНИЙ ЕФЕ́КТ (від лат. ***bi...*** — дво... і ***auricula*** — вухо) — здатність людини визначати напрям джерела звуку. Б.е. відіграє важливу роль у вокальній педагогіці та концертно-виконавській діяльності співаків.

БІТ (англ. ***beat*** — удар) — 1. Метроритмічна структура джазового такту, спосіб акцентування такту інструментами ритмогрупи, рівномірне чергування однаково підкреслених ударів, що створюють ритмічний пульс джазу. 2. Ритмічна інтенсивність, що визначає здатність виконувати джаз легко і з загостреним почуттям ритму. 3. Ліверпульська манера виконання *рок-н-ролу* з властивою англійцям стриманістю.

БІОМЕХА́НІКА (від грец. ***bios*** — життя і ***logos*** — наука) — наука про механічні властивості живого організму та його органів і систем, а також про їхню динаміку. Б. має важливе значення для наукового обґрунтування та інтенсифікації навчання диригуванню, грі на музичних інструментах, співу тощо.

БІОФІ́ЗИКА (від грец. ***bios*** — життя і ***physis*** — природа) — наука, що вивчає фізичні та фізико-хімічні процеси, що відбуваються в живих організмах, досліджує їх структуру та властивості, а також вплив різних факторів на живі системи. Має важливе значення для організації голосоутворення та керування фонаційним процесом.

БЛЕЗДІНГЕ́ЛЕ (лит. ***blezdingele*** — ластівка) — повільний, спокійний литовський танець із раптовими прискореннями. Музичний розмір — 2/4.

БЛЕК–МЕ́ТАЛ (англ. ***black*** — чорний і ***metal*** — метал) — «чорний метал», надважка версія *хеві-метал.*

БЛИЗЬКІ ТОНА́ЛЬНОСТІ — тональності першого ступеня спорідненості (див. *Спорідненість тональностей).*

БЛОК–АКО́РДИ (англ. ***block-accords***) — джазова техніка гри на фортепіано, побудована на виконанні акордів обома руками у тісному розташуванні, інакше — техніка «пов'язаних рук». При цьому ліва рука виконує також мелодичну функцію, оскільки мелодія подвоюється в басі в октаву, рідше — в дециму. Рух акордів — паралельний. Крім джазу, Б.-а. застосовуються в естрадній і танцювальній музиці.

БЛОКФЛЕ́ЙТА (нім. ***Blockflöte***) — 1. Різновид поздовжньої флейти, циліндрична трубка з дзьобоподібним мундштуком, сімома ігровими отворами на лицьовому та одним — на спідньому боці. Витіснена з оркестрів поперечною флейтою, але може застосовуватись у домашньому та шкільному музикуванні, відтворенні старовинних музичних творів. 2. Органний регістр лабіальної групи родини флейтових.

БЛУКА́ЮЧИЙ БАС (англ. ***walking bass***) — безперервне, ритмічно рівномірне, переважно поступеневе ведення лінії баса з використанням акордових та прохідних звуків. Спосіб гри, поширений у сучасному *джазі.*

БЛУЛ — вірменсько-курдський різновид поздовжньої флейти, музичний інструмент пастухів-вівчарів, виготовлений з абрикосового чи горіхового дерева. Застосовують як сольний інструмент для виконання пастуших пісень, епічних та ліричних п'єс.

БЛЮГРА́С (англ. ***bluegrass*** — блакитна трава) — напрямок у музиці кантрі-енд вестерн з використанням «акустичних» інструментів — *банджо, мандоліни, гітари, контрабаса* та ін. Виник у штаті Кентуккі в 1940-х роках.

БЛЮЗ (англ. ***blues*** — смуток, меланхолія) — лірична пісня американських негрів, якій властиві синкопований ритм, *поліритмія*, ковзаючі, не фіксовані пониження ступенів (на III і IV ступенях мажору), що утворюють 9-тоновий «блюзовий» лад, стимулюючи імпровізаційність виконання. Б. суттєво вплинув на формування джазу та джазової музики. Найбільш розповсюджена класична форма Б. — дванадцятитактовий період з трьох фраз по чотири такти кожна: перші чотири такти — на тонічній основі; по два — на субдомінанті й тоніці; ще по два — на *домінанті* й *тоніці*. Зустрічаються й інші форми Б. Жанрові особливості Б. використовували Дж. Гершвін («Рапсодія в стилі блюз»), М. Равель («Соната для скрипки та фортепіано»), Д. Мійо та інші композитори.

БЛЮ́ЗОВИЙ ЛАД — особливий різновид *мажоро-мінору*, характерний для блюзу та споріднених жанрів. Полягає у використанні т. з. «блюзових нот» — низьких сьомого, третього та п'ятого ступенів мелодичного ладу. Б.л. — джерело ладової своєрідності гармонії («Сент-Луїс блюз» В.Хейді).

БЛЮ́З–РОК (англ. ***blues rock***) — напрямок у рок-музиці, що виник в Англії й одержав назву «британський блюз». Підґрунтям, на якому сформувався Б.-р., були американський рок та британський *ритм-енд-блюз.*

БЛЮ–НО́УТС (англ. ***blue notes*** — блюзові ноти) — понижені III і IV ступені натурального мажору, що утворюють характерні для блюзу інтервали малої *терції* та малої *септими*. У сучасному *джазі* до них додається характерний для мінорного блюзу понижений V ступінь, а також понижені II і IV ступені в мажорному і мінорному звукорядах.

БОГОГЛА́СНИК — збірка духовних кантів і псалмів, поширена наприкінці XVIII — на початку XIX ст. в Південно-Західній Україні і вперше надрукована в Почаївській лаврі 1790 р. Б. складався з трьох частин і містив 248 віршів з нотами, присвячених звеличенню Ісуса Христа, Богородиці, святих та ін.

БОЛГА́РСЬКИЙ СПІВ — один із співів православної церкви. Мелодика Б.с. — виразна, наспівна, підпорядкована системі *осмогласся*, але за кількістю поспівок поступається *знаменному співу*. Б. с. поширений з XV ст. переважно в західноукраїнських *Ірмологах*.

БОЛЕРО́(ісп. ***bolero***) — 1. Іспанський парний народний танець. Музичний розмір — 3/4 з характерною метроритмічною фігурою, що підкреслюється ударами *кастаньєт*. Темп — помірно швидкий з поступовим прискоренням. У формі Б. написано романси М. Глінки, О. Даргомижського, Л. Деліба; Б. використали в операх Г. Берліоз, К.-М. Вебер, Дж. Верді та ін., у балетах — Л. Деліб, П. Чайковський та ін. Широко відоме «Болеро» для оркестру М. Равеля. 2. Кубинське Б. — ліричний пісенний жанр, що склався наприкінці XIX ст. і поєднує креольський мелос з афро-кубинською синкопованою ритмікою. Музичний розмір — 2/4, темп помірний.

БОМБА́РДА (італ. ***bombarda***) — 1. Великий басовий інструмент з родини дерев'яних язичкових (контрабасові, баритонові, тенорові, альтові *бомбардоне* та *помери*, сопранові — *шалмей*), попередник *фагота*. Має вигляд прямої конічної труби з воронкоподібним розтрубом та 7–9-ма ігровими отворами. Звукоряд — діатонічний, тембр — грубий, невиразний. Діапазон — від *F1* до *f*. 2. Регістр язичкової групи французьких органів.

БОНА́НГ — індонезійський ударний інструмент з родини *ідіофонів*. Набір бронзових *гонгів*, горизонтально змонтованих за допомогою шнурів на дерев'яній підставці. М'який та наспівний звук, що поступово згасає, видобувають дерев'яними паличками, обмотаними тканиною або мотузком. Розрізняють великі, середні та малі, жіночі та чоловічі Б., різні за формою. Входить до складу *гамелану,* де виконує переважно гармонічні функції, інколи — провідну тему або її основний підголосок.

БО́НГИ, бонго (італ.— ***bongos***, ***bongo***) — латиноамериканський парний ударний інструмент з родини мембранофонів, що складається з двох маленьких барабанів, з'єднаних невеликою дерев'яною колодочкою. Звук Б. — сухий і короткий, видобувають паличками, пальцями або кистями рук. Застосовують у латиноамериканській музиці для супроводу танців, у сучасних естрадних та інколи — симфонічних оркестрах.

БО́НДАР — український народний хороводний танець.

БОСАНО́ВА (португ. ***bossa nova*** — нове захоплення) — стильовий напрямок у сучасному джазі, що виник на поч. 60-х рр. XX ст. під впливом *кул-джазу* на бразильську народну музику, зокрема *самбу*, і набув популярності в Європі.

БОСТО́Н, вальс-бостон (від назви м. Бостон) — американський бальний танець, ліричний і сентиментальний за характером, різновид повільного вальсу. Музичний розмір — 3/4.

БРАВУ́РНІСТЬ (франц. ***bravoure*** — хоробрість, сміливість) — переможно-бадьорий характер музики.

БРАНЛЬ (франц. ***branle*** — хоровод) — старовинний французький хороводний танець. Музичний розмір — 2/4, рідше — 3/4 або 4/4, темп помірно швидкий, жвавий. У XV–XVII ст. був поширений як бальний танець, різновиди якого відрізнялись за хореографією, структурою, метром, темпом («подвійний» Б., «простий» Б., «веселий» Б.). Тоді ж виникла традиція виконання кількох Б. у вигляді сюїти. З XVIII ст. Б. зник із танцювальної та музичної практики, лише інколи з'являючись у творчості композиторів (Ф. Пуленк, І. Стравинський).

БРАС — група мідних духових інструментів джазового оркестру.

БРЕ́ВІС (лат. ***brevis*** — короткий) — знак мензуральної нотації, який з XV ст. позначав відносно коротку тривалість звуку. В сучасній нотації позначає тривалість, що дорівнює двом цілим нотам (див. *Додаток* III).

БРЕЙК (англ. ***break*** — злам, перерва) — 1. Пауза в грі ансамблю або інструмента, під час якої виконується сольна імпровізація, не пов'язана з метричною структурою п'єси, що триває від 2-х до 16-ти тактів. 2. Коротка сольна імпровізаційна вставка в джазі, що «розриває» звучання оркестру або ансамблю. 3. Танець, що виник у США на початку 1980-х років, з елементами пантоміми, стрибками, обертаннями та різноманітними акробатичними трюками.

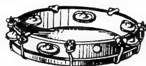
БРИНДИ́ЗІ (італ. ***brindisi***) — застільна пісня, поширений номер в опері, який виконує соліст з хором (напр., пісня Торопки з оп. «Аскольдова могила», «Застільна» з оп. Дж. Верді «Травіата», Б. з оп. П. Масканьї «Сільська честь», кантата «Святковий тост» Л. ван Бетховена).

БРИДЖ (англ. ***bridge*** — місток) — проміжний розділ структури джазової теми, попередній щодо заключного розділу репризи, контрастний третій восьмитакт «В» стандартної 32-тактової *строфи* «ААВА».

БРОКА́ ЦЕНТР — центр мовлення, що міститься в нижній лобній звивині кори головного мозку. Порушення діяльності Б. ц. призводить до розладів мовлення.

БРУДНІ ТО́НИ (англ. ***dirty tones***) — специфічно негритянський, характерний для джазу спосіб звукодобування, пов'язаний з навмисно нечистим (брудним) інтонуванням. Б. т. типові для негритянської манери співу — *шаут*, що притаманна виконанню блюзів, трудових пісень та інших вокальних жанрів. Звідси Б. т. були запозичені інструменталістами в період зародження *джазу*, зокрема в *блю-ноутс,* а також для створення ефектів *гроул* та *уа-уа*.

БУ́БОН — ударний музичний інструмент непевної висоти звуку з родини *мембранофонів*; складається з вузького дерев'яного обруча, з одного боку обтягнутого шкірою, маленьких тарілочок, бубонців або дзвоників, закріплених у прорізах обруча. Застосовується для ритмічного супроводу танцю, в оркестрі — як ударний інструмент, входить до складу українських *троїстих музик*.



Бубон

БУГА́Й — український народний музичний інструмент, схожий на високий барабан із закріпленим на верхній площині жмутком кінського волосу. Різкий та протяжний звук видобувають, протягаючи рукою по цьому жмутку. Застосовують в оркестрах та ансамблях українських народних інструментів.

БУ́ГИ–ВУ́ГИ (англ. ***boogie woogie***) — імпровізаційна форма в джазі, один з найбільш ранніх видів негритянського блюзу на фортепіано. Б.-в. властиві остінатні басові фігури *(шафл)* в ритмі восьмих або восьмих з крапкою та шістнадцятих в октавному русі, дванадцятитактовий блюзовий квадрат, моторна ритміка, швидкий темп. Б.-в. став модним засобом виразності джазу наприкінці 30-х рр. XX ст. і вплинув на розвиток джазу, особливо — *свінгу*.

БУ́КВЕНІ МУЗИ́ЧНІ ТЕ́МИ — теми музичних творів, складені з літер прізвища або імені композитора; напр., *сі-бемоль, ля, до, сі* — ВАСН (Бах). Цей прийом використовували Ф. Бузоні, Г. Ейслер, Ф. Ліст, А. Онеггер, М. Равель, М. Регер, М. Римський-Корсаков, Р. Шуман та ін.

БУ́КВЕНІ ПОЗНА́ЧЕННЯ ЗВУ́КІВ — умовне позначення буквами (літерами) звуків. Використовувалось ще в Давній Греції. З Х ст. у Б.п.з. застосовується латинська абетка: *A(ля), B(сі-бемоль), H(сі), C(до), D(ре), E(мі), F(фа), G(соль)*. Залежно від положення в звукоряді ступені позначають таким чином:

у субконтроктаві — *A2, H2;*
у контроктаві — *C1, D1, E1, F1, G1, A1, H1;*
у великій октаві — *C, D, E, F, G, A, H;*
у малій октаві — *c, d, e, f, g, a, h;*
у першій октаві — *c1, d1, e1, f1, g1, a1, h1;*
у другій октаві — *c2, d2, e2, f2, g2, a2, h2;*
у третій октаві — *c3, d3, e3, f3, g3, a3, h3;*
у четвертій октаві — *c4, d4, e4, f4, g4, a4, h4;*
у п'ятій октаві — *c5.*

Підвищення ступеня на півтон позначається додаванням до буквеного позначення складу is (напр., *fis — фа-дієз*), а пониження — додаванням складу es (*des — ре-бемоль*), крім *b(сі-бемоль), as (ля-бемоль), es (мі-бемоль);* подвійне підвищення — додаванням складу isis, подвійне пониження — складу eses, крім *мі-дубль-бемоль — eses, ля-дубль-бемоль — asas, сі-дубль-бемоль — bes.* Часто Б.п.з. використовується для позначення тональності, при цьому буква означає тоніку, а лад позначають словами *dur(мажор) i moll (мінор)* — напр., *C-dur, h-moll.*

БУ́ЛЬБА (білоруською — картопля) — білоруська народна дівоча пісня-танець. Музичний розмір — 2/4, характер — жвавий, веселий.

БУНЧУ́К (тур. ***boncuk***) — ударний інструмент турецького походження, металевий фігурний стовбур з відгалуженнями, до якого жорстко прикріплені *ліра* з металевими пластинками, дуга та півмісяці, а також підвішені кінські хвости, бубонці та дзвоники, що звучать при струшуванні. Застосовувався у військових духових оркестрах.

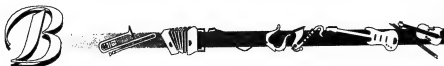
БУРДО́Н (франц. ***bourdon*** — густий бас) — 1. Безперервний, незмінний за висотою звук щипкових або смичкових інструментів, басових струн колісної ліри, басових трубок волинки. 2. Відкриті струни щипкових або смичкових інструментів, що розташовані поза грифом і призначені для видобування бурдонних звуків. 3. Органний регістр групи флейтових трубок.

БУРЕ́ (франц. ***bourre*** — стрибати, підстрибувати) — старовинний французький народний танець. Розмір — 2/2 (4/4) із затактом на одну чверть. Виконують у швидкому темпі. Зустрічається в старовинних сюїтах XVII ст.

БУРЛЕ́СКА (італ. ***burlesca*** — кумедна, смішна) — 1. Музична п'єса насмішкуватого, грубувато-комічного, химерного характеру, схожа на *капричіо* або *гумореску.* Б. зустрічається в музиці Й.-С. Баха, Ф. Куперена, М. Регера, Р. Штрауса, Р. Шумана та ін. 2. Пародійно-гротескова опера, подібна до *водевілю*. Виникла в Італії, у XVII ст. поширилася в Ірландії та Франції.

БУ́ТЛЕҐ (англ. ***boot-leg*** — таємно торгувати чимсь) — нелегальні записи концертів популярних естрадних колективів та виконавців, які згодом переписують на диски, аудіокасети тощо. Наявність Б. свідчить про велику популярність виконавця.

БЮГЕЛЬГО́РНИ (нім. ***Bügelhorn*** — сигнальний ріжок) — родина мідних мундштукових духових інструментів різних розмірів та діапазонів, до яких належать сопраніно *in Es,* сопрано *in B,* альт *in Es,* тенор *in B,* баритон *in B,* бас *in Es,* контрабас *in Es,* субконтрабас *in Es.* З часом Б. витіснили більш досконалі *саксгорни.* В сучасному симфонічному оркестрі застосовують лише один вид Б. — *тубу.*

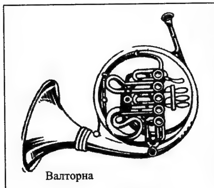


ВАГА́НТИ (лат. *vagantes* — мандрівний) — мандрівні поети-співці в країнах середньовічної Західної Європи, які виконували пародійні та сатиричні пісні, вихваляючи земні радощі. Пісні В. були попередниками студентських пісень, зокрема «Ґаудеамуса» — неофіційного гімну всіх студентів.

ВАКХАНА́ЛІЯ (лат. *bacchanalia* — свято на честь бога виноробства Вакха)— в опері та балеті — хореографічна сцена, танець або епізод, що змальовує картину загальних гучних веселощів сп'янілих людей. Характер В. пристрасний, блискучий, іскрометний; музичний розмір та форма довільні. В. виникла наприкінці XVIII ст., коли «12 вакханалій» Д. Штейбельта для фортепіано в супроводі тамбурина набули популярності в салонах Парижа як танцювальні імпровізації. До найвідоміших зразків В. належать «Вальпургієва ніч» з опери Ш. Гуно «Фауст», «Грот Венери» з опери Р. Вагнера «Тангейзер», вакхічні епізоди з балету «Раймонда» О. Глазунова та ін.

ВАЛІ́ХА, валіа (*valiha*) — подібний до *цитри* мадагаскарський струнний щипковий інструмент, який має циліндричний бамбуковий корпус — резонатор та від 7-ми до 37-ми струн, зроблених із розщепленого бамбука. Стрій — діатонічний, діапазон охоплює близько трьох октав. У супроводі В. виконуються традиційні чоловічі пісні Мадагаскару. Поширений також на островах Малайського архіпелагу.

ВАЛТО́РНА (нім. *Waldhorn* — лісовий ріг) — мідний духовий мундштуковий інструмент з м'яким, теплим тембром звуку, що інколи нагадує людський голос. Походить від мисливського рогу. Спочатку були поширені натуральні В. різного строю, який міг змінюватись за допомогою *крон,* спеціальної техніки *амбушюра*, введення до розтрубу кисті руки. Такі В. застосовувались в музиці бароко, класицизму і раннього романтизму (Й. Гайдн, В.-А. Моцарт, К.-М. Вебер та ін.). Наприкінці XVIII ст. з'явились клапанні та вентильні В., здатні забезпечити видобування звуків *хроматичного звукоряду.* Сучасна В. має 3–5 *вентилів* Стрій — in B, in F, in Es. Діапазон В. in B - від *H1* до *f2*. Застосовується у духовому та симфонічному оркестрах, а також як сольний інструмент (концерт для В. з оркестром Р. Глієра).


Валторна

ВАЛЬС (франц. *valse*, нім. *Walzer*, від *walzen* — кружляти) — парний бальний танець, який виник на основі народних танців Австрії, Німеччини та Чехії. Одним із попередників В. був австрійський танець *лендлер.* В. набув загального поширення та європейської популярності завдяки творчості композиторів — авторів віденських концертних В. — Й. Ланнера, батька та особливо сина Штраусів, Е. Вальдтейфеля. Музичний розмір В. — 3/4. Ритмічну основу В. композитори використовували для створення масштабних художніх творів («Вальс-фантазія» М. Глинки, «Пушкінські вальси» С. Прокоф'єва, «Сумний вальс» Я. Сибеліуса, численні вальси Ф. Шопена тощо). В. поширений також у музичному театрі (опера, оперета), драматичних спектаклях, кінофільмах, пісенній та романсовій творчості («Київський вальс» П. Майбороди та ін.).

ВАЛЬС–БОСТО́Н — див. *Бостон.*

ВАЛЬС–МАЗУ́РКА — бальний танець, який виник у Франції в середині XIX ст. Темп *мазурки.* Музичний розмір — 3/4 або 3/8.

ВА́ЛЬЦІ (нім. *Walze* — валок, циліндр) — додатковий пристрій механізму органа для включення та виключення *регістрів,* зміни *динаміки* звучання — від *ppp* до *fff.*

ВАМПУ́КА — опера-пародія, що висміює умовності та рутину оперних спектаклів. Перша В. належить В. Еренбергу (1909). Назва В. стала прозивною для всього трафаретного і неприродного в театральних постановках.

ВА́МБІ, кісумба, убо — африканський струнний щипковий інструмент з корпусом із видовбаного гарбуза або дерева, струни з волосу. Грають на В. пальцями. Використовують для сольного музикування або супроводу співу.

ВАРГА́Н (лат. *organum*) — старовинний язичковий інструмент. В. виготовляється з дерева, металу, бамбука, має тонкий язичок посередині. Під час гри В. притискають до зубів, ротова порожнина виконує роль резонатора для звука, що виникає внаслідок защипування *язичка.* Поширений у багатьох країнах світу. Вдосконалений В. — *аура* — використовується як концертний інструмент.

ВАР'ЄТЕ́ (франц. *variete*, від лат. *varietas* — різноманітність) — вид театру легкого жанру, де поєднуються елементи театрального, танцювального, музичного, циркового, естрадного мистецтв.

ВАРІА́ЦІЇ (лат. *variatio* — зміна, різновид) — 1. Музичний твір, де основна тема зазнає різноманітних змін (мелодичних, ладових, ритмічних, гармонічних). У так званих «суворих» В. зберігаються загальні риси мелодій і гармонічного плану теми, а у «вільних» (характерних) — спостерігаються значні відхилення від тематичної основи та поява самостійних контрастних музичних образів, поєднаних загальною художньою ідеєю. Подвійні В. створюються на дві теми, викладені послідовно. В. зустрічаються і як самостійні твори («Танці смерті» Ф. Ліста, «Дон Кіхот» Р. Штрауса, «Варіації на тему Й. Гайдна» Й. Брамса, «Варіації на тему «Солов'я» О. Аляб'єва» М. Глинки та ін.), і як частини циклічних форм («Арагонська хота» М. Глинки, «Свята» К. Дебюссі, «Шехерезада» М. Римського-Корсакова та ін.). Варіаційний принцип розвитку в поєднанні



з іншими (розробкою, зіставленням тощо) зустрічається в усіх видах музичних форм та побудов. 2. Видозмінювання музичної теми, мелодії або її супроводу. 3. В класичному балеті — невеликий сольний, технічно складний (віртуозний) танець у швидкому темпі.

ВАРІАЦІЙНА ФОРМА — див. *Варіації.*

ВА́РУ–ВА́РУ — сучасний бальний танець на музику Р. Паулса. Музичний розмір — 4/4, виконують у помірному темпі.

ВВІДНИЙ ТОН — 1. Нестійкий звук ладу, розташований на ступінь вище або нижче від тоніки, гостро тяжіючи до неї. 2. Висхідний (або нижній) В.т. — VII ступінь. 3. Низхідний (або верхній) В.т. — II ступінь. При *модуляції* значення В.т. може набувати будь-який діатонічний або хроматичний ступінь ладу, що визначає роль В.т в музичному розвитку.

ВВІДНИЙ СЕПТАКО́РД — септакорд, побудований на VII ступені.

ВВІДНОТО́НОВІСТЬ — специфічна гострота півтонового тяжіння, виявом і загостренням якої може вважатись мелодична альтерація, яка утворює штучні ввідні тони.

ВЕЛИ́КА ОКТА́ВА — частина музичного *звукоряду*. Звуки В.о. позначаються: 1) в басовому ключі від ноти *до* на другій додатковій лінійці знизу до ноти *сі* на другій лінійці; 2) латинськими великими буквами (*C, D, E, F, G, A, B, H*); 3) складовими назвами з великої букви (*До, Ре, Мі, Фа, Соль, Ля, Сі*).

ВЕЛИ́КА О́ПЕРА — 1. Багатоактна опера серйозного (не комедійного) характеру (*опера-драма, опера-трагедія, опера-легенда* тощо). 2. Оперний жанр, що склався у Франції у XIX ст. і характеризується монументальністю, героїко-романтичною піднесеністю, романтизмом, поєднаними з зовнішньою декоративністю та нагромадженням сценічних ефектів. У В.о. бере участь повний склад хору, оркестру, балету («Гугеноти» та «Пророк» Дж. Мейєрбера, «Вільгельм Телль» Дж. Россіні, «Фенела або Німа з Портічі» Ф. Обера та ін).

ВЕЛИ́КИЙ БАРАБА́Н — див. *Барабан.*

ВЕЛИ́КИЙ СПІВ — один із співів православної церкви другої половини XVI ст. В.с. — вершина розвитку знаменного співу. Вирізняється багатством мелодики, великою кількістю розспівувань окремих складів.

ВЕЛИ́КИЙ СИМФОНІ́ЧНИЙ ОРКЕ́СТР — див. *Оркестр.*

ВЕЛИ́КИЙ ТРИ́ЗВУК — те саме, що *мажорний тризвук.*



ВЕ́НТИЛЬ (нім. *Ventil* — клапан, від лат. *ventilo* — дму, продуваю) — основний механічний пристрій, призначений для змінювання довжини каналу мундштукового мідного духового інструмента (труби, валторни, баритона, туби тощо). В. дозволяють відтворювати хроматичну гаму, заповнюючи інтервали між звуками натурального звукоряду. Існують два типи В.: 1) помпові або *пістони* з подовжнім напрямком руху; 2) циліндричні, з поршнем, що обертається. На кожному інструменті може бути від одного *(цугтромбон)* до п'яти-шести (*туба)* В. Найбільш поширена кількість В. — три. Один В. називається квартвентиль, тому що знижує звук на *кварту.* В. винайдені в 1813 році.

ВЕ́РБУНКОШ — стиль угорської танцювальної музики, виник у XVIII ст. внаслідок злиття старовинних угорських народних жанрів під впливом балканських, слов'янських та циганських музичних стилів. До стилю В. належать *палоташ і чардаш.*

ВЕ́РДЖИНЕЛ (англ. *virginal*) — струнний клавішний інструмент, невеликий прямокутний клавесин. Обсяг звуковисотного діапазону — до чотирьох октав (*C — c3*). Був поширений в Англії та Нідерландах у XVI –XVII ст.

ВЕРИ́ЗМ (від італ. *vero* — правдивий) — течія в італійському мистецтві та літературі, виникла наприкінці XIX ст. Найяскравіші представники В. в музиці — Р. Леонкавалло («Заза», «Життя Латинського кварталу», «Паяци» та ін.), П. Масканьї («Друг Фріц», «Сільська честь», «Маски», «Лодолетта» та ін.) і особливо Дж. Пуччіні («Богема», «Тоска», «Чіо-Чіо-сан», «Дівчина з Заходу» та ін.) — прагнули показати життя «таким, яким воно є», тому серед їх героїв переважають «звичайні» люди — актори, селяни, студенти, поети та ін. Творам «веристів» властиві підкреслена емоційність, наголос на особистих переживаннях, гострі драматичні ситуації, пристрасна, яскрава мелодійність. Споріднені з В. течії існували у музиці Франції (опери А. Брюно на сюжети Е. Золя, «Луїза» Г. Шарпантьє), Німеччини («Долина» Е. д'Альбера) та інших країн.

ВЕ́РНІКЕ ЦЕНТР — мовно-слухова зона кори головного мозку, розташована у задній третині верхньої скроневої звивини лівої півкулі. Порушення В.ц. призводить до втрати здатності розуміти мову інших людей.

ВЕРТЕ́П — старовинний український народний ляльковий театр. Вертепні вистави з'явилися в Україні в першій половині XVII ст. і набули найбільшого поширення в наступному столітті. Натхненні ідеями Г. Сковороди, вихованці Києво-Могилянської Академії популяризували серед народу українську виставу, що зазнавала утисків з боку російського уряду, в формі лялькового театру. В.-вистава поділялася на релігійну і світську частини, в останній особливу роль відігравала лялька Запорожця, пов'язана з історичною подією — руйнуванням Січі. Дія В. відбувалась у скриньці, поділеній на два поверхи. Різдвяна дія (народження Христа) відбувалась нагорі, а світські інтермедії — внизу, в супроводі пісень та танців. В., як самобутнє, національне мистецтво, суттєво відрізняється від польської «шопки», білоруської «бетлейки» та побутового російського «петрушки».

ВЕРТИКА́ЛЬ (лат. *verticalis* — прямовисний) — одночасне звучання двох або кількох звуків. Одночасність звучання може бути фізичною (акорд) або психологічною (арпеджіо, гармонічна функція), коли звуки добуваються послідовно, але в звучанні є звичною фізичною формою (акорд, тризвук) — (див. *Горизонталь*).

ВЕРТИКА́ЛЬНО–РУХЛИ́ВИЙ КОНТРАПУ́НКТ — див. *Рухливий контрапункт*.

ВЕ́РХНІ ГОЛОСИ́ — у творі багатоголосного складу — всі голоси, крім нижнього (баса).

ВЕ́РХНІЙ ВВІДНИ́Й ТОН — див. *Ввідний тон.*

ВЕ́РХНІЙ ГО́ЛОС — найвищий голос у музиці багатоголосного складу.

ВЕ́РХНІЙ ТЕТРАХО́РД — чотири ступені будь-якого ладу від V до VII включно.

ВЕ́РХНЯ ДОМІНА́НТА — V ступінь звукоряду.

ВЕ́РХНЯ МЕДІА́НТА — III ступінь звукоряду.

ВЕ́РХНЯ ТО́НІКА — верхній звук інтервалу.

ВЕСНЯ́НКИ — назва старовинних слов'янських обрядових пісень, пов'язаних з початком весни і наближенням весняних польових робіт. У західних регіонах України В. називають *гагілками, гаївками.* Мелодії В. побудовані на багаторазовому повторенні однієї-двох поспівок у межах невеликого діапазону.

ВЕСТ–КО́УСТ–ДЖАЗ (англ. *west coast jazz*) — стильовий напрямок джазу, що виник і розвинувся наприкінці 50-х рр. XX ст. серед білих музикантів Заходу США (Каліфорнія). Для В.-к.-д. характерні такі засоби музичної виразності, як наспівна мелодія, аранжування з мелодичним веденням кількох голосів, емоційна стриманість, строгість форм, використання *контрапункту*, помірного темпу та кантилени в дусі балад, м'якість звукодобування, витонченість гармонічних і тембрових засобів, сполучення діатонічної ладової основи з її «розцвічуванням», хроматизмами та різноманітними модуляційними прийомами, дещо «розслаблений» характер свінгової пульсації поряд із спокійною і рівною ритмікою. У В.-к.-д. побутує тенденція до завершеного симетричного фразування, а також до розширення інструментарію за рахунок флейти, гобоя, бас-труби, валторни, арфи та інструментів струнної групи.

ВЕ́ЧІР МУЗИ́ЧНИЙ — зібрання людей з метою виконання та слухання музики, *концерт.* В.м. бувають романсові, фортепіанні, скрипкові, камерно-хорові, присвячені творчості певного композитора тощо.

ВЕЧОРНИ́ЦІ, досвітки — одна з форм осінньо-зимових вечірніх розваг, що відбувались у хаті бездітної вдови. На В. оповідали казки, танцювали, поєднуючи дозвілля з роботою.

ВЖИТКО́ВА МУ́ЗИКА — музичні твори, призначені для виконання функцій, не пов'язаних зі створенням самостійного художнього образу.

ВИ́БОРНИЙ БАЯ́Н — див. *Баян.*

ВИД АКО́РДУ — розташування акорду, визначене залежно від того, які з його звуків знаходяться в басах. *Тризвуки* мають три види: *основний* (позначається 5/3), *секстакорд* (6), *квартсекстакорд* (6/4). *Септакорди* мають чотири види: *основний* (7), *квінтсекстакорд* (6/5), *терцквартакорд* (4/3), *секундакорд* (2).

ВИКОНА́ВЕЦЬ — співак або музикант-інструменталіст, який виконує музичний твір або партію в *опері, оркестрі, хорі* тощо.

ВИ́НА (санскр.) — індійський семиструнний смичковий інструмент з корпусом із видовбаного дерева або гарбуза з дерев'яною шийкою та трьома бічними і чотирма мелодичними струнами. Звук видобувається *плектрами* — гачками. В. має приємний, м'який тембр та широкі виконавські можливості. Існує понад 20 різновидів В. Застосовують для супроводу танців.

ВИСО́КА СПІВА́ЦЬКА ФОРМА́НТА — група обертонів з визначеним частотним положенням у спектрі звука, яке завдяки цьому надає йому дзвінкості і сили. В.с.ф. у басів та баритонів перебуває у частотному діапазоні від 2100 до 2500 Гц; у тенорів — від 2500 до 2800 Гц; у сопрано та мецо-сопрано — від 2800 до 3300 (3500) Гц, а у дітей 10–12-ти років може сягати 4000 Гц, хоча зазначені межі є досить умовними і у різних співаків можуть дещо відхилятися від цього висотного положення.

ВИСОТА́ ЗВУ́КА — одна з основних акустичних властивостей звука. В.з. є наслідком сприйняття людиною частоти коливань вібратора та безпосередньо залежить від неї. Людина сприймає В.з. в межах від 16 гц до 16–18 тисяч Гц, а інтервальний компонент В.з. становить від 16 Гц до 4,5 тисяч Гц. Абсолютна В.з. вимірюється математично визначеною кількістю коливань вібратора, відносна В.з. — висотним положенням одного ступеня звукоряду стосовно іншого. В нотопису В.з. позначають нотними, буквеними та цифровими символами.

ВИХІДНА́ А́РІЯ, вихідний номер — 1. Арія або інший сольний номер, з яким з'являється провідний виконавець оперної партії у спектаклі. 2. Арія, що відзначається особливою ефектністю та виграшно характеризує співака. В.а. були особливо поширені в італійській оперній музиці XVII–XIX ст. (В. Белліні, Г. Доніцетті, Дж. Россіні та ін.).

ВІБРА́ТО (італ. *vibrato* — коливання) — 1. Виконавський прийом гри на смичкових інструментах, що надає звуку теплоти і виразності. 2. Прийом гри на клавікорді, що створює враження коливання висоти та сили звуку. 3. Прийом гри на деяких духових інструментах, що полягає в незначному відкриванні клапанів, поєднаному зі зміною інтенсивності видиху музиканта. 4. У співі — періодичне змінювання частоти і спектра голосу співака, від якого значною мірою залежить характер сприймання його звучання. Оптимальне В. з частотою 5–7 пульсацій на секунду надає голосу життєвості, одухотвореності та милозвучності. Більша частота пульсацій приводить до ефекту «мекання», менша - до «гойдання», «розхитування» звука. Добре організоване вокальне навчання може поліпшити якість В. (Д. Смирнов, А. Солов'яненко).



ВІБРОФО́Н (від лат. *vibro* — коливаюсь та грец. *phone* — звук) — ударний інструмент з родини *ідіофонів*, що складається з двох рядів металевих пластинок різної висоти звуку, утворюючи хроматичний звукоряд. Під пластинками розташовані труби — резонатори, що утворюють динамічну вібрацію. Звук на В. видобувають за допомогою 2–4 гнучких очеретяних паличок з м'якими кульками на кінцях. В. має *демпфер*, який зменшує силу звука. Діапазон концертного В. — від *F* до *f2* ; оркестрового — від *a* до *c3*.

ВІБРАЦІ́ЙНЕ ВІДЧУТТЯ́ (від лат. *vibratio* — коливання) — відчуття, що виникає внаслідок коливань перериvчастих подразників — камертона, струменя повітря, що надходить з легенів тощо. В.в. є важливим чинником *вокального слуху*.

ВІБРА́ЦІЯ (лат. *vibratio* — коливання) — 1. Коливання джерела звука (вібратора — струни, голосових складок, стовпа повітря тощо) і пов'язаного з ним резонатора. В. характеризується амплітудою (розмахом), періодом (часом, потрібним для повного коливання), частотою (кількість коливань за секунду), формою. 2. Див. *вібрато*.

ВІВА́Т, віватний кант (лат. *vivat* — хай живе) — форма урочистого православного гімну, що виникла в духовній музиці за часів російського царя Петра І. Виконувався хором або групою співаків (іноді в супроводі духових інструментів) під час придворних свят, а також як заздоровна пісня в побуті. Був поширений до кінця XVIII ст.

ВІВА́ЧЕ (італ. *vivace* — жвавий) — жвавий темп, більш швидкий, ніж *алегро,* але повільніший, ніж *престо (див. Додаток XI)*.

ВІ́ВО (італ. *vivo* — жваво) — натхнений, жвавий, швидкий темп виконання музичного твору, близький до *віваче*.

ВІДКРИ́ТА СТРУНА́ — струна, не притиснута до *грифа* під час гри на струнних інструментах (скрипкових, домрових, балалайці, бандурі, гітарі тощо).

ВІ́ДПОВІДЬ — в імітаційних поліфонічних формах (*інвенції, канони* та ін.) — імітація теми; у фузі — *супутник*, імітаційне проведення теми в домінантовій або субдомінантовій тональності. В. поділяється на реальну В., що точно повторює інтервали теми, і тональну В., що повторює їх неточно.

ВІДХИ́ЛЕННЯ — короткочасний перехід з головної тональності у побічну (без закріплення в ній) та наступне повернення в головну.

ВІЙСЬКО́ВА МУ́ЗИКА — музика, призначена для стройового навчання і патріотичного виховання війська. З'явилася ще у часи Давньої Русі, була поширена серед запорозького козацтва. Розвиток професійної В. м. в Російській імперії пов'язаний з творчістю О. Аляб'єва, А. Аренського, М. Глинки, А. Лядова, М. Римського-Корсакова, П. Чайковського та ін. Основні жанри В. м. — зустрічний, стройовий, похідний, траурний *марші*. Власний стройовий марш в Російській імперії повинен був мати кожний полк. Плідно працювали в царині В. м. С. Василенко, Р. Глієр, О. Затаєвич, М. Іванов-Радкевич, М. М'ясковський, С. Прокоф'єв, В. Рунов, С. Творун, С. Чернецький, Д. Шостакович, Є. Юцевич та інші, які створювали В. м. концертного плану.

ВІЙСЬКО́ВИЙ ОРКЕ́СТР — див. *Духовий оркестр*.

ВІЛАНЕ́ЛА (італ. *villanella* — сільська пісня) — італійська (неаполітанська) пісня багатоголосного складу XVI — першої половини XVII ст.

ВІЛО́ТА (італ. *villotta*) — італійська народна танцювальна пісня багатоголосного складу, поширена в XV–XVII ст.

ВІ́ЛЬНА ФО́РМА — довільна форма музичних творів, що не підпорядковується типовим структурним побудовам (див. *Музична форма*).

ВІ́ЛЬНИЙ СТИ́ЛЬ — стиль поліфонічної музики, що відрізняється від *суворого стилю* значним урізноманітненням побудови мелодії, пануванням мажорного та мінорного ладів, широким використанням інструментальних форм. Вершиною В. с. є творчість Й.-С. Баха та Г.-Ф. Генделя. В широкому розумінні до В. с. належить музика, що не відповідає вимогам *суворого стилю*.

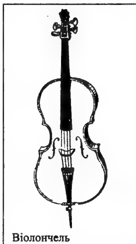
ВІЛЬЯНСИ́КО (ісп. *villancico* — сільська пісня) — іспанська пісня XV–XVI ст. для одного або кількох голосів, яку виконували у супроводі *віуели*.

ВІ́ОЛА–БАСТА́РДА — смичковий інструмент з групи *віол*, поширений у XVI–XVII ст. В.-б. мала 6–7 ігрових струн, інколи також резонансні струни. Найбільш популярною В.-б. була в Англії.

ВІО́ЛА ДА ГА́МБА — тенорова *віола*. За розміром близька до *віолончелі.* Має шість струн (*D, G, c, e, a, d1*). Найбільш поширеною В. д. г. була в XVI–XVIII ст. Музику для цього інструмента створювали Й.-С. Бах, Г. Перселл та ін. В XX ст. інтерес до гри на В. д. г. відновився.

ВІОЛЕ́ТА — маленька *віола* з трьома — чотирма струнами, інша назва — віола-пікколо.

ВІО́ЛИ — 1. Назва групи старовинних смичкових інструментів, що відрізняються за розмірами, теситурою, кількістю струн, формою резонаторних отворів тощо, а також способом тримання під час гри. Основні види В. — *дискантова, альтова, тенорова, велика басова, контрабасова — віолоне*. Особливим різновидом були В. з резонансними струнами, розташованими під грифом над верхньою декою, що надавало звучанню В. ніжного, приємного відтінку. Звук видобувається *смичком*. З часом В. вийшли з широкого вжитку. 2. Струнні смичкові інструменти в романських країнах Середньовіччя. 3. Італійська назва *альта*.


Віолончель

ВІОЛОНЧЕ́ЛЬ (італ. *violoncello*) — струнний смичковий інструмент з родини скрипок. Настроюється на октаву нижче від *альта* (*C, G, d, a*); нотується в басовому ключі

(верхній регістр — у теноровому та скрипковому). Звук В. — соковитий та співучий. Застосовується як сольний, ансамблевий та оркестровий інструмент.

ВІО́ЛЬ Д'АМУР — смичковий інструмент з групи віол, поширений в XVII ст. Має 5–7 ігрових та 7–14 резонансних струн, ніжний, м'який, сріблястий звук.

ВІРЕЛЕ́ (франц. ***virelai*** — приспів, рефрен) — танцювальна пісня, поширена в Іспанії, Італії та Франції у XII–XV ст. серед *трубадурів і труверів.*

ВІРТУА́ЛЬНИЙ (від лат. ***virtualis*** — сильний, здібний) — уявний цілісний об'єкт, який не можна сприймати як реальний, а лише як такий, що за певних умов може виникнути і бути придатним до втілення. В музичному мистецтві до В. процедур практично належить процес композиторської творчості, а також уявні пошуки виконавцем шляхів і засобів втілення художнього образу. Останнім часом термін В. поширюється на інші сфери, пов'язані з людською діяльністю, що не порушує цілісної системи зв'язків.

ВІРТУО́З (від лат. ***virtus*** — сила, доблесть, талант) — артист-музикант, який досконало володіє виконавською технікою свого мистецтва.

ВІРТУО́ЗНА МУЗИКА — технічно складна музика, що дозволяє виконавцю показати майстерність володіння голосом або інструментом.

ВІУЕ́ЛА (ісп. ***vihuela***) — іспанський щипковий інструмент, схожий на *гітару* з опуклим дном. Зазвичай має п'ять струн, які настроюються, як у *віоли.*

ВОДЕВІ́ЛЬ (франц. ***vaudeville*** від ***Vau de Vir*** — долина ріки Вір у Нормандії, де в XV ст. вперше з'явився цей вид мистецтва) — 1. Жанрова назва побутових пісень часів французького Відродження, попередників *шансон.* 2. Вид легкої комедії з куплетами, які виконують під музику, поширений у Франції в другій половині XVII ст. Різновиди В. — опера-В., комедія-В. З часом В. витіснили *оперета, ревю, мюзикл, вар'єте.*

ВОДЯНИ́Й ОРГА́Н — див. *Гідравлос.*

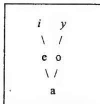
ВОЖДЬ (лат. ***dux***) — тема *фуги*, що проводиться в експозиції у головній тональності (див. *Пропоста).*

ВОКА́Л (від лат. ***voce*** — голос) — мистецтво володіння співацьким голосом, мистецтво співу. Існує кілька напрямків розвитку В.: *народний*, який віддзеркалює особливості співацької культури певного народу; *академічний,* або *класичний*, який є результатом тривалого розвитку професійного музичного мистецтва; *естрадний*, притаманний *попу, року, репу* тощо; *джазовий*, визначений зв'язками з негритянським фольклором, зокрема *блюзом.*

ВОКАЛІ́З (від лат. ***vocalis*** — голосний, співучий) — 1. Вправа або етюд для голосу без тексту, що виконується на будь-який голосний, з назвами нот або складів і зазвичай призначається для розвитку вокальної (співацької) техніки, вироблення кантилени, рухливості голосу, вирівнювання регістрів тощо. В навчальній практиці широко використовуються збірки В. І. Віленської, М. Глинки, Г. Зейдлера, Д. Конконе, Г. Панофки, Н.Татаринової та ін. 2. Художні твори для голосу, написані у формі В. («В.» М. Жербіна, «В.» С. Рахманінова, концерт для голосу з оркестром Р. Глієра та ін.), а також деякі інструментальні твори.

ВОКАЛІЗА́ЦІЯ (італ. ***vocalizzazione***) — 1. Розспівування голосних звуків або складів у музичних творах. Відомі художні твори, де широко використовується прийом В. (напр., «Halleluia» В.-А.Моцарта). Як художній прийом В. широко використовувалась в оперній музиці XVII– початку XIX ст.

ВОКАЛІ́ЗМ (від лат. ***vocalis*** — голосний) — система голосних фонем певної мови. Український В. схематично може бути поданий у формі трикутника (Хелваг, 1781), який віддзеркалює рівень *імпедансу.* Шостий голосний — *и* — не має чітко визначеного місця в цій системі, оскільки часом тяжіє до фонеми *«е»* (зокрема, в західноукраїнських говірках), часом наближується до фонеми *«і»* (в східноукраїнських говірках), проте остаточно не зливається з ними. Врахування закономірностей мовного В. має велике значення у вокальній педагогіці та співацькій практиці.



ВОКАЛІ́СТ (від лат. ***voce*** — голос) — людина, яка має необхідні вокальні дані та володіє *вокальною технікою* певного типу для створення за її допомогою художніх образів.

ВОКА́ЛЬНА МУЗИ́КА — музика, призначена для виконання голосом (соло, ансамблем або хором). Головне художнє значення у В. м. має голос. Вона тісно пов'язана зі словом і тому В. м. розглядається як синтетичне музично-поетичне мистецтво.

ВОКА́ЛЬНА ПЕДАГО́ГІКА — система індивідуального навчання співу, що спирається на виконавські традиції, досвід видатних педагогів та майстрів вокального мистецтва. Дослідження співацького голосу, здійснені Л. Дмитрієвим, В. Морозовим, Р. Юссоном та ін., дають підстави для того, щоб В.п. ґрунтувалась на науковій основі, використовуючи досягнення акустики, біофізики, психології, педагогіки, фоніатрії тощо з метою підвищення ефективності навчання.

ВОКА́ЛЬНА ТЕ́ХНІКА — комплекс умінь і навичок, необхідних для свідомого управління фонаційним процесом з метою досягнення максимального акустичного ефекту за мінімальних енергетичних витрат організму співака. Існує багато типів В.т., які загалом тяжіють до двох основних — з сильним та слабким *імпедансом.* В.т. першого типу застосовують народні, оперні та концертні співаки, які зазвичай не потребують підсилювальних пристроїв. Естрадні виконавці майже завжди використовують В.т. зі слабким імпедансом і тому не можуть співати без підсилювальної апаратури. Володіння В.т. є головною ознакою співацької майстерності та основним засобом розкриття художнього змісту твору, який виконується.

ВОКА́ЛЬНЕ МИСТЕ́ЦТВО — вид музичного виконавського мистецтва, що ґрунтується на майстерному володінні співацьким голосом. В.м. може бути сольним, ансамблевим та хоровим. У В.м. різних народів віддзеркалюються інтонаційні, ладові, рит-

мічні та інші риси народної музики, а також менталітет і національні особливості фонетичного складу мови та голосоутворення.

ВОКА́ЛЬНЕ МО́ВЛЕННЯ, вокальна мова — 1. Засіб передавання музично-естетичної та емоційної інформації виконавцем слухачеві. Він відрізняється від мовлення більшою потужністю та гучністю, тривалістю звучання голосних, особливістю тембру, характерними модуляціями висоти основного тону, наявністю вібрато та чітко визначених співацьких *формант*, особливим значенням високої співацької форманти, а також специфікою фізіологічних механізмів голосоутворення (дихального апарату, гортані, трахеї, резонаторної системи тощо). 2. Характеристика співацького процесу з погляду художньо-виконавських творчих завдань, а також естетичного сприймання співу; інакше — мистецтво співу. 3. Біофізичний аспект співацького процесу, його аналіз з акустико-фізіологічних позицій, що вимагає використання спеціальних методів і засобів дослідження та контролю. 4. Особливий вид мовлення, де, на відміну від розмови, домінують нередуковані й подовжені голосні.

ВОКА́ЛЬНИЙ АНСА́МБЛЬ — група співаків, які виступають спільно (*дует, тріо, квартет, квінтет* і т.д.). В. а. бувають однорідні (дитячі, жіночі, чоловічі) та мішані. В джазі В.а. з'явилися на початку 1920-х років і набули великого поширення в 1930–1940-х роках. У сучасній естрадній музиці В.а. зустрічаються дуже рідко, входячи до складу *вокально-інструментальних ансамблів*.

ВОКА́ЛЬНИЙ СЛУХ — особливий вид музичного слуху, який включає звуковисотний, динамічний, тембровий, ритмічний слух, а також *барорецепцію* і *вокально-тілесну схему*. Здатність співака до оцінювання якості власної фонації та вміння її змінювати є показником виконавського В.с. Педагогічний В.с. дозволяє не тільки оцінювати, але й, свідомо контролюючи, удосконалювати якість звучання голосу учня в процесі вокального навчання (постановки голосу).

ВОКА́ЛЬНО–ІНСТРУМЕНТА́ЛЬНИЙ АНСА́МБЛЬ — 1. Вокальний ансамбль, який виступає в постійному складі з інструменталістами. 2. Група виконавців, де інструменталісти виступають і як співаки. 3. Музичний ансамбль, де співаки виконують партії, спеціально написані для голосу як учасника інструментальної групи. 4. Основна форма естрадного (рок, поп) виконавства на теренах колишнього СРСР в 1960–1970-х роках.

ВОКА́ЛЬНО–ТВО́РЧИЙ СПО́КІЙ — психологічно врівноважений стан співака, створення передумов для концентрації та найбільшого вияву його творчих сил і можливостей у процесі художнього виконання твору. Поняття В.-т. с. ввів у вокальну педагогіку український співак та педагог М. Микиша.

ВОКА́ЛЬНО–ТІЛЕ́СНА СХЕ́МА — комплекс м'язово-вібраційних відчуттів, що виникають у співака під час фонації. В.-т. с. складається з дев'яти основних зон: 1) піднебінно-зубної; 2) піднебінно-задньої; 3) задньоглоткової; 4) гортанної; 5) кістково-лицьової (маска); 6) внутрішньотрахейної; 7) грудної клітки; 8) черевно-діафрагмової; 9) нижньочеревної. Вони складають своєрідну «клавіатуру» відчуттів, яка в поєднанні з різними видами слуху (звуковисотний, тембровий, ритмічний і т.д.) дає можливість співаку керувати процесом фонації. Найбільш чіткими і тому важливими для співу

є відчуття в зонах: (1) — «опора звучання»; (5) — «маска»; (2), (8) та (9) — «опора дихання». Дефініцію В.-т. с. запропонував А. Сулерак (1955), а її наукове обгрунтування і докладний опис зробив Р. Юссон ще у 1952 році.


Волинка

ВОЛИ́НКА — 1. Старовинний народний пневматичний музичний інструмент, відомий у багатьох країнах під різними назвами: в Азербайджані — тулум, Аджарії — чибоні, Англії — бегпайп, Білорусі — дуда, Болгарії — гайда, Вірменії — тик, Голландії — дуделзак, Грузії — гудаствірі, Молдові — чимпой, Німеччині — закпфейфе, Польщі — коза, Росії — дуда, Удмуртії — биз, Україні — баран, козиця, міх, Франції — корнемюз, Чехії — дуди, Чувашії — шапар, сарнай, а в Шотландії В. є найбільш поширеним народним інструментом. В. складається з кількох трубок, прикріплених до шкіряного мішка з повітрям. Одна (рідко — дві або три) трубка має отвори (як на сопілці) і на ній можна виконувати нескладні мелодії; інші трубки під час гри безперервно звучать монотонним низьким звуком (бурдон, органний пункт, педаль) на тоніці або домінанті, звідки походить висловлювання «тягти волинку». Під час гри виконавець тримає В. під пахвою або перед собою, натискаючи на мішок, куди повітря нагнітають ротом або за допомогою спеціальних педалей. Застосовують як сольний та ансамблевий інструмент для супроводу танців. 2. Невелика п'єса танцювального характеру з елементами наслідування звучання В.

ВО́ЛЬТА (італ. *volta* — повернення, поворот) — 1. Прийом скорочення нотного запису за допомогою знака, що означає повторення певного розділу музичного твору, але зі зміною закінчення. 2. Старовинний італійський парний танець. Темп швидкий, розмір тридольний. В XVI–XVII ст. був поширений в країнах Європи, особливо в придворному побуті Англії і Франції.

ВО́СЬМА НО́ТА — нота, яка за тривалістю у вісім разів коротша за цілу ноту. Позначається затушованим овалом, до якого додається *штиль* та *хвостик*. У разі поєднання двох або кількох В. н. хвостики замінюються *в'язками (ребрами)* — (див. *Додаток* III).

ВО́СЬМА ПА́УЗА — *пауза*, яка за тривалістю дорівнює восьмій ноті — (див. *Додаток* IV).

ВПРА́ВА — 1. Музичний твір, призначений для навчальних занять з техніки співу або гри на музичному інструменті (див. *Вокаліз, Диктант музичний, Екзерсис, Етюд*). 2. Багаторазове повторення В. (1) в процесі навчання.

ВСЕНО́ШНА, всено́шне неспання — богослужіння православної церкви, що відбувається напередодні неділі та православних свят, об'єднуючи *вечірню* та *утреню*. Високохудожні зразки В. створили О. Архангельський, С. Воробкевич, О. Гречанінов, М. Іполитов-Іванов, С. Рахманінов, В. Ребіков, П. Чайковський , П. Чесноков та ін.

ВСТАВНИ́Й НО́МЕР — 1. Музика, спеціально створена композитором для певної вистави, власного, чужого твору або конкретного виконавця чи персонажа. 2. Музика, запозичена з іншого твору для включення до певної вистави.

ВСТУП — 1. Інструментальна п'єса, яка виконується на початку вистави (опери, балету, оперети, драми, комедії тощо) — (див. *Увертюра, Інтродукція, Антракт, Прелюдія*). 2. Назва першої частини *сюїти*. 3. Необов'язковий початковий розділ у циклічному творі гомофонної форми (*сонаті, кантаті, ораторії, симфонії* тощо), що готує підґрунтя для основних розділів. 4. Частина музичного твору, що передує подальшому розвитку композиції та інколи накреслює основну ідею та образи твору.

ВУНДЕРКІ́НД (нім. ***Wunderkind*** — чудо-дитина) — дитина з надзвичайними музичними здібностями — така, як В.-А. Моцарт, Ф. Ліст, Ф. Крейслер, Я. Хейфец, І. Менухін, В. Ферреро, Р. Лоретті та ін. Для виявлення обдарованих дітей проводяться спеціальні конкурси (напр., конкурс ім. Володимира Горовиця в Україні).

В'Я́ЗКА, ребро — горизонтальна риска, що з'єднує кілька восьмих нот і використовується замість *хвостиків*. Подвійна В. з'єднує шістнадцяті ноти; потрійна — тридцять другі і т. д. (див. *Додаток* III).



ГАВА́ЙСЬКА ГІТА́РА — шестиструнний щипковий інструмент з родини *гітар*. На Г. г. грають, поклавши її на коліна і притискуючи струни металевою пластинкою. Звук, який має своєрідне вібруюче забарвлення, видобувають за допомогою *медіатора*.

ГАВА́Л, далдама, кілі, дачу — 1. Дагестанський двобічний барабан, на якому грають пальцями або дерев'яними паличками. 2. Азербайджанський *бубон*.

ГАВО́Т (франц. ***gavotte***) — старовинний французький танець; темп — помірний; розмір — 4/4 із затактом на дві чверті, дві або три восьмих. Із XVIII ст. — популярний танець на придворних балах, його використовували в балетах та старовинних сюїтах (Ж.-Б. Люллі, Ж.-Ф. Рамо, Й.-С. Бах, Г.-Ф. Гендель та ін.). З XIX ст. Г. майже не зустрічається.

ГАГА́КУ — витончена японська оркестрова музика, загальна назва японського музично-театрального мистецтва.

ГАГІ́ЛКА — див. *Веснянка*.

ГАДУ́ЛКА, годулка, гудулка — болгарський смичковий інструмент з дерев'яним корпусом грушоподібної форми. Має 3–4 ігрових та 7–10 резонансних струн. Стрій — квінтово-квартовий. Застосовують для супроводу танців та юнацьких пісень.

ГАЇ́ВКА — див. *Веснянка*.

ГА́ЙДА (болг.), гайде — народний музичний інструмент, подібний до *волинки* (у болгар, сербів, хорватів).

ГАЛА́-КОНЦЕРТ (франц. ***gala*** — урочисте придворне свято) — святковий, урочистий концерт.

ГАЛА́НТНИЙ СТИЛЬ (франц. ***galant*** — люб'язний) — стиль європейської музики XVII ст., який відзначався ясністю, доступністю та вишуканістю. Прикрашена мелізмами мелодія супроводжувалася простою і прозорою гармонією. Представники Г. с. — Ф. Куперен, Ж.-Ф. Рамо, Д. Скарлатті, Г. Телеман. Творчість Дж.Б. Перголезі, Й.-К. Баха, Б. Галуппі, Ф.-Е. Баха, Д. Саммартіні та ін. збагатила Г. с. новими рисами — природністю, правдивістю, виразністю і наспівністю мелодії та сприяла формуванню віденської класичної школи музичного мистецтва. Г. с. також називають рококо, передкласичним або ранньокласичним стилем.

ГАЛО́П (франц. ***galop*** — біг навскоки) — швидкий, стрімкий, веселий бальний танець XIX ст. з підскоками; розмір — 2/4. До художніх зразків Г. належать твори Ф. Ліста,

М. Глинки, Ф. Шуберта, Й. Штрауса, Ф. Обера, Ж. Оффенбаха, Е. Вальдтейфеля, П. Чайковського та ін.

ГАЛЬЯ́РДА (італ. ***gagliarda*** — весела, бадьора) — старовинний парний, інколи сольний танець, поширений в Європі в XV–XVII ст. Темп — помірно швидкий, розмір — 3/4; відзначається акордовим складом, діатонікою, пунктирним або синкопованим ритмом, *геміолою.* Г. виконували після *павани,* з якою вона утворювала двочастинну танцювальну сюїту. В XVII–XVIII ст. Г. збереглась лише як частина інструментальної *сюїти* з повільним темпом та поліфонічною фактурою (У. Бьорд, О. Гіббонс, М. Франк та ін.).

ГА́МБА — див. *Віола.*

ГАМБА́НГ — індонезійський ударний інструмент з родини *ідіофонів,* який складається з дерев'яних дощечок або металевих пластинок, закріплених на металевій підставці. Звук — гучний та різкий — видобувають дерев'яними паличками.

ГАМБІ́СТ — виконавець на *гамбі.*

ГАМЕЛА́Н — індонезійський національний оркестр, утворений з ударних інструментів. Застосовується в драматичних, балетних, пісенно-танцювальних виставах, урочистих церемоніях, святах, маніфестаціях, процесіях.

ГА́МА — частина звукоряду в межах октави, де ступені ладу розташовані послідовно один за одним у висхідному або низхідному порядку. Г. поширюється на інші *октави.* Існують діатонічні (з 7-ми звуків), хроматичні (з 12-ти звуків), пентатонічні (з 5-ти звуків) та інші гами (див. Додаток XVII). У навчальному процесі Г. використовують як вправи для технічного удосконалення музикантів-виконавців.

ГА́МА РИ́МСЬКОГО–КО́РСАКОВА — назва гами, що складається з послідовного чергування тонів і півтонів (тонова-півтонова гама). Її вперше використав М. Римський-Корсаков в опері «Садко» (див. Додаток XVII).

ГА́МА ЧОРНОМО́РА — див. *Цілотонова гама.*

ГА́РЛЕМСЬКИЙ ДЖАЗ — назва стильових напрямів негритянського джазу 1920–30-х років, пов'язана з музичним життям району Гарлем у Нью-Йорку. Характеризується самобутньою манерою виконання *блюзу,* фортепіанного джазу (*страйд-стиль),* камерного й оркестрового *свінгу.* Видатним представником Г. д. — був Дюк Еллінгтон.

ГАРМОНІЗА́ЦІЯ — 1. Виявлення тонально-функціональної сутності мелодії та її супровід відповідними акордами. В умовах різноманітності сучасної гармонії можливі суттєві відмінності варіантів Г. однієї мелодії. 2. Створення супроводу до мелодії (багатоголосного або акордового). Навчання Г. входить до навчального курсу *гармонії.*

ГАРМО́НІКА — 1. Загальна назва групи пневматичних музичних інструментів, джерелом звука в яких виступають металеві язички, прикріплені одним кінцем до спеціальних пластинок, з'єднаних з міхом клапанами, що відкриваються натисканням на кнопки або клавіші. 2. В акустиці — тони, що виникають внаслідок одночасного коливання всього вібратора (*основний тон)* і його частин (половини, третини, чверті і т.д.) — *обертонів.* Музичний звук є одночасним сполученням основного тону і всіх його обертонів.

ГАРМО́НІУМ — велика *фісгармонія* ширшого діапазону і потужнішого звучання. Подібно до *органа,* Г. має регістри, що змінюють забарвлення звука.

ГАРМОНІ́ЧНИЙ АНА́ЛІЗ — аналіз гармонічної побудови музичного твору; метод наукового дослідження музики.
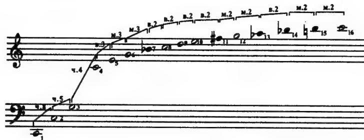
ГАРМОНІ́ЧНА ФУ́НКЦІЯ — роль і значення акорду в гармонічний системі, вияв ладової функції в акордах. Існує два основних види функціонального значення акордів: 1) *стійкість* — функція тоніки, за якою визначається центр ладу (Т.); 2) *нестійкість* — функція домінанти (D) і субдомінанти (S), які акустично є найбільш спорідненими тоніці. До тонічної групи акордів належать: в мажорі — тризвуки I та VI, в мінорі — I і III ступенів; до домінантової групи: в мажорі — тризвуки V і III, в мінорі — V і VII ступенів; до субдомінантової групи: в мажорі — тризвуки IV і II, в мінорі — IV, V і II ступенів. Дія Г. ф найбільш яскраво виявляється в каденціях. Крім основних Г. ф. (T, D, S), існують змінні функції, які залежать від ритмічного положення та послідовності акордів (за Ю. Тюліним).

ГАРМОНІ́ЧНИЙ ІНТЕРВА́Л — див. *Інтервал гармонічний.*

ГАРМОНІ́ЧНИЙ МАЖО́Р — натуральний мажорний лад з пониженим на півтону VI ступенем (див. *Додаток* XVII).

ГАРМОНІ́ЧНИЙ МІНО́Р — натуральний мінорний лад з підвищеним на півтону VII ступенем (див. *Додаток* XVII).

ГАРМОНІ́ЧНИЙ РЯД — звукоряд, що виникає внаслідок спонтанного поділу струни (вібратора) на однакові частини під час коливання. Г. р. виникає незалежно від абсолютної висоти тону вібрато, тому в будь-якому разі співвідношення тонів Г. р. залишається незмінним. Г. р. складає кожний музичний звук як одночасне поєднання основного тону і всіх обертонів.



ГАРМОНІ́ЧНІ СПІВЗВУ́КИ — див. *Обертони.*

ГАРМО́НІЯ (грец. ***harmonia*** — стрункий порядок, зв'язок) — один з провідних

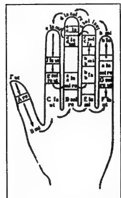
виражальних засобів у музиці. Основу Г. складають музичні *інтервали*, на використанні яких грунтується розвиток музичного мистецтва. Зіставлення звучання тонів утворює основні категорії Г. — *консонанс і дисонанс.* Співвідношення звуків відповідає музично-числовим пропорціям звуків, які утворюють інтервали — 1:1 (унісон і октава), 2:3 і 3:4 (квінта і кварта), 4:5 і 5:6 (терція) тощо. Поняття Г. за своїм змістом охоплює такі сфери: 1) закономірне поєднання тонів в одночасному звучанні; 2) наука про акорди, їх зв'язки та послідовність, що забезпечують утворення найрізноманітніших музичних побудов; 3) назва окремих акордів або співзвуків як образне визначення їх виразності (приємна Г., сучасна Г., оригінальна Г., виразна Г. тощо); 4) характерна для творчості певного композитора послідовність акордів та співзвуків, специфічне використання ними гармонічних функцій (напр., Г.С. Прокоф'єва, Г.Л. Ревуцького та ін.); 5) навчальна дисципліна в системі спеціальної освіти.

ГАРМО́НЬ, гармоніка, гармонія — кнопковий пневматичний інструмент, попередник баяна і акордеона. Набула поширення в Росії, де існувало чимало різновидів Г. — бологоєвська, тульська, віденська, лівенська, саратовська тощо.

ГАСТРО́ЛЬ (від нім. ***Gast*** — гість та ***Rolle*** — роль) — виступ артиста або колективу в місті чи країні, де вони постійно не працюють.

ГАУДЕА́МУС (лат. ***gaudeamus*** — радіймо) — середньовічна пісня, яка в обробці К. Кіндлебена (1781) стала популярним студентським гімном, що славить радість життя, молодість і науку.

ГА́УЧО–ТЕА́ТР (від ісп. ***gaucho*** — пісня скотаря) — аргентинський музичний театр.



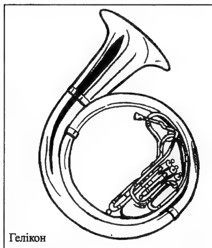
ГВІДО́НОВА РУКА — стародавній метод демонстрації звукової системи, який начебто винайшов Гвідо д'Ареццо. Всі звуки звукоряду від *G* до *e2* умовно розташовувались на фалангах та пучках пальців лівої долоні, а правою рукою керівник співу вказував, який саме звук слід видобувати. Метод Г. р. використав М. Дилецький у «Мусикійській граматиці» (1676).

ГЕ́ЙША — японська співачка і танцівниця, яка акомпанує собі на *сямісені.*

ГЕКЕЛЬФО́Н (нім. ***Geckelfon***) — дерев'яний духовий музичний інструмент, баритоновий *гобой.* Звучить на октаву нижче від гобоя. Діапазон — від *H* до *f2*. Має широку *мензуру* і кулястий розтруб. Застосовується в оркестрі.

ГЕКСАХО́РД (грец. ***hexachordos*** — шестиструнний) — діатонічний шестиступеневий звукоряд, що вживався в музичній практиці Середньовіччя. Г. складався з послідовності: *тон — тон — півтон — тон — тон.* Ступені Г. називались: *ut, re, mi, fa, sol, la, si.*

ГЕЛІКО́Н (грец. ***Helikos*** — спіраль, гвинт) — мідний духовий басовий мундштуковий музичний інструмент з родини бюгельгорнів. Має форму спіралі, відтак його можна носити, «одягаючи» через ліве плече. Застосовують у духових оркестрах (Г. in ***B*** та in *Es*).



Гелікон

ГЕМІО́ЛА (грец. ***gemiola*** — півтора) — 1. В мензуральній нотації — група з трьох нот поміж груп з двох нот такої самої сумарної тривалості. 2. Дводольний мотив в тридольному такті.

ГЕМІО́ЛІКА (від грец. ***gemiola*** — півтора) — інтервальна структура з півторатоновим інтервалом збільшеної секунди в одному або кількох *тетрахордах* (див. *Угорська гама*).

ГЕМІТО́НІКА (від грец. ***gemitoion*** — півтон) — півтонова звукова система, де кожний звук є самостійною одиницею. Г. застосовували А. Веберн, К. Штокгаузен, П. Булез, Е. Денисов, А. Шнітке та ін.

ГЕНДА́НГ, кенданг — індонезійський барабан циліндричної або конічної форми з однією або двома мембранами. Звук видобувають пальцями, кистю руки або молоточком. Застосовують у традиційному театрі та для супроводу танців. Інколи вживаються два Г. — великий (чоловічий) і малий (жіночий).

ГЕНДЕ́Р — індонезійський ударний інструмент, подібний до металофона. Складається з 12–14 металевих пластинок, закріплених на дерев'яній підставці, та підвішених трубок-резонаторів з бамбука. Звук видобувають за допомогою молоточків. Застосовують у *гамелані.*

ГЕНЕРА́Л–БАС (нім. ***Generalbass*** — загальний бас) — 1. Те саме, що й *цифрований бас*; в ансамблевій музиці XVII–XVIII ст. — партія органа (клавесина) з нотацією басового голосу та цифрами, що вказують, які акорди виконавцю слід брати одночасно з написаними нотами. 2. Система правил та способів гри за цифрованим басом. Цифри, що стоять над або під басовим рядком, позначають діатонічні інтервали від баса: 6 — *секстакорд*; 6/4 — *квартсекстакорд*; 7 — *септакорд* (терція та квінта в тризвуку не позначаються).

ГЕНЕРА́ЛЬНА ПА́УЗА — одночасна пауза для всього складу оркестру або ансамблю, яка триває не менше такту. Звичайно Г. п. буває раптовою і позначається латинськими літерами G.P.

ГЕНЕРА́ЛЬНА РЕПЕТИ́ЦІЯ — остання репетиція перед прем'єрою спектаклю або концерту, коли максимально дотримуються умови прилюдного виступу.

ГЕ́НСЛЕ (польс. ***gessle***) — 1. Загальна назва старовинних польських інструментів, подібних до *гусел*. 2. Польський народний смичковий інструмент з дерев'яним видовбаним корпусом та 3–4-ма струнами. Звук — різкий та яскравий — видобувають лукоподібним смичком. Стрій — квінтовий. Застосовують у фольклорних ансамблях.

ГЕПТАТО́НІКА — грецька звукова система із семи ступенів у межах октави. В *діатоніці* — п'ять великих та дві малих секунди.

ГЕПТАХО́РД (грец. ***heptachordos*** — семиструнний) — 1. Семиступеневий звукоряд, утворений злиттям двох однорідних *тетрахордів*. Середній звук Г. є спільним для обох тетрахордів. 2. Назва семиструнної давньогрецької *кіфари*. 3. Вчення античної давньогрецької музичної естетики — теорія небесного Г., за яким космос є гармонією семи планетних сфер, з яких кожна «настроєна» на певний звук.

ГЕРМЕНЕ́ВТИКА МУЗИ́ЧНА (грец. ***hermeneutike*** — мистецтво тлумачення) — мистецтво і теорія тлумачення змісту музичного твору. Напрям музикознавства, заснований у 1902 році Г. Кречмаром.

ГЕТЕРОФО́НІЯ (від грец. ***heteros*** — інший та ***phone*** — звук, голос) — спільне виконання одноголосної мелодії з відхиленням від унісону. Г. — одна з початкових форм багатоголосся, що виникає в процесі спільного співу або гри. Елементи *гармонії* (співзвуччя) з'являються в Г. епізодично, а в багатоголоссі співзвуччя голосів є нормою.

ГІГІЄ́НА ГО́ЛОСУ — дотримання правил співацької поведінки та голосового режиму. Порушення норм Г. г. може викликати гострі або хронічні захворювання голосового апарату і навіть призвести до повної втрати співацької перспективи.

ГІДЖА́К, гиджак — струнний інструмент тюркських народів з корпусом із гарбуза або дерева та 2–4-ма струнами. Звук видобувають смичком. Застосовують для сольної та ансамблевої гри.

ГІДРА́ВЛОС — античний *орган*, у якому тиск повітря, що надходило до труб, підтримувався стовпом води. Винайдений у III ст. до н. е. в Александрії; був поширений у Римській імперії та Візантії.

ГІ́МЕЛЬ (від лат. ***gemellus*** — парний, близнюк) — 1. Форма кельтського багатоголосся у XIII ст. Двоголосний Г. починається і закінчується *унісоном*, а в основній частині проходить паралельними терціями, секстами або децимами. У триголосному Г. до двох голосів (sopranus, tenor) додається низький голос (contra tenor bassus). Провідним голосом в Г. здебільшого є верхній. 2. В англійській музиці XV–XVI ст. — поділ одного з голосів на два (divisi), що рухаються переважно, як у Г.(I).

ГІМН (грец. ***hymnos***, від ***hymneo*** — славити, хвалити) — загальна назва різних за змістом урочистих пісень на честь богів, святих, героїв, святкових та історичних подій, військових перемог, громадянських актів (народження, одруження, поховання тощо), певних соціальних груп, спортивних федерацій та культурних організацій і т. ін. Специфічною групою виступають державні Г., що символізують і пропагують національні ідеї та ментальність країни, якій належать. Усі країни мають свої державні Г. Так, державним Г. Франції є «Марсельєза», Нідерландів — «Вільгельм ван Насауе», України — «Ще не вмерла України ні слава, ні воля...» (муз. М. Вербицького, слова П. Чубинського) тощо. До найбільш відомих недержавних Г. належать фінальний хор і симфонії №9 Л. ван Бетховена, «Слався» з опери М. Глинки «Життя за царя», «Вічний революціонер» М. Лисенка, «Гімн великому місту» Р. Глієра, «Гімн свободі» Ф. Госсека, «Гімн Гарібальді» А. Олів'єрі, скорботний марш з сонати Ф. Шопена, військові марші С. Василенка, Р. Глієра, М. Іванова-Радкевича, С. Прокоф'єва, С. Творуна, Є. Юцевича, «Запорізький марш» Є. Адамцевича та ін.

ГІ́ПОЛАДИ (від грец. ***hypo*** — під, знизу) — старовинні лади, звукоряди яких будуються від домінанти та містять тоніку посередині — див. *Давньогрецькі лади, Середньовічні лади, Натуральні лади* (див. *Додаток* XVII).

ГІСТРІО́Н (від лат. ***histrio*** — актор) — 1. Актор у Стародавньому Римі. 2. Мандрівний актор і музикант у країнах Західної Європи. У Франції побутувала назва *жонглер*, у Німеччині — *шпільман*, у Росії — *скоморох*, у Вірменії — *гусан*, в Україні — *кобзар* тощо.

ГІТА́РА (від грец. ***kithara*** — кіфара) — струнний щипковий інструмент з дерев'яним 8-подібним корпусом, резонаторним отвором, шийкою з грифом та 19–24-ма металевими ладами. Існує кілька різновидів Г.: 1) семиструнна російська Г., стрій: *D, G, H, d, g, h, d1, d3*; 2) іспанська шестиструнна Г., стрій: *E, A, d, g, h, e1*; 3) *гавайська* Г.; 4) *електрогітара;* 5) джаз-гітара з металевим корпусом різної конфігурації, кількома звукознімачами та темброблоком. Стрій визначається метою використання.


Гітара

ГЛАС — у давньому православному співі — ряд діатонічних поспівок, пов'язаних з певними ділянками церковного звукоряду. Вісім Г. утворювали систему *осьмогласія*, що охоплювала основний фонд церковних поспівок. В Г. нараховується близько 1500 поспівок, що розподіляються нерівномірно. Існують співи з однаковим текстом і гласовою належністю, але різні за наспівом.

ГЛЕ́М–РОК (англ. ***glamour*** — ефектний, шикарний) — напрямок року, що з'явився на початку 1970-х років у Англії як суміш *рок-н-ролу, арт- і хард- року,* традиційної естради та англійського *кабаре*. Характеризується яскравим макіяжем, чоловічою біжутерією, помпезністю зовнішності виконавців та підкреслено святковою атмосферою виступів.

ГЛІСА́НДО (франц. ***glisser*** — ковзати) — особливий виконавський прийом гри на музичних інструментах, що полягає в легкому та швидкому ковзанні пальцем по струні (арфа, смичкові, щипкові та ін.), нігтями одного чи кількох пальців по клавіатурі (фор-

тепіано, акордеон, баян та ін.). У вокальному виконавстві розрізняють Г. та *портаменто* (див. *Додаток* VI).

ГЛІ́ТЕР–РОК (англ. *glitter* — блискучий, пишний) — антипод *прогресивного* й *арт-року*, що характеризувався орієнтацією на прямолінійний *рок-н-рол* та акцентуванням зовнішніх ефектів — фантастичних костюмів, неприродного гриму виконавців, різних прийомів провокування поведінки глядачів.

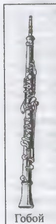
ГЛО́КЕНШПІЛЬ — див. *Дзвіночки.*

ГЛО́РІЯ (лат. *Gloria* — слава) — хвалебний спів католицької церкви, друга частина *меси*. Музика Г. — велична, урочисто-святкова. Митці різних епох — Д. Палестрина, О. Лассо, Й.-С. Бах, Й. Гайдн, В.-А. Моцарт, Л. ван Бетховен та ін. — включали Г. до своїх *мес*.

ГЛО́СИ (ісп. *glosas*) — 1. Орнаментальні прикраси в іспанській інструментальній музиці XVI–XVIII ст., що відрізняються від *мелізмів* ритмічною точністю та різноманітністю мелодичної форми. Назву Г. запропонував Д. Ортіс. 2. Інструментальні твори XVI–XVII ст., створені на основі вокальних поліфонічних творів з використанням техніки Г. 3. Варіації на *фобурдон*.

ГОБО́Й (франц. *haut* — високий та *bois* — дерево) — 1. Дерев'яний язичковий духовий музичний інструмент, конічна трубка завдовжки 59–61 см, що складається з двох колін та розтрубу. Має 20 отворів з клапанами. Існують німецька та французька конструкції Г., а також різновиди — *піколо, англійський ріжок,* гобой д'амур, баритоновий Г. Застосовується як оркестровий, сольний та ансамблевий інструмент. 2. Органний регістр.

ГОКЕ́Т (лат. *hoquetus* — дослівно: гикавка) — середньовічна поліфонічна форма, у якій поділена на фрагменти і окремі звуки мелодія переходить від одного голосу до іншого. Г. виник близько 1200 року на півночі Франції та набув значного поширення.


Гобой

ГОЛОВНА́ ПА́РТІЯ — перший структурно оформлений розділ сонатної експозиції (і репризи), який є викладом головної теми в основній тональності (часто разом з її розвитком, що відбувається безпосередньо після головної теми — див. *Сонатна форма.* 2. Інколи — назва основного розділу форми *рондо.*

ГОЛОВНА́ ТЕ́МА — основна музична думка твору, яка широко та різнобічно змінюється в процесі розвитку. Характеризується індивідуальністю тематичного матеріалу, чіткою тональною та структурною визначеністю.

ГОЛОВНА́ ТОНА́ЛЬНІСТЬ — 1. Тональність, у якій викладається та, як правило, закінчується музичний твір. Г. т. часто є складником назви твору (напр., симфонія *соль мінор,* етюд *Es — dur*). 2. Тональність, від якої відбувається *відхилення* — тимчасовий перехід в іншу, *побічну* тональність.

ГОЛОВНІ́ СТУ́ПЕНІ — перший, четвертий та п'ятий ступені ладу — *тоніка, субдомінанта і домінанта.* Акорди, побудовані на Г. с., мають важливе значення в мажоро-мінорній системі ладів.

ГОЛОВНІ́ ТРИ́ЗВУКИ — тризвуки, побудовані на I, IV, V ступенях мажору і мінору.

ГОЛОВЩИ́К — провідний співак та керівник давньоруського церковного хору, майстер співу, знавець мелодичної імпровізації та співу за крюковим нотописом.

ГО́ЛОС (італ. *voce*) — 1. Звуки, що утворюються голосовим апаратом людини і забезпечують спілкування людей та передачу думок звуковим шляхом. Залежно від характеру функціонування механізмів голосоутворення, людський Г. поділяється на мовлення, спів та шепіт. 2. Мелодія, яка є основою більшості вокальних, інструментальних та ін. музичних творів. Сукупність голосів утворює *фактуру* твору. 3. Окрема нотна партія будь-якого оркестрового, ансамблевого інструмента чи голосу хорового твору. 4. Мелодія пісні, наспів.

ГО́ЛОС СПІВА́ЦЬКИЙ — складна біофізична функція людського організму, сукупність музичних звуків, що утворюються голосовим апаратом. Г. с., як акустичне явище, характеризується *висотою, силою (гучністю), звуковисотним об'ємом (діапазоном), тембром (забарвленням) вібрато і дикцією (розбірливістю).* Висота звука голосу залежить від довжини голосових складок та кількості їх коливань за секунду — одиницею частоти коливань є Герц (Гц), сила — від амплітуди коливань, тембр — від спектрального складу звука, наявності в ньому високої, середньої та низької *форманти,* а також від характеру вібрато. За сукупністю акустичних ознак та інших факторів (зона примарного звучання, теситурна витривалість та розбірливість вимови, хронаксія зворотного нерва), а також за приналежністю до жіночої або чоловічої статі Г. с. поділяють на: 1) дитячі — а) *дискант (сопрано), альт;* 2) жіночі — а) *сопрано (колоратурне, лірико-колоратурне, ліричне, лірико-драматичне, драматичне); б) мецо-сопрано (дуже рідко — колоратурне); в) контральто;* 3) чоловічі — а*) тенор (контратенор, тенор-альтино, ліричний, лірико-драматичний, драматичний, героїчний); б) баритон (ліричний, лірико-драматичний, драматичний); в) бас (високий — кантанте, центральний, низький — профундо, дуже низький — октавіст, комічний — буффо).* Визначальним для виявлення та розвитку Г. с. є вплив національної мовної системи та мелодичного матеріалу, а також потяг до музики і масштаби її побутування в народі, особливості національної манери співу, складу психіки, темпераменту, менталітету, а також умови побуту, клімату тощо. Своїми Г. с. відомі Італія, Іспанія, Україна.

ГОЛОСІ́ННЯ — вид фольклору слов'янських народів. Г. виконують у зв'язку з наступною розлукою — під час весілля, проводів до війська, хвороби, але переважно під час похоронного та поминального обрядів.

ГОЛОСНИ́К — див. *Резонаторні отвори.*

ГОЛОСОВЕ́ДЕННЯ — 1. Рух кожного голосу в багатоголосному творі. 2. Співвідношення двох або кількох голосів, що рухаються одночасно. Основні види Г. — *паралельне, пряме, непряме і протилежне.*

ГОЛОСОВИ́Й АПАРА́Т — сукупність органів людини (гортань з голосовими складками, носоглотка, трахея з мембраною, носові та ротові порожнини, легені з бронхами, діафрагма, м'язи черева, міжреберні м'язи, щелепи, губи, язик, зуби, м'яке та тверде піднебіння, кістяк обличчя, ніс та ін.), які одночасно і взаємопов'язано беруть участь у голосоутворенні, хоча *фонаційна* функція для них є додатковою, а не основною.

ГОМОФО́НІЯ (від грец. ***homos*** — рівний і ***phone*** — звук, голос) — багатоголосний склад музики, в якому один з голосів (як правило, верхній) є головним, а інші лише супроводжують, акомпанують йому.

ГОНГ (англ. ***gong***) — ударний інструмент з родини ідіофонів. 1.Китайський Г. — металевий диск діаметром 50–80 см із загнутими краями, підвішений на шнурі. Висота звука, схожого на звук *тамтама*, залежить від діаметра Г. 2. Яванський Г. — схожий на китайський, але має опуклішу форму з куполом, звук — густіший. Грають на Г. довбенькою.

ГОНДОЛЬЄ́РА (від італ. ***gondola*** — венеціанський човен) — пісня венеціанського човняра (див. *Баркарола*).

ГОПА́К — український народний танець запорозького походження. Розмір — 2/4. Виконується соло або групами в швидкому темпі з використанням віртуозних карколомних стрибків.

ГОРИЗОНТА́ЛЬ І ВЕРТИКА́ЛЬ — два головних аспекти звукових співвідношень у послідовності (мелодична послідовність, рух голосів, часове розгортання ладу) та одночасності (співзвуччя, акорди тощо). Поняття Г. і В. ввів Б. Асаф'єв.

ГОРИЗОНТА́ЛЬНО–РУХЛИ́ВИЙ КОНТРАПУ́НКТ — див. *Рухливий контрапункт.*

ГО́РЛИЦЯ — український народний масовий танець. Музичний розмір — 2/4. Виконується в швидкому темпі.

ГО́РНИ (нім. ***Horn*** — ріг, ріжок) — духові мідні музичні мундштукові інструменти з натуральним строєм. Найбільш поширений — сигнальний Г. з конічним стволом без вентилів та клапанів. Стрій Г.: *сі-бемоль* або *мі-бемоль.* Застосовується в армії та молодіжно-дитячих масових організаціях.

ГО́СПЕЛ СО́НГС (англ. ***Gospel*** — Євангеліє та ***songs*** — пісні) — сольні одноголосні духовні гімни північноамериканських негрів-баптистів на сюжети з Євангелія (на відміну від *спірічуелс*), поширились у США під час економічної кризи 1930-х років. Динамічний вокальний стиль Г. с., який походить з експресивного речитативу проповідей негритянських пасторів, став основою стилю *соул.*

ГОТИ́ЧНА НОТА́ЦІЯ — система нотного запису, поширена в XIII ст. у східнонімецьких, а згодом — і у прилеглих слов'янських та угорських землях. Г.н. фіксувала на 4–5-ти лініях кожний звук мелодії.

ГОТО́ВИЙ БАЯ́Н — див. *Баян.*

ГРАВІЧЕ́МБАЛО (італ. ***gravicembalo***) — старовинний клавішний інструмент, подібний до *клавесина.*

ГРАДУА́Л (від лат. ***gradus*** — ступінь) — 1. Спів із *меси*, який виконують на східцях вівтаря між великими читаннями Апостолів та Євангелія. Мелодія Г. прикрашена *мелізмами.* До XIII ст. Г. виконувались соло, пізніше стали багатоголосними та поліфонічними. 2. Збірка хорових співів *меси* на рік.

ГРА́ЙНДКОР (від англ. ***grind*** — терти зі скреготом, ***core*** — осердя, стержень) — прямолінійний *хард*, доведений до «важкої» екстремальної форми, який згодом увібрав елементи *дез-металу.*

ГРАМОФО́Н (від грец. ***gramma*** — запис і ***phone*** — звук, голос) — механічний пристрій для відтворення звука, записаного на спеціальну платівку. Г. винайшов у 1888 році в США Е. Берлінер. З 1950-х років витіснений *електрофоном.*

ГРАМОФО́ННА ПЛАТІ́ВКА — диск зі спеціальної пластмаси, на якому вирізьблено спіралеподібну звукову доріжку, яка є носієм запису певного твору. Винайшов Е. Берлінер у 1888 році. З кінця 1980-х років витісняється *компа́кт-диском.*

ГРАН ПА́ (франц. ***grand pas*** — великий крок) — розгорнута балетна сцена за участю солістів і кордебалету.

ГРАНД–ОПЕРА́ — провідний французький оперний театр, відкритий в 1671 році. Саме тут сформувався жанр *великої опери.* Сучасне приміщення збудоване в 1875 р. Ш. Гарньє.

ГРА́УНД (англ. ***ground*** — ґрунт, основа) — 1. Англійська назва *кантус фірмус.* 2. Англійське позначення *басо остинато*, а також творів, що ґрунтуються на використанні Г.

ГРА́УНД–БІТ (від англ. ***ground*** — основа, ***beat*** — удар) — стійка ритмічна пульсація, що збігається з метричною структурою такту в *джазі*, організаційна основа та джерело метро-ритмічних суперечностей у джазовій музиці.

ГРЕ́МІ (англ. ***Grammy*** — неологізм, утворений від слова ***gramophone*** — грамофон) — щорічна нагорода за досягнення в музичному мистецтві, що присуджується Національною Академією США з 1950 року, тотожна кінонагороді «Оскар». Г. має такі номінації: альбом року; пісня року; виконавець року; новий виконавець (окремо — співак, співачка, група) і т.д.; за класичну музику, поп, рок, джаз, соул, кантрі і т.д. — окремо; звукозапис; аранжування. Всі ці номінації охоплюють музику, яка протягом року була записана, видана та поширена у вигляді платівки, касети або компакт-диска.

ГРЕ́ЦЬКИЙ СПІВ — один із співів православної церкви, що з'явився в другій половині XVII ст. Мелодиці Г. с. властиві симетрія ритму і більша, порівняно із *знаменним співом*, тональна стійкість. Окремі поспівки Г. с. нагадують звороти народної пісні.

ГРИГОРІА́НСЬКИЙ СПІВ, григоріанський хорал — традиційний спів католицької церкви, канонізований папою Григорієм I Великим у 590–604 роках. Г. с. виконувався

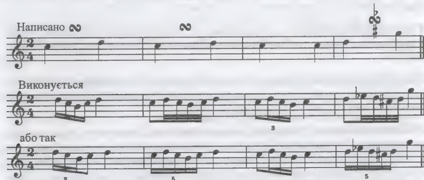
чоловічим хором в унісон. В процесі розвитку багатоголосся Г.с. став тематичною основою (*кантус фірмус* — незмінний спів) поліфонічних культових творів.

ГРИФ (нім. ***Griff*** — ручка, держак) — 1. У струнних інструментів — спеціальна пластинка з дерева або пластмаси, над якою натягнуті струни. У деяких інструментів Г. поділений на *лади*. Притискаючи струни до Г., виконавець скорочує або збільшує довжину вібратора-струни і цим змінює висоту звука. 2. У баяна, гармоніки, акордеона — деталь корпуса, до якої прикріплена клавіатура для гри правою рукою. 3. У мідних духових мундштукових інструментів — вузол вентильного механізму. 4. В електромузичних інструментів — контактна планка, на яку виконавець натискає пальцями і, змінюючи напруження, видобуває звуки різної висоти.

ГРО́УЛ (від англ. ***growl*** — гарчання) — специфічний спосіб звуковидобування на мідних духових інструментах, який наслідує вокальну манеру джазового співу в «стилі джунглів» Д.Елінгтона, створюючи ефект хрипкого, нестійкого звучання, що нагадує гарчання або буркотіння. Г. характерний для «стилю джунглів».

ГРУ́ПА — 1. Частина оркестру, що об'єднує музикантів, які грають на однорідних інструментах — струнних, дерев'яних духових, мідних духових, ударних тощо. 2. В естрадній практиці термін Г. найчастіше означає назву або напрям об'єднаних виконавців (рок-*група, група* «Бітлз» тощо), або назву ансамблю в поєднанні з прізвищем керівника (*група* Стаса Наміна і т.д.).

ГРУПЕ́ТО (італ. ***gruppetto*** — маленька група) — мелодична прикраса з групи *мелізмів*, що об'єднує 4–5 звуків і зображується в нотації спеціальним знаком (∾), виставленим над однією або двома різними нотами, що створює передумови для різних варіантів розшифрування (див. *Додаток* VII).



ГРУПУВА́ННЯ НОТ — об'єднання нот *в'язками (ребрами)* відповідно до побудови такту і метру твору. У вокальних творах ноти групуються відповідно до складів тексту.

ГУ — старовинні китайські ударні інструменти з родини мембранофонів, різні за розміром двосторонні барабани, що супроводжували виконання гімнів у XI–VII ст. до н.е.

ГУА́НЬ — китайський духовий язичковий інструмент з дерев'яним або бамбуковим циліндричним стволом з 7-ма отворами та подвійною тростиною. Входив до складу церемоніального оркестру. Сучасний Г. застосовують як сольний або ансамблевий інструмент.

ГУАРА́ЧА — кубинський танець іспанського походження. Музичний розмір змінний — 6/8 і 2/4, темп помірний.

ГУБНА́ ГАРМО́НІКА — духовий язичковий музичний інструмент. Винайшов у 1821 році німецький музичний майстер Ф. Бушман. Повітря, яке вдуває музикант через спеціальні прорізи, спрямовується на металеві язички, закріплені на планці. Існує кілька систем Г. г. — віденська, книтлінгенівська, мелодіон, клавіста, гармонета, гармоніка-флейта, Г. г. системи Ріхтера та інші. Найбільш поширені Г. г. зі строєм *C, G, F, a*.


Губна гармоніка

ГУГЕНО́ТСЬКІ ПСА́ЛМИ — духовні пісні, створені в XVI ст. гугенотами для виконання в побуті та під час війн. Виконувались одноголосно. Композитори створювали Г. п. в простому акордовому складі.

ГУДО́К — старовинний слов'янський народний смичковий інструмент з трьома струнами, з яких дві бурдонні настроєні в унісон, а третя, мелодична, — на квінту вище. На Г. грали лукоподібним смичком, тримаючи інструмент вертикально перед собою.

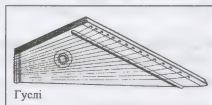
ГУЇ́РО (ісп. ***guiro*** — сулія з гарбуза) — кубинський ударний інструмент з родини ідіофонів — сухий гарбуз з поперечними насічками. Звук видобувають паличкою, якою водять впоперек насічок. Застосовують у танцювальних оркестрах.

ГУМОРЕ́СКА (від англ. ***humour*** — гумор) — невелика, жартівлива або гумористична за характером п'єса.

ГУСА́Н — вірменський народний співець та музикант, попередник *ашуга*.

ГУСИ́ТСЬКІ ПІСНІ́ — чеські народні, переважно одноголосні співи періоду Реформації Яна Гуса та гуситських війн (1419–1437). Виконувалися чеською мовою без супроводу. Г. п. вплинули на формування *протестантського хоралу*.

ГУ́СЛЕ — струнний смичковий інструмент південнослов'янського походження, поширений в Сербії, Хорватії, Югославії. Має 1–2 волосяні струни, дерев'яний грушоподібний корпус, обтягнений шкірою. Звук видобувають смичком, який має форму лука.


Гуслі

ГУ́СЛІ, гусла — старовинний щипковий музичний інструмент слов'янського походження, у якому струни натягнуто на трикутний дерев'яний резонансовий ящик. Звук видобувають, защипуючи струни пальцем. Існує три різновиди Г.: крилоподібні або дзвінчасті; шоломоподібні або Г.-псалтир; клавіроподібні прямокутні, на основі яких М. Фомін створив клавішні (педальні) Г., у яких непотрібні струни заглушуються за допомогою спеціального механізму, а звук видобувають *медіатором.* В оркестрах народних інструментів застосовують Г.-приму (*e — h2*); Г.-пікcolo (*e2 — h3*); Г.-альт (*e — h1*); Г.-бас (*E — h*).

ГУСЛЯ́Р — 1. Народний співець та музикант, який виконує билини і пісні, акомпануючи собі на гуслях. 2. Інструменталіст-виконавець на гуслях.

ГУ́ЧНІСТЬ — слухове *уявлення* про силу звука, що виникає в свідомості людини під час сприйняття звука і залежить від амплітуди коливань вібратора, відстані від джерела звука, частоти коливань. Рівень гучності в нотописі позначається термінами: *fortissimo, forte, mezzo-forte, piano, mezzo-piano, pianissimo* і т.д., показуючи не абсолютне значення рівнів сили звука, що вимірюється в децибелах (*дб*), а умовне співвідношення їх градації для суб'єктивних відчуттів — *фон.*

ГУЦУ́ЛКА — народний танець українців Прикарпаття (гуцулів). Музичний розмір — 2/4; виконують у дуже швидкому темпі, жваво і весело.



ДАВЛУ́РІ — грузинський народний танець. Повільну хороводну частину виконує група, пожвавлену — пари. Музичний розмір — 6/8, темп повільний.

ДАВНЬОГРЕ́ЦЬКІ ЛАДИ́ — система мелодичних ладів у музиці античної Греції, основу яких складали *тетрахорди.* Залежно від складу інтервалів розрізнювали діатонічні, хроматичні та енгармонічні низхідні види тетрахордів (*тон — тон — півтон; півтора тону — півтон — півтон; два тони — чверть тону — чверть тону*). Діатонічні тетрахорди мали три види (*тон — тон — півтон; тон — півтон — тон; півтон — тон — тон).* Октавні лади утворювались поєднанням двох структурно подібних тетрахордів. Основними Д. л. були *дорійський, фригійський, лідійський,* а *міксолідійський лад* трактувався як особливе сполучення лідійських тетрахордів; побічні гіполади утворювалися від основних — шляхом перестановки тетрахордів та доповнення звукоряду до октави. Система ладів, що склалась на основі тетрахордів, розвивалася в напрямі розширення ладового діапазону. Назви Д. л. не збігаються з більш пізніми європейськими.

ДАГУШУ́, дагу — розповідь під великий барабан, китайське музично-оповідальне видовище, що супроводжується грою на барабані та струнних інструментах.

ДА́ЙНА (лит. ***daina***) — загальна назва литовських народних пісень, найпоширеніший вид народної творчості. Д. властиві ліричність музичних та поетичних образів, лаконічність музичної форми. За тематикою Д. поділяються на міфологічні, трудові, календарні, обрядові, весільні, любовні, сімейні, дитячі, військові, історичні, побутові тощо.

ДАЙРА́, даїр, даура — грузинський ударний інструмент з родини мембранофонів, схожий на бубон.

ДА-КА́ПО (італ. ***da capo*** — дослівно «з голови», скорочено — D.C.) — 1. Позначка в нотах, що попереджає про необхідність повторити частину п'єси з початку (da capo) або від певного знака (італ. dal segno) до кінця (італ. al fine) чи до знака (італ. al segno) 2. Поширений у музиці XVII–XVIII ст. різновид виписаної або не виписаної в нотах точної репризи. 3. Тип концертної арії (напр., «Pieta, Signore» А. Страдали). 4. Приналежність складної тричастинної форми з тріо.

ДАЛА́-ФИНДИ́Р — осетинський народний щипковий інструмент з дерев'яним корпусом, грифом та 2–3-ма струнами. Застосовують у народних ансамблях та оркестрах.

ДАЛЕ́КІ ТОНА́ЛЬНОСТІ — тональності другого та третього ступенів спорідненості (див. *Спорідненість тональностей*).

ДАЛЬ СЕ́НЬЙО (італ. ***dal segno*** — від знака) — див. *Да капо.*

ДА́НСА — кубинський танець, що походить від *контрдансу.* Музичний розмір — 2/4, темп помірний та помірно швидкий, ритм синкопований.

ДАНСО́Н (ісп. ***danzon*** — танець) — кубинський парний танець з характерним синкопованим ритмом, походить від *Данса.* Розмір — 2/4, темп рухливий.

ДАНЬПИГУ́ — китайський народний ударний інструмент з родини мембранофонів, однобічний барабан.

ДАП, даф, хавал — ударний інструмент східних народів з родини *мембранофонів,* подібний до *бубна.*

ДАСТАН — епічне сказання ашугів і бахчі, побудоване на чергуванні мовленнєвих і музичних фрагментів.

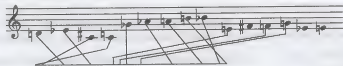
ДАУДИ́ТЕ — литовський духовий дерев'яний інструмент. Див. *Тремітас.*

ДАУЛПА́З — казахський ударний інструмент з родини мембранофонів, подібний до *литаври.*

ДАФ, дуф, дап, деф, теп, дяф — давній азіатський ударний музичний інструмент, подібний до бубна.

ДАЦЮ́Й — давньокитайська придворна вистава, що складалась з пісенних і танцювальних частин у супроводі музичних інструментів.

ДВАНАДЦЯТИТО́НОВІСТЬ, додекатоніка — дванадцятитонова звукова система, у якій кожен звук функціонує як самостійний елемент.



ДВОЗНА́МЕННИК — особливий вид давньоруських музичних рукописів, де мелодію викладали паралельно в знаменній та п'ятилінійній системах запису.

ДВОЧАСТИ́ННА ФО́РМА (проста двочастинна форма) — така побудова музичного твору, що зіставляє два однорідних або контрастних за характером *періоди.* Розділи Д. ф., як правило, теж контрастні, кожна частина може повторюватись.

ДЕБЮ́Т (франц. ***debut*** — початок) — перший прилюдний виступ артиста-співака, інструменталіста, танцюриста та ін. на сцені взагалі або в певному театрі чи концертному залі.

ДЕ́КА (нім. ***Decke*** — покришка) — частина корпуса струнних музичних інструментів, призначена для створення резонансу (посилення, збагачення) звучання натягнутих над нею струн. Струнні інструменти (скрипкові, гітари) мають дві Д. — верхню та нижню, верхня має резонаторні отвори. Д. виготовляється зі спеціальних сортів деревини. Коливання струн передаються через підставку — *душку.* У фортепіано Д. має вигляд щита з кількох склеєних дощечок, що знаходиться всередині корпуса під струнами.

ДЕКЛАМА́ЦІЯ МУЗИ́ЧНА (від лат. ***declamatio*** — вправляння у красномовстві) — 1. Співвідношення мовлення і музики у вокальних творах, відповідність музичних і мовних акцентів, інтонацій, наголосів, речень, фраз тощо. 2. Природність і виразність вимовляння тексту у вокальному творі. 3. Див. *Мелодекламація.* 4. Див. *Речитатив.*

ДЕКРЕЩЕ́НДО (італ. ***decrescendo*** — зменшуючись) — те саме, що й *Димінуендо.*

ДЕМЕ́СНИЙ СПІВ — 1. Культовий спів, що виник у давній Русі і поширився в XV–XVII ст. Д.с. відрізнявся від *знаменного* співу піднесеністю, віртуозністю, багатством мелодичних прикрас. До репертуару Д. с. входили співи *Обиходу,* Свят, Стихирара пісного, *Тризвонів,* Октоїха та Ірмологія. Д. с. не підпорядковувався системі осьмогласія, мав своєрідну ритміку, де симетрія руху постійно порушувалася синкопами та «відтягуваннями». Для запису Д.с. існувала спеціальна система знаків — демественна азбука. Д.с. одноголосний, проте з другої половини XVI ст. і до першої чверті VIII ст. існував багатоголосний спів, який також називали Д.с. Природа Д.с. поки що недостатньо досліджена.

ДЕ́МПФЕР (нім. ***Dampfer*** — пушник) — механічний пристрій у багатострунних музичних інструментах, призначений для обмеження коливань струн та їх заглушування. Аналогічні за призначенням пристрої використовують і в інших інструментах (див. *Сурдина*).

ДЕНЦІ́ВКА — український народний інструмент, подібний до *сопілки.* Має призматичну форму, косий зріз губника та кілька ігрових отворів. Д. поширена в західних регіонах України.

ДЕРЕВ'Я́НА КОРО́БОЧКА (англ. ***wood block***) — дерев'яний ударний музичний інструмент китайського походження з родини ідіофонів. Звук — без певної висоти різкий, сухий, високий — видобувають паличкою від малого барабана.

ДЕРЕВ'Я́НІ ДУХОВІ́ ІНСТРУМЕ́НТИ — 1. Група духових інструментів симфонічного оркестру, до якої входять флейти, гобої, кларнети, фаготи (та їх різновиди). Назва «дерев'яні» застаріла і є дещо умовною, оскільки тепер Д.д.і. виготовляють не лише з дерева, але й зі срібла, золота, пластмас, порцеляни, скла.

ДЕТАШЕ́ (франц. ***detaché***, від ***detacher*** — відокремлювати) — виконавський прийом (штрих) видобування звука на струнних смичкових інструментах плавними рухами смичка вгору або вниз без пауз.

ДЕТ-МЕ́ТАЛ, дез-метал (від англ. ***death*** — смерть) — «смертельний метал», максимально гнітючий, похмурий *треш.*

ДЕТОНЕ́ЦІЯ, детонування (франц. ***detonner*** — співати фальшиво) — незначне відхилення від необхідної висоти звука в співі. Причинами Д. можуть бути: нерозвинений музичний слух (зокрема, його звуковисотний компонент), недостатня розвиненість во-

кального слуху, погана координація слуху та голосу, слабке ладове відчуття, хвороби голосового апарату, погані акустичні умови, низький рівень вокальної техніки тощо.

ДЕ́ТРОЙТ СА́УНД (англ. ***Detroit*** — місто в США і ***sound*** — звук) — 1. Музика, яку виконували політично заангажовані *хард-рок* групи з Детройта в 1968–1972 роках. 2. Стильові та звукові ознаки музики, записаної фірмою «Мотаун» з Детройта в 1970 р..

ДЕ́ЦИМА (італ. ***decima*** — десята) — 1. Складений інтервал, що охоплює 10 ступенів звукоряду. Д. можна розглядати як терцію через октаву. Велика Д. дорівнює 8-ми тонам, мала Д. — 7 1/2 тонам. Позначається цифрою 10. 2. Десятий ступінь від того, що заданий.

ДЕЦИМЕ́Т (італ. ***decimetto***, від лат. ***decimus*** — десятий) — 1. Ансамбль з десяти виконавців. 2. Твір для ансамблю з десяти виконавців.

ДЕЦИМО́ЛЬ (від лат. ***decima*** — десята) — ритмічна фігура з десяти нот, за часом дорівнює восьми нотам тієї ж тривалості. Д. утворюється шляхом поділу звучання дорівнює восьми нотам тієї ж тривалості на десять рівних частин шести-, восьми-, дев'ятидольного такту на десять рівних частин (див. *Додаток* XV).

ДЕ́ЧИК–ПО́НДУР, дечик-пондар — інгушський та чеченський струнно-щипковий інструмент з корпусом, шийкою та голівкою із дерева, подібний до *агач-комуза*. Має три струни, стрій — секундово-терцієвий. Застосовують у народних оркестрах.

ДЖАҐ (англ. ***jug*** — глечик) — негритянський музичний інструмент — глиняний глечик з вузькою горлянкою, який використовують як резонатор, приставляючи до рота під час співу. Звук Д. — низький, басовий.

ДЖАЗ (англ. ***jazz***) — 1. Жанр професійної музики, що виник на початку XX ст. в південних штатах США внаслідок взаємодії африканської та європейської танцювальної музики. Джерелами Д. були імпровізаційні форми негритянської народної музики, зокрема, *спірічуелс, блюз, регтайм,* а також танцювально-побутова музика білих переселенців. Для Д. характерні імпровізаційність, підвищена емоційність, витончена ритмічність (*синкопування, поліритмія*), специфічний склад виконавців та інструментарію, використання різноманітних тембрових барв, звуконаслідування тощо. Відомі численні стилі Д.: *диксиленд, свінг, біг-боп, біг-біт, кул, прогресив* тощо, а також такі напрями Д., як «гарячий» та «холодний»; новоорлеанський, чиказький та ін. Завдяки зусиллям музикантів неамериканського походження виникло багато національних джазових шкіл, в тому числі українська. Визначними представниками Д. були Л. Армстронг, Д. Мортон, Д. Еллінгтон, К. Бейсі, Ф. Гендерсон, Б. Гудмен, Г. Міллер, Д. Ґіллеспі, К. Кларк, М.Легран, Р. Скотт, К. Влах, Дж. Данкворт, О. Цфасман, Л.Утьосов, Я. Скоморовський, Л. Олах, В. Людвиковський та інші. Кращі риси Д. мали значний вплив на творчість К. Дебюссі, Д. Ґершвіна, І. Стравинського, Д. Мійо, М. Равеля, Е. Кшенека, А. Петрова, Л. Бернстайна, Я. Верещагіна, П. Хіндеміта, Л. Колодуба, Р. Паулса та інших. 2. Колектив, що виконує музику Д.: *Д.-бенд, симфо-Д., вокальний Д.* тощо.

ДЖАЗ–БЕ́НД (англ. ***jazz band***) — оркестр, що виконує джазову музику. До найвідоміших Д.-б. належать ансамблі Т. Брауна, Л. Вотерса, Д. Олівера, Т. Мерфі, К. Лютера, В. Грачова, О. Ростоцького та ін.

ДЖАЗ–КЛУ́Б (англ. ***jazz club***) — самодіяльна організація, що об'єднує фахівців та любителів джазу з метою вивчення та поширення цього виду мистецтва. Д-к. виникли на початку 1930-х років у негритянських кварталах Нью-Йорка (США). В Україні перший Д.-к. організував киянин В.Болдирєв у 1962 році. Відомим дослідником і популяризатором джазу, а також організатором джазового руху в Україні був В.Симоненко, на честь якого в м. Києві щороку відбувається фестиваль джазової музики.

ДЖАЗ КОМЕРЦІ́ЙНИЙ — переважно танцювальна музика, у якій використання форм і засобів музичної виразності джазу узалежнюється від умов і місця виконання.

ДЖАЗ КОНЦЕ́РТНИЙ — джазова музика, призначена для виконання в концертних залах. Д.к. характеризується емоційною стриманістю, глибиною музичного змісту, вишуканістю виражальних засобів, ретельною розробкою форм, композиції, аранжування, високим рівнем професійної майстерності та віртуозної досконалості, відмовою від розважально-ужиткових функцій і танцювальної ритміки, орієнтацією на підготовленого слухача з розвиненим смаком і високою культурою сприймання.

ДЖАЗ–РО́К (англ. ***jazz-rock***) — напрям у сучасній музиці, що синтезує елементи джазу і рок-музики. Д.-р. властиві колективна імпровізація, використання латиноамериканської ритміки, застосування джазових духових мідних електроінструментів, що розширює звукову палітру завдяки електронним акустичним ефектам.

ДЖАЙВ (англ. ***jive***) — 1. Назва танцювальної музики, яку виконували в манері гарлемського *джампу* біг-бенди в період розквіту *свінгу*. 2. Символічна назва *блюзу*, де в тексті обігрувались «заборонені» теми. 3. Те саме, що *джаз*. 4. Жаргонний вираз джазових музикантів і прихильників джазу.

ДЖАМП (англ. ***jump*** — стрибати) — 1. Різновид *свінгу*, що виник в 1920–1930-х рр., Д. виконували музиканти гарлемської школи джазу. Д. характеризується дещо екзальтованою виконавською манерою, різкою атакою звука, великою кількістю стрибків у мелодиці, помірно швидким темпом, динамічним натиском, жорсткою рівномірною ритмікою з важкими акцентами. Д. пов'язаний з традиціями *блюзу і хот-джазу*. 2. Негритянський танець.

ДЖАНҐЛ (англ. ***jungle***) — джазовий стиль, що характеризується екзотичними комбінаціями тембрів, гострими дисонуючими звучаннями, *кластерами*, сурдинними ефектами, *глісандо* тощо. Засновником Д. був Д. Еллінгтон. Інша назва Д. — «стиль джунглів».

ДЖА́ТРА — давній вид індійського народного театру, у якому прозові діалоги чергувалися з пісенно-танцювальними сценами.

ДЖЕГУА́КО — співаки-імпровізатори, виконавці героїчних, ліричних і жартівливих пісень народів Кавказу.

ДЖЕ́Г–БЕНД (англ. ***jug*** — глечик і ***band*** — оркестр) — див. *Спазм бенд.*

ДЖЕ́М–СЕШН (англ. ***jam session***) — традиційні зустрічі джазових або рок-музикантів, які збираються переважно вночі для спільного музикування, обміну ідеями або змагань у виконавській та імпровізаційній майстерності без попереднього складання програм, визначення складу учасників тощо. Традицію Д.-с. започаткували новоорлеанські джаз-музиканти на початку XX ст.

ДЖИ́ЗУС–РОК (англ. ***jesus rock***) — своєрідна течія у рок-музиці, де зміст пісенних текстів насичений релігійними постулатами і пропагує ідеї богошукання, що виникли у середовищі хіпі.

ДЖИТЕРБАГ (англ. ***jitterbug***) — 1. Негритянський імпровізаційний танець з елементами акробатики, особливо популярний у 1930–1940-х рр. 2. Танцюрист — виконавець Д.

ДЖУ́БІЛІ (англ. ***jubilee***) — давня негритянська релігійна пісня-гімн, основою якої є канонічна хоральна мелодія з імпровізованими підголосками.

ДЖЮ́К БОКС (англ. ***juke box***) — музичний автомат, програвач з комплектом платівок (від 50 до 200), що встановлюється в кафе або ресторанах.

ДЗВО́НИ — оркестровий ударний інструмент з родини *ідіофонів*, який є набором металевих трубок — дзвонів різного розміру, вільно підвішених на перекладині і відносно точно настроєних. Повний набір Д. охоплює дві октави хроматичного звукоряду — від *C* до *c1*.

ДЗВІ́Н — сигнальний ударний інструмент грушоподібної форми, виготовлений з бронзи. Звук певної висоти зі складним рядом обертонів видобувають за допомогою розгойдування підвішеного всередині Д. важеля — *серця*, що забезпечує рівномірність ударів. Під час церковної служби на Д. виконували певні мелодичні та ритмічні послідовності — благовіст, куранти та ін.

ДЗВІНО́ЧКИ (італ. ***campanelli***) — 1. Ударний інструмент з родини *ідіофонів*, має визначену висоту звука і складається з ряду металевих пластинок, вільно закріплених на брусках у два ряди. Звук видобувають за допомогою спеціальних молоточків або клавішного механізму. Діапазон — від *h* до *c3*, нотується в скрипковому ключі, звучить на дві октави вище від написаного. Д. іноді називають *металофоном.* 2. Набір невеликих дзвонів визначеної висоти (В.-А. Моцарт називав Д. «*глокеншпіль*»).

ДЗЕРКА́ЛЬНА РЕПРИ́ЗА — в сонатній формі — особливий вид репризи, що повторює основні розділи експозиції у зворотному порядку: спочатку — побічну, а потім — головну партію.

ДИВЕРТИСМЕ́НТ (франц. ***divertissement*** — розвага, забава) — 1. Різновид оркестрової сюїти — цикл з кількох розважальних п'єс веселого танцювального характеру. 2. Сценічна вистава, до якої входять танцювальні номери або пісні. 3. Вставні номери або сцени у вигляді окремих танців, не пов'язаних з характером твору. 4. Інструментальні твори, що відтворюють зовнішні ознаки Д. XVII ст. (1) 5. Проміжні епізоди *фуги*, у яких переривається поліфонічна розробка і вводиться новий матеріал інтермедійного спрямування.

ДИВІ́ЗІ (італ. ***divisi*** — роз'єднані) — в партіях однотипних музичних інструментів або хору знак (div.), що вимагає поділу виконавців на дві або більше самостійні партії, залежно від того, скільки звуків об'єднує акорд. Дія Д. припиняється знаками *unis* (разом) або *non div* (не розділяти).

ДИДАСКА́Л (від грец. ***didaskalos*** — наставник, учитель) — керівник давньоруського хору, знавець церковного співу.

ДИ́КСИЛЕНД (англ. ***dixieland***) — джазовий ансамбль новоорлеанського стилю, що складався лише з білих музикантів. Спочатку Д. не відрізнявся від негритянських ансамблів як за манерою виконання, так і за складом інструментів, але згодом використання елементів європейської композиторської техніки змінило манеру звукодобування та мелодичну лінію. Для Д. характерний ритм *ту біт* з акцентами на другій та четвертій долях. Д. набув поширення не тільки в США, але й у Англії, Голландії, Франції та інших країнах Європи.

ДИКТА́НТ МУЗИ́ЧНИЙ — записування музики на слух. Д.м. використовується для вправляння на заняттях із сольфеджіо як засіб розвитку музичного слуху. Побутує в письмовому та усному вигляді.

ДИ́КЦІЯ (лат. ***dictio*** — вимова) — уміння чітко й виразно вимовляти текст під час співу та мовлення. Д. формується під час спеціальних занять з вокалу та сценічного мовлення. Недоліки Д. піддаються виправленню в процесі логопедичних занять.

ДИЛЕТА́НТ (італ. ***dilettante*** — аматор, любитель) — людина, яка займається мистецтвом, наукою тощо, не маючи необхідної професійної підготовки.

ДИЛЕТАНТИ́ЗМ (італ. ***dilettantisme***) — аматорське, непрофесійне ставлення до занять в будь-якій галузі науки, мистецтва тощо.

ДИЛО́ГІЯ (грец. ***dilogia***) — цикл із двох завершених музично-сценічних творів, об'єднаних спільністю ідей, дійових осіб та наступністю сюжету. Приклад опери — Д. — «Іфігенія в Авліді» та «Іфігенія в Тавриді» Х. Глюка.

ДИМІНУЕ́НДО (італ. ***diminuendo*** — зменшуючи) — знак, що вказує на необхідність виконання музики з поступовим зменшенням сили звука; те ж саме, що декрещендо (*decrescendo*). Позначення — *dim., dimin.*

ДИМІНУ́ЦІЯ (від лат. ***diminutio*** — зменшення) — 1. В мензуральній нотації — зменшення тривалості нот на 1/2, 1/3, 1/4 в голосах поліфонічного твору. Д. позначається спеціальними знаками. 2. Загальна назва прикрас, пов'язаних з поділом основних тонів мелодії на групи нот меншої тривалості. 3. Див. *Зменшення.*

ДИНА́МІКА (від грец. ***dynamikos*** — силовий) — одна зі сторін організації музики, тісно пов'язана з силою звучання, дією різних акустичних компонентів. Основні позначення Д.: *f* (*forte* — форте) — голосно, сильно; *p*(*piano* — піано) — тихо, слабо; проміжні градації Д.: *mf* (*mezzo-forte* — меццо-форте) — помірно голосно; *mp* (*mezzo — piano* — *меццо-піано*) — помірно тихо і т.д. Поступове зростання сили звучання — *крещендо* (crescendo); поступове послаблення — *димінуендо* (diminuendo). Д. є важливим виражальним засобом, здатним впливати на сприймання музики, викликати у слухачів різноманітні асоціації. Використання Д. зумовлюється змістом і характером музики, особливостями її структури та стилю. Логіка співвідношення музичних звучань — одна з основних умов художнього виконання (див. *Додаток* XII).

ДИПЛІ́ПІТО, нагора — грузинський ударний інструмент з родини мембранофонів, подібний до *литавр*. Входить до складу ансамблю *сазандарі*.

ДИРЕКЦІО́Н (франц. ***direction*** — керівництво) — 1. Додатковий нотний стан, де над оркестровою партією виписано основні мелодичні голоси інших партій із зазначенням вступу кожного інструмента. 2. Скорочена (3–4-голосна) партитура невеликих творів (маршів, вальсів, польок і т.д.), призначених для виконання духовим оркестром. В Д. всі голоси (в т.ч. транспонуючих інструментів) записують у реальному звучанні.

ДИРИГЕ́НТ (франц. ***diriger*** — керівник колективу музикантів, який об'єднує виконавців з оркестру, хору, оперної або балетної вистави з метою досягнення єдиного трактування та художньої досконалості. Д. передає свої задуми за допомогою спеціальної системи прийомів — *мануальної техніки*, виразу обличчя, погляду тощо.

ДИРИГЕ́НТСЬКА ПА́ЛИЧКА — спеціальна паличка, за допомогою якої диригент керує колективом музикантів. Д.п. в 1820 році запровадив у практику диригування Л. Шпор. Деякі диригенти (В. Сафонов, Л. Стоковський, Ю. Орманді, К. Симеонов, Ю. Темирканов та ін.) вважали за краще диригувати без палички.

ДИРИГЕ́НТСЬКА СХЕ́МА — основна складова частина жестів *мануальної техніки*, якою диригент керується, передаючи музичну організацію та художній зміст твору в процесі його виконання. Д. с. є пластичним вираженням музичного розміру твору, який виконується (див. *Додаток* XVIII).

ДИРИГУВА́ННЯ — мистецтво керування музичним колективом (оркестром, хором тощо) під час вивчення, підготовки та виконання музичного твору.

ДИСГАРМО́НІЯ (від грец. ***dys*** — префікс, що означає порушення, розлад, поділ і ***harmonia*** — співзвучність) — неузгодженість, немилозвучність, відсутність співзвучності.

ДИСКА́НТ (пізньолат. ***discantus*** — злагоджений спів) — 1. Високий дитячий (переважно у хлопчиків) голос зі специфічним звучанням. Діапазон — від *c1* до *c2*. 2. Найвища партія хору або вокального ансамблю, яку виконує Д. 3. Особлива форма середньовічного багатоголосся, якій притаманне протилежне спрямування руху голосів. 4. Верхній голос — *підголосок* (дишкант) — в окремих народних піснях Західної України

та Білорусі, які виконують в імпровізаційній, віртуозній манері. 5. Назва партії найвищого інструмента в родині (напр., Д.-віола та ін.), яку вживали в XVI–XVII ст. 6. Органний регістр, що об'єднує верхню частину клавіатури і часто доповнюється басовим регістром. 7. У XVI–XVII ст. назва найвищого за висотним положенням з родини однотипних інструментів.

ДИ́СК–ЖОКЕ́Й (англ. ***disc-jockey***) — ведучий і коментатор музичних програм в дискотеках, а також у молодіжних радіо- і телепередачах.

ДИ́СКО (англ. ***disco***) — стиль популярної танцювальної музики другої половини 1970-х років, яка характеризується рівномірним чітким ритмом, визначеним четвертними нотами і підтриманим бас-барабаном; сполученням стилів мотаун-саунд, філі-саунд; домінуванням вокалу, клавішних, струнних, електронних інструментів на відміну від *року*, де переважають гітари. Метр — від 80 до 140 ударів на хвилину. Д. властива значна кількість оркестрових п'єс. З 1980-х років у танцювальному відгалуженні стилю Д. з'явилися Д.-*фанкі*, Д.-*реггей*, Д.-*нью-вейв* та ін., що до певної міри дозволило подолати одноманітність Д.

ДИСКОГРА́ФІЯ (франц. ***disque*** — диск, платівка та грец. ***grapho*** — пишу) — опис змісту й оформлення платівок, каталоги, переліки, розділи періодики з анотованими списками дисків, записами видатних виконавців, нотографією, викладом змісту, рецензіями, книгами тощо.

ДИ́СКО–МУ́ЗИКА (англ. ***disco music***) — танцювальна ритмічна музика, призначена для виконання в *дискотеці*.

ДИСКОТЕ́КА (англ. ***discotheque***) — форма організації дозвілля молоді. Сприймання музики в Д. супроводжується коментарями *диск-жокея*, світловими ефектами, демонстрацією слайдів. Програми Д. можуть мати тематичне спрямування або призначатися для танцювального активного відпочинку.

ДИСОНА́НС (лат. ***dissonare*** — різно звучати) — звучання тонів, що викликає відчуття незлагодженого звучання. До Д. належать велика і мала секунди, їх обернення, збільшені та зменшені інтервали, а також акорди, що містять будь-який зазначений інтервал. Умовно Д. вважається кварта відносно баса. З акустичного та математичного погляду Д. характеризується більш сильними *биттями* та складнішими відношеннями коливань (довжини струн).

ДИФІРА́МБ (грец. ***dithyrambos***) — давньогрецька урочиста пісня для заспівувача і хором на честь бога Діоніса.

ДИ́ХАННЯ ЛАНЦЮГО́ВЕ — див. *Ланцюгове дихання.*

ДИШКА́НТ — див. *Дискант.*

ДІ — старовинний китайський духовий інструмент, поперечна *флейта* з шістьма ігровими отворами. Існує два види Д. — цюйді (в оркестрі «кунцюй») та банді (в оркестрі «банцзи»).

ДІАЛО́Г (грец. ***dialogos*** — розмова двох осіб) — чергування музичних фраз, які виконують два голоси чи інструменти (або один інструмент, але в різних регістрах), наче відповідаючи одне одному.

ДІАПАЗО́Н [(від грец. ***dia pason*** (***chordon***) — через усі (струни)] — 1. Звуковий обсяг співацького голосу, музичного інструмента, мелодії, звукоряду, що визначається відстанню (інтервалом) між найнижчим і найвищим звуками. 2. Загальний музичний діапазон — обсяг звукоряду, який використовується в музичній практиці — від 16,35 Гц (до субконтроктави) до 7901,4 Гц (сі п'ятої октави). 3. Стара назва інтервалу *октави.* 4. Англійська назва регістрів *органа.* 5. Модель, за якою виготовляють труби органа і роблять отвори в дерев'яних духових інструментах. 6. У Франції — *мензура* духових інструментів або органних труб, а також тон для настроювання інструментів.

ДІАПАЗО́Н ДИНАМІ́ЧНИЙ — максимальна різниця між найбільшою і найменшою силою звука (голосу або інструмента). Д. д. є однією з вимірюваних ознак майстерності виконавця і об'єктивних критеріїв виконавської досконалості.

ДІАТО́НІКА (від грец. ***diatonikos*** — переходити від тону до тону) — семиступенева система музичних звуків, що утворюється без використання альтерації послідовністю основних ступенів звукоряду, розташованих за чистими квінтами. До Д. належать звукоряди *давньогрецьких* і *церковних ладів* та *ладів народної музики.*

ДІАТОНІ́ЧНА ГА́МА — поступенева послідовність основних звуків будь-якого діатонічного ладу.

ДІАТОНІ́ЧНИЙ ЗВУКОРЯ́Д — 1. Звукоряд, утворений з неальтерованих ступенів (*до, ре, мі, фа, соль, ля, сі*), інакше — основний звукоряд. 2. Звукоряд, який містить альтеровані ступені, але побудований за такою ж схемою та з тими ж інтервалами, що й основний.

ДІАТОНІ́ЧНИЙ ПІВТО́Н — інтервал малої секунди, утворений двома суміжними ступенями звукоряду (напр., *сі — до; соль — ля-бемоль, ре-дієз — мі).* Див. *Хроматичний півтон.*

ДІАТОНІ́ЧНИЙ ТОН — інтервал великої секунди, утворений двома суміжними ступенями звукоряду (напр., *фа — соль, сі — до-дієз).*

ДІАТОНІ́ЧНІ ІНТЕРВА́ЛИ — інтервали, утворені між двома діатонічними, не зміненими хроматично (альтерацією) ступенями ладу (крім *тритону*); чисті (прима, кварта, квінта, октава); великі та малі (секунда, терція, секста, септима, нона, децима).

ДІАТОНІ́ЧНІ ЛАДИ́ — давньогрецькі лади, середньовічні лади, лади європейської народної музики, лади мажоро-мінорної системи (без хроматизмів).

ДІАФОНІ́Я (грец. ***diaphonia*** — різноголосся) — 1. У Давній Греції — *дисонанс,* протилежність *симфонії (консонансу).* 2. У Середньовіччі — музика двоголосного складу.

ДІЄ́З, ДІЕЗ (від грец. ***diesis*** — півтон) — знак, що вказує на підвищення ступеня звукоряду на півтону. У буквеному позначенні — склад *is* (див. *Додаток* V).

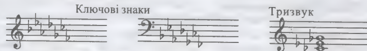
ДІ́ЄС І́РЕ (лат. ***Dies irae*** — день гніву) — 1. Середньовічний католицький спів, що розповідає про день «страшного суду», використовуючи зловісну та похмуру за звучанням музику. 2. Один із розділів Реквієму.

ДІ́ЙСТВО — культовий святковий урочистий обряд, що поєднував театральну дію, танці, пісні, гру на музичних інструментах і відбувався просто неба. З часом Д. набувало характеру народного свята.

ДНО — нижня частина корпусу-резонатора струнних інструментів, його нижня *дека.*

ДО (***do***) — 1. Одна зі складових назв звуків, що відповідає буквеному позначенню *C* або *c* (це). 2. Стрій інструментів, що звучать відповідно до написання. 3. Назва *ключа.*
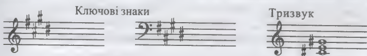
ДО–БЕМО́ЛЬ-МАЖО́Р — мажорна тональність, тонікою якої є *до-бемоль.* Те саме, що й Ces — dur. Має сім бемолів біля ключа (*сі-, мі-,ля-, ре-, соль-, до-, фа-бемоль).* Енгармонічно дорівнює *сі-мажору.*



ДО–ДІЄ́З-МАЖО́Р — мажорна тональність, тонікою якої є *до-дієз* (те саме, що й Cis — dur). Має сім дієзів біля ключа (*фа-, до-, соль-, ре-, ля-, мі-, сі-дієз).* Енгармонічно дорівнює *ре-бемоль-мажору.*

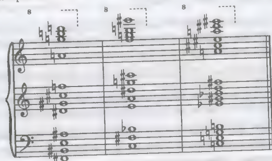


ДО–ДІЄ́З-МІНО́Р — мінорна тональність, тонікою якої є *до-дієз* (те саме, що й cis — moll). Має чотири дієзи біля ключа (*фа-, до-, соль-, ре-дієз*).

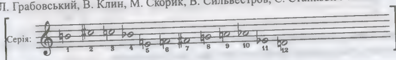


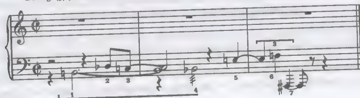
ДОГМА́ТИК — християнський гімн, у якому викладено вісім догматів віри. Складається з восьми гласів, автором яких начебто був Іоанн Дамаскин.
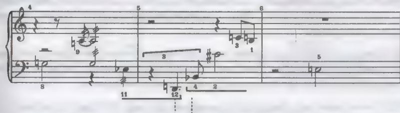
ДОДЕКАКО́РД (від грец. ***dodeka*** — дванадцять і *акорд*) — акорд, який утворюють дванадцять звуків різної висоти.

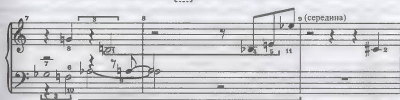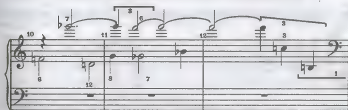


ДОДЕКАФО́НІЯ (***dodekaphone*** — дванадцятизвуччя) — один із видів композиторської техніки XX ст., для якого характерна побудова всього твору на дванадцятизвуковій *серії*. Естетичний сенс Д. полягає в досягненні єдності та логічності зв'язку звуків за відсутності тональних відносин. Існує два типи Д. 1) Серійна Д.: а) техніка дванадцятитонової серії; б) техніка неповновисотної (десятизвукової, шестизвукової, чотиризвукової тощо) серії в умовах дванадцятиступеневої звукової системи; 2) несерійна Д. — техніка дванадцятизвукових рядів (повних і неповних), не пов'язаних повторенням однакового серійного порядку інтервалів. У сучасній Д. найбільш поширеними є методи А. Шенберга та Й. Хауера. Метод А. Шенберга полягає в побудові голосів і співзвуків з визначеної певним чином послідовності всіх 12-ти звуків хроматичної гами. Порядок звуків не змінюється, жоден звук не повторюється, доки серія не вичерпана. Серія може проводитись горизонтально, утворюючи мелодичні *мотиви*; вертикально, утворюючи *акорди*, а також різними комбінаціями цих рухів. Метод Й. Хауера полягає у використанні дванадцятитонових комплексів, що складаються з двох шестизвуч, які можуть виступати і як звукоряди, і як акорди. На відміну від *серії*, в кожному шестизвуччі Д. припускається змінювання порядку звуків. Техніку Д. використовували А. Веберн (1913), Й. Хауер (1918), А. Шенберг (1921), А. Берг, частково Б. Барток, С. Прокоф'єв, А. Онеггер, П. Хіндеміт, Д. Шостакович, сучасні композитори, зокрема й українські Л. Грабовський, В. Клин, М. Скорик, В. Сильвестров, Є. Станкович та ін.
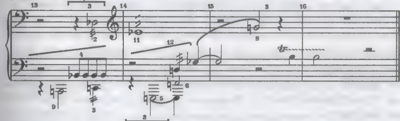












ДО́ЙНА (рум. ***doina*** — пісня) — 1. Молдавська та румунська лірична народна пісня, що виникла як пісня чабанів. Складається з двох частин: першої — повільної та сумної; другої — радісної пісні-танцю. Останнім часом зміст Д. значно розширився і має різноманітний характер — ліричний, героїчний, епічний тощо. 2. Д. — Державна хорова капела Молдови, заснована в 1930 році.

ДО́ЙРА — народний ударний інструмент з родини мембранофонів, подібний до бубна і поширений у країнах Близького та Середнього Сходу. Звук видобувають пальцями та кистями рук. Застосовують в ансамблях та оркестрах.

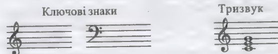
ДОЙЧ–РОК (нім. ***Deutsche*** — німецьке і ***Rock*** — рок) — музика року, яка поширилась у Німеччині в 1980-х роках. Назва зумовлена використанням у текстах німецької мови (див. *Нова хвиля*).

ДОЛ, дул, доул, дабил — ударний інструмент з родини мембранофонів, двобічний барабан, поширений в країнах Середньої Азії. Звук видобували за допомогою м'якої колотушки. Варта емірів застосовувала Д. як сигнальний інструмент.

ДО́ЛІ — грузинський, абхазький і аджарський ударний інструмент з родини *мембранофонів*, двобічний барабан. Звук видобувають пальцями рук або паличками. Застосовують в ансамблях різного складу.

ДО́ЛЯ — одиниця музичного *метру, ритму* та *розміру*, частина тривалості *такту*, де рівномірно чергуються сильні (акцентовані) і слабкі (неакцентовані) Д. У простих тактах є одна сильна Д., в складних — дві та більше, але найсильнішою є перша Д. За задумом композитора може відбуватися перенесення акценту на слабкі долі (див. *Синкопа).*

ДО-МАЖО́Р — мажорна тональність, тонікою якої є нота *до* (те саме, що й *C-dur*).



ДО́МБРА, думбра — казахський двострунний щипковий інструмент, подібний до *балалайки* та *домри*, з невеликим грушоподібним корпусом і довгим грифом. Звук видобувають щипком, стрій струн — *сі, мі,* діапазон — *сі — мі3.* На Д. грають *акини*, супроводжуючи свій спів; Д. застосовують як сольний, ансамблевий та оркестровий інструмент. Існують шість різновидів Д.: пікколо, прима I і II, альт, тенор, бас і контрабас.

ДОМІНА́НТА (від лат. ***dominantis*** — панівний) — 1. П'ятий ступінь мажорного або мінорного ладу, один з головних ступенів цих ладів, розташований на квінту вище *тоніки*. Тяжінню Д. до тоніки властиві гострота, активність. Д.позначається римською цифрою V або буквами Д чи D. 2. В *гармонії* — тризвук, побудований на V ступені мажору або мінору.

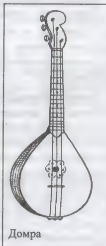
ДОМІНА́НТОВИЙ ЛАД — мажорний лад з низькими 2, 6 і 7 ступенями, подібний до гармонічного мінору з тонікою на 5 ступені. Зустрічається в музиці Ж. Бізе, М. Римського-Корсакова, С. Рахманінова та ін. Термін Д. л. запропонований І. Способіним.

ДОМІНАНТСЕПТАКО́РД — септакорд, побудований на V ступені мажору і гармонічного мінору. Складається з мажорного тризвуку та малої терції згори.

ДО-МІНО́Р — мінорна тональність, тонікою якої є нота *до* (те саме, що й *c-moll*). Має три бемолі біля ключа (*сі-, мі-, ля-бемоль*).



ДО́МРА (тюркське) — старовинний (XVI ст.) народний струнний щипковий інструмент з грушоподібним корпусом, довгим *грифом*, трьома або чотирма струнами. Триструнна Д. настроюється за квартами, чотириструнна — за квінтами (як скрипка чи мандоліна). Звук видобувають *плектром (медіатором)*. Раніше триструнну Д. використовували *скоморохи*, які створили родину Д. — домришка, домра, домра басиста. В XIX ст. В. Андреєв реконструював триструнну Д. і включив її до складу оркестру народних інструментів. В Україні поширена чотириструнна Д. Вона входить до оркестру народних інструментів і має такі різновиди: домра-пікколо (стрій — *c1, g1, d2, a2*); домра-прима (*g, d1, a1, e2*); домра-альт (*c, g, d1, a1*); домра-тенор (*G, d, a, e1*); домра-бас (*C, G, d, a*); домра-контрабас (*E1, A1, D, G*). Як сольний інструмент Д. використовується рідко, хоча окремі музиканти (Ф.Коровай, М.Т.Лисенко та ін.) віртуозно демонструють її широкі можливості.


Домра

ДОМРЕ́ЛА — електричний музичний інструмент без деки. Тембровий та демпферний пристрої дозволяють імітувати звучання *мандоліни, домри, балалайки, гітари* та інших *щипкових інструментів*. Діапазон Д.-альта — від *до* до *мі3*; Д.-тенора — від *соль* до *ля2*.

ДОО́Л, дхол — вірменський ударний інструмент з родини мембранофонів, двобічний барабан з мембранами різної товщини. На верхній правою рукою відбивають сильні долі, на нижній — більш дрібні. Застосовують в ансамблі із *зурнами*, що супроводжує танці та процесії.

ДОПОМІ́ЖНА НО́ТА — 1. Неакордовий звук, розташований на слабкій долі такту між двома однаковими акордовими звуками, на секунду вище або нижче від них, елемент мелодичної *фігурації*. 2. Звук у *мелізмах*, розташований на секунду нижче або вище від головного.

ДОРІ́ЙСЬКА СЕ́КСТА — 1. Інтервал, утворений I та VI ступенями дорійського ладу. Підвищений VI ступінь натурального мінору.

ДОРІ́ЙСЬКИЙ ЛАД — давньогрецький натуральний лад, звукоряд якого відрізняється від звукоряду натурального мінору підвищеним VI ступенем (див. *Додаток* XVII).

ДОСКОНА́ЛА МОДУЛЯ́ЦІЯ — див. *Модуляція*.

ДОШКІ́ЛЬНЕ МУЗИ́ЧНЕ ВИХОВА́ННЯ — система колективного виховання музичних здібностей дітей у дошкільних державних і приватних дошкільних дитячих установах.

ДРАЙВ (англ. ***drive*** — наполегливість, велика енергія) — енергійне виконання музикантом або оркестром джазового твору з використанням специфічної метроритміки, фразування та звуковидобування, здатних викликати збудження слухачів, захопити їх.

ДРА́МА МУЗИ́ЧНА — 1. Назва *опери* на межі XVI–XVII ст. 2. Поняття, що виникло у другій половині XIX ст., пов'язане з використанням в опері засад драматичного театру. Теоретичну розробку принципів Д.м. (драма — мета, музика засіб її втілення) здійснив Р. Вагнер. 3. Драматичний твір, у якому значну роль відіграє вокальна та інструментальна музика. 4. Оперний твір, в якому домінує драматичний зміст, драматичні колізії.

ДРАМАТИ́ЧНЕ СОПРА́НО — високий жіночий голос, якому властива велика сила і насиченість звучання на усіх ділянках діапазону — від *b* до c3, що поєднуються з недостатньою гнучкістю та рухливістю. Для Д. с. написано партії Аїди в однойменній опері Дж. Верді, Лізи в опері «Пікова дама» П. Чайковського, Гелени в опері «Богдан Хмельницький» К. Данькевича та ін.

ДРАМАТИ́ЧНИЙ БАРИТО́Н — середній чоловічий голос мужнього, насиченого тембру з сильними низькими та «металевими» високими звуками. Діапазон голосу Д.б. — від *G* до *as1*. Для Д.б. написані партії Ріголетто в однойменній опері Дж. Верді, Григорія Грязного в опері «Царева наречена» М. Римського-Корсакова, Богдана Хмельницького в однойменній опері К. Данькевича та ін.

ДРАМАТИ́ЧНИЙ ТЕ́НОР — високий чоловічий голос, якому властива велика сила, широта і насиченість звучання, виразний яскравий і металевий тембр. Д. т. є менш рухливим і гнучким, ніж ліричний тенор. Інколи Д.т. за акустичними показниками наближається до баритона. Діапазон голосу Д.т. — від *b* до *c2*. Для Д.т. написані партії Собініна в опері «Життя за царя» М. Глинки, Каніо в опері «Паяци» Р. Леонкавалло, Отелло в однойменній опері Дж. Верді та ін.

ДРАМАТУРГІ́Я МУЗИ́ЧНА — система виражальних засобів та прийомів втілення драматичної дії у творах музично-сценічного жанру (*опері, балеті, опереті, мюзиклі* тощо). Термін Д.м. використовується також щодо творів інструментальної музики, проте її закономірності лише частково узгоджуються із законами сценічної драми.

ДРИ́МБА — український народний язичковий щипковий інструмент, схожий за формою на маленьку підкову з тоненьким сталевим *язичком* — міндиком усередині. Д. особливо поширена в Західній Україні.

ДРІБ — 1. Прийом гри на балалайці, швидке чергування ударів складеними особливим способом пальцями по струнах (скорочено — Др.). 2. Прийом гри на малому барабані, який у нотації позначають як *тремоло* або *трель* (див. *Додаток* VII).

ДРУ́ГА ОКТА́ВА — частина музичного звукоряду. Звуки Д. о. позначаються: 1) в скрипковому ключі — від ноти *до* між третьою та четвертою лінійками до ноти *сі* над першою додатковою лінійкою нотного стану; 2) складовими назвами з малої букви та з цифрою 2 праворуч (напр., *до2).* 3) латинськими малими буквами з цифрою 2 праворуч (*c2*).

ДРУ́ГИЙ ГО́ЛОС — 1. В багатоголосному складі музики — другий голос згори. 2. В оркестровій партитурі — партія другого з однорідних інструментів, зазвичай — більш низька, менш складна і виразна (друга скрипка, друга труба, другий тромбон тощо), яку позначають римською цифрою II.

ДУАДАСТАНО́Н — осетинський інструмент, схожий на *арфу.*

ДУАЛІ́ЗМ (від лат. ***dualis*** — подвійний) — 1. Д. гармонічний — подвійність основ *гармонії*, що полягає в єдності двох протилежних ладів *мажору і мінору.* 2. Д. інтервалів — акустична подвійність інтервалів, утворених різними видами альтерації (напр., *до — фа-дієз, до — соль-бемоль* і т.д.).

ДУБЛЬ (франц. ***double*** — подвійний) — у музиці XII–XVIII ст. — змінення повтору невеликої п'єси.

ДУБЛЬ–БЕКА́Р — знак *альтерації*, що означає відмову від подвійної альтерації ступеня музичного звукоряду: після *дубль-дієза* — зниження ступеня на цілий тон; після *дубль-бемоля* — підвищення ступеня на цілий тон. У музичній практиці замість Д.-б. часто використовують *бекар,* який діє так само, як Д.-б. (див. *Додаток* V).

ДУБЛЬ–БЕМО́ЛЬ — знак *альтерації*, що означає зниження ступеня звукоряду на два півтони (цілий тон). Слова Д.-б. вимовляють після назви ноти, перед якою стоїть знак (напр., *мі — дубль-бемоль).* У разі буквеного позначення слова Д.-б. замінюються складами *eses* (*есес*), які додають до букви, що позначає ноту (напр., *deses*), крім *мі — дубль-бемоль,* що позначається *eses, ля — дубль-бемоль,* що позначається *asas,* та *сі — дубль-бемоль,* що позначається *bb* або *bes* (див. *Додаток* V).

ДУБЛЬ–ДІЄ́З — знак альтерації, що означає підвищення ступеня звукоряду на два півтони (цілий тон). Слова Д.-д. вимовляють після назви ноти, перед якою стоїть знак (напр., *фа — дубль-дієз*). У разі буквеного позначення слова Д.-д. замінюються складами *isis (ісіс),* які додають до букви, що означає ноту (напр., *disis*) — див. *Додаток* V.

ДУДА́ — слов'янська назва пневматичного інструмента, схожого на *волинку.*

ДУ́ДКА — 1. Спільна назва народних духових інструментів з родини *флейт* — сопелі (білорус.), свирілі (рос.), сопілки (укр.) 2. Білоруська дерев'яна подовжня флейта зі свистковим пристроєм та отворами для зміни висоти звука.

ДУДУ́К (вірм.), дудукі (груз.) — духовий музичний інструмент народів Кавказу, подібний до *баламана.*

ДУЕ́Т (італ. ***duetto***, від лат. ***duo*** — два) — 1. Ансамбль з двох співаків або інструменталістів. 2. Твір, написаний для двох виконавців.

ДУЕТИ́НО (італ. ***duettino***) — невелика п'єса для двох виконавців, як правило, з інструментальним супроводом, короткий *дует*.

ДУ́ЛКО, губни́к — отвір у духових інструментах, куди виконавець спрямовує струмінь повітря.

ДУ́МА — український народний твір ліро-епічного жанру, що розповідає про героїко-історичні та соціально-побутові події минулого і сучасності. Д. виникли ще в XV ст. і набули великого поширення у всій Україні. Д. виконують народні співці — *кобзарі, бандуристи, лірники.* Герої Д. — козак Голота, Самійло Кішка, Федір Безродний та інші. В Д. оспівано не лише історичні події — перемогу під Корсунем, втечу з турецької неволі тощо, а й побутові теми — «Про вдову і трьох синів», «Про брата і сестру». Видатні виконавці Д.: О. Вересай, Ф. Холодний, І. Стрічка, П. Носач, Є. Мовчан, Ф. Кушнерик та інші.

ДУ́МКА — 1. Українська та польська ліро-епічна пісня, близька до *думи* оповідальними, імпровізаційними, ладовими особливостями. 2. Назва деяких вокальних та інструментальних п'єс М. Балакирєва, М. Завадського, В. Заремби, С. Монюшка, П. Чайковського, арій з опер (Д. Йонтека з опери «Галька» С.Монюшка) або окремих розділів (в «Українській рапсодії» М. Лисенка) та ін.

ДУ́О (лат. ***duo*** — два, двоє) — 1. Давня назва ансамблю з двох виконавців. 2. У XV–XVI ст. — двоголосна поліфонічна частина вокального, пізніше інструментального твору. В XVIII ст. термін вийшов із ужитку.

ДУОДЕ́ЦИМА (лат. ***duodecima*** — дванадцята) — 1. Один із складених інтервалів, який охоплює 12 ступенів звукоряду. Позначають цифрою 12. Д. можна розглядати як квінту через октаву. Чиста Д. має 9 1/2 тону, зменшена Д. — 9 тонів, збільшена Д. — 10 тонів. 2. Дванадцятий ступінь від заданого.

ДУОДРА́МА (від лат. ***duo*** — два і *драма*) — музична вистава для двох акторів (напр., Д. «Телефон» Д. Менотті).

ДУО́ЛЬ (від лат. ***duo*** — два) — особлива ритмічна фігура, утворена поділом тридольного такту на дві рівні частини. Д. складається з двох нот і за часом звучання дорівнює трьом нотам тієї ж тривалості. Позначається цифрою 2 (див. *Додаток* XV).

ДУТА́Р — струнний щипковий інструмент народів Середньої Азії з грушоподібним корпусом і довгою шийкою. Має дві струни з шовку. Звукоряд знизу хроматичний, вгорі діатонічний, діапазон — 1 1/2–2 октави. Застосовується як сольний і ансамблевий інструмент, а також для супроводу співу.

ДУХОВА́ МУ́ЗИКА — музика, призначена для виконання на духових інструментах соло, ансамблево або в складі духового оркестру.

ДУХОВИ́Й ОРКЕ́СТР — оркестр, що складається з виконавців, які грають на різних *духових музичних інструментах:* дерев'яних (*флейта, гобой, кларнет, англійський ріжок, фагот* та ін.), мідних (*корнет, труба, альт, валторна, тенор, баритон, тромбон, бас, гелікон* та ін.), а також ударних (*малий і великий барабан, тарілки, трикутник, литаври* та *ін.).* У разі потреби до складу Д.о. входять також: *саксофон, горн, фанфара, туба, контрафагот, челеста, дзвони, тамтам, контрабас, арфа, рояль* та *ін).* Д.о. властиве яскраве, насичене, могутнє звучання на *Forte*, яке поєднується з ніжною наспівною теплотою звука на *Piano*. Це зумовлює популярність виступів Д.о. на відкритому повітрі — в парках, на площах, під час парадів, демонстрацій, масових свят.

ДУХОВІ́ МУЗИ́ЧНІ ІНСТРУМЕ́НТИ — 1. Різні за формою, розмірами та матеріалом трубки, в яких внаслідок коливання стовпа повітря, що міститься в них усередині, утворюється звук. Належать до класу аерофонів. Д.м.і. умовно поділяються на дерев'яні та мідні, хоча зараз їх виготовляють з різноманітних матеріалів — від порцеляни до золота. Характер звука Д.м.і. залежить від їх форми та обсягу повітря в них, способу звукодобування — вдування повітря в канал інструмента, механізму виникнення його коливань та матеріалу, з якого виготовлено резонатор. 2. Деякі клавішні інструменти — *акордеон, баян, орган* тощо, де повітря коливається за допомогою міхів або спеціальних механічних пристроїв, інакше — *пневматичні музичні інструменти.* 3. Народні музичні інструменти, у яких джерелом звука є повітря — *волинка, дуда, зурна, свиріль, сопілка, чимпой* тощо.

ДУХО́ВНА МУ́ЗИКА — вокальні або вокально-інструментальні (інколи інструментальні) твори на канонічні, релігійні за змістом тексти або сюжети. Д.м. виконують не тільки під час богослужінь, адже, незважаючи на суто релігійне спрямування, кращі зразки Д.м. є глибокими, філософськими за змістом творами найвищого художнього рівня («Реквієм» В.-А. Моцарта і «Реквієм» Дж. Верді, «Ave Марія» Й.-С. Баха та Ш. Гуно, ораторія «Дитинство Христа» Г. Берліоза, духовні твори Й.-С. Баха, Ж. Бізе, Й. Гайдна, О. Гречанінова, С. Рахманінова та багатьох інших). Класичні зразки української Д. м. створили М. Березовський, Д. Бортнянський, А. Ведель, С. Воробкевич, М. Леонтович, К. Стеценко та інші. Твір М. Лисенка «Боже великий, єдиний» став духовним гімном українців усього світу.

ДУМ–МЕ́ТАЛ (англ. ***doom metal***) — стиль у рок-музиці, що характеризується схильністю до містики та міфології. Як правило, ритмічно дуже повільний, але інколи виконавці д. -м. використовують елементи швидкісного *спід-металу.*

ДУ́ШКА — дерев'яна деталь інструментів скрипкової родини, віол та інших. Д. має форму циліндричного дерев'яного стержня. Її встановлюють вертикально всередині корпусу інструмента для передачі звукових коливань від верхньої до нижньої деки. Розміри Д. та місце її розташування впливають на якість звучання інструмента.



ЕВЕРГРІНС (англ. *evergreen* — вічнозелений, нев'янучий) — пісні та окремі номери музичних вистав, мюзиклів, оперет, фільмів тощо, які протягом багатьох років залишаються популярними. Е. нерідко виступають тематичним матеріалом для джазових імпровізацій.

ЕВФОНІ́Я (грец. *euphonia* — благозвучність) — оцінна категорія античної естетики, за якою оцінювались мовленнєві та музичні форми звучання, а також сила голосу; те, що відповідало нормам музичного мислення. Е. збереглась і в естетиці Середньовіччя та Відродження.

Е́ДАЛТ–ОРІЄНТЕД–РОК (англ. *adult-oriented-rock* — рок, зорієнтований на дорослих) — рок для солідної, поважної публіки.

Е́ЙСИД–РОК (англ. *acid* — «кислота», жаргонна назва наркотику LSD) — спрямування року, що виникло під дією наркотиків. Вихваляє наркотичну ейфорію та прагнення до відходу в світ пасивної споглядальності під впливом вживання наркотиків.

ЕКВАЛА́ЙЗЕР (від лат. *equalizer* — зрівнювач) — багатоголосний фільтр, що дозволяє змінювати й регулювати низькі та високі смуги частот звука загалом, а також компоненти, які вони охоплюють. Сучасні Е. мають понад 130 смуг частот, низькочастотні, високочастотні фільтри та інші сервісні пристрої.

ЕКВІРИТМІ́ЧНИЙ ПЕРЕ́КЛАД (від лат. *aequus* — рівний та *ритм*) — переклад оперного лібрето, тексту романсу, пісні тощо на іншу мову. При цьому мовленнєві наголоси відповідають акцентам і ритму музичної фрази.

ЕКВІСО́Н (від лат. *aequus* — рівний і *sonus* — звук) — октавний інтервал, *унісон* через октаву.

ЕКВОДИ́Н — електричний одноголосний музичний інструмент з клавіатурою та грифом. Діапазон — від *До1* до *соль5*. Має багаті темброві можливості, управління атакою і згасання звука, вібрато на клавіатурі, імітацію звука дерев'яних, мідних, духових і ударних інструментів, дзвіночків тощо, попередник сучасних електронних *синтезаторів*.

ЕКЗЕРСИ́С (франц. *exercice)* — вправа для розвитку вокальної та інструментальної техніки (етюд, вокаліз і т. ін.).

ЕКЗОТИ́ЧНА МУЗИКА (від грец. *exotikos* — чужий, іноземний) — музика з елементами мелодики, ритміки, гармонії, інструментування, характерними для музики країн Сходу (Індії, Китаю, Японії і т. д.).

ЕКМЕ́ЛІКА (від грец. *exmelis* — неблагозвучний, позамелодичний) — інтервальний вид раннього фольклору всіх народів, який охоплює звуки непевної висоти. Використовується як *глісандо*, в *конкретній* музиці, в сучасних хорових та інструментальних творах.

ЕКОСЕ́З (франц. *ecossaise* — дослівно: шотландський) — старовинний шотландський народний танець, який виконують у супроводі *волинки*. Музичний розмір — 3/2, 3/4, пізніше 2/4, темп швидкий. В XIX ст. був популярним бальним танцем.

ЕКСПЕРИМЕНТА́ЛЬНА МУ́ЗИКА (від лат. *experimentum* — дослід) — музика, створена з використанням незвичного звукового матеріалу, пошуку нових звукових сфер та прийомів. В XX ст. до Е.м. належали *конкретна, електронна* та *світломузика,* пізніше — стохастична і алгоритмічна, проте слід «відрізняти справжню музику від підміни композиції спекуляцією» (Ц. Когоутек).

ЕКСПОЗИ́ЦІЯ (лат. *expositio* — виклад) — перший розділ *сонатної форми,* в якому викладено основні теми; в простій *фузі* — початковий розділ, викладення теми послідовно в усіх голосах. Е. *сонатного алегро* складається з кількох партій. У *головній* партії викладається основна тема, у сполучній — проводиться модуляція до іншої тональності або підготовка нового тематичного матеріалу, в *побічній* викладається нова тема (або кілька тем), що контрастує з головною. В *заключній* партії закріплюється тональність побічної, часто поєднується матеріал головної та побічної партій або подається новий тематичний матеріал завершального характеру. В Е. сполучна і заключна партії можуть бути відсутніми.

ЕКСПРЕСІОНІ́ЗМ (від лат. *expressio* — вираження) — напрям європейського мистецтва першої чверті XX ст., який зосереджувався на хворобливому стані душі, негативних аспектах дійсності, співчуванні приниженим і ображеним, жаху та відчаї. У музиці риси Е. властиві творчості Г. Малера, Р. Штрауса, А. Берга і А. Шенберга та їх послідовників, характеризуючись відмовою від мажору і мінору, максимальною дисонансністю, напівспівом — напівмовленням, загостренням контрастних настроїв, хворобливістю психіки і т. д.

ЕКСПРО́МТ (від лат. *expromtus* — готовий) — 1. Музичний твір, створений без попередньої підготовки, *імпровізація.* 2. Назва імпровізаційного за характером музичного твору (напр., Е. у Ф. Ліста, О. Скрябіна, Ф. Шопена, Ф. Шуберта).

ЕКФОНЕТИ́ЧНА НОТА́ЦІЯ (від грец. *exphoneo* — викликати) — нотація для наспівного ритуального читання канонічних книг. Виникла на основі знаків *просодії.* До найдавніших пам'яток Е.н. належить «Остромирове Євангеліє» XI ст.

ЕКСЦЕ́НТРИКА МУЗИ́ЧНА (від лат. *excentricus* — поза центром) — виконання музики в цирку та на естраді незвичними, трюковими способами або на спеціальних ексцентричних «інструментах» — пилках, сковорідках тощо.

ЕЛЕ́ГІЯ (від грец. *elegos* — жалоба, журба) — п'єса сумного, журливого характеру. Зразки Е. створили Г. Перселл, Л.ван Бетховен, М. Глинка, Ф. Ліст, М. Лисенко, І. Стравінський, П. Чайковський та ін.

ЕЛЕКТРИ́НА — електрична скрипка з грифом, але без корпуса і деки. Звук видобувають смичком, має кілька контрастних тембрів. Діапазон: *соль — мі3.*

ЕЛЕКТРОМУЗИ́ЧНІ ІНСТРУМЕ́НТИ — інструменти, в яких музичні звуки утворюються за допомогою електричних пристроїв. В Е. і. з адаптером відбувається підсилення коливань, утворених звичними вібраторами (напр., струнами електрогітари). В суто Е. і. звукові коливання утворюються за допомогою електронних генераторів. Е. і. бувають *багатоголосними* (*електроорган, йоніка*) *й одноголосними* (*екводин, терменвокс, шумофон, хвилі Мартено* тощо). Застосування Е. і. створює додаткові можливості для створення нових звукових барв. Е. і. складають основу *рок- та поп- ансамблів.*

ЕЛЕКТРОА́ЛЬТ — електричний альт з грифом, але без корпуса і деки. Звук видобувають смичком, має кілька контрастних тембрів. Діапазон: *до — до3.*

ЕЛЕКТРОБА́С — електричний щипковий інструмент — бас. Має кілька тембрів; демпферний пристрій дозволяє змінювати тривалість згасання звука. Діапазон: *мі1 — до1.*

ЕЛЕКТРОГІТА́РА — електрична шестиструнна гітара без корпуса або деки. Має широкий вибір тембрів. Діапазон — *Мі — ля2.* Застосовують у сучасній естрадній музиці.

ЕЛЕКТРО́ННА МУ́ЗИКА — музика, що виникає і реалізується за допомогою електронно-акустичної звукоутворюючої та звуковідтворної апаратури — магнітофонів, синтезаторів тощо. Основу Е. м. складають синусоїдальні коливання — тон певної висоти, позбавлений *обертонів,* що має темброве забарвлення, т. з. синусоїдний тон, який композитор змінює на свій розсуд, користуючись звуковим генератором з діапазоном щонайменше від 50 до 15 тисяч коливань на секунду (*Гц*). Він визначає необхідні параметри музичного матеріалу — висоту, тривалість, силу, тембр звука. Маючи нові акустичні якості, звуки Е. м. утворюють незвичні для сприйняття фонічні ефекти. За способом і метою застосування звукові джерела Е. м. поділяються на: а) такі, що імітують та замінюють звук інструментів, які вже існують і стали звичними в джазовій та естрадній музиці; б) оригінальні електронні інструменти, що мають безліч незвичних звукових барв; в) електронні джерела утворення звукових формацій — генератори, модулятори, мультивібратори, електронні барабани, електронні гонги тощо. Метою Е.м. є створення засобами електроніки найширшого спектра звуків, їх технічного перетворення, пошуки нових виражальних форм та їх реалізація за допомогою пристроїв, які повністю замінюють людину-виконавця (аж до оркестру і навіть хору).

ЕЛЕКТРО́ННИЙ ДЖАЗ (англ. ***electronic jazz***) — експериментальний напрямок у сучасному джазі, пов'язаний із застосуванням електронного синтезу звука.

ЕЛЕКТРО́ННИЙ РОК (англ. ***electronic rock***) — напрямок у рок-музиці, якому властиве широке застосування електронних синтезаторів як провідного інструментарію композиції та виконавської діяльності. Зажив популярності в 1970-х роках, пізніше став експериментальним підгрунтям для нової комп'ютерної техніки, застосовувався як декоративний елемент в інших стилях. Найпоширенішим видом Е. р. є *спейс-рок.*

ЕЛЕКТРООРГА́Н — електричний музичний інструмент з двома мануалами та клавіатурою для ніг. Діапазон — *До — до4.* Має тембровий механізм з комплектом готових тембрів, великою кількістю комбінацій обертонів та ступенів вібрації.

ЕЛЕКТРОФО́Н — апарат для відтворення грамзаписів, здатний відтворювати смугу частот від 20 до 20 тис. Гц на швидкості 33 1/2, 45 і 77 обертів за секунду в монофонічному та стереофонічному варіантах. З появою цифрового *звукозапису* і *компакт-дисків* створено досконаліші відтворні пристрої.

ЕЛЕКТРОПРОГРАВА́Ч — див. *Електрофон.*

ЕЛЕМЕНТА́РНА ТЕО́РІЯ МУ́ЗИКИ — навчальний предмет, у якому подаються загальні відомості про нотний запис, основні елементи музики — звук, звукоряд, лади, тональності, співзвуччя, гами, інтервали, акорди, ритм, метр, розмір, темп, динаміка і т. д. Е. т. м. вивчають у дитячих музичних школах, музичних і музично-педагогічних училищах, студіях тощо. З основними положеннями Е. т. м. ознайомлюються учні загальноосвітніх шкіл.

ЕМІРИТО́Н — електромузичний інструмент, винайдений О. Івановим, А. Римським-Корсаковим, В. Крейцером та В. Дзерковичем у 1935 році. Має клавіатуру фортепіанного типу.

ЕМО́ЦІЇ (від лат. ***emovere*** — хвилювати, збуджувати) — реакції людини на дію подразників, у яких реалізуються ситуативні переживання. Завдяки Е. людина не лише сприймає зміст музичного твору, але й відчуває, переживає, уявляє та розуміє його. Сукупність Е. і *почуттів* утворює емоційну сферу людини, надзвичайно важливу для — музиканта будь-якого спрямування: диригента, інструменталіста, співака тощо.

ЕНАРМО́НІКА, енармон, енармонійний рід (від грец. ***enarmonos*** — суголосний, співзвучний) — один із трьох інтервальних *родів* давньогрецької музики, який має інтервали менші від півтону.

ЕНГАРМОНІ́ЗМ (грец. ***enharmonios*** — узгоджений, збіжний) — 1. Однакове за висотою звучання двох різних за назвами звуків (напр., *фа-дієз і соль-бемоль) в рівномірно- темперованому звукоряді.* В музичній практиці існує: 1) Е. *інтервалів* (напр., *збільшена кварта і зменшена квінта* (див. *Додаток* X); 2) Е. *акордів* (напр., зменшений септакорд у разі енгармонічної заміни перетворюється в одне із трьох обернень зменшених септакордів); 3) Е. *тональностей,* коли дві тональності (мажорні або мінорні) мають енгармонічно рівні *тоніки,* і їх *гами* звучать однаково, хоча записуються порізному (напр., *ре-бемоль мажор і до-дієз мажор).* 2. У Давній Греції — звукова система, що включає інтервали тривалістю близько 1/4 тону.

ЕНГАРМОНІ́ЧНА МОДУЛЯ́ЦІЯ — див. *Модуляція.*

Е́НСЕМ, антем (англ. ***anthem*** — гімн) — англійський хоровий твір, подібний до *мотету* чи *кантати,* на біблійний текст.



ЕОЛІ́ЙСЬКИЙ ЛАД — давньогрецький натуральний лад, звукоряд якого повністю збігається зі звукорядом натурального мінору, але має лише одну опору — тоніку (див. *Додаток* XVII).

ЕО́ЛОВА А́РФА (від імені давньогрецького бога вітрів Еола) — старовинний музичний інструмент, що має прямокутний дерев'яний корпус. Звук видобувають струменем повітря, який коливає 8–13 струн, різних за товщиною, але настроєних в унісон, що забезпечує появу різних *обертонів*. Сила звука залежить від сили вітру.

ЕПІЗО́Д (грец. ***epeisodion*** — вставка) — 1. В *рондо* — кожний розділ, який чергується з основним розділом — *рефреном*. 2. Нова музична думка у вигляді теми або цілого розділу, безпосередньо не пов'язана з основним матеріалом.

ЕПІЛО́Г (грец. ***epilogos*** — післяслово) — картина або частина акту, що доповнює основну дію в опері, балеті, кантатах, ораторіях тощо, завершуючи твір (напр., Е. — *апофеоз* «Слався» з опери М. Глинки «Життя за царя», Е. — *апофеоз* «Край український, рідна земля» з опери Є. Юцевича «Кирило Кожум'яка»).

ЕПІТАЛА́МА (грец. ***epithalamios*** — весільний) — давньогрецька весільна пісня на честь молодих. В оперній музиці відома Е. Віндекса з опери А. Рубінштейна «Нерон».

ЕПІТА́ФІЯ (грец. ***epitaphios*** — надмогильний) — музичний твір на честь померлої людини (напр., «Біля могили Ріхарда Вагнера» Ф. Ліста, «Жалібний марш», «На вічну пам'ять Котляревському» М. Лисенка та ін).

ЕРУДИ́ЦІЯ (від лат. ***eruditio*** — освіченість) — глибокі знання у певній галузі музичної науки або мистецтва, які є важливою рисою особистості будь-якого митця.

ЕРХУ́, ерхуцинь — китайський двострунний смичковий інструмент, різновид *хуциня*. Звук легкий, ніжний, схожий на *фальцет*. Застосовують як сольний, ансамблевий та оркестровий інструмент.

ЕС — 1. Деталь *фагота, контрафагота й англійського ріжка,* що нагадує букву S. На Е. прикріплюють *мундштук з тростиною.* 2. Бічні заглибини в корпусі інструментів з родини скрипкових, що полегшують ведення смичка під час гри на крайніх струнах.

Е́СИК — колодочка смичка у струнних інструментів, до якої прикріплено волос.

ЕСКІ́З (франц. ***esquisse*** — схема, конспект) — 1. Уривчасті записи тем, мелодій, ритмічних фігур гармонічного плану і зворотів тощо, які складають початковий етап роботи композитора над музичним твором. Сучасні автори для запису Е. все частіше звертаються до комп'ютера, який має практично необмежені можливості творення комбінацій музичних звуків. 2. Музичні твори, які наче змальовують картини природи, побуту і т. ін. (напр., «Закарпатські ескізи» В. Гомоляки).

ЕСТАМПІ́ДА (франц. ***estampe*** — шум, суперечка) — форма західноєвропейської музики XIII–XIV ст., яка складається з кількох (5–6) музичних фраз з однаковими або змінними закінченнями, що повторюються. Основна сфера застосування Е. — танцювальна музика.

ЕСТЕ́ТИКА МУЗИ́ЧНА — розділ естетики, що вивчає музику як вид мистецтва з огляду на загальні закони чуттєво-образного пізнання і освоєння дійсності, особливі закони художньої творчості та конкретні закономірності музичного мистецтва.

ЕСТРА́ДА (від лат. ***stratum*** — підлога, настил) — 1. Поміст, сценічний майданчик для концертних виступів. 2. Вид сценічного мистецтва, що поєднує різні форми виконавства в Е. концерті.

ЕСТРА́ДНА МУ́ЗИКА — різні форми т.з. «розважальної» або «легкої» музики. Поняття Е.м. має дуже широке трактування: від популярних симфонічних творів, уривків з опер, оперет, пісень, романсів і т. д. — аж до *кантрі-, поп-, рок-, реп-* та іншої Е. м.

ЕСТРА́ДНИЙ ОРКЕ́СТР — умовна назва оркестру, який виконує *естрадну музику*. Склад Е. о. — різноманітний, починаючи від 5–7-ми виконавців до повного складу симфонічного оркестру. До е. о. додатково входять саксофони, ударні установки, електромузичні інструменти, синтезатори та ін., що дає можливість виконувати будь-яку естрадну музику.

ЕТНОГРА́ФІЯ МУЗИ́ЧНА (від грец. ***ethnos*** — народ і ***grapho*** — пишу) — галузь *музичної етнології*, що спеціалізується на записуванні, фіксації, розшифровуванні народної музичної творчості, збиранні відомостей про народних виконавців та місця поширення творів фольклору, пошуку і вивченні народних музичних інструментів, їх відновленні та поверненні до активного вжитку, систематизації зібраних матеріалів, створенні описів, каталогів, картотек, довідників, музично-етнографічних публікацій. Матеріалами Е.м. послуговуються композитори, музикознавці, науковці, викладачі, музиканти-виконавці, керівники і учасники самодіяльності та ін. Курс Е.м. вивчають студенти спеціальних навчальних закладів.

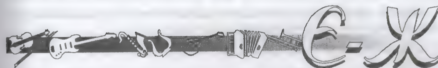
ЕТНОЛО́ГІЯ МУЗИ́ЧНА (від грец. ***ethnos*** — народ і ***logos*** — наука) — наукова дисципліна, що вивчає виникнення, розвиток та взаємодію усної традиції музичної творчості національних народних культур як явища, що віддзеркалює в художній формі процес суспільного розвитку, етнічну специфіку та менталітет народу, характерні виражальні засоби і виконавську поведінку тощо. Е.м. вивчає народне музичне мистецтво одночасно як «мову» — систему музичних структур, і як «мовлення» — специфічну виконавську «поведінку».

Е́ТОС (грец. ***ethos*** — звичай, вдача, характер) — термін з давньогрецької естетики і педагогіки, який означав сутнісний характер фізичного, морального або естетичного явища. Е. — один із розділів античного вчення про музику як засіб етико-виховного впливу на людину.

ЕТЮ́Д (франц. ***etude*** — вивчення) — 1. Інструктивна вправа для розвитку виконавської (здебільшого інструментальної) техніки (М. Клементі, Р. Крейцера, К. Черні та ін.). 2. Високохудожні концертні п'єси (Е. для фортепіано Б. Бартока, Й. Брамса, М. Лисенка, Ф. Ліста, Н. Паганіні, О. Скрябіна, Ф. Шопена та ін., «Е.-картини» С. Рахманінова, «Симфонічні Е.» Р. Шумана та ін.).

ЕФИ — два резонаторних прорізи, схожі на латинську букву f, у верхній деці струнних музичних інструментів з родини скрипкових. Форма Е. впливає на характер звука інструмента. За формою Е. можна визначити приналежність майстра до певної школи.

ЕХО (грец. ***echo*** — відлуння) — 1. Ефект відбиття звукових хвиль, що сприймається відокремлено від початкового імпульсу самого звука, якщо часова відстань між ними дорівнює 0,05–0,06 сек. Якщо відстань менша, відлуння сприймається не як Е., а як продовження звука (див. *Реверберація)*, а якщо більша — як самостійний звук. 2. Художній прийом, що полягає в повторюванні звука, співзвуччя або музичної фрази з меншою силою звучання (напр., «Ехо» О. Лассо).



ЄХОР — бурятські та монгольські народні хорові пісні, пов'язані зі святкуванням вдалого полювання. Розрізняють швидкі Є. (енергійні, життєрадісні в дводольному розмірі) та повільні Є. (повільні, наспівні в тридольному розмірі). Обидва різновиди — здебільшого двоголосні, голоси рухаються паралельними октавами, квінтами та квартами.

ЖАЛІЙКА — старовинний народний духовий інструмент слов'янського та литовського походження, схожий на *дудку* з невеликим *розтрубом* із коров'ячого рогу або берести. Звук — сильний і трохи різкий. Ж. — сольний інструмент, але інколи його застосовують в оркестрі народних інструментів.

ЖАНР МУЗИЧНИЙ (франц. ***genre*** — рід, вид, тип, манера) — багатозначне поняття, що характеризує класифікацію музичної творчості за родами і видами, з огляду на їх походження, умови виконання, сприймання та інші ознаки (зміст, структура, засоби виразності, склад виконавців тощо). Поняття Ж. м. побутує в різних аспектах (*широкому* — оперний Ж., симфонічний Ж., камерний Ж. і т.д.; *вузькому* — велика опера, комічна опера, лірична опера, музична драма і т.д.; симфонія, камерна симфонія, сюїта; увертюра; симфонічна поема; соната, квартет і т.д.; арія, аріозо, каватина, романс, пісня і т.д.). Склад виконавців і спосіб виконання визначають найпоширеніший поділ Ж. м. на *вокальний* та *інструментальний*, які, своєю чергою, диференціюються за специфічнішими ознаками.

ЖЕСТИ (від франц. ***geste*** — діяння) — рухи рук, пальців, які надають додаткової виразності виконанню музичного твору. Система Ж. складає основу диригентської майстерності, а також є невід'ємним складником мистецтва балету (Див. *Мануальна техніка*).

ЖИГА, джига — 1. Західноєвропейський струнний смичковий інструмент, особливо поширений серед *жонглерів* у XIII–XIV ст. 2. Старовинний народний танець кельтського походження, який і досі побутує в Ірландії. Для Ж. характерні «тріольність» руху, тридольність розміру (3/8, 6/8, 9/8 тощо) і дуже швидкий темп виконання. 3. Заключна четверта частина танцювальної сюїти в музиці XVII–XVIII ст.

ЖИРАФ — різновид вертикального *фортепіано*. Поширений на початку XIX ст., зовні схожий на силует жирафа.



ЖИРШІ́, жира́у — казахський виконавець народних пісень і поем, народний співець, який супроводжував своє виконання на *домбрі* чи *комузі.*

ЖІНО́ЧІ ГОЛОСИ́ — див. *Сопрано, Мецо-сопрано, Контральто.*

ЖОК — молдавський народний танець. Музичний розмір — 2/4, інколи — 6/8, 3/8. Темп швидкий, прискорений.

ЖОНГЛЕ́Р (франц. ***jongleur***, від лат. ***joculator*** — дотепник, жартівник) — французький мандрівний професійний музикант, продовжувач античних традицій. Ж. брали участь у народних святах, ярмарках, виконуючи сатиричні пісні та вірші, супроводжуючи свої виступи грою на *віолі, роті, арфі* та інших інструментах.

ЖРА́У, жирау — казахський, каракалпацький, киргизький народний професійний виконавець епічних сказань у супроводі *кобуза.*

ЖУРАВЕ́ЛЬ — українська народна танцювальна пісня, весільний хоровод, жартівливий за характером. Музичний розмір — 2/4 або 4/4. Ж. виконують у помірному темпі, що поступово прискорюється.

ЖУРНА́ЛИ МУЗИ́ЧНІ — періодичні видання, що висвітлюють проблеми музичного мистецтва, виконавства та навчання. В Україні виходять такі Ж. м.: «Музика» — з 1928 року, «Art Line» — з 1995 року, «Мистецтво і освіта» — з 1996 року.




ЗАГАДКО́ВА ГА́МА, гама Дж. Верді — гама *геміольного* типу, на яку Дж. Верді написав хор «Ave Maria» №1 з циклу «Чотири духовних п'єси».

ЗАГАДКО́ВИЙ КАНО́Н — канон, в якому записано лише мелодію *пропости,* а моменти та інтервали вступу *риспост* визначаються частково або взагалі не зазначаються, що дає можливість виконавцям «відгадати» їх.

ЗАГЛУ́ШЕННЯ — у вокальній педагогіці — лікувальний метод, який полягає в позбавленні хворого співака можливості чути власний голос за допомогою спеціального пристрою — коректофону, винайденого київським лікарем-фоніатром І.Я.Дeражне. Ефект зумовлений тим, що внаслідок З. порушуються хибні зв'язки голосових і слухових відчуттів, а відтак відновлюється природний механізм голосоутворення.

ЗАДА́ТКИ — природжені анатомо-фізіологічні риси індивіда, передумови його розвитку. З. є основою здібностей та інших психофізіологічних властивостей людини. Для ефективної музичної діяльності необхідною передумовою є музичний звуковисотний, тембровий, динамічний, гармонійний, інтонаційний, внутрішній слух тощо, а також вокальний слух, що розвиваються в процесі цілеспрямованої навчальної діяльності.

ЗАКЛЮ́ЧНА ПА́РТІЯ — розділ *сонатного алегро.* Див. *Сонатний цикл.*

ЗАПЕРЕ́ЧЕННЯ — див. *Перечення.*

ЗА́СПІВ — 1. Початок хорового твору або пісні, що виконується одним співаком (або групою) перед вступом усього складу хору. 2. Початок *билини,* безпосередньо не пов'язаний з її основним змістом. 3. У творах *куплетної форми* — частина куплета з текстом, що оновлюється.

ЗАСПІ́ВУВАЧ — 1. Співак-соліст, який виконує *заспів* хорової пісні. 2. В народному хорі — провідний співак, який визначає трактування пісні, а в разі відсутності диригента виконує функції керівника хору.

ЗАТА́КТ — 1. Неповний такт, з якого починається мелодія, музична фраза або твір. З. передує повному такту. 2. Див. *Ауфтакт.*

ЗАТРИ́МАННЯ — збереження окремого звука попереднього акорду в новому акорді, для якого цей звук є стороннім і розв'язується у найближчий акордовий тон (на секунду вгору або вниз). З., як елемент *фігурації,* складається з трьох складників: а) приготування попереднього акорду; б) власне затримання; в) розв'язання — перехо-

ду в акордовий тон. Зустрічається також непідготовлене З. (*аподжіатура*), яке має лише два складники — *затримання* та *розв'язання*.

ЗАХО́ПЛЕННЯ — психічний стан поглинення навчанням і творчістю, що забезпечує досить чітку й усталену настанову на музичну діяльність, і є запорукою її успішності.

ЗБІ́ЛЬШЕНИЙ ЛАД — один із симетричних ладів, побудований на *устоях*, що виникають під час поділу октави на три рівні частини з однією *функцією*.

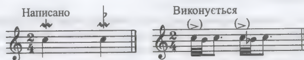
ЗБІ́ЛЬШЕНИЙ ТРИ́ЗВУК — такий тризвук, який у стислому розташуванні (терціями) має дві великі терції, що складають збільшену квінту.



ЗБІ́ЛЬШЕНІ ІНТЕРВА́ЛИ — такі інтервали, які на півтону більші від чистих або великих інтервалів з такою самою кількістю ступенів. Вдвічі З. і. на цілий тон більший від чистих або великих інтервалів з такою самою назвою (див. *Додаток X*).

ЗБІ́ЛЬШЕННЯ — 1. Відтворення мелодії, мотиву, ритмічної фігури тривалостями, які у півтора, два, три і т.д. рази більші від тривалості основного виду (З. полуторне, подвійне, потрійне тощо). Виступає засобом мелодико-фактурного розвитку, примноження сили звучання. 2. В мензуральній нотації — позначення З. тривалості ноти.

ЗВОРО́ТНИЙ МОРДЕ́НТ — *мелізм*, послідовне виконання трьох нот: *головної* (тієї, що написана), *допоміжної* (на секунду нижчої від головної) і *головної*.



ЗВУК — 1. Найменший структурний елемент музики. 2. Фізичне явище, що виникає внаслідок механічних коливань пружного тіла — вібратора (струни, напнутої шкіри, повітряного стовпа тощо) з діапазоном частот від 16 до 20 тис. коливань на секунду (*Гц*). З., який має *висоту, силу, тривалість і тембр* та охоплює діапазон частот від 16 до 4500 Гц, називається музичним. Більш високі звуки входять до його складу як *обертони*. 3. Відчуття, що виникає у свідомості людини внаслідок сприйняття звукових коливань. Зокрема, *гучність* має бути вищою від рівня *шуму*, але не перевищувати больового порогу (140–150 дб); *тривалість* не може бути коротшою за 0,015–0,02 с; *тембр* практично не має фізіологічних обмежень. Окремі З. не мають виражального значення, але набувають його за умови об'єднання в звукову систему та включення до музичної композиції.

ЗВУКОВА́ СИСТЕ́МА — висотна організація музичних звуків. З. с. є матеріальним втіленням смислових відносин звуковисотної структури — *ладу і строю*, яка передбачає наявність ряду музичних звуків та їх визначених, зафіксованих співвідношень. З. с. віддзеркалює рівень розвитку, логічні зв'язки та упорядкованість музичного мислення. Термін З. с. вживається в різних значеннях, а саме: 1) звукова сукупність у визначених межах — *пентатоніка, додекафонія, діатоніка, пуантилізм* тощо; 2) упорядковане розташування звукових елементів — *звукоряди, інтервали, тризвуки* та їх *обернення, акорди* тощо; 3) якісні зв'язки, функції звуків — значення тонів у ладах; 4) співвідношення звуків, *стрій* — Піфагорів, натуральний, темперований, рівномірно-темперований та ін. (Див. *Гармонія, Діатоніка, Додекафонія, Звукоряд, Пентатоніка, Пуантилізм, Сонористика, Хроматизм).*

ЗВУКОВА́ ШКАЛА́ — послідовність усіх звуків, які використовуються у музиці (див. *Звукоряд).*

ЗВУКОНОСІ́Й — компакт-диск, платівка, стрічка і т.д., на яких записаний звук.

ЗВУКОЗА́ПИС — фіксація звукових коливань, що здійснюється за допомогою спеціальних пристроїв на *звуконосіях* (грамплатівці, магнітофонній стрічці, кіноплівці, компакт-дисках тощо). Апарат для З. розробили Т. Едісон та незалежно від нього Т. Кро в 1877 році. З. дозволяє фіксувати звукові культурні та історичні цінності, що мають непересічне значення для людства. З. відкрив нові перспективи для музичного мистецтва, вплинув на всі його сфери, перетворив звучання на продукт масового виробництва, викликав суттєві зміни в композиції, виконавстві, сприйманні музики.

ЗВУКОЗНІМА́Ч — пристрій, що дозволяє перетворювати певним чином записані механічні коливання в звукові.

ЗВУКО́ПИС — відтворення об'єктивного світу за допомогою виражальних музичних засобів. До простого З. належить імітація різних «природних» звуків — співу птахів, шуму лісу, ударів грому, завивання вітру тощо. Більш складним є З., що спирається на асоціації: темп, рух, тембр (світлий, темний, матовий, блискучий, металевий тощо), регістри, висотне положення окремих звуків, акордів, тональностей та ін. З. тісно пов'язаний з програмною музикою і є ефективним художнім засобом.

ЗВУКОРЯ́Д — 1. Послідовність звуків як системи, що визначає їх висхідний або низхідний порядок. 2. Поступенева послідовність звуків певного *ладу.* 3. Послідовність *обертонів* (див. *Гармонічний ряд*).

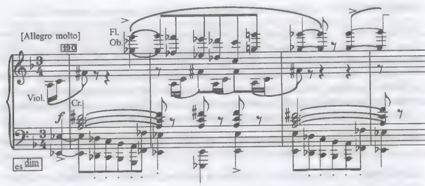
ЗВУКОУТВО́РЕННЯ — 1. Виникнення музичних звукових хвиль за допомогою різноманітних *вібраторів* — механічних, електронних та ін. 2. Див. *Фонація.*

ЗДА́ТНІСТЬ — властивість індивіда, що визначає його можливості, нахили, спроможності щодо музично-виконавської діяльності та зумовлюється рівнем задатків, здібностей, умінь, навичок, темпераментом, емоційно-вольовою сферою тощо. З. розвивається й поглиблюється в процесі навчально-практичної діяльності.

ЗДІ́БНОСТІ — індивідуальні психофізіологічні властивості людини, необхідні для успішної музичної діяльності — набуття спеціальної музичної (диригентської, співацької, інструментальної, хорової та ін.) підготовки. Для викладацької роботи з музики необхідні відповідні музично-педагогічні З.; крім суто музичних — комунікативність, перцептивність, емоційна стійкість, креативність, прогностичність, зосередженість тощо.

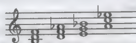
ЗІ́НГШПІЛЬ (нім. ***Singspiel***, від ***singen*** — співати та ***Spiel*** — гра) — німецька комічна опера, де спів і танці чергуються з розмовними діалогами. Типовими для З. були побутові сюжети, інколи з елементами казки. Особливо поширеним З. був у Німеччині та Австрії у XVII ст. (напр., «Викрадення з сералю» В.-А. Моцарта).

ЗМЕ́НШЕНИЙ ЛАД — один із *симетричних* ладів, що виникає з *устоїв*, утворених шляхом поділу октави на чотири рівні частини.



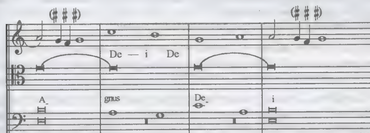
ЗМЕ́НШЕНИЙ СЕПТАКО́РД — акорд, що складається з трьох малих терцій і утворює зменшену септиму між нижнім та верхнім звуками (позначають *Зм.7*).

ЗМЕ́НШЕНИЙ ТРИ́ЗВУК — тризвук, який у стислому розташуванні (за терціями) утворює дві малі терції, що складають зменшену кварту.



ЗМЕ́НШЕНІ ІНТЕРВА́ЛИ — інтервали, що на півтону менші від чистих або малих інтервалів з тією ж кількістю ступенів. Двічі З.і. на цілий тон менші від малих або чистих інтервалів з такою самою назвою (див. *Додаток X)*.

ЗМЕ́НШЕННЯ — відтворення мелодії, мотиву, ритмічної фігури тривалостями, що у півтора, два, три і т.д. рази менші від основної. Застосовується як засіб варіювання теми в мотетах і месах XIV–XVI ст., а також для тематичної концентрації в багатоголоссі.



ЗМІ́НА КЛЮЧОВИ́Х ЗНА́КІВ — виставлення *бекарів* на знак відмови від старої тональності, якщо вона мала ключові знаки, і встановлення після них знаків нової тональності, якщо вони є. З.к.з. використовується для запису модуляції в іншу тональність на тривалий час.

ЗНА́КИ АЛЬТЕРА́ЦІЇ — див. *Альтерація* (див. *Додаток* V).

ЗНА́МЕННИЙ СПІВ — система давніх православних культових співів XII–XVII ст. Назва походить від давньослов'янської назви співацького знаку — *знам'я.* З.с. — спочатку одноголосний, потім ампельний хоровий, розвивався в межах системи *осьмогласія;* мелодика суто діатонічна, заснована на *побутовому звукоряді,* спирається на рівномірний поступальний рух в межах *кварти* або *квінти; ритм* несиметричний, визначений текстом (див. *Демесний спів).* До З.с. в своїх творах зверталися М. Балакирєв, Д. Бортнянський, О. Гречанінов, О. Кастальський, О. Кошиць, М. Леонтович, С. Рахманінов, М. Римський-Корсаков, К. Стеценко, П. Чайковський, П. Чесноков та ін.

ЗНА́М'Я, знамена — безлінійні знаки, які використовували для запису давньослов'янських співів (див. *Крюки).*

ЗОЛОТИ́Й ДИСК — спеціальний приз у вигляді золотої платівки для виконавців, у яких тираж записів перевищив визначену кількість: у Великобританії — 100 тис., в США — 500 тис. примірників і т. д. Перевищення «золотого» тиражу у два та більше разів робить З.д. платиновим. Серед володарів найбільшої кількості призів — не тільки естрадні виконавці (К. Бейсі, Е. Преслі, Е. Фіцджеральд, Д. Хендрікс, групи «Бітлз», «Роллінг Стоунз» та інші), але й видатні виконавці класичної музики (Б. Джільї, П. Домінго, М. Кабальє, Е. Карузо, Є. Менухін, М. дель Монако, С. Ріхтер, Л. Паваротті, Л. Стоковський та ін.).

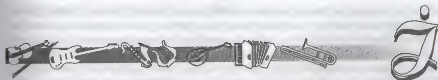
ЗО́НА — співвідношення об'єктивних акустичних параметрів музичної мови (частота, кількість, амплітуда, часова тривалість, спектр коливань тощо) та показників їхнього суб'єктивного сприймання людиною (висота, гучність, тривалість, динаміка, агогіка, тембр тощо), тобто ***кількісна*** характеристика ***якісних*** показників засобів музичної

виразності. З. — смуга, у межах якої звук або інтервал, маючи різні *якісні* показники, зберігає єдину *кількісну* назву. Наприклад, смуга частот від 453 до 450 Гц сприймається людиною, як звук *ля 1*, що для слуху людини не переходить у *соль-дієз 1* або *сі-бемоль 1*. Поняття З. запропоноване М.О. Гарбузовим. Українські дослідники П.П. Барановський і Є.О. Юцевич назвали феномен З. *біологічною комою.* Вивчення природи З. дає можливість науково пояснити природу музичної *інтонації.*

ЗОНГ (англ. ***song*** — пісня) — 1. Злободенна сатирична пісня в англійських та німецьких комічних операх (К. Бейль, Б. Брехт та ін.), музичних виставах, ревю тощо. 2. Назва пісні, вживана в поп-, біт-, рок-музиці.

ЗОНГ–О́ПЕРА — пісенна рок-опера, естрадна вокально-інструментальна вистава, об'єднана сюжетною єдністю. Синтезує принципи класичної опери, мюзиклу та рок-музики. Зразком З.о. є твір Е.Л. Веббера «Ісус Христос — суперзірка», першими вітчизняними З.о. були «Орфей і Евридіка» О. Журбіна, «Біла ворона» Г. Татарченка, «Юнона і Авось» О. Рибникова та інші.

ЗУРНА́ (перс.) — народний духовий дерев'яний язичковий інструмент, схожий на *гобой.* З. поширена у народів Закавказзя, Середньої Азії, Африки, Індії, європейських країн Середземномор'я, Китаю та ін. Звукоряд діатонічний, діапазон — 1,5 октави. Звук гучний, пронизливий. Застосовують як сольний та ансамблевий інструмент для гри на відкритому повітрі.



ІГІ́ЛЬ, ігіл — смичковий інструмент народів Алтаю. Має дерев'яний корпус та дві волосяні струни, настроєні у кварту.

І́ГРИЩА — давні масові свята з танцями, співами, хороводами, обрядами тощо, поширені в давній Русі, середньовічній Європі, країнах Сходу.

ІДІОФО́НИ (від грец. ***idios*** — свій, особливий та ***phone*** — звук) — музичні інструменти, у яких джерелом звука є сама маса інструмента: метал, дерево, скло, порцеляна, пластмаса тощо. До І. належать *батіг-хлопавка, дзвони, гонг, гуїро, кастаньєти, клавес, ксилофон, маракаси, маримба, тамтам, тарілки, тріскачка, трикутник, чоколо* та багато інших ударних інструментів.

ІЗОРИТМІ́Я (від грец. ***isos*** — рівний та ***rhythmos*** — ритм, співрозмірність) — принцип композиції в XIV–XV ст., що полягає в остинатному проведенні *ритму*, незалежного від звуковисотної лінії.

ІКОНОГРА́ФІЯ МУЗИ́ЧНА (від грец. ***eikon*** — зображення і ***grapho*** — пишу) — описування, вивчення і систематизація художніх зображень та фотографій музикантів, музичних інструментів, втілення музичних сюжетів у творах образотворчого мистецтва, графіки, кераміки, скульптури і т.д.

ІЛЮСТРА́ЦІЯ МУЗИ́ЧНА — див. *Музична ілюстрація.*

ІМІТА́ЦІЯ (від лат. ***imitatio*** — наслідування) — повне або часткове повторення в іншому голосі теми або мелодичного звороту, який щойно прозвучав. І. як прийом є одним з основних методів розвитку музики, особливо поліфонічної. Голос, який першим викладає мелодію, називається *пропостою,* голос, що повторює її, — *риспостою.* До І. належать *інвенція, фуга, канон.*

ІМПЕДА́НС (від лат. ***impedio*** — перешкоджаю) — 1. В акустиці — комплексний опір в акустичних системах, сума активного й реактивного опорів. 2. У вокальній педагогіці — головний критерій ефективності співацької техніки. Найкращі фонаційні умови утворюються тоді, коли в надскладковому відділі голосового апарату утворюється значний опір повітрю, що проходить під час відкриття голосової щілини. Загальний опір, який утворюється при цьому ротоглотковим каналом і стовпом повітря, що коливається в ньому, визначає величину І. на рівні голосових складок — від сильного до слабкого. Водночас І. є захисним механізмом голосових складок під час фонації. Вокальна техніка з сильним І. забезпечує найкращі умови для співу, невтомлюваність та витривалість голосового апарату, тоді як вокальна техніка зі слабким І. дозволяє співати «не досить

високо, не сильно, не довго і не часто» (Р. Юссон). Першим типом І. користуються народні виконавці, співаки оперно-концертного плану, другим — естрадні співаки, які не здатні співати без підсилювальної апаратури. Деякі естрадні виконавці (А. Пугачова, М. Боярський та ін.), підсвідомо прагнучи збільшити рівень І., використовують вокальну техніку з назалізацією, проте це негативно позначається на естетичній якості звука. Фонетичні особливості української мови забезпечують певне підсилення І. в естрадних співаків (Т. Повалій, П. Зібров, В. Зінкевич, О. Пономарьов). І. є величиною, що змінюється і не піддається точному вимірюванню, тому його можна визначити за непрямими ознаками — положенням гортані, ступенем розкриття рота, розташуванням язика тощо — і, головне, за кінцевим результатом — якістю співацького звука. Добір оптимального І. — центральна проблема вокального навчання і виконавства.

ІМПРЕСА́РІО (італ. *impresario* — антрепренер, театральний підприємець) — приватний підприємець, організатор концертів, видовищ, а також гастрольних виступів акторів та колективів.

ІМПРЕСІОНІ́ЗМ (франц. *impression* — враження) — напрям у музиці, що характеризується яскравістю, втіленням скороминущих вражень, одухотвореною пейзажністю, колоритними жанровими зображеннями, музичними портретами. До представників І. в музиці належать К. Дебюссі, М. Равель, П. Дюка, М. де Фалья, О. Респігі, К. Шимановський та інші.

ІМПРОВІЗА́ЦІЯ (від лат. *improvisus* — непередбачений) — 1. Створення музики без попередньої підготовки, *експромт*. І. належить вагоме місце в народній музичній творчості, де інструменталісти та співаки розвивають наспіви під час виконання. І. була також поширена в концертній практиці XVIII ст. у вигляді сольних *каденцій, фантазій*, хоральних обробок тощо. 2. Обов'язковий компонент мистецтва *джазу*, коли музика створюється безпосередньо в процесі виконання. І. характерна для *архаїчного джазу* та *новоорлеанського стилю*, де домінувала спільна І. корнетиста, кларнетиста і тромбоніста. В *чиказькому стилі* І. була сольною, а згодом, у зв'язку з розвитком *свінгу*, відійшла на другий план. У *традиційному джазі* І. близька до варіаційної та спирається на мелодичний матеріал, а в *сучасному джазі* — на акордову структуру. Для *фрі джазу* характерною є довільна, часто колективна І. 3. Музичний твір, написаний у довільній формі. 4. І. педагогічна (в навчанні музики) — об'єктивний складник навчально-виховного процесу, що виступає засобом інтуїтивного пошуку оперативного розв'язання суперечностей стереотипних та імпровізаційних елементів у безпосередньому спілкуванні вчителя і учнів.

ІНА́БІ — азербайджанський народний жіночий танець. Розмір — 6/8 (3/4), темп — помірно-жвавий. Виконують у супроводі ансамблю *сазандарі*.

ІНВЕ́НЦІЯ (від лат. *inventio* — вигадка, винахід) — невелика дво- або триголосна поліфонічна п'єса, що відзначається музичною винахідливістю як з погляду мелодики, так і з погляду розвитку теми та побудови форми. В творчості Й.-С. Баха І. належить проміжне становище між поліфонічними *прелюдіями і фугами*.

ІНВЕ́РСІЯ (від лат. *inversio* — перестановка) — видозмінене повторення *теми* або *мотиву* з протилежним напрямком інтервалів (див. *Протирух*).

ІНДИВІДУА́ЛЬНІСТЬ (від лат. *individuum* — неподільний) — сукупність своєрідних рис, що визначають неповторну самобутність людини та її відмінність від інших людей. І. в музичному мистецтві зумовлюється особливостями психіки та емоційно-чуттєвої сфери індивіда, його темпераменту, характеру, якостями інтелекту, потребами і здібностями, впливаючи на перебіг навчання і музично-професійної діяльності людини, на її мистецькі та музично-педагогічні досягнення.

ІНДИСПОЗИ́ЦІЯ (лат. *indispositus* — безладний) — стан голосового апарату, який виникає внаслідок його перевтоми і відбивається на стані фонації.

ІНДА́СТРІАЛ ТРЕШ (англ. *industrial trash* — виробниче сміття) — механістичний *треш-метал* з елементами *панку й андерграунду*.

ІНСТРУМЕНТА́ЛЬНА МУ́ЗИКА — музика, призначена для виконання на музичних інструментах. І.м. буває сольною (без супроводу та з ним), камерно-ансамблевою і оркестровою (див. *Вокальна музика)*.

ІНСТРУМЕНТО́ВКА — виклад музичного твору для виконання певним інструментальним або вокально-інструментальним складом оркестру (напр., симфонічним, духовим, камерним, естрадним, народним та ін.) або камерним ансамблем (тріо, квартетом, квінтетом і т.д.). Характер і прийоми І. зумовлені жанром та індивідуальним композиторським задумом твору і залежать від можливостей різних музичних інструментів, а також сукупності музичних засобів, що застосовуються в процесі реалізації задуму. Процес І. завершується створенням *партитури*. В сучасній естрадній музиці І. називають *аранжуванням*.

ІНСТРУМЕНТОЗНА́ВСТВО — галузь музикознавства, що вивчає походження, розвиток, конструкцію, класифікацію, акустичні, музично-виражальні можливості та інші відомості про різноманітні музичні інструменти, технологію їх виготовлення і реставрації, використання, відображення в літературі та образотворчому мистецтві.

ІНТЕГРА́ЦІЯ (від лат. *integratio* — відновлення, поповнення) — 1. Спосіб пізнання, коли спочатку вивчають окремі елементи, на основі яких виробляють цілісний (інтегральний) погляд на складне полікомпонентне мистецьке явище або процес музичної творчості. 2. В навчанні — відновлення цілісності глибоких і сталих зв'язків звукової та візуальної сфер у споріднених видах мистецтва (хореографії, сценографії, архітектурі, мультиплікації тощо) навколо домінуючого компонента для включення у зміст навчального предмету з метою досягнення ефективного результату з найменшими витратами часу та сил учнів і педагогів. 3. Об'єднання ідей, прагнень, знань, умінь та виконавських навичок в цілісну єдність художнього образу. 4. Відновлення єдності форми і змісту художнього образу, музичного твору.

ІНТЕЛЕ́КТ (від лат. *intellectus* — пізнання, розуміння, розум) — розумові здібності людини, здатність орієнтуватись, аналізувати та адекватно відображати й перетворювати навколишній світ, навчатися та пізнавати його, засвоювати попередній досвід і прогнозувати розвиток особистості. Структура І. включає сприйняття і сприймання, мислення, мовлення, визначається обсягом та глибиною пам'яті, стійкістю уваги та іншими

психічними процесами. І. суттєво впливає на здатність музиканта до художньої творчості, визначаючи, поряд з інтуїцією, його специфіку, неповторність та масштабність.

ІНТЕРВА́Л (від лат. ***intervallum*** — відстань) — висотне співвідношення двох звуків. Нижній звук І. називається *основою* І., верхній — *вершиною* І. Звуки, що звучать почергово, утворюють *мелодичний* І.; ті, що звучать одночасно, — *гармонічний.* Назва І. визначається кількістю ступенів звукоряду, що його утворюють (див. *Кількісна величина інтервалу*), а його якість — кількістю тонів і півтонів, що складають І. (див. *Якісна величина інтервалу*). І. в межах октави називається простими, поза межами — складеними. За акустичними ознаками І. поділяються на *консонанси і дисонанси.*

ІНТЕРВА́Л ГАРМОНІ́ЧНИЙ — інтервал, утворений двома звуками, що звучать одночасно.

ІНТЕРВА́Л МЕЛОДИ́ЧНИЙ — інтервал, утворений двома звуками, що звучать послідовно.

ІНТЕРЕ́С (від лат. ***interesse*** — мати важливе значення) — емоційно забарвлена форма вияву потреби у музичній діяльності, що скеровує людину на досягнення мети навчальної та концертної роботи, сприяє стійкому зосередженню уваги на музичній творчості. З погляду музичної психології І. тісно пов'язаний з *установкою.*

ІНТЕРІОРИЗА́ЦІЯ (від лат. ***interior*** — внутрішній) — процес перетворення зовнішніх реальних дій на ідеальні внутрішні дії. І. є передумовою перетворення зовнішніх факторів у психічний процес та його *інтерпретації* в художній формі.

ІНТЕРЛЮ́ДІЯ (від лат. ***inter*** — між і ***ludus*** — гра) — невеликий музичний епізод, що зв'язує дві основні частини музичного твору або окремі *варіації.*

ІНТЕРМЕ́ДІЯ (від лат. ***intermedius*** — проміжний) — 1. Невелика п'єса або сцена комічного чи пасторального характеру, яку виконують між діями театральної вистави (див. *Інтерлюдія).* 2. Проміжний епізод, який готує і поєднує різні *проведення* теми у фузі.

ІНТЕРМЕ́ЦО (італ. ***intermezzo*** — перерва) — 1. Музична п'єса, що розташована між двома іншими номерами, відрізняючись від них за характером і настроєм. 2. Невелика самостійна інструментальна п'єса вільної форми. Інколи так називається невеликий самостійний епізод в опері (напр., І. в опері «Сільська честь» П.Масканьї).

ІНТЕРПРЕТА́ЦІЯ (лат. ***interpretatio*** — тлумачення) — художньо-звукова реалізація музичного тексту в процесі виконання, що залежить від задуму автора та його індивідуальних особливостей, принципів школи або напрямку, до яких належить виконавець. Теорія музичної І. формується у другій половині XIX ст. як галузь музикознавства.

ІНТЕРФЕРЕ́НЦІЯ (від лат. ***inter*** — між та ***ferentis*** — який несе) — накладення у просторі кількох звукових хвиль, внаслідок чого виникає підсилення або послаблення *амплітуди* хвилі, що виникла. Застосування І. в практиці музичного виконавства дає можливість створювати і підсилювати особливі акустичні ефекти.

ІНТОНА́ЦІЯ (від лат. ***intonare*** — вимовляти наспівно, співати перші слова) — 1. Звукове втілення музичної думки як вияву історично детермінованої людської свідомості. В мовленні смислове навантаження несе слово — мовленнєва І. відіграє допоміжну роль. У музиці І. є основним носієм змісту. 2. Комплекс характерних особливостей музичної форми (висотних, ритмічних, темброві та ін.), що зумовлюють її емоційне та смислове значення для сприймання. 3. Мелодичний зворот, найменша частина мелодії, що має виражальне значення. 4. Музично й акустично точне відтворення висоти і характеру звуків голосом, на інструментах з вільним строєм. 5. Початкова поспівка мелодії *псалма.* 6. Початкова мелодична формула *григоріанського хоралу*, яку починає соліст і підхоплює хор. 7. Невелика органна *прелюдія.*

ІНТРА́ДА (від італ. ***intrada*** — вступ, початок) — 1. Музика, що супроводжувала урочисті процесії. В XVI ст. І. виконували ансамблі духових, а з XVII ст. — і струнних інструментів. 2. Інструментальна п'єса урочистого характеру, вступна частина *сюїти.*

ІНТРОДУ́КЦІЯ (лат. ***introductio*** — вступ) — 1. Невеликий повільний вступ, що передує викладу головної партії в інструментальних творах великої форми — *симфонії, сонаті, увертюрі.* 2. Різновид *увертюри* до опери — невеликий оркестровий розділ на початку твору, який є безпосереднім вступом до прологу або першої дії. 3. Вокальний ансамбль або хорова сцена, що звучить після *увертюри* і розпочинає першу дію опери.

ІНТУЇ́ЦІЯ (від лат. ***intueor*** — уважно дивлюся) — безпосереднє осягнення дійсності, що ґрунтується на здогаді, чутті, раптовому осяянні. Почуттєва І. має велике значення як у навчанні музики, так і в концертно-виконавській діяльності.

ІОНІ́ЙСЬКИЙ ЛАД — давньогрецький лад, звукоряд якого збігається з натуральним мажором, але має лише одну опору — *тоніку* (див. *Додаток* XVII).

ІРМОЛО́ГІЙ, ірмолог, ірмологіон, ірмолой — збірка *демосів* православного богослужіння на рік. Існували нотний і богослужбовий І., до якого входили, крім ірмосів, *стихири і співи.* Перший друкований І. виданий у Львові в 1700 році.

І́РМОС (грец. ***heirmos*** — зв'язок) — у візантійських гімнах — строфа, що з'єднує біблійну пісню з християнськими гімнами силабічного віршування, встановлюючи для них метрику наспіву. В VII ст., після появи *канону*, І. почали називати перший *тропар* кожної пісні канону.

ІРРАДІА́ЦІЯ (від лат. ***irradio*** — випромінюю, осяюю) — поширення процесів збудження або гальмування в центральній нервовій системі. Особливе значення І. має у фонаційному процесі, коли звуковий сигнал надходить до слухової зони, іррадіює до голосового центру і у формі нервових імпульсів подається до голосових складок.

ІСЛАМЕ́Й, кабардинка — стрімкий адигейський та кабардинський народний танець. Ритмічно нагадує *лезгинку.*

І́СТИНОВИМОВЛЯ́ННЯ, називний спів — вид давньоруського церковного співу, коли слова вимовляються так, як звучать у мовленні, на відміну від роздільної вимови —

хомового співу. І. відновлено царським указом 1652 року під контролем комісії на чолі з Александром Мезенцем.

ІСТ–КО́УСТ–ДЖАЗ (англ. ***east coast jazz***) — група стилів і напрямів сучасного джазу, що виникли в середовищі негритянських музикантів Східного узбережжя США. Основні стильові форми І. -к.-д. — *хард-боп і соул* — виникли як реакція на експерименти *вест- коуст-джазу* в царині європеїзованих концертних форм, відродження традицій блюзу і *хот-тону* на сучасній основі.

ІСТОРІОГРА́ФІЯ МУЗИ́ЧНА — див. *Музикознавство.*

ІСТО́РІЯ МУ́ЗИКИ — 1. Наука, що вивчає розвиток музичного мистецтва як історичний процес — від зародження до сучасності, включаючи як загальну історію музики, так і розвиток музичного мистецтва окремих країн і народів. До сфери І.м. належать явища, пов'язані з народною і професійною музичною культурою, історією музичного виконавства, музично-суспільним життям, музичним побутом тощо. 2. Навчальна дисципліна, яку вивчають у спеціальних навчальних закладах.

ІТЕРА́ЦІЯ (від лат. ***itero*** — повторюю) — метод навчання шляхом багаторазового повторювання певних дій з метою їх засвоєння та автоматизування. Метод І. є одним з основних у навчанні співу, диригування, гри на музичних інструментах тощо, коли вироблення певного вміння або навику відбувається шляхом поступового змінювання параметрів або ситуації здійснення необхідних дій.





ЙИ́Р — загальна назва пісень тюркських народів, які виконують в декламаційній манері.

ЙО́ДЛЬ (нім. ***Jodel***) — народна пісня альпійських горян з рефреном — вокалізом, який виконують зі специфічними стрибкоподібними переходами з грудного регістру на фальцет у широких інтервалах (кварта, секста, децима та ін.) та розкладених акордових звуках. Низькі звуки при цьому виконують на голосних «а» або «о», високі — на «є» або «і». Вокаліз — Й. може бути одно- чи багатоголосним.

ЙО́НИКА — електричний багатоголосний клавішний інструмент, тембри якого формуються шляхом синтезу гармонік та формантної зміни сигналу. Має педаль *глісандо*, що плавно пересуває звукоряд Й. на кварту. Діапазон — від *Фа1* до *мі4*.

ЙО́ОКСУ — естонська полька, швидкий, жвавий, веселий танець. Музичний розмір — 2/4.

ЙОУХІ́КО — карельський і фінський двострунний смичковий інструмент з дерев'яним корпусом та 2–3-ма струнами. Звук видобувають смичком.

ЙОХО́Р — див. *Єхор.*



КАБАЛЕ́ТА (італ. ***cabaletta***) — невелика *арія* героїчного характеру з чітким ритмічним малюнком (напр., К. Манріко з опери «Трубадур» Дж. Верді).

КАБА́ЦА (есп. ***cabaza***) — афро-бразильський дерев'яний ударний музичний інструмент непевної висоти звука з родини ідіофонів — сухий гарбуз, обгорнений сіткою з бусами. Звук видобувають долонею.

КАБУ́КІ (япон. від ***ка*** — пісня, ***бу*** — танець, ***кі*** — майстерність) — японський національний театр, в якому мовлення і рухи акторів супроводжуються музикою та коментарем співака-оповідача під акомпанемент *сямісена.*

КАВА́Л — духовий пастуший інструмент, подібний до подовжньої флейти, поширений в Болгарії, Молдові, Румунії.

КАВАЛЕРІ́ЙСЬКА ТРУБА́ — військовий сигнальний мідний духовий інструмент, різновид *сурми,* призначений для подання кавалерійських сигналів.

КАВА́ТА (від італ. ***cavare*** — здобути, видумати) — в опері, ораторії, кантаті XVII–XVIII ст. заключний узагальнюючий розділ *речитативу.*

КАВАТИ́НА (італ. ***cavatina***) — 1. Різновид лірико-оповідальної за характером *арії.* К. має доволі просту форму, пісенний склад, відзначається відсутністю темпових контрастів. 2. Вихідна арія примадонни або прем'єра в операх XIX ст. 3. Невелика наспівна інструментальна п'єса.

КА́ВЕР (від англ. ***cover*** — покривати, охоплювати, обкладинка) — термін, що вживається для назви будь-якої нової інтерпретації відомої п'єси або пісні. К. можуть суттєво відрізнятися від оригіналу стильовими змінами, назвою, текстом. Особливо часто К. входять до репертуару рок-виконавців. 2. Художня наліпка на платівці, що не тільки інформує про її зміст, але й рекламує запис.

КАДА́НС (франц. ***cadence***) — див. *Каденція (1).*

КАДЕ́НЦІЯ (італ. ***cadenza*** — закінчення) — 1. Мелодичний або гармонічний зворот (послідовність акордів), який закінчує музичний твір, його частину або окрему побудову (речення, період), встановлюючи певну тональність твору або його частини. К. поділяються на повні, що закінчуються *тонікою,* половинні (із закінченням на *домінанті,* рідко — на *субдомінанті*) та *перервані,* коли відбувається відхилення від *тоніки.* 2. Вільна віртуозна вокальна або інструментальна *імпровізація* (найчастіше в *концертах*); як правило, це *соло* виконавця перед закінченням арії чи п'єси. Раніше композитори надавали виконавцям право самостійно створювати К., однак Л. ван Бетховен почав сам записувати К., що надало творам органічної завершеності.

КА́ДЛО — широка *обичайка* барабана, до якої кріпляться перетинки.

КАДРИ́ЛЬ (від ісп. ***cuadrilla*** — група з чотирьох осіб) — парний танець, поширений в Білорусі, Росії, Україні. Музичний розмір — 2/4, 6/8. К. складається з 5–6-ти фігур, кожна з яких має окрему назву.

КАЙРА́К — старовинні таджицькі та узбецькі *кастаньєти* з камінців. У сучасній музичній практиці застосовують у традиційних танцях, вокальних, інструментальних ансамблях і оркестрах народних інструментів.

КАЗУ́ (афр. ***kazoo***) — народний музичний інструмент африканського походження, поширений серед негрів у США — трубка, закрита з одного боку мембраною, що виступає *вібратором.*

КАКОФО́НІЯ (від грец. ***kakos*** — поганий та ***phone*** — звук) — безладне, хаотичне сполучення звуків, що справляє естетично неприйнятне враження. Відчуття К. може виникнути також внаслідок невідповідності музичного досвіду слухача структурі музики (напр., «Звукові грона» Г. Коуела та Д. Кейджа).

КА́ЛЕВАЛА — карело-фінський епос, складений Е. Льонротом з *рун* і опублікований у 1835-му (32 руни) та 1849-му (50 рун) роках.

КА́ЛЕВІПОЕГ — естонський епос, складений Ф. Крейцвальдом з *рун* у 1853–1861 рр.

КАЛІ́ПСО (ісп. ***Calypso*** — ім'я однієї з німф у грецькій міфології) — сучасний танець з острова Тринідад, що в 50-х роках XX ст. завдяки Г. Белафонте зажив популярності в Америці та Європі. Музичний розмір — 4/4, виконують у помірному темпі.

КАЛІФОРНІ́ЙСЬКИЙ ДЖАЗ — див. *Вест-коуст-джаз.*

КАЛТА́К — таджицький парний чоловічий танець. Музичний розмір — 2/4, виконують у темпі швидкого *маршу.*

КАМБІА́ТА (від італ. ***cambiare*** — змінювати) — неакордовий звук, що розташований на секунду вище (рідко нижче) від акордового звука, припадає на слабку долю такту і при зміні акорду розв'язується ходом на терцію чи кварту вниз (або вгору), а не на секунду вгору (вниз), як звичайно. К. є елементом *фігурації.*

КАМЕРА́ТА (італ. ***camerata*** — компанія, корпорація) — об'єднання поетів, музикантів, вчених, що виникло 1580 р. у Флоренції і прагнуло відродити античну трагедію, а в сфері музики протиставляло хоровій поліфонії монодію із супроводом.

КА́МЕР–МУЗИКА́НТ — придворний композитор або соліст-виконавець (XVII–XVIII ст.), який відповідав за виконання музики або брав у ньому участь.

КА́МЕРНА МУ́ЗИКА (італ. ***camera*** — кімната) — вид музичного мистецтва: вокальна, інструментальна, вокально-інструментальна музика, створена для виконання малим складом музикантів у невеликих приміщеннях. До К. м. належать: старовинний *мотет, мадригал, романс, дует, тріо, квартет, квінтет,* вокальний або вокально-інструментальний *цикл, соната, тріо-соната* і т. д.

КА́МЕРНА О́ПЕРА — невелика, зазвичай одноактна опера з кількома солістами та невеликим (камерним) складом оркестру (напр., «Моцарт і Сальєрі» М. Римського-Корсакова).

КА́МЕРНА СИМФО́НІЯ — різновид симфонії, що виник на початку XX ст. К. с. властиві стисла одно- або двочастинна форма (тривалістю 10–30 хв.), зменшення масштабу музичної ідеї, обмежений склад виконавців, підвищений психологізм та інтелектуалізм змісту, концентрація музичної думки, поліфонія, пошук нових виражальних засобів. До найяскравіших зразків жанру належать К.с. №1 та №2 А. Шенберга, П'ять маленьких симфоній Д. Мійо та ін.

КА́МЕРНА СОНА́ТА — різновид *тріо-сонати.*

КА́МЕРНИЙ АНСА́МБЛЬ — 1. Група музикантів, що виконують твори *камерної музики.* 2. Музичні твори для кількох вокалістів, інструменталістів, а також для вокально-інструментального складу.

КА́МЕРНИЙ ОРКЕ́СТР — невеликий за складом оркестр, що виконує переважно ансамблево-оркестрову музику XVII–XVIII ст., а також твори, написані для К.о. До К.о., як правило, входять струнні смичкові інструменти (6–8 скрипок, 2–3 альти, 2–3 віолончелі, контрабас), а також клавесин, духові інструменти, інколи — ударні.

КА́МЕРНИЙ СПІВ — вид вокального виконавства, пов'язаний з художньою інтерпретацією романсів, пісень та ін. вокальних творів в умовах невеликого концертного приміщення. К. с. характеризується специфічними музикою та текстом своєрідністю їх інтерпретації.

КА́МЕРНИЙ ХОР — невеликий за складом хор, який здебільшого виконує старовинну ансамблево-хорову музику, а також твори сучасних композиторів для К. х.


Камертон

КАМЕРТО́Н (від нім. ***Kammer*** — кімната і ***Ton*** — звук) — прилад, що є еталоном висоти певного звука і застосовується для настроювання музичних інструментів та при співі. Найпоширеніший К. — це U- подібний вібратор — *ідіофон* зі стабільними строєм та частотою коливань, що дорівнює 440 Гц (*ля1*). Існують К. іншої конструкції та строю, набори К., а також К. зі змінним строєм.

КАМЕРТО́ННЕ ПІАНІ́НО — електричний багатоголосний клавішний інструмент, у якому замість струн застосовано камертони. Звучання К.п. подібне до звуку *челести,* можливе включення *вібрації.* Загальний діапазон К.п. — *До — до 5.*

КАМЕ́СО (ісп. ***kameso***) — латиноамериканський дерев'яний ударний музичний інструмент невизначеної висоти звучання з родини ідіофонів, циліндр з дробом, зерном, горіхами всередині. На К. грають, струшуючи його обома руками або постукуючи пальцями.

КАМИ́ЛЬ — 1. Адигейська поздовжня *флейта* з трьома отворами, виготовлена з тростини або дерева. Має діатонічний звукоряд; діапазон — кварта. 2. Кабардинський духовий язичковий інструмент, подібний до *балабана.*

КАМПАНЕ́ЛЛА (італ. ***campanella*** — дзвоник) — музична п'єса, що імітує передзвін дзвоників. Широко відома К. для скрипки Н. Паганіні та її фортепіанна транскрипція, створена Ф. Лістом.

КАНАРІ́ (франц. ***canarie***) — бальний і сценічний танець, популярний у Франції та Італії в XVI–XVII ст. Музичний розмір — 3/8, 6/8 або 3/4, темп швидкий. У професійній музиці (Ж.-Б. Люллі, Г. Перселл, Г. Телеман та ін.) подібний до *жиги.*

КА́НАСТЮЛЕК — угорський духовий інструмент, подібний до *рога з мундштуком.*

КАНЗА́СЬКИЙ ДЖАЗ, канзаський стиль, Канзас-Сіті-джаз — стильовий різновид раннього негритянського *свінгу,* що виник наприкінці 20-х років XX ст. в м. Канзас-Сіті. Характерні ознаки: свінгова пульсація (баунс), витриманий фоур-*біт,* різноманітне застосування техніки *рифів* та оф-*біт*-фразування, вплив традиційного *джазу, регтайму* та музичного фольклору Середнього Заходу. Певною мірою К.д. є попередником стилів сучасного джазу, зокрема *боп і кул.*

КАНИТЕ́ЛЬ (франц. ***cannetille***) — м'який металевий дріт, яким обмотують струни для одержання низького звука, а також частину тростини смичка інструментів з родини *скрипкових* для попередження ковзання пальців під час гри.

КАНІФО́ЛЬ (грец. ***Kolophonia,*** від назви давньогрецького міста Колофона) — спеціальна смола, призначена для натирання волосу смичка інструментів з родини скрипкових і забезпечення тертя при добуванні звука.

КАНКА́Н (франц. ***cancan***, букв. — плітка) — французький танець алжирського походження, подібний до *контрдансу.* Музичний розмір — 2/4, темп рухливий, енергійний. Виконується з характерним вкиданням ноги, високими стрибками. К. набув поширення у французькій класичній *опереті* (Ж.Офенбах), *кафешантані* та *вар'єте.*
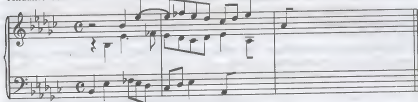
КА́НКЛЕС (лит. ***kankles***) — литовський струнний щипковий інструмент, подібний до *гуслів, канеля, кантеле.*
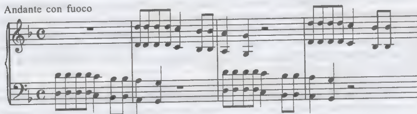
КА́НЕЛЬ (ест. ***kannel***) — естонський струнний щипковий інструмент, подібний до *гуслів, кантеле, канклес.*

КАНО́Н (грец. ***kanon*** — правило, норма) — 1. Багатоголосний твір, у якому всі голоси виконують мелодію провідного, вступаючи за чергою; перший голос називається *пропо́стою,* інші, що імітують пропосту, — *риспо́стами.* За кількістю мелодій розрізнюють прості та складні (подвійні, потрійні) К. Окрім прямої імітації в К. трапляються



обернення мелодії, її збільшення, зменшення, зворотний (ракохідний) рух та інші перетворення. Розрізняють закінчений та нескінчений К. 2. Вірменський народний щипковий інструмент, подібний до *цитри.* 3. В Давній Греції — *монохорд,* який піфагорійці використовували для демонстрації системи тонів та інтервалів. 4. Жанр візантійської церковної музики, відомий з VIII ст. і підпорядкований системі *осьмогласія.* 5. Одна з частин римської *меси.*





КАНО́НІКИ — в Давній Греції — послідовники музично-теоретичного вчення Піфагора.

КАНОНІ́ЧНА СЕКВЕ́НЦІЯ — див. *Канон* (1).

КАНТ (лат. *cantus* — пісня) — старовинна триголосна куплетна пісня, що виконувалась ансамблем співаків або хором без інструментального супроводу. К. відомий з XVI ст. в Польщі, дещо пізніше — в Україні, а з другої половини XVII ст. — в Росії. Найвищого розквіту К. досягли в середині XVIII ст., коли їх зміст охопив патріотичні, побутові, ліричні та ін. теми, а сфера побутування поширилася на середні шари населення. Згодом К. були витіснені новими формами сольного співу з супроводом.

КАНТА́БІЛЕ (італ. *cantabile* — наспівно) — 1. Наспівність мелодики, важливий естетичний критерій вокальної та інструментальної музики кінця XVII–XVIII ст. 2. Наспівний характер виконання музики. 3. Самостійний музичний твір або частина твору наспівного характеру (напр., «Andante cantabile» з квартету оп.11 П.І. Чайковського).

КАНТАДЖИ́РО (від італ. *cantare* — співати та *giro* — подорож) — пересувний конкурс-фестиваль італійських естрадних співаків і пісень.

КАНТА́ТА (італ. *cantata*, від *cantare* — співати) — на початку XVII ст. твір для співу з інструментальним супроводом (на відміну від суто інструментального твору — *сонати*); пізніше — концертний твір з кількох частин для співаків (солістів), хору і оркестру. К. подібна до *ораторії,* але відрізняється від неї меншим розміром, переважанням лірики та драматичною обмеженістю сюжетів. Розквіт К. в Російській імперії припадає на другу половину XIX–початок XX ст., коли було створено такі К., як «Іоанн Дамаскин» С. Танєєва, «Москва» П. Чайковського, «Дзвони» С. Рахманінова, «Ян Гус» і «Б'ють пороги» М. Лисенка, «Заповіт» і «Кавказ» С. Людкевича та ін. Традиції класиків продовжили С. Прокоф'єв, Д. Шостакович, Л. Ревуцький, П. Козицький, Ю. Шапорін, М. Вериківський, Г. Свиридов, Ю. Мейтус, Г. Жуковський та інші.

КА́НТЕЛЕ (фін. *kantele*) — карельський та фінський народний струнний щипковий інструмент, подібний до *гуслів, каннеля, канклес.*

КА́НТЕ ФЛАМЕ́НКО (ісп. *cante flamenko*) — пісні й танці Південної Іспанії, а також стиль їх виконання.

КАНТИ́ГАС (ісп. *cantigas*) — жанр іспанських духовних та світських пісень на португальсько-галісійські тексти, які в XII ст. створювали придворні співаки-музиканти.

КАНТИЛЕ́НА (італ. *cantilena*) — 1. Здатність вокаліста до злитого звукоутворення та фонації на широкому диханні, найважливіший компонент співацької майстерності. 2. Мелодійність музики та її виконання, здатність музиканта до зв'язно-наспівного звукоутворення. 3. Наспівні розділи григоріанського *хоралу.* 4. В IX–X ст. — літургійні співи, викладені у вигляді *органуму.* 5. В країнах Західної Європи у XIII–XV ст. — невеликий світський одноголосний або багатоголосний вокальний твір, в XVI–XVII ст. — будь-який вокальний багатоголосний твір, з кінця XVII ст. — пісня або інструментальний твір зі співучою мелодією.

КАНТИЛЯ́ЦІЯ (від лат. *cantillo* — співаю тихо, сумовито) — протяжно-жалісливе речитативне виконання уривків з Біблії у давньому іудейському богослужінні.

КА́НТОР (лат. *cantor* — співак) — 1. В іудейській синагозі — виконавець релігійних гімнів. У сучасних синагогах як кантори виступають відомі оперні співаки — М. Александрович, Ж. Пірс, Р. Такер та ін. 2. В католицькій церкві — півчий, учитель музики в духовних та міських школах, органіст. 3. У протестантській церкві — співак і керівник церковного хору, автор музики для богослужінь.

КА́НТРІ (англ. *country* — сільський) — народна музика британських переселенців у США, що продовжувала традиції епічної кельтської балади і народних танцювальних форм. К. виконували характерним носовим голосом переважно в супроводі струнних інструментів. Музика К. була вельми популярною серед білого населення Південного Заходу США, але з часом втратила свою автентичність, набувши комерційного характеру.



КА́НТРІ–ЕНД–ВЕ́СТЕРН (від англ. *country* — сільський і *western* — західний) — стиль, що об'єднує фольклор переселенців (*кантрі*) та пісні ковбоїв Заходу США, репрезентуючи численні місцеві школи, стилі і напрямки. К.-е.-в. з'явився на початку 1930-х років у Нешвілі, де тоді мешкали білі музиканти з Техасу, які зазнали впливів *блюзу і джазу.* Поєднання музики кантрі з ковбойськими мелодіями виявилося вельми продуктивним. Шлягери у стилі К.-е.-в. переважно ґрунтуються на любовних сюжетах з пригодами та героїкою, їм не властиві риси ментальності білих мешканців південних штатів — расова дискримінація, місцевий патріотизм, вороже ставлення до жителів Півночі США тощо. Нині К.-е.-в. майже повністю втратив свої первинні риси і належить до комерційно-розважальної музики, яку популяризують у формі театралізованих програм — «Кантрі-шоу».

КА́НТРІ–РОК (від *кантрі* та *рок*) — напрямок у рок-музиці, що виник в 1960-х роках у США на ґрунті синтезу *кантрі і року.* К.-р.-музиканти зазвичай створюють і виконують власні пісні, хоча тематика їх композицій не така гостра, як у послідовників *фолк-року.*

КА́НТУС МЕНЗУРА́ТУС (лат. *cantus mensuratus* — виміряний спів) — виклад основного хоралу поліфонічного твору ритмічно чіткими тривалостями нот.

КА́НТУС ПЛА́НУС (лат. *cantus planus* — рівний спів) — основний хорал *органуму* поліфонічного твору, записаний звуками невизначено великої тривалості. Надалі К. п. наближується до *кантус фірмус,* зберігаючи виклад великими тривалостями.

КА́НТУС ФІ́РМУС (лат. *cantus firmus* — незмінний спів) — провідна мелодія поліфонічного твору, яка є його тематичною основою і багаторазово проводиться у незмінному вигляді.

КАНЦІОНА́Л (від лат. *cantio* — спів) — 1. Загальна назва збірників гуситських пісень чеської церкви, григоріанських співів, а з середини XVI ст. — духовних співів протестантської церкви. 2. Німецький К. — збірка духовних співів протестантської церкви для спільного виконання церковним хором та громадою. 3. Збірка найбільш уживаних співів католицької церкви.

КАНЦО́НА (італ. *canzone* — пісня) — 1. Вид ліричної поезії *трубадурів* Провансу XII–XIII ст., пізніше поширений в Італії та Північній Франції. 2. Багатоголосні пісні, стилізовані в народному дусі, а також їх інструментальні переклади. З часом залежність між вокальними та інструментальними К. зникла. 3. Інструментальна п'єса для клавішних інструментів або інструментального ансамблю (з кінця XVI ст.). 4. В XIX ст. — назва ліричного вокального або інструментального твору. 5. Невелика лірична пісня в опері. 6. Італійська лірична пісня.

КАНЦОНЕ́ТА (італ. *canzonetta* — пісенька) — невелика вокальна сольна або багатоголосна *канцона,*що виникла в Італії у процесі розвитку *віланели,* вплинувши на формування жанру *арії.* Інколи зустрічаються інструментальні та оркестрові К. (Б. Годар, Ц. Кюї, Я. Сібеліус, І. Стравинський, П. Чайковський та ін.).

КАПЕ́ЛА (італ. *cappella* — каплиця) — 1. Місце в католицькій церкві, де розміщувались співаки. 2. Церковний хор, який співав без супроводу, звідки й виник термін *«a cappella»* — спів у стилі капели, тобто без інструментального супроводу. 3. Великий висококваліфікований хоровий колектив, здатний виконувати будь-яку музику для хору з супроводом або без нього (Національна хорова К. «Думка», Санкт-Петербурзька академічна К. та ін.). 4. К., які виконують народну хорову музику в супроводі народних інструментів (К. бандуристів). 4. Оркестри особливого складу (військова К., джазова К., танцювальна К.). 5. Великі симфонічні оркестри (Берлінська К., Веймарська К., Дрезденська К. і т. ін.)

КАПЕЛЬМЕ́ЙСТЕР (нім. *Kapelmeister* — керівник капели) — керівник і диригент хору, оркестру. Таке значення слова К. застаріло, оскільки в наш час керівника хору називають *хормейстером,* керівника оркестру — диригентом, і тільки керівника військового оркестру інколи називають К.

КАПРІ́С — див. *Капричіо.*

КАПРИ́ЧО, капричіо (італ. *capriccio* — примха, каприз) — інструментальна п'єса довільної форми, в блискучому віртуозному стилі, що ґрунтується на *імітації.*

КАРИЙО́Н, карильйон (франц. *carillon* — передзвін) — 1. Ударний музичний інструмент, комплект відповідним чином настроєних невеликих дзвонів, інколи з клавішним механізмом, з діатонічним або хроматичним строєм. К. був поширеним в Європі в XVI–XVII ст., де встановлювався на вежах ратуш, дзвіниць, баштових годинників. У Німеччині в XVIII ст. К. реконструйований у дзвонове фортепіано. 2. Один з регістрів *органа.* 3. Музична п'єса, що імітує передзвін. 4. Див. *Куранти.*

КАРМАНЬЙО́ЛА (франц. *Carmagnole*, від назви міста в П'ємонті) — французька народна пісня-танець кінця XVIII ст.

КАРНА́Й — середньоазіатський духовий інструмент, латунна труба завдовжки 2–3 метри, без пальцевих отворів. Звук міцний і низький, діапазон обмежений кількома звуками обертонового ряду. Застосовують як сигнальний та церемоніальний інструмент.

КАРТИ́НА — 1. К. симфонічна — див. *Симфонічна картина.* 2. Завершена частина акту в опері, балеті тощо, відокремлюється короткою перервою, під час якої опускається завіса, а не *антрактом.*

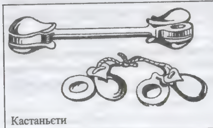
КА́РТУЛІ, лезгинка — народний грузинський парний танець. Музичний розмір — 6/8, 3/8; темп — від помірно швидкого до жвавого; класична форма К. — п'ятичастинна. Виконують у супроводі народного інструментального ансамблю.

КАРУГАНА́Г — осетинський ударний інструмент, подібний до тріскачки, з 3–9-ти скріплених ремінцем дощечок з рукояткою. Застосовується для підкреслювання ритму під час танцю.



КАР'ЯПАСУ́Н, тирв, тирі — естонська труба з дерева або кори. К. — сигнальний інструмент пастухів, близький до латиського *таурі* та литовського *даудіте*.

КАСА́ЦІЯ (від нім. *Kassation* — серенада) — інструментальний ансамблевий твір типу *сюїти* для виконання просто неба, подібний на *дивертисмент* або *серенаду.* Зразки К. створили Й. Гайдн і В.-А. Моцарт.



Кастаньєти

КАСТАНЬЄ́ТИ (ісп. *castanetas*, від лат. *castanea* — каштан) — іспанський ударний інструмент з родини ідіофонів без певної сили звука, що складається з двох або трьох заокруглених пластинок, з'єднаних ремінцем з одного боку і прикріплених з двох боків до рукоятки — це оркестрові К. Балетні К. одягають на руки і, клацаючи пальцями, видобувають звук. К. входять до складу симфонічного та естрадного оркестрів, застосовують їх під час виконання іспанських танців, у побуті багатьох народів.

КАСТРА́ТИ–СПІВАКИ́ (від лат. *castratus* — вихолощений, оскоплений) — особлива категорія співаків (сопраністи та альтисти), які з XVI і до початку XX ст. виступали на сценах театрів Європи. Внаслідок кастрації у дитячому віці діти-співаки з відмінними голосами з часом набували чоловічої сили звука і тривалості дихання, що давало їм змогу досягати видатних успіхів у виконанні високих жіночих партій в операх — серіа, демонструючи *бельканто* найвищого ґатунку, яке було недосяжним для жіночих голосів. До найуславленіших К.-с. належали А. Бернаккі, Г. Кафареллі (Майорано), К. Фарінеллі (Броскі), Г. Пак'яротті, Л. Маркезі та ін. Останній К.-с. — соліст Сикстинської капели А. Морескі помер в 1922 році. Збереглися записи К.-с. З. Онєгіна (альт.).

КАТАКХА́ЛІ — вид індійського музично-хореографічного театру, де *пантоміма* супроводжується вокальною розповіддю співака за завісою в супроводі оркестру. Вистави відбуваються просто неба вночі і тривають до світанку.

КА́ФА — народний кабардинський танець типу лезгинки (*картулі*). Музичний розмір — 6/8 або 2/4. Темп — помірний. Виконують парами.

КА́ЧА (італ. *caccia* — полювання, погоня, переслідування) — 1. Вокальний твір імітаційного складу часів раннього Відродження, що змальовував картини полювання, жанрово-побутові сцени. К. була поширена в Італії (триголосна К.) та Франції (двоголосна К.). Розкриттю змісту К. сприяла форма канону, переслідування одного голосу іншим, елементи звуконаслідування (голоси собак, вигуки, звуки мисливських рогів тощо), сповнені енергії, руху, динамізму. Інструментальній К. властиві двоголосні мелодичні звороти фанфарного складу, безперервний ритмічний рух восьмими нотами в тріольному ритмі. В формі К. написані швидкі частини скрипкових сонат і концертів А. Вівальді, Ф. Крейслера, Ж. Леклера, Н. Паганіні, Д. Скарлатті, Ф. Шабрана та ін. 2. Вокальна світська п'єса імітаційного характеру XIV–XVI ст., створена у формі *канону*, звідки й походить назва.



КАЧУ́ЧА — іспанський (андалузький) народний танець. Музичний розмір — 3/8 або 3/4. Темп близький до *болеро*.

КАЯГИ́М, каяго — давньокорейський різновид 12-струнного щипкового інструмента, подібного до *цитри.* Діапазон — від великої до другої октави. Застосовують як сольний, акомпануючий та ансамблевий жіночий інструмент.

КВАДРА́Т — у джазовій музиці — завершена функціонально-гармонічна структура (восьми-, дванадцяти-, шістнадцятитактова і т.д.), що утворює основу теми для виконання імпровізації. К. багато разів повторюється без суттєвих змін протягом усієї п'єси.

КВАДРА́ТНА НОТА́ЦІЯ, римська хоральна нотація — система нотного запису, що існувала в Західній Європі на межі XII–XIII ст. для запису *хоралу,* одноголосної та багатоголосної нелітургійної музики.

КВА́РТА (лат. *quarta* — четверта) — 1. Один з основних інтервалів, що охоплює чотири ступені звукоряду; позначається цифрою 4. Чиста К. охоплює 2 1/2 тону, збільшена К. (*тритон)* — 3 тони, зменшена К. — 2 тони. 2. Четвертий ступінь від того, що заданий.

КВАРТАКО́РД — акорд, побудований за чистими або чистими та збільшеними *квартами.*

КВАРТДЕ́ЦИМА (лат. *quartdecima* — чотирнадцята) — 1. Один із складених інтервалів, що охоплює 14 ступенів звукоряду, який можна розглядати як *септиму* через *октаву;* позначається цифрою 14. Мала К. охоплює 11 тонів, велика К. — 11 1/2 тону. 2. Чотирнадцятий ступінь від того, що заданий.

КВАРТЕ́Т (від лат. *quartus* — четвертий) — 1. Ансамбль із чотирьох музикантів-співаків або інструменталістів. За складом К. може бути однорідним (жіночий, чоловічий, струнний смичковий, дерев'яний духовий, мідний духовий тощо) і мішаним. Серед вокальних К. найбільш поширені чоловічий (І та ІІ тенор, баритон, бас) і мішаний (сопрано, альт, тенор, бас); серед інструментальних — струнний (І та ІІ скрипки, альт, віолончель). До складу К. можуть входити однотипні та різнотипні інструменти (напр., фортепіано та тріо смичкових і т.д.). 2. Музичний твір для чотирьох виконавців з окремою партією у кожного. До зразків К. належать вокальні К. (Й. Гайдн, О. Бородін, Й. Брамс, Дж. Верд, Ф. Шуберт та ін.); інструментальні К. (Й. Гайдн, В.-А. Моцарт, Л. ван Бетховен, Ф. Шуберт — в формі *сонатного циклу*), Е. Гріг, Б. Барток, К. Дебюссі, М. Равель, С. Танєєв, Б. Лятошинський, Д. Шостакович та ін. Широко відомі К. з опер, ораторій, реквіємів, мес і т.д.

КВА́РТОВЕ КО́ЛО — див. *Квінтове коло.*

КВА́РТОВО–КВІ́НТОВЕ КО́ЛО — див. *Квінтове коло*

КВАРТО́ЛЬ — (від лат. *quartus* — четвертий) — особлива ритмічна фігура, що складається з чотирьох нот і за часом звучання дорівнює трьом нотам тієї ж тривалості.

К. утворюється поділом три- або шестидольного такту на чотири рівні частини. Позначається цифрою 4 (див. *Додаток* XV).

КВАРТСЕКСТАКО́РД — друге обернення тризвука з квінтовим тоном у басі, коли між басом К. і його основним тоном утворюється кварта, а між крайніми звуками — секста. Позначається цифрами 6/4 або 4/6 (див. *Додаток* XIV).

КВІ́К–СТЕП (англ. ***quick step*** — швидкий крок) — бальний танець вільної побудови. Розвинувся з фокстроту в середині 1920-х років. Музичний розмір — 4/4.

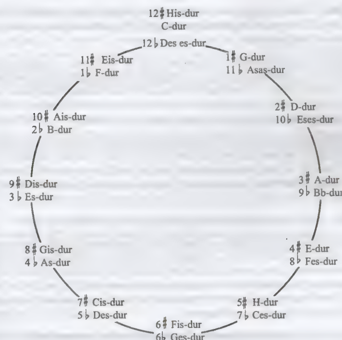
КВІ́НТА (лат. ***quinta*** — п'ята) — 1. Один із основних інтервалів, що охоплює п'ять ступенів; позначається цифрою 5. Чиста К. має 3 1/2 тону; збільшена — 4 тони; зменшена — 3 тони (*Тритон*). 2. П'ятий ступінь від того, що заданий. 3. Квінтовий тон акорду. 4. Назва першої струни (е2) на скрипці, домрі-примі, мандоліні.

КВІНТАКО́РД — акорд, побудований за квінтами (чистими або чистою та зменшеною).

КВІНТДЕ́ЦИМА (лат. ***quinta-decima*** — п'ятнадцята) — 1. Один із складених інтервалів, який охоплює 15 ступенів; позначається цифрами 15 або 16 (як подвоєна октава). Чиста К. охоплює 15 ступенів та має 12 тонів; зменшена К. (зм. К.) — 11 1/2 тону; збільшена К. (зб.15) — 12 1/2 тону. 2. П'ятнадцятий ступінь від того, що заданий.

КВІНТЕ́Т (від лат. ***quintus*** — п'ятий) — 1. Ансамбль з п'яти виконавців-співаків або інструменталістів. За складом К. може бути однорідним (струнний смичковий, дерев'яний духовий, мідний духовий тощо) і мішаним (смичкові з духовими, дерев'яні духові з арфою тощо). Найбільш поширені такі К.: струнний смичковий (квартет смичкових з подвоєним альтом або віолончеллю), фортепіанний (струнний квартет і фортепіано). 2. Музичний твір для п'яти виконавців. Здобули світову славу К. Й. Гайдна, В.-А. Моцарта, Й. Брамса, С. Танєєва, Ф. Шуберта, Д. Шостаковича, Р. Шумана та ін., написані, як правило, у формі *сонатного циклу.* Вокальний К. може бути частиною опери, ораторії, кантати. 3. Струнна смичкова група симфонічного оркестру (перші та другі скрипки, альти, віолончелі, контрабаси).

КВІ́НТОВЕ КО́ЛО — система розміщення тональностей за ступенем спорідненості у вигляді схеми, де мажорні та мінорні дієзні тональності розташовані за чистими квінтами вгору, а бемольні — за чистими квінтами вниз. К.к. — це схематичне позначення 12-ти пар *енгармонічно* рівних дієзних та бемольних тональностей, розташованих так, що кількість дієзів зростає під час руху за годинниковою стрілкою, а кількість бемолів — проти неї (G + Asas, D + Eses, A + Bb, E + Fes, H + Ces, Fis + Ges, Cis + Des, Gis + As, Dis + Es, Ais + B, Eis + F, His + Deses + C). Таким чином, К.к. має по дві енгармонічно рівних тональності (одну дієзну і одну бемольну), тоніками яких є кожний з дванадцяти звуків хроматичного звукоряду.



КВІ́НТОВИЙ ТОН — звук акорду терцієвої побудови, який у стислому розташуванні є третім знизу, інакше — квінта акорду. Позначається цифрою 5, зберігаючи свою назву в усіх видах розташування і оберненнях акорду (див. *Акорд*).

КВІНТО́ЛЬ (від лат. ***quintus*** — п'ятий) — особлива ритмічна фігура, що складається з п'яти нот і за часом звучання дорівнює чотирьом або шістьом нотам тієї ж тривалості. Утворена шляхом поділу чотири- або шестидольного такту на п'ять рівних частин. Позначається цифрою 5 (див. *Додаток* XV).

КВІНТСЕКСТАКО́РД — перше обернення септакорду, коли басовою опорою є терцієвий тон. Назва походить від інтервалів квінти та сексти, що утворюються між басом та септимою і основним тоном акорду. Позначається цифрами 6/5 або 5/6 (див. *Додаток* XV).

КВО́ДЛІБЕТ (від лат. ***quod libet*** — що завгодно) — багатоголосний гумористичний опус, утворений шляхом поєднання популярних мелодій і текстів або їх уривків. Як прийом, К. використовується і в сучасній музиці (див. *Пастичо, Мозаїка, Колаж, Попурі*).

КЕЄНО́БА — давнє грузинське масове музично-сценічне видовище, що оспівує визвольну боротьбу грузинів проти ворожих орд. У К. застосовуються співи, танці та гра на музичних інструментах.

КЕ́К–УОК (англ. ***cake-walk*** — дослівно: похід за пирогом) — бально-естрадний танець, що виник на початку XX ст. у середовищі північноамериканських негрів. Назва К.-у. пояснюється тим, що переможця танцювальних змагань нагороджували пирогом. Музичний розмір — 2/4 з характерним синкопованим ритмом. Виконується в темпі швидкого маршу. Естрадний варіант К.-у. близький до *канкану.*

КЕМАНЧА́, кяманча — східний смичковий інструмент з кулястим корпусом з тутового чи горіхового дерева, гарбуза або кокосового горіха, довгою шийкою та 3–4-ма струнами. Стрій К. — квартово-квінтовий, звук м'який, приглушений. Застосовують для сольної, ансамблевої гри, акомпанементу, а також у складі оркестру народних інструментів.

КЕСЛЕ́ — чуваський щипковий народний інструмент, подібний до *гуслів.*

КИЇ́ВСЬКИЙ СПІВ (розспів) — південна гілка *знаменного* співу, підпорядкована системі *осьмогласія.* Мелодії К.с. — коротші та простіші з ритмічного погляду, ніж поспівки знаменного співу, вони не мають варіантної розробки, зате є більш стійкими і розмежованими на речитативні та розспівні ділянки. В XVII ст. К.с. поширився в Московії. Його співи викладені в п'ятилінійній нотації, яка, на відміну від крюкової, в Московії називалася київським знаменем.

КИ́РІЄ (грец., від слів ***«Kyrie eileson»*** («Господи, помилуй»), якими починається меса) — початковий розділ католицької меси, який входить також до складу *реквієму.* Самостійного художнього значення К. набуває в творчості Й.-С. Баха, В.-А. Моцарта, П. Чайковського, Ф. Шуберта та ін.

КИЯ́К — киргизький струнний смичковий інструмент з дерев'яним видовбаним корпусом, короткою шийкою та дископодібною голівкою з кілками. Стрій квартово-квінтовий, діатонічний. Звук м'який, має багатий тембр, можливе флажолетне звучання. Застосовується для виконання *кю,* супроводу співу, а також в оркестрах народних інструментів.

КІ́ЛЬКІСНА ВЕЛИЧИНА́ ІНТЕРВА́ЛУ — кількість ступенів, що входять до складу інтервалу від його основи до вершини включно, інакше — ступенева величина інтервалу. Назва інтервалу визначається саме К.в.і. (*прима, секунда, терція, кварта, квінта, секста, септима* і т.д.) — на відміну від *якісної величини*, що визначається відстанню в тонах від основи до вершини інтервалу.

КІЛО́К — дерев'яний або металевий пристрій, деталь струнних інструментів, до якої прикріплюються струни; за допомогою К. збільшується або зменшується натяг струн, тобто здійснюється настроювання інструмента.

КІЛЬФЛЮ́ГЕЛЬ (нім. ***Kilflugel***) — див. *Клавесин.*

КІНЕСТЕЗІ́Я (від грец. ***kinesis*** — рух, здатність до руху) — м'язові відчуття, пов'язані з положенням або напрямом руху певної частини тіла людини. К. має важливе значення у музичному навчанні, зокрема в опануванні навичками диригування та гри на музичних інструментах. Теорія К. ґрунтується на понятті про подразнення особливих механічних рецепторів у м'язах, суглобах, зв'язках та ін. Особливо актуальною для реалізації К. в музичному навчанні є запропонована М.О.Бернштейном теорія побудови рухів.

КІНОМУ́ЗИКА — музичний компонент кінофільму, один із важливих виражальних засобів кіномистецтва. Сучасний етап музичного оформлення кінофільму характеризується рівноправним значенням музики у розкритті художнього змісту твору кіномистецтва.

КІНОВА́РНІ ПО́ЗНАЧКИ — червоні позначення в знаменному записі музики (див. *Крюки).* К.п. вказували, з якого ступеня звукоряду слід починати спів, позначений у нотописі.

КІСИ́Н–ФАНДИ́Р, хойисар-фандир — осетинський смичковий чоловічий інструмент, двострунний (з квартовим строєм) або триструнний (з терцієво-квінтовим строєм). Застосовують як сольний та акомпануючий інструмент.

КІТА́РА, кіфара (грец. ***kithara***) — давньогрецький щипковий інструмент, подібний до ліри. Гру на К. називали кіфаристою; спів у супроводі К. — *кітародією*, а музиканта-виконавця — *кіфаристом.*

КІ́ТАРО́ДІЯ, кіфародія (грец. ***kitharodia***) — спів у супроводі *кіфари.*

КІТАРО́Н, кітароне, кіфарон, кіфароне — струнний щипковий інструмент, різновид басової *лютні,* поширений у Римі в XVI–XVII ст.

КІФАРИ́СТ (від грец. ***kithara***) — у Давній Греції — приватний учитель, який за платню навчав підлітків гри на *кіфарі* та співу, а також поетики.

КЙО́С, кос, ку, кез — азербайджанський ударний інструмент з родини *мембранофонів*, двобічний барабан, подібний до *нагару.* Звук видобувають паличками. Застосовують під час процесій, весіль, для супроводу групових та масових танців.

КЛА́ВЕС (ісп. ***claves***) — латиноамериканський ударний інструмент з родини ідіофонів — дві дерев'яні палички завдовжки 15–20 см і діаметром 2–2,5 см. Звук невизначеної висоти, дзвінкий, лункий. Застосовують у джазі для підкреслювання синкопованих двотактових ритмічних малюнків (*румба, мамба* та ін.).

КЛАВЕСИ́Н (франц. ***clavecin***) — старовинний струнний клавішно-щипковий інструмент з кількома клавіатурами — мануалами і регістрами. Звук сильний, але динамічно одноманітний, оскільки видобувався зачепленням струн гусячим пір'ям, шкіряними плектрами або металевими шипами, прикріпленими до клавішних важелів. У різних країнах К. і його різновиди називалися: в Англії — *верджинел,* в Італії — *чембало,* в Німеччині — *кільфлюгель,* у Франції — *спінет.* У XVIII ст. К. витіснило фортепіано. Зараз К. входить до складу ансамблів старовинної музики.

КЛАВІАТУ́РА (нім. *Klaviatur*, від лат. *clavis* — ключ) — система важелів для видобування звука на фортепіано, органі, акордеоні, клавесині, клавікорді, баяні та інших клавішних інструментах. Найбільш поширені два типи К. — кнопкова (баян) та пластинчаста (фортепіано).

КЛАВІКО́РД (від лат. *clavis* — ключ і грец. *chorde* — струна) — старовинний струнний ударний клавішний музичний інструмент, один із попередників *фортепіано*. Звук у К. видобувався за допомогою металевих пластинок (*тангентів*).

КЛАВІОЛІ́НА — електричний одноголосний музичний інструмент, який має близько 50 тембрів. Діапазон — від однієї до п'яти октав.

КЛАВІ́Р (нім. *Klavier*) — 1. Загальна назва групи клавішних струнних музичних інструментів (клавікорд, клавесин, фортепіано тощо). 2. Перекладення партитури вокально-симфонічного твору (опера, ораторія, кантата), а також балету, симфонії, концерту тощо для фортепіано на 2, 4, 8 рук. 3. Мануальна клавіатура (див. *Мануал*).

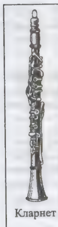
КЛАВІРАУСЦУ́Г (нім. *Klavierauszug*) — те саме, що й *Клавір* (у 2 знач.).

КЛАВІЦИ́МБАЛ, клавічембало — див. *Клавесин*.

КЛАВІЦИТЕ́РІУМ — *клавесин* з вертикальним розташуванням корпусу та струн.

КЛА́ВІШ, клавіша (від лат. *clavis* — ключ) — важіль музичного інструмента, деталь механізму для видобування звука. Упорядкована сукупність К. називається *клавіатурою*.

КЛА́ВІШНИЙ МЕХАНІ́ЗМ — механічна система, що слугує для вмикання та вимикання джерела звука. Складається з кількох пов'язаних частин — клавіатури, механіки, педалів тощо. У *фортепіано* К. м. є рушієм молоточків, демпферів, в *органі* — клапанів і т. д.



Кларнет

КЛА́ВІШНІ МУЗИ́ЧНІ ІНСТРУМЕ́НТИ — музичні інструменти, що звучать і змінюють висоту звука внаслідок натискання на клавіші. Це — пневматичні (*орган)*, ударні (*фортепіано, клавікорд та ін.)*, язичкові *(баян, фісгармонія та ін.)*, електричні (*йоника)* та електронні *(синтезатори)* інструменти.

КЛА́КА (франц. *claque*) — наймана група відвідувачів театральної вистави, що має сприяти створенню штучного успіху або провалу артиста чи спектаклю. Таких людей звуть клакерами.

КЛА́ПАН (від нім. *Klappe* — заслінка) — деталь механізму духових і пневматичних інструментів, призначена для зміни висоти звука шляхом відкривання та закривання отворів у корпусі інструмента для змінювання довжини каналу. Винайдений у XVI ст.

КЛАРНЕ́Т (від лат. *clarus* — ясний, чистий) — дерев'яний духовий язичковий інструмент з циліндричним корпусом та одинарною тростиною. Звук має приємний м'який тембр. Регістри К. відрізняються за характером: у низькому — звук густий і насичений, у середньому — матовий, у верхньому — ясний, чистий. К. — транспонуючий музичний інструмент; він буває настроєним у *до мажорі* (in C), *ля мажорі* (in A), але найчастіше — в *сі-бемоль мажорі* (in B). Партії К. записують відповідно на велику секунду або малу терцію вище від реального звучання. Існують такі різновиди К.: пікколо, сопрановий, альтовий, теноровий (басетгорн), басовий. К. створив І. Деннер на початку XVIII ст. Застосовують як сольний, ансамблевий та оркестровий інструмент.

КЛА́СИКА МУЗИ́ЧНА — музичні твори, що відповідають найвищим художнім вимогам, поєднуючи глибину, змістовність, досконалість форми. К. м. витримала «перевірку часом» та увійшла до скарбниці світового музичного мистецтва.

КЛАСИФІКА́ЦІЯ СПІВА́ЦЬКИХ ГОЛОСІ́В — визначення типу голосу за такими показниками: звуковий діапазон, темброві ознаки, сила звука, теситурна витривалість, висотне положення перехідних звуків, а також об'єм ротової порожнини, розмір і положення гортані, хронаксія зворотного нерва. Лише комплексне оцінювання наведених показників дозволяє визначити тип голосу з високим ступенем вірогідності, хоча остаточно визначитися можна лише після тривалого навчання та співацької діяльності. У вокальній практиці відомі приклади переходу з одного типу голосу до іншого (З. Долуханова, Л. Божко, Ю. Гуляєв, В. Отдєльонов, В. Нечитайло та ін).

КЛАСИЦИ́ЗМ (від лат. *classicus* — зразковий) — стиль у мистецтві XVII–початку XIX ст., який утверджував думку про те, що суть буття є глибоко розумною й гармонійною, забезпечуючи єдність та порядок у світі. В музиці К. пов'язаний з творчістю К.В. Ґлюка, Й. Гайдна, В.-А. Моцарта, Л. ван Бетховена, М. Березовського, Д. Бортнянського, Е. Мегюля, Л. Керубіні, В. Пашкевича та інших.

КЛАСИ́ЧНИЙ ДЖАЗ (англ. *classic jazz*) — період в історії *традиційного джазу*, коли на ґрунті *архаїчного джазу* набули розвитку такі його форми, як *новоорлеанський* стиль негритянського та креольського напрямків; *новоорлеансько-чиказький* стиль, який виник після переїзду в 1917 році новоорлеанських джазменів до Чикаго; новоорлеанський та чиказький різновиди *диксиленду*; різновиди фортепіанного джазу (*баррел-хауз, буги-вуги* та ін.), а також стильові відгалуження джазу з міст Півдня та Середнього Заходу США.

КЛА́СТЕР (англ. *cluster* — гроно, скупчення, tone cluster — гроно звуків) — за визначенням Г. Кауела — співзвуччя, утворене щільним скупченням малих або великих секунд, що є обов'язковою умовою трактування цього скупчення, як К. До К. належать і *пентакорди*. К. поділяються на два різновиди: акорди та сонорні співзвуччя. До перших зразків К. з сонорним трактуванням належить «Сцена бурі» з початку опери Дж. Верді «Отелло». Техніка К. набула поширення в музиці XX ст.





КЛА́УЗУЛА (лат. ***clausula*** — завершення, закінчення) — 1. Багатоголосне закінчення окремих співів *меси*, остинатне повторення хоральної мелодії в тенорі та її ритмізація в остинатних фігурах. На основі К. в XIII ст. виник жанр *мотету.* 2. До XVIII ст. у музичній теорії — позначення закінчень музичної форми (див. *Каденція*).

КЛЕ́ЗМЕР — єврейський народний музикант-інструменталіст.

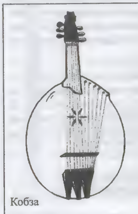
КЛЕП–ХЕ́НДЗ — вказівка виконавцям на необхідність підкреслити джазовий акомпанемент (зокрема, другу і четверту долю) плесканням у долоні.

КЛУМПАКО́ЇС (від лит. ***klumpe*** — дерев'яне взуття і ***koja*** — нога) — давньолитовський парний народний танець. Музичний розмір — 2/4, темп жвавий. Виконували в дерев'яному взутті.

КЛЮЧ (нім. ***Schlussel***, франц. ***clef***, англ. ***key***) — 1. Знак, який вказує висоту та назву звука і виставляється на нотному стані. Існує три різновиди ключів: К. «соль», що визначає положення ноти *соль 1* (старофранцузький, скрипковий); К. «до», що показує місце ноти *до 1* (сопрановий, мецо-сопрановий, альтовий, теноровий, баритоновий); К. «фа» — місце ноти *фа* (баритоновий, басовий, басо-профундовий) — див. *Додаток* II. У сучасному нотописі застосовують, як правило, скрипковий, альтовий, теноровий і басовий ключі. 2. Спеціальний інструмент для настроювання арфи, бандури, фортепіано тощо.

КЛЮЧОВІ́ ЗНА́КИ — знаки альтерації, виставлені біля ключа, що вказують тональність твору або його частин. К.з. можуть змінюватися при зміні тональності, а також у середині такту. В першому випадку дію попередніх знаків скасовують *бекари* і замість них виставляються нові К. з.; в другому — дія *бекара* обмежується тактом (див. *Додаток* XVI).

КО́БЗА — 1. Старовинний український народний щипковий інструмент. Має грушоподібний корпус, шийку з 4–10-ма ладами, від 5 до 10 струн і приструнків. К. була поширеною серед запорізького козацтва. З XVIII ст. її витіснила з вжитку більш досконала *бандура,* але родина К. й досі входить до складу оркестру народних інструментів (мала, середня, ритм-К., велика басова). 2. Струнний щипковий інструмент молдавсько-румунського походження, подібний до *лютні.* Має чотири струни, звук видобувають за допомогою *плектра.* 3. Польсько-українська *волинка.*


Кобза

КОБЗА́Р — український народний мандрівний співець-музикант (часто сліпий), який виконував свої пісні та думи в супроводі кобзи (бандури). Мистецтво К. сягло розквіту в XVI–XVII ст., коли український народ боровся за незалежність. До найвідоміших К. належали О. Вересай, П. Носач, Ф. Холодний та ін.

КОБИ́З — казахський двострунний смичковий інструмент з видовбаним ковшоподібним корпусом та короткою шийкою без ладів. За звуком нагадує віолончель з квартовим строєм. На К. виконують *кю*, супроводжують спів, його застосовують в ансамблях та оркестрі народних інструментів.

КОБИ́ЛКА — стара назва *підставки* для струн у *скрипки, альта, віолончелі, контрабаса, домри, гітари та ін.*

КОБУ́З — узбецький та каракалпацький двострунний смичковий музичний інструмент, подібний до казахського кобизу.

КО́ВБЕЛ (англ. ***cow bell***) — металевий ударний інструмент латиноамериканського походження з родини *ідіофонів*, коров'ячий дзвіночок без язичка (серця), прикріплений до великого барабана.

КО́ДА (італ. ***coda***, букв. — хвіст) — 1. Додатковий, заключний розділ музичного твору, його закінчення, який не є обов'язковим для композиційної схеми і розташовується за останнім з основних розділів. Починаючи з творів Л. ван Бетховена, К. прирівнюється до основних розділів, врівноважуючи розробку так само, як *реприза — експозицію.* 2. В класичному танці — швидка заключна частина *па-де-де, па-де-труа, па д'аксьйон, гран па,* в якій бере участь ансамбль артистів.

КОДЕ́ТТА (італ. ***codetta*** — маленька кода) — 1. Невелика за розміром *кода.* 2. Одноголосна зв'язка в експозиції *фуги,* що знаходиться між *темою* і *протискладанням* перед вступом *відповіді* в наступному голосі, якщо останній звук теми не з'єднується безпосередньо з першим звуком відповіді. К. може бути двоголосною перед вступом третього голосу та триголосною перед вступом четвертого голосу.

КОЗА́ — український та польський пневматичний музичний інструмент, подібний до *волинки.*

КОЗАЧО́К — український народний танець, жвавий і веселий за характером, який виконують у швидкому темпі. Музичний розмір 2/4.

КОКИ́ЗА — одне з понять знаменної символіки з характерною назвою відповідної поспівки. У вузькому значенні К. є типовим мелодичним зворотом знаменного співу, що належить конкретному гласу з його інтонаційною основою. Відомі в XV–XVI ст. кокизи (багрянка, бірюза, буря, возводна, возгласна, возмер, вознос, возспівна, волоконці, висока, главизна, голубчик, грозна, грунка, долинка, єухистос, жалісна, жахлива, заклична, замет, застінна, затинець, затинка, зачинена, змійця, кавика, катаза, качалка, кичиги, кіза, колибка, колесо, кора, кудра, мала, мережиця, недостаток, ометка, опромет, орлик, пастела, переговір, перескок, переступка, перехват, плачівна, повертка, порза, позначка і т.д.) складали знаменні зведені збірники з типовими мелодичними зворотами і поспівками, що трапляються в різних співах — кокизниках.

КО́КЛЕ — латвійський струнний щипковий інструмент, подібний до *канклес, кантеле і гуслів.* Застосовують як сольний, акомпануючий, ансамблевий та оркестровий інструмент.

КОЛА́Ж (франц. *collage* — наклеювання) — особлива форма використання композитором фрагментів з власних творів або творів інших авторів. К. характеризується механічним поєднанням стилістично різнорідних елементів, що справляє враження парадоксальної несумісності музики.

КОЛИВА́ННЯ — більш або менш точне повторення змін стану *вібратора*, що є безпосереднім джерелом музичного звука. К. характеризуються амплітудою — величиною відхилення вібратора від положення рівноваги; часом, протягом якого відбувається повне К., і частотою К. за одиницю часу (секунду). К. утворюють додаткові звуки (*обертони*), які сукупно формують натуральний звукоряд і визначають *тембр* звука. К. від джерела звука поширюються пружним середовищем, зокрема, повітрянім.

КОЛИСКО́ВА — пісня для заколисування дитини, один із поширених жанрів народної, а з XVIII ст. — і професійної вокальної (О. Аляб'єв, Й. Брамс, М. Глинка, К. Стеценко, Ф. Надененко, П. Чайковський, Ф. Шуберт та ін.) музики. З XIX ст. жанр К. набув поширення в інструментальній (Й. Брамс, Е. Гріг, К. Дебюссі, М. Лисенко, М. Равель, А. Рубінштейн, І. Стравинський, Ф. Шопен та ін.) музиці. К. характеризується спокійним, уповільненим рухом, повторенням поспівок та ритмічних фігур.

КОЛІ́НО — 1. У танцювальній музиці — частина, що відповідає певній танцювальній фігурі. 2. Повністю або частково завершена частина простої двочастинної або тричастинної форми. Перше К. — перший період, друге К. — друга частина, третє К. – реприза простої тричастинної форми. 3. Частина корпуса деяких інструментів (напр., *фагота*).

КОЛІ́РНА МУ́ЗИКА, світлова музика — (нім. ***Farblichtmusik***, англ. ***colour music***, рос. ***цветомузыка, светомузыка***) — синтез музики і світла, що грунтується на аналогії І. Ньютона «спектр — октава» і передбачає переведення музики в кольори. Серед перших художніх експериментів з К. — «Прометей» О. Скрябіна (1910), «Щаслива рука» А. Шенберга (1913) та інші твори, пов'язані зі зверненням до *синопсії (*кольорового слуху). Спеціальна апаратура дозволяє перетворювати музику в комбінації різних кольорів, виконуючи як спеціально створені для цього, так і інші твори. Ефекти К. м. широко використовують *рок-музиканти*.

КО́ЛО — старовинний хоровод у західних та південних слов'ян.

КОЛО́ДКА, колодочка — деталь смичка струнних музичних інструментів, призначена для регулювання натягу волосин смичка, що здійснюється за допомогою спеціального гвинта.

КОЛОМИ́ЙКА (від назви м. Коломия Івано-Франківської обл.) — 1. Жартівлива українська народна пісня куплетної форми, за змістом подібна до *частівки*. Поширена в Західній Україні (зокрема, на Буковині, Прикарпатті та Закарпатті.) 2. Народний танець гуцульського походження. Музичний розмір — 2/4, темп жвавий.

КО́ЛОР (від лат. *color* — забарвлення, колір) — 1. В *мотетах* XIII ст. прикраса, утворена шляхом повторення мелодичного звороту в певному голосі. 2. Остинатне повторення звуковисотної фігури в мотеті XIV–XV ст. (див. *Ізоритмія*). 3. Назва нот у нотації XIV–XVII ст., які під час запису кольором відрізнялися від інших (червоні серед чорних тощо).

КОЛОРАТУ́РА (італ. ***coloratura*** — прикраса) — 1. Мелодичні прикраси, що застосовуються у вокальній музиці, в сольних оперних номерах. К. була особливо поширена в аріях XVII–XIX ст. 2. Здатність голосу виконувати мелодичні прикраси, колоратурна техніка. Була обов'язковою для високих жіночих голосів, легких тенорів, басів-*buffo*. Неперевершеними майстрами К. були *співаки-кастрати*.

КОЛОРАТУ́РНЕ СОПРА́НО — найвищий жіночий голос, відзначається особливою рухливістю та легкістю виконання *колоратури*, великим діапазоном (від *c1* до *f3*, іноді — до *h3, b3, c3*). До найвідоміших К. с. належать М. Робен, Е. Зак, Д. Паста, А. Патті, А. Нежданова, В. Барсова, А. Соленкова, а також українські співачки М. Бем, Є. Мірошниченко, Б. Руденко, Є. Чавдар, Г. Олійниченко, В. Лук'янець, О. Микитенко, В. Степова, О. Нагорна та інші.

КОЛЯ́ДКА — старовинна слов'янська обрядова пісня, яку виконують під час святкування Різдва Христового. В Україні поширені різновиди К. — ***щедрівка*** та ***риндзівка***, в Білорусі — калядка, Литві — каледа, Латвії — каладу, Болгарії — коледа, Польщі — коленда, Росії — колядка, авсень, Румунії — колінда тощо.

КОМБІНАЦІ́ЙНИЙ ТОН — звук, що виникає внаслідок взаємодії (*інтерференції)* двох або кількох одночасних коливань (звуків) у будь-якому середовищі. Існують два різновиди К. т.: різницевий, частота якого дорівнює різниці частот звуків, що входять до нього, та сумарний, який виникає внаслідок складання частот звуків, що його утворюють.

КО́МБО (від англ. ***combination*** — з'єднання, комбінація) — назва джазового ансамблю з 6–8-ми музикантів. З'явилась у сучасному джазі з 1940-х років і пов'язана з поділом музикантів на солістів, які імпровізують, та *ритм-групу*.

КОМЕ́ДІЯ ДЕЛЬ А́РТЕ (італ. ***commedia dell'arte***) — вид італійського театру XVI–XVIII ст., вистави якого створювались в процесі імпровізації на основі сюжетної схеми. Традиції К.д.а. успадкувала і розвинула *опера-буффо*.

КОМЕ́ДІЯ–БАЛЕ́Т — театральний жанр, який поєднує діалог, танець, пантоміму, вокальне, інструментальне та образотворче мистецтво. В XVII ст. Ж.-Б. Мольєр, Ж.-Б. Люллі та балетмейстер П. Бошан і декоратор К. Віграні створили перші К.-б.: «Надокучливі» (1661), «Шлюб мимоволі» (1664) та ін. К.-б. вплинула на розвиток музичного театру Франції, зокрема комічної опери XVIII ст. та пантомімічного балету.

КОМЕ́ДІЯ МУЗИ́ЧНА — узагальнена назва жанру музично-сценічних творів на комедійній основі: *опера-буффо, оперета, комічна опера, комедія-балет, зингшпіль, водевіль, мюзикл* тощо.

КОМЕРЦІ́ЙНИЙ ДЖАЗ — танцювальна за характером музика, що використовує засоби виразності *джазу* і є продуктом розважальної індустрії.

КОМІ́ЧНА О́ПЕРА — комедійна за змістом опера . Починаючи з XVIII ст., існували численні різновиди К. о.: в Італії — ***опера-буффо***, в Англії — ***баладна опера***, у Франції —

опера-комік, в Австрії та Німеччині — *зингшпіль*, в Іспанії — *тонадилья*, в Росії та Україні — *комічна опера*. Окремі К. о. містили розмовні діалоги. З К. о. споріднені *водевіль, мюзикл, оперета* та ін.

КО́МА (від грец. ***komma*** — відрізок) — 1. В музичній акустиці — найменший (менше 1/8 цілого тону) інтервал, відстань між близькими за висотою звуками, що ледь розрізняється слухом. Розрізняють піфагорову, або діатонічну К., що дорівнює близько 1/9 тону, та дидимову, або синтонічну К., що становить близько 1/10 тону. К. — різниця між великими терціями чистого та піфагорового строю. К. застосовують при інтонуванні на інструментах з нефіксованим настроюванням, при співі. В рівномірній *темперації* значення не має. 2. Знак (ʻ), яким у нотному записі вокальних творів та музики для духових інструментів позначають місця, де можна «взяти» дихання. Іноді знаком К. позначають *люфтпаузи*.

КОМПА́КТ-ДИСК — носій звукової інформації, має вигляд диска діаметром 120 мм. Звукову інформацію закодовано цифровим методом і розміщено у вигляді спіральної доріжки на одному боці диска. Звук відтворюється за допомогою лазерного програвача, якість звучання набагато вища, ніж на довгограючих дисках.

КОМПОЗИ́ТОР (від лат. ***compositor*** — укладач, автор) — людина, яка створює музику, автор музичних творів. Професійна діяльність К. передбачає наявність музично-творчих здібностей та відповідної підготовки, а в останні часи — спеціальної електронної техніки.

КОМПОЗИ́ЦІЯ (лат. ***compositio*** — складання, розміщення) — 1. Процес музичної творчості. 2. Закінчений музичний твір. 3. Побудова музичного твору, розташування і співвідношення його частин. 4. Наука про *гармонію, поліфонію, музичну форму* та *інструментовку*. 5. Навчальний курс, який вивчають у вищих спеціальних музичних навчальних закладах (академіях, інститутах, консерваторіях).

КОМПРИМА́РІО (від лат. ***cum*** — з та італ. ***primario*** — головний) — оперний співак, який виконує другорядні партії.

КОМУ́З — 1. Киргизький триструнний щипковий інструмент, подібний до *лютні*, з квартовим або квінтовим строєм. Має видовбаний корпус, шийку без ладів та голівку. Звукоряд — діатонічний, діапазон — до двох октав. Застосовують професійні музиканти та *акини* для виконання *кю, йирчи*, також використовується в ансамблях та оркестрах народних інструментів. 2. Киргизький різновид *варгана*. 3. Дагестанський, інгушський та чеченський інструмент, подібний до *гармоніки*.

КО́НГА, тумба (італ. ***conga***) — 1. Ударний інструмент латиноамериканського походження з родини *мембранофонів*. Має форму звуженого донизу циліндра. Звук низький та глухий, видобувають його долонями або пальцями. Застосовують у танцювальній музиці. 2. Кубинський карнавальний танець. Музичний розмір 4/4.

КОНДА́К (грец. ***kontaktion***) — жанр візантійської, з XI ст. — давньоруської гімнографії, започаткований Романом Солодкоголосим в VI ст. Строфи К. виконував соліст, а рефрен співав хор, прославляючи Бога, матір Божу та святих.

КОНДАКА́Р — давньоруська співацька книга, назва якої пов'язана із записами співів-кондаків за допомогою *кондакарної нотації*.

КОНДАКА́РНА НОТА́ЦІЯ — один із старовинних видів безлінійного нотопису, існував поряд з *крюками* в Київській Русі в X–XIV ст.

КОНДАКА́РНИЙ СПІВ — мелізматичний стиль культового співу, поширений у Київській Русі з XI до XV ст. Репертуар К.с. включав *кондаки*, вірші з *псалмів* та приспіви до них, записані в співацькій книзі — *кондакарі*.

КОНДИВКО́Н — евенкійський музичний інструмент, подібний до *варгана*. К. виготовляли з кістки мамонта.

КОНДУ́КТ (від лат. ***conduco*** — веду, супроводжую) — жанр західноєвропейської вокальної музики, з'явився близько 1140 р., належав до нелітургійних і світських багатоголосних композицій. Згодом витіснений *мотетом*.

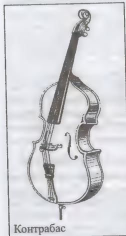
КОНКРЕ́ТНА МУ́ЗИКА — звукові композиції, утворені внаслідок запису на магнітну плівку найрізноманітніших природних або штучних звуків (падання крапель дощу, шум поїзда, голоси птахів, завивання вітру, скрип дверей тощо), їх електроперетворення, змішування та монтажу. К.м. виникла у Франції наприкінці 40-х років XX ст. Вона подібна до *електронної музики* та *сонористики* і застосовується для оформлення кінофільмів чи драматичних вистав, а також включення в контекст звичайної музики для надання їй нового забарвлення (напр., спів солов'я в творі О. Респігі «Пінії Риму»).

КОНКУРСИ́ МУЗИ́ЧНІ (від лат. ***concurs*** — зустріч, зібрання) — змагання музикантів за заздалегідь оголошеними правилами. Започатковані ще в Давній Греції. Сучасні К.м. стали важливим засобом виявлення талановитих виконавців — співаків, інструменталістів, диригентів і т.д., значним фактором культурно-мистецького життя. В Україні відбуваються К.м., присвячені пам'яті видатних музикантів В. Горовиця, С. Крушельницької, С. Турчака та ін., а також численні К. естрадних виконавців.

КОНСЕРВАТО́РІЯ (італ. ***conservatorio***, від лат. ***conservo*** — охороняти, зберігати) — в Італії XVI ст. — заклад на кшталт інтернату, де діти-сироти навчалися ремесел та музики, а також здійснювалася підготовка співаків для церковних хорів. У Венеції такі заклади мали назву «оспедале» (шпиталь) і діяли окремо для хлопчиків та дівчаток. Першу К., як вищий навчальний заклад, засновано в Неаполі (1537), у Парижі в 1784 році відкрито Королівську школу співів та декламації, яку 1793 року було реорганізовано в Національний музичний інститут, а з 1795 року — в Консерваторію музики і декламації. У XIX–XX ст. музичні спеціальні навчальні заклади було відкрито в багатьох великих містах: у Празі (1811), Варшаві та Відні (1821), Лондоні (1822), Мадриді (1830), Будапешті (1840), Ріо-де-Жанейро (1847), Бостоні (1853), Дрездені (1856), Санкт-Петербурзі (1862), Бухаресті та Люксембурзі (1864), Москві (1866), Копенгагені, Турині, Базелі та Антверпені (1867), Балтиморі, Чикаго (1868), Монреалі (1876), Боготі та Гельсінкі (1882), Амстердамі та Карлсруе (1884), Гавані (1885), Торонто (1886), Буенос-Айресі (1893), Белграді (1899), Ла Пасі (1908), Сан-Пауло (1909), Мельбурні, Сіднеї, Саратові (1912), Тбілісі (1917), Тегерані (1918), Ризі, Таллінні (1919), Баку, Софії (1921), Єревані (1923), Мінську (1932), в Ташкенті (1934). Перша в Україні К. Галицького музичного товариства була створена в 1854 році у Львові, Вищий музич-

ний інститут ім. М. Лисенка (у Львові) — 1903 р., К. в Києві — 1913 р. (з 1997 р. — Національна музична академія ім. П. Чайковського), в Одесі — 1913 р., в Харкові (Інститут мистецтв ім. І. Котляревського) — 1917 р., в 1993 році на базі музично-педагогічного інституту створено Донецьку консерваторію ім. С. Прокоф'єва. Цей процес триває. Крім того, в педагогічних вузах України (Вінниця, Дрогобич, Івано-Франківськ, Київ, Кіровоград, Кривий Ріг, Луганськ, Мелітополь, Миколаїв, Ніжин, Одеса, Суми, Тернопіль), а також у колишніх педагогічних училищах Артемівська, Білгород-Дністровського, Дніпропетровська, Донецька, Мукачева та інших міст працюють музично-педагогічні факультети, де, на відміну від К., готують фахівців для дошкільних навчальних закладів та загальноосвітніх шкіл.

КОНСОНА́НС (франц. *consonance* — злагоджене співзвуччя) — милозвучне, узгоджене поєднання звуків. До К. належать чисті прими, октави, квінти, кварти (крім чистої кварти відносно баса), великі та малі терції, сексти, а також мажорний та мінорний тризвуки з їх оберненнями. З погляду акустики К. є менш складним відношенням звукових коливань, ніж *дисонанс*. У системі мажору та мінору К. та дисонанс є альтернативними поняттями. В сучасній музиці зростає значення дисонансу, і це значною мірою робить умовною межу між ним та К.



Контрабас

КОНТРАБА́С (італ. *contrabasso*) — найбільший за розміром і найнижчий за звучанням смичковий інструмент з родини скрипок. Стрій струн: *G, D, A, E*. На К. грають стоячи або сидячи на високому стільці. К. входить до складу симфонічного та камерного оркестру, ансамблів, іноді застосовується як сольний інструмент. Термін К. вживається також щодо найнижчих за звучанням інструментів з інших родин: домровий К., К.-балалайка, К.- кларнет тощо.

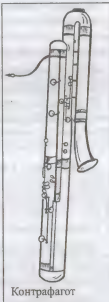
КОНТРА́ЛЬТО (італ. *contralto*) — найнижчий жіночий голос густого, соковитого тембру з діапазоном від *g* до *g2* (*a2*). Серед партій для такого голосу — Кончаківна з опери «Князь Ігор» О.Бородіна, Ольга з опери «Євгеній Онєгін» П.Чайковського. Іноді композитори доручають партії підлітків-юнаків володаркам К. — Зібель з опери «Фауст» Ш. Гуно, Орфей з опери «Орфей і Евридіка» К. Ґлюка, Ратмир з опери «Руслан і Людмила» М. Глінки та інші.

КОНТРАПУ́НКТ (нім. ***Kontrapunkt,*** від лат. ***punctum contra punctum*** — крапка проти крапки) — те ж саме, що й *поліфонія*. Поділяється на К. строгого стилю і К. вільного стилю. 2. Мелодія, що звучить одночасно з *темою*, інакше — *протискладення*. 3. Одночасне поєднання двох або кількох самостійних голосів (мелодій). 4. Назва твору, де переважає складна поліфонічна техніка — перетворення та перестановки тем (напр., «Мистецтво фуги» Й.-С. Баха). 5. У середньовічній співацькій практиці та музичній теорії — позначення колективної *імпровізації* на основі одного занотованого голосу (тенора). 6. Розділ навчального курсу *поліфонії*.

КОНТРАПУ́НТО (ісп. *contrapunto*) — в країнах Латинської Америки — музичний імпровізаційний діалог, який виконують двоє співаків у супроводі гітари.

КОНТРА́СТНО–СКЛАДОВІ́ ФО́РМИ — форми, складені з двох або кількох контрастних частин, об'єднаних спільним задумом та розвитком, текстом, сюжетом, логікою тонального плану, безперервним переходом тощо.

КОНТРАТЕ́НОР (від лат. *contra* — проти і *tenor*) — 1. Рідкісний чоловічий співацький голос, що займає проміжне становище між жіночим *контральто* та чоловічим *тенором — альтино*. Діапазон — від *c* до *a2(в2)*. До К. належать голоси Василя Сліпака, Еріка Курмангалієва та інших. 2. У музиці XIV–XV ст. — переважно інструментальний поліфонічний голос, що рухається в тому ж напрямі, що і *тенор*.



Контрафагот

КОНТРАФАГО́Т (італ. *contrafagotto*) — найнижчий за звучанням дерев'яний музичний інструмент, різновид *фагота*. Діапазон від *B2* до *g2*. Застосовують у симфонічному оркестрі.

КОНТРДА́НС (від англ. *country-dance* — сільський танець) — англійський народний танець, подібний до *кадрилі*. Музичний розмір — 2/4 або 6/8, темп швидкий. Простота К. спричинила появу його різновидів: *екосезу, англезу, лансьє, котильйону* та ін. Теми К. використовували в своїх творах Ж.-Ф.Рамо, Л. ван Бетховен, В.-А.Моцарт, П.І. Чайковський та інші композитори. К. ставали основою куплетів у *водевілях* та пісень у *баладних операх*.

КОНТРЕКСПОЗИ́ЦІЯ (від лат. *contra* — проти та *expositio* — виклад) — необов'язковий розділ *фуги*, що починається безпосередньо після *експозиції* (тобто вторинна експозиція) і є повторним проведенням теми в головній та домінантовій тональності всіма голосами у зміненому порядку.

КОНТРОКТА́ВА — частина музичного звукоряду. Звуки К. позначаються: 1) в басовому ключі — від ноти *до* під п'ятою додатковою лінійкою знизу до ноти *сі* нижче другої додаткової лінійки знизу; 2) латинськими великими літерами з цифрою (1) знизу; 3) складовими назвами з великої літери з цифрою (1) знизу.

КОНФІНА́ЛІС (від лат. *con* — спільно і *finalis* — кінцевий) — заключний тон (фіналіс) григоріанської мелодії, записаної в транспозиції.

КОНЦЕНТРИ́ЧНА ФО́РМА (від лат. *concentricus* — той, що має спільний центр) — реприза багаточастинна форма дзеркально симетричної побудови, центральні частини якої повертаються у зворотному порядку (*ABCBA* або *ABCBCBA*).

КОНЦЕПТУА́ЛЬНИЙ АЛЬБО́М — платівка, аудіокасета або компакт-диск, де всі записи музичних номерів об'єднані єдиною загальною ідеєю.

КОНЦЕ́РТ (італ.*concerto*, від лат. *concerto* — змагаюсь) — 1. Прилюдне виконання музичних творів. 2. Жанр великого, віртуозного за характером, музичного твору для

соліста (іноколи двох-трьох) з оркестром у формі тричастинного *сонатного циклу.* 3. Поліфонічний вокальний або вокально-інструментальний твір, що грунтується на зіставленні двох або кількох партій (співацьких голосів, органа, інструментального ансамблю).

КОНЦЕРТИ́НА (англ. *concertina*) — невеликий пневматичний кнопковий музичний інструмент, гармоніка з хроматичним звукорядом з обох боків шестигранного корпусу, з'єднаних міхом. Винайшов у 1844 році Ч.Уітстон. Має шість різновидів: пікколо, сопрано, альт, тенор, бас і контрабас. Застосовують як побутовий та естрадний інструмент.

КОНЦЕРТИ́НО (італ. *concertino*) — 1. Невеликий інструментальний твір, призначений для скороченого складу виконавців, що наближує його до малих форм оркестрової музики — *симфонієти, камерної симфонії* тощо. 2. Група солістів в *кончерто гроссо і концертній симфонії* з довільним складом виконавців. 3. Інша назва *концертини.*

КОНЦЕРТМЕ́ЙСТЕР (нім. *Konzertmeister*) — 1. Перший скрипаль — соліст симфонічного або оперного оркестру, який у разі потреби може виконати функції *диригента.* 2. Музикант, який очолює одну з груп симфонічного або оперного оркестру (К. перших скрипок, К. тромбонів, К. віолончелей тощо). 3. Піаніст, який співпрацює з індивідуальними або ансамблевими виконавцями (співаками, інструменталістами, артистами балету та ін.) в процесі розучування і виконання партій та концертних творів.

КОНЦЕ́РТНА СИМФО́НІЯ — твір для групи солістів з оркестром, подібний до *кончерто гроссо і сольного концерту,* від якого К. с. запозичила тричастинну (іноколи — двочастинну) побудову, подвійну експозицію та каденції солістів. Серед авторів К.с. — Й. Бах, Й. Гайдн, В.-А. Моцарт, Л.ван Бетховен, Д. Бортнянський, К. Шимановський, С. Прокоф'єв та інші.

КОНЦЕ́РТНА ФО́РМА — найбільша типова циклічна форма в інструментальній музиці XVII–XVIII ст., що грунтується на чергуванні відносно стійкої теми та *інтермедій,* у яких розвивається матеріал основної *теми* або самостійна тема.

КОНЦЕ́РТНІ ЗА́ЛИ — приміщення для прилюдного виконання музичних творів та програм, що відповідають певним акустичним та архітектурним вимогам. До найкращих К.з. світу належать «Альберт-хол» (Лондон), «Карнегі-хол» (Нью-Йорк), Колонний зал Національної філармонії (Київ), К.з. центру мистецтв ім. Дж. Кеннеді (Вашингтон), К.з. ім. П. Чайковського (Москва), К.з. центру ім. Ж. Помпіду (Париж), К.з. міжнародного центру мистецтв (Київ), К.з. «Плейєль» (Париж), К.з. «Ювілейний» (Санкт-Петербург), палац «Україна» (Київ) та інші. Камерні К.з. (до 500 місць) призначені для виступів солістів, камерних ансамблів, хорів та оркестрів; великі К.з. — для виступів великих симфонічних оркестрів, великих і зведених хорових колективів, ансамблів пісні й танцю тощо. Іноколи в К.з. відбуваються концертні програми естрадного спрямування, проте зазвичай поп-виконавці надають перевагу ще більшим приміщенням — палацам спорту та стадіонам, де, як правило, виступають під попередньо записану фонограму («фанеру»).

КОНЦЕРТУВА́ННЯ — виступи в концертах, концертна діяльність.

КОНЦЕРТШТЮ́К (нім. *Konzertstück* — концертна п'єса) — 1. Одночастинний концертний твір для соліста й оркестру. 2. Віртуозний сольний твір великої форми для концертного виконання (напр., соната для ф-но «Концерт без оркестру» Р. Шумана, «Блискуче рондо» К. Вебера та інші).

КОНЧЕ́РТО ГРО́ССО (італ. *concerto grosso* — великий концерт) — віртуозний твір з кількох частин, де звучання оркестру протистоїть звучанню групи солістів (tutti — всі та concertino — мала концертна група). Ці групи протягом виконання всього твору наче змагаються. Найбільшого розвитку жанр К.г. набув у творчості А. Кореллі, А. Вівальді, Й.-С. Баха, Г.-Ф. Генделя, а в музиці XX ст. — Г. Камінського, Е. Кшенека, М. Регера, Е. Тамберга, А. Шнітке та ін.

КООРДИНА́ЦІЯ (від лат. *coordinatio* — узгоджувати) — встановлення взаємозв'язків між окремими діями органів та систем слуху і голосу, непаралельними рухами рук диригента або інструменталіста, між компонентами свідомості, художніми образами, поняттями музичної теорії та ін.

КОРДАВУ́Н — евенкійський різновид *варгана,* виготовлений із кістки.

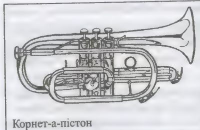
КОРДЕБАЛЕ́Т (франц. *corps de ballet* — особовий склад балету) — артисти балету, які виконують групові танці, своєрідний балетний «хор».

КОРЕ́КЦІЯ (від лат. *correctio* — виправлення, поліпшення) — усунення недоліків музичного розвитку або музично-виконавської техніки. Мета, завдання і методика К. визначаються видом порушення музичного розвитку та індивідуальними особливостями людини.

КОРИФЕ́Й (від грец. *koryphaios* — голова) — 1. В давньогрецькому театрі — проводир хору в трагедії, який був посередником між хором та акторами, вступаючи з ними в діалог. 2. Провідний артист *кордебалету.* 3. В переносному розумінні — видатний діяч мистецтв, який має багаторічний досвід, найвищу майстерність та великі заслуги в певній науковій або мистецькій галузі.

КОРНЕМЮ́З, корнамуза (франц. *corne* — ріг і старофранц. *muse* — дудка) — 1. Духовий інструмент, подібний до *волинки.* 2. Дерев'яний духовий інструмент, подібний до *шалмея.* Існували такі різновиди К.: малий, альтовий, теноровий, басовий.

КОРНЕ́Т (франц. *cornet*) — духовий музичний інструмент, що займає проміжне становище між дерев'яними та мідними духовими інструментами. З дерев'яними інструментами К. поєднує матеріал та система ігрових отворів, з мідними — амбюшурний спосіб звуковидобування. К. має хроматичний звукоряд.


Корнет-а-пістон

КОРНЕ́Т–А–ПІСТО́Н (франц. *cornet a pistons*) — духовий мідний мундштуковий музичний інструмент з конічним стволом та поршневим вентильно-пістонним механізмом. Звукоряд — хроматичний, діапазон — від *е* до *с3*, стрій переважно *B*, рідко — *C*, тембр м'якший, ніж у *труби.* Застосовують у духових та симфонічних оркестрах.

КОРО́БОЧКА (італ. *tamburo di legno*) — ударний інструмент з родини ідіофонів, брусок з дзвінкої деревини розміром 11 х 8 х 5 см з глибоко видовбаною щілиною. Звук сильний, дзвінкий, ляскаючий, видобувається дерев'яними паличками. Широко застосовується у джазовому виконавстві.

КОРЕПЕТИ́ТОР (від лат. *co* — спільно і *repeto* — повторюю) — піаніст, помічник диригента, який вивчає з виконавцями (вокалістами і танцюристами) їх сольні партії.

КОРИ́ДО (ісп. *corrido*) — народна пісня на актуальні теми, поширена в Мексиці та інших країнах Латинської Америки, виконується в супроводі гітари. Музична форма — 8-ми тактовий період, лад — завжди мажорний, розміри — 6/8, 3/4, 2/4 та змінний 6/8 + 3/4. Найбільшого поширення К. набула під час Мексиканської революції 1910–1917 років.

КО́РУС (англ. *chorus*) — складник форми джазової музики. К. дорівнює темі та базується за її гармонічною схемою. К. може бути аранжованим для групи музичних інструментів або нагадувати імпровізацію.

КОСАРІ́ — український народний танець. Виконується під мелодію однойменної народної пісні. Музичний розмір — 2/4, темп — помірний.

КОТИЛЬЙО́Н (франц. *cotillon*) — парний бальний танець французького походження, де всі пари повторюють рухи першої під музику популярних танців (*вальсу, мазурки, польки).* Відомий з XVIII ст., але особливого поширення набув наприкінці XIX ст.

КО́ТО — 1. Загальна назва японських інструментів з горизонтальним корпусом, подібних до *цитри.* На верхній деці розташовано два резонаторних отвори та 13 шовкових струн, які настроюють за допомогою кілків. Звук видобувають *плектрами*, закріпленими на першому, другому та третьому пальцях правої руки. Основний вид К. — *со-но* К. Застосовують як сольний та ансамблевий інструмент і для акомпонементу.

КОЧАРІ́ — вірменський чоловічий народний танець, пов'язаний з культом тварин, складається з повільної і швидкої частин. Ритміка пружна, імпульсивна, з синкопами. Розміри — 2/4, 4/4, 8/4. Виконують у супроводі зурни та ударних, що утворюють поліритмічний ефект.

КОШНА́Й, кушнай — узбецький і таджицький духовий інструмент з одинарним язичком. Складається з двох паралельно з'єднаних очеретяних трубок діаметром 14–16 мм та довжиною 240–260 мм з 6–8-ма пальцевими отворами на кожній. Звукоряд — діатонічний, діапазон — 1 1/2 октави. Застосовують як сольний, ансамблевий та оркестровий інструмент.

КРАКОВ'Я́К (польське *krakowiak* — від назви міста Кракова) — веселий і швидкий польський народний танець, відомий з XIV ст. Ритм гострий, чіткий, синкопований, музичний розмір — 2/4. Був поширений у XIX– на початку XX ст.

КРЕ́ДО (лат. *credo* — вірую) — один із розділів католицької *меси.*

КРЕ́ОЛЬСЬКИЙ ДЖАЗ (англ. *creole jazz*) — різновид *новоорлеанського джазу*, що виник у середовищі креолів — французьких та іспанських переселенців, серед яких було чимало нащадків змішаних шлюбів. Креоли урізноманітнили джаз елементами європейського та латиноамериканського фольклору, сприяли розширенню джазового інструментарію, розвитку ансамблево-виконавських форм і техніки, а також долученню негритянських музикантів до європейської музичної культури.

КРЕШЕ́НДО, крещендо (італ. *crescendo* — збільшую, зростаю) — знак, що означає поступове збільшення сили звука. Позначається — див. *Додаток* XII.

КРИЖАЧО́К — білоруський народний танець-пісня, що виконується у помірному темпі з поступовим прискоренням. Музичний розмір — 2/4 або 4/4. Пари розташовуються хрестоподібно.

КРИМА́НЧУЛІ (груз., буквально: голос, що звивається) — орнаментований верхній голос грузинських (гурійських та імеретинських) народних пісень.

КРИО́ЛЬЯ — кубинський народний пісенний жанр, ліричний за характером, з плавною, широкою мелодією. Музичний розмір 2/4 чергується з 3/4. Виконують соло або дуетом з інструментальним супроводом.

КРИСТАДИ́Н — електричний багатоголосний клавішний музичний інструмент. Загальний діапазон: *До* — *до3.* Тембри звуків нагадують дерев'яні духові інструменти, можливе включення *вібрато.*

КРИ́ТИКА МУЗИ́ЧНА — галузь музикознавства, що займається аналізом і оцінкою явищ музичної практики минулого і сучасності з певних естетичних позицій, виступаючи посередником між автором, виконавцем і слухачем. Форма реалізації завдань К.м. — переважно літературна: статті, рецензії, огляди, нариси, есе тощо, а також виступи на радіо та телебаченні. В царині К.м. виступали Аристоксен, Піфагор, В. Галілеї, Я. Пері, К. Монтеверді, Ж.-Ж. Руссо, Д. Дідро, Е.-Т. Гофман, І. Маттезон, Ф. Рохліц, Г. Берліоз, Г. Гайне, К.-М. Вебер, Р. Вагнер, Р. Шуман, Е. Гріг, А. Бойто, Ф. Ліст, Ф. Ніцше, Г. Ларош, Е. Ганслік, В. Стасов, Ц. Кюї, М. Лисенко, М. Римський-Корсаков, Р. Роллан, І. Франко, М. Балакірєв, В. Одоєвський, М. Кашкін, С. Кругліков, Ю. Енгель, І. Соллертинський, А. Сохор, Л. Кулаковський, В. Гнатюк, І. Ляшенко, В. Клин, І. Котляревський, А. Рудницький та багато інших, які сприяли становленню і розвитку К.м. як засобу пропаганди музичного мистецтва та виховання музичних смаків.

КРО́НА, крон (нім. ***Krone*** — верхівка) — спеціальна висувна трубка U-подібної форми, яка подовжує стовп повітря в мідних духових інструментах, змінюючи їх стрій. Існують вентильні К. — для зміни висоти звуків, що включаються за допомогою *вентилів;* К. загального строю, безпосередньо з'єднані з каналом для точного настроювання інструментів; К.-надставки, що вставляються між *мундштуком* і початком каналу для пониження строю; К. інвенційні (змінні) — для змінювання загального строю інструментів.

КРО́СОВЕР — стиль, що поєднував риси *хард-кору* з відмовою від ідеології *панк-року.*

КРО́ТА — старовинний струнний смичковий інструмент з чотирикутним дерев'яним корпусом, шийкою з грифом та 4-ма струнами над грифом і двома — збоку. Був поширений до кінця XVIII ст.

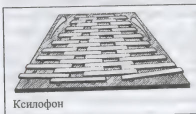
КРУМГО́РН (нім. ***Krummhorn*** — кривий ріг) — духовий дерев'яний музичний інструмент з вигнутим циліндричним стволом, гачкуватої форми, з 6–7-ма пальцевими отворами на прямій ділянці, поширений в країнах Європи у XI–XVIII ст. Мав не дуже різкий звук, який видобували за допомогою подвійної тростi, розташованої в спеціальній камері. Діапазон — більше октави. Існувало 6 різновидів К.: малий, дискантовий, альтовий, теноровий, басовий і великий басовий.

КРУ́СТА ДА́НЦИС — латиський сольний народний танець, який на весіллі виконують чоловіки. Музичний розмір пісні-супроводу — 2/4, а сам танець полягає у стрибанні над паличками, покладеними навхрест.

КРЮ́КИ, знамена (лат. ***neuma***) — знаки давньоруської безлінійної нотації, що розміщувалися над текстом і використовувалися для запису церковної музики (т. з. *знаменного співу*). Кожний з понад 70 К. означав один або кілька звуків різної висоти, ритм і характер виконання. Розрізняли три типи фіксації мелодії за допомогою К.: власне крюковий, поспівний та фітний, а також різні види крюкових нотацій. Спів за К. звався *крюковим*, або *знаменним.* З кінця XVII ст. К. були витіснені п'ятилінійною нотацією.

КРЮ́КОВИЙ СПІВ — спів за *крюками.* Див. *знаменний спів.*

КСИЛОФО́Н (від грец. ***xylon*** — деревина і ***phone*** — звук) — ударний музичний інструмент з родини ідіофонів. Джерелом звука є точно настроєні дерев'яні пластинки, на яких грають спеціальними молоточками. Має до 49 пластинок, розташованих у два ряди на рамі, під якою прикріплені мідні трубки — резонатори різної величини. Діапазон К. перевищує 4 октави, починаючи від с1. Існує кілька різновидів К.: сопрановий, альтовий, теноровий, басовий (маримба), мамонтова *маримба* і ксиломаримба. Застосовують як сольний та оркестровий інструмент.



Ксилофон

КУА́НДО (ісп. ***cuando***) — парний креольський танець, походить від *менуету.* В Аргентині та Чилі виконують зі співом у супроводі гітари. Складається з двох частин — помірної (музичний розмір 3/4) та більш швидкої (музичний розмір 6/8).

КУА́ТРО — струнний щипковий інструмент, поширений у Венесуелі та Колумбії. Стрій — *сі, фа-дієз1, ре1, ля1.* Застосовують як акомпануючий інструмент.

КУБИ́З, кумиз, комиз — башкирський і татарський інструмент, подібний до *варгана,* зроблений з деревини (іноді з металу). Звук — тихе шелестіння. На К. жінки виконують пісенно-танцювальні мелодії. К. застосовують як сольний та ансамблевий інструмент.

КУВИ́ЧКИ, кувикли, кугикли — український та російський народний інструмент, подібний до *флейти Пана.* Застосовують для сольної та ансамблевої гри.

КУЛ (англ. ***cool*** — холодний) — стиль сучасного джазу. Виник наприкінці 40-х років XX ст. у середовищі білих музикантів на основі *біту,* хоча й суперечив йому відмовою від традицій *хот-топу,* надмірної ритмічної експресивності та підкресленої негритянської специфіки. Характерні риси К.: емоційна стриманість, посилення інтелектуального елемента, зниження ролі *оф-біту* та *драйву*, зростання значення композиції, аранжування і гармонії, вишуканість тембрів, використання різноманітної модуляційної техніки, поліфонізації фактури, принципів *політональності, атональності* й *додекафонії*, тенденція до зближення з європейською академічною музикою. К. вирізняється спокійною манерою гри та холодним, позбавленим вібрато, звуковидобуванням. Переважна більшість виконавців К. — білі музиканти. К. виконують ансамблі *комбо*, рідко — великі оркестри. Стиль К. вплинув на розвиток інших сучасних джазових стилів, зокрема *вест-коуст-джазу і «третьої течії».*

КУЛІ́СА (франц. ***coulisse*** — паз, виїмка) — 1. У духових музичних інструментів (тромбон) — U-подібне коліно, висуванням якого змінюється довжина каналу та регулюється видобування звуків різної висоти. 2. У театральній техніці — пересувна деталь декорації.

КУЛЬМІНА́ЦІЯ (від лат. ***culmen*** — вершина) — пік музичного розвитку та емоційного напруження музичного твору або його завершеної частини. Уявлення про К. ґрунтується на закономірностях європейського музичного мислення і є важливим елементом музичної драматургії.

КУ́ЛЬТОВА МУ́ЗИКА — 1. Музика, пов'язана з релігійним богослужінням, переважно хорова (див. *Церковна музика*). 2. Наприкінці XX ст. К.м. називають будь-яку естрадну музику, що набула широкої популярності та розголосу.

КУЛЬТУ́РА (від лат. ***cultura*** — освіта, розвиток, догляд) — сукупність духовних, матеріальних і практичних здобутків людства, у яких віддзеркалюється рівень розвитку суспільства. Музична К. охоплює досягнення у сфері музичної творчості, виконавства та освіти, а також рівень обізнаності та вихованості людини в галузі музичного мистецтва.



КУЛЬТУ́РА ВОКА́ЛЬНА — система норм звуковидобування, фонації, артикуляції, дикції, побудови фраз, емоційної насиченості співу тощо. К.в. досягається за допомогою систематичних спеціальних навчальних та репетиційних занять.

КУМУ́З — див. *Агач-комуз.*

КУ́Н СОНГС (*coon* (амер. зневаж.) — негр і *songs* — пісні) — пісні, в яких імітується манера співу негрів, що працювали на плантаціях рабовласників. К. с. виконують у супроводі *банджо* або *гітари.*

КУНЦЮ́Й — різновид китайської музичної драми. К. виникла в XV ст. у повіті Куншань. Включає варіювання мелодійних наспівів, танці та гру на струнних, духових та ударних інструментах.

КУПЛЕ́Т (франц. *couplet* — строфа) — 1. Розділ *куплетної форми*, що повторюється кілька разів з різними текстами (строфами). Музична побудова К. залежить від тексту і може складатись із двох періодів (*aa bb)*, одного періоду, простої або складних форм, *заспіву і приспіву* тощо. 2. Частина форми куплетного *рондо,* що оновлюється.

КУПЛЕ́ТИ — жанр вокальної музики. Мають легкий, грайливий характер, інтонаційну виразність, просту структуру, побутовий зміст. Поширені в *естрадній музиці* та *опереті,* інколи використовуються і в *опері* (К. Тріке з оп. «Євгеній Онєгін» П. Чайковського, К. Тореадора з оп. «Кармен» Ж. Бізе та ін).

КУПЛЕ́ТНА ФО́РМА, строфічна форма (нім. ***Strophenform***) — поширена в народній та професійній музиці побудова музичного твору, що спирається на повторення незмінної мелодії зі зміною тексту. В хорових творах заспів, як правило, виконує соліст, а приспів — хор. К.ф. має обмежені можливості розвитку, які дозволяє розширити застосування варіаційно-куплетної форми, що об'єднує риси куплетної та варіаційної форми.

КУПЮ́РА (франц. *coupure* — скорочення) — скорочування музичного тексту шляхом вилучення його частини, картини чи акту в опері або опереті, яке виконавець робить на свій розсуд або за вказівкою композитора.

КУРА́Й — башкирська і татарська подовжня флейта з тростини, яка має діатонічний звукоряд та звуковисотний діапазон, що охоплює понад 2,5 октави.

КУРА́НТА (франц. *courant* — той, що біжить) — старовинний французький салонний танець італійського походження, поширений у XVI – XVII ст. Спочатку музика мала розмір 2/4 та пунктирний ритм, пізніше — 3/2 або 6/4, швидкий темп, урочистий характер. У старовинній танцювальній *сюїті* К. була другою частиною між *алемандою і сарабандою.* В інструментальній музиці К. зустрічається у Й.-С. Баха, Г.-Ф. Генделя.

КУРА́НТИ (франц. *courant* — той, що біжить) — 1. Механічний музичний інструмент. 2. Комплект настроєних дзвонів баштових годинників, які у визначений час автоматично виконують певну послідовність звуків, мелодію або музичний твір. 3. Великий кімнатний годинник, в якому набір металевих язичків виконує мелодію. 4. К. з клавіатурою — див. *Карійон.* В окремих випадках К. застосовуються як музичний інструмент — на К. у литовському місті Каунасі з 1959 року давали сольні концерти батько і син Купрявічуси.



КУ́ФА АНК — співак, флейтист та організатор музичного життя фараонів IV династії (2500 р. до н. е.). Перший музикант Стародавнього Єгипту, ім' я якого збереглося.

КУЯВ'Я́К (польс. *kujawiak* — від назви області Куявії) — народний польський танець, подібний до *мазурки.* Музичний розмір — 3/4, темп помірний.

КХЕН — лаоський духовий музичний інструмент — набір з'єднаних бамбукових чи тростинових трубок з мундштуком. Звукоряд діатонічний. Застосовують як сольний, ансамблевий та акомпануючий інструмент.

КЮ — 1. Загальна назва киргизької народної інструментальної музики. 2. Інструментальна п'єса, яку виконують на *кияку, комузі, сурнаї.* Ґрунтується на традиційних зразках. В К. віддзеркалюються теми епічних сказань, легенд, історичних подій, картини природи тощо.

КЮЙ — казахська народна інструментальна п'єса, яку виконують на *домбрі* та інших народних інструментах.

КЮЙШІ́ — виконавець п'єс у жанрі кюй.

КЮ́СЛЕ — струнний щипковий інструмент, поширений у народів Поволжя (марійців, татар, удмуртів, чувашів), вид шоломоподібних *гусел* з 17–25-ма струнами. Звукоряд діатонічний. Застосовують для виконання побутових і святкових пісень, інструментальних п'єс, супроводу співу та танців (соло або в ансамблі з іншими інструментами — *скрипкою, тумиром, шувиром*).

КЯМАНЧА́ — див. *Кеманча.*



ЛАБАНО́РА ДУДА́ — литовський пневматичний музичний інструмент типу *волинки* зі шкіряним міхом і трьома трубками — парною (мелодичною) і бурдонною. Назва походить від місцевості Лабанорас, де в XVI ст. виготовляли цей інструмент.

ЛАБІ́ЛЬНІСТЬ (від лат. *labilis* — нестійкість, рухливість) — гнучкість нервової системи та психіки, здатність до швидкої відповіді на подразнення. Л. має важливе значення у процесах музичного навчання та виконавства.

ЛАВА́БО, равап, рабоб — уйгурський струнний щипковий інструмент, подібний до *рубоба.*

ЛАД (лат. *modus*, грец. *harmonia*, англ., франц. *mode*, італ. *modo*, нім. *Tonge schlecht*; слов'янське — *злагода, лад, мир, порядок*) — 1. Естетично приємна узгодженість звуків висотної системи, основа для виникнення і закріплення в свідомості людини системних відносин між звуками, які ґрунтуються на тому, що в процесі музичного *інтонування* відбувається упорядкування звукового матеріалу в стрункі, узгоджені форми. 2. Доцільно впорядкована інтонаційна система висотних зв'язків музичних звуків, їх закономірна послідовність, а також структура взаємних зв'язків ступенів звукоряду. В понятті Л. відбиваються історичні та національні особливості розвитку музичного мистецтва, об'єктивні закономірності музичної акустики та сприймання музики. Специфіка та складність поняття Л. зумовлені тим, що воно охоплює різні явища та процеси: співвідношення стійкості та нестійкості ступенів; модальність давньої музики європейських народів; мелодико-звукорядну систему диференційованих співвідношень тонів; звукоряди з одним центральним тоном, змінні системи без тяжіння до централізованої системи без стійкого звукоряду; додекафонічні комплекси; серійну, сонорну, електронну музику. Класифікація існуючих музичних Л. надзвичайно складна, її визначальними факторами є генетична стадія розвитку ладового мислення, інтервальна складність звукової структури, етнічні, історичні, культурні, стильові особливості й традиції музичного мистецтва. До найбільш важливих типів ладових систем належать: *екмеліка, ангіметоніка, діатоніка, хроматика, мікрохроматика* (*шруті*), особливі Л. (*слендро, пелог, пентатоніка* та інші). Послідовність ступенів Л. утворює його *гаму* (див. *Додаток* XVII): *діатонічні Л., давньогрецькі Л., натуральні Л., ангіметонний звукоряд, пентатоніка, симетричні Л., мішані Л., змінні Л., тональність, серія, Л. Мессіана, дванадцятитонова гама, хроматична гама, мажор, мінор, мугам, пелог, слендро, шруті та інші.* 3. Вузькі поперечини на *грифі* або *шийці* частини струнних інструментів *(домри, балалайки, бандури, мандоліни* та ін.), до яких виконавці притискають струни під час гри, змінюючи висоту звуків.

ЛАД ЛАНЦЮГО́ВИЙ — див. *Ланцюговий лад.*

ЛА́ДОВА АЛЬТЕРА́ЦІЯ — підвищення або пониження нестійких ступенів ладу на півтону з метою посилення їх тяжіння до стійких ступенів у мажорно-мінорному ладі. Л. а. позначають випадковими, а не ключовими знаками.

ЛА́ДОВА МОДУЛЯ́ЦІЯ — модуляція в однойменну тональність.

ЛА́ДОВА ФУ́НКЦІЯ — інтонаційний зв'язок окремого ступеня ладу з тонікою або іншими ступенями чи акордами.

ЛА́ДОВИЙ ДЖАЗ — див. *Модальний джаз.*

ЛА́ДОВИЙ РИТМ — розгортання ладу в часі на основі тяжіння нестійкості до *розв'язання* в стійкість. Термін запропонував Б. Яворський.

ЛАДОТОНА́ЛЬНІСТЬ — висотне положення *ладу*, пов'язане з розташуванням *тоніки (*напр., *соль мажор, сі мінор, дорійський лад до, фрігійський лад фа* і т.д.). Термін запропонував Б.Яворський.

ЛАКРИМО́ЗА (лат. *lacrimosa* — скорботна, слізна) — частина *реквієму,* заключний розділ секвенції *Dies irae,* що починається цим словом. Згодом — самостійна частина циклічної композиції (напр., Л. з «Реквієму» В.А. Моцарта).

ЛАЛУ́ — аварська назва дагестанського духового народного інструмента з 6–8-ма ігровими отворами.

ЛА́МАНА ОКТА́ВА — роздільне виконання звуків інтервалу октави — спочатку верхнього, потім нижнього (або навпаки).

ЛАМЕНТА́ЦІЯ (від лат. *lamentatio* — плач, голосіння) — спів у католицькій месі на текст із Ветхого завіту. Відомі Л. Дж. Палестрини, О. ді Лассо, Т. Талліса, У. Берда, Ф. Куперена та ін. У XX ст. до жанру Л. звертались І. Стравинський, Е. Кшенек.

ЛАМЕ́НТО (італ. *lamento* — жалоба, плач) — 1. Скорботна, сумна арія з італійської опери XVII–XVIII ст. (напр., Л. з опер К. Монтеверді, Г. Перселла, Ф. Чілеа та ін.). 2. В співацькому мистецтві взагалі — скорботний плач, голосіння.

ЛАНСЬЄ́ (франц. *lansier* — улан) — англійський бальний танець XIX ст. Складається з п'яти фігур різного музичного розміру: 6/8 — для першої, третьої, четвертої, 3/4 — другої, 4/4 — п'ятої. Здобув славу і в інших країнах Європи.

ЛА́НЦЕ — танець, що походить від *лансьє* і був поширений в Російській імперії у XIX ст. Розмір — 2/4. Мав різні варіанти та назви (лансе, ланчик, ланцзі, лансея, лантея тощо).

ЛАНЦЮГО́ВЕ ДИ́ХАННЯ — хоровий виконавський прийом, який полягає в неодночасній зміні та поповненні дихання хористами, внаслідок чого виникає враження безперервності звучання хору. Л. д. є засобом хорової виразності та дає можливість виконувати тривалі фрази і навіть цілі твори без цезур.

ЛАНЦЮГО́ВИЙ ЛАД (від лат. *catenarius* — ланцюговий) — термін, що означає «мажорно-мінорне» об'єднання одиничних систем (*ладовий ритм*). Дволанцюговий лад, що має устої, розташовані за тонами зменшеного *септакорду,* пізніше отримав назву *зменшеного ладу*. Термін запропонував Б. Яворський.

ЛАРГЕ́ТО (італ. *largetto* — досить широко) — помірно повільний темп. Характерний приклад Л. — повільна частина II симфонії Л. ван Бетховена (див. *Додаток* XI).

ЛА́РГО (італ. *largo* — широко) — найповільніший з-поміж темпів, що застосовуються в творах величного, урочистого або скорботного характеру. В XVIII ст. Л. вважали дуже повільним темпом, удвічі повільнішим від *адажіо,* хоча практично вони відрізнялись не стільки темпом, скільки характером звучання (див. *Додаток* XI).

ЛА́РЧЕМІ, соінарі — грузинський багатоствольний духовий музичний інструмент типу *флейти Пана.* Застосовують як сольний та ансамблевий інструмент.

ЛАТЕ́НТНИЙ ПЕРІ́ОД (від лат. *latens* — прихований) — час, необхідний для виявлення певного процесу, наприклад, початкових проявів оволодіння навичками фонації або гри на музичних інструментах.

ЛАТИ́Н–РОК (*latin rock*) — латиноамериканський напрямок у рок-музиці, який виник у середовищі пуерто-риканської та мексиканської меншин населення США. Л.-р. спирається на *блюз,* поліритмічні та мелодичні особливості латиноамериканського фольклору, поєднані з виражальними засобами рок-музики. Для Л.-р. характерним є використання допоміжних ударних інструментів латиноамериканського походження. Частина виконавців та рок-груп у своїх композиціях використовують мотиви і ритми *самби, румби* тощо.

ЛАУ́ДА (від лат. *laus* — уславлення) — італійська духовна пісня-*гімн,* особливо поширена в XIII–XVI ст., коли її виконували на площах, вулицях, в оселях та на зборах «братів-лаудитів».

ЛАУРЕА́Т (від лат. *laureatus* — увінчаний лавровим вінком) — 1. У Стародавньому Римі — людина, нагороджена лавровим вінком за видатні досягнення. 2. Вчений, артист, композитор, письменник, винахідник тощо, удостоєний високої нагороди. В Україні найвищою нагородою є Національна премія ім.Тараса Шевченка, лауреатів якої щорічно визначають напередодні дня народження безсмертного Кобзаря.

ЛА́ШАН — угорський народний парний танець. Музичний розмір — 2/4, темп повільний, ритм синкопований. Сучасний Л. — перша частина *чардашу.*

ЛЕ (франц. *lei*) — музична поетична форма творчості *труверів* Франції XII–XIV ст. на релігійні або світські сюжети, що складалася з 60–100 і більше віршів на музику, близьку до *секвенції.*

ЛЕГА́ТО (італ. *legato* — зв'язано, злито) — виконання, коли перехід від одного звука до іншого відбувається зв'язно, без перерви. Л. — один із основних видів артикуляції й штрихів. Графічно позначається дугоподібною рискою — *лігою,* яка з'єднує необхідні ноти (див. *Додаток VIII*).

ЛЕГЕ́НДА (від лат. *legenda* — те, що слід читати) — 1. Народна пісня з елементами фантастики про справжні події Середньовіччя. 2. Музичний твір в XIX–XX ст., пов'язаний з фольклорними, релігійними, історичними або літературними образами («Засудження Фауста» Г. Берліоза, «Чотири легенди» Я. Сібеліуса, Л. для скрипки Г. Венявського та інші).

ЛЕГКА́ МУ́ЗИКА — умовне поняття, що використовується для визначення нескладної за змістом, простої за формою музики, яку слухачі сприймають без спеціальної музичної підготовки. До Л. м. належать побутові та естрадні пісні, танці, попурі і фантазії на загальновідомі музичні теми, веселі життєрадісні вальси й марші, оперета тощо. Найкращі зразки Л. м. створили батько і син Штрауси , Ж. Оффенбах, Ф. Легар, І. Кальман, Д. Гершвін, Ф. Зуппе, Ф. Лоу, Ж. Косма, І. Дунаєвський, М. Стрельников, О. Рябов, Р. Паулс, Г. Цабадзе, П. Майборода, О. Білаш, І. Поклад, О. Градський, М. Богословський, О. Долуханян, О. Колкер, А. Островський, А. Петров, В. Соловйов-Сєдой, О. Пахмутова, Є. Мартинов, О. Морозов, О. Сандлер, І. Шамо, В. Верменич, В. Бистряков, В. Філіпенко, О. Журбін, О. Рибников, Д. Тухманов, М. Блантер, О. Фельцман, М. Фрадкін, Я. Френкель, М. Таривердієв, К. М'ясков, І. Поклад, О. Пахмутова, В. Шаповаленко, О. Злотник, П. Дворський, В. Івасюк, В. Ільїн, Г. Татарченко, О. Костін, Т. Петриненко та багато інших.

ЛЕЗГИ́НКА — народний танець, поширений серед народів Кавказу — кабардинців, осетинів, чеченців, інгушів та інших. Музичний розмір — 6/8, інколи 2/4, темп швидкий. Танцюристи, наче змагаючись, демонструють віртуозність, вправність, спритність, невтомність. Виконують як сольний чоловічий танець, а також у парі з жінкою.

ЛЕЙТМОТИ́В (нім. *Leitmotiv* — провідний мотив) — музична тема, пов'язана з певним образом, ідеєю, явищем, яка неодноразово повторюється в опері, балеті, симфонії і т.д., характеризуючи певну дійову особу, явище, стан тощо. Л. широко використовували Л. ван Бетховен, Г. Берліоз, Дж. Верді, Р. Вагнер, М. Римський-Корсаков, П. Чайковський, С. Прокоф'єв, Д. Шостакович, Г. Свиридов, Б. Лятошинський, Ю. Мейтус, Г. Майборода, В. Губаренко та інші.

ЛЕКСИКОГРА́ФІЯ МУЗИ́ЧНА (від грец. *lexicos* — словесний і *grapho* — пишу) — теорія і практика створення музичних довідкових видань, сукупність словників, довідників, енциклопедій та ін. Основний принцип Л.м. — розташування матеріалу в алфавітному порядку. За типом побудови, добору та викладу матеріалу Л.м. поділяється на універсальні або енциклопедичні джерела, що охоплюють усі галузі музичної культури та галузеві (біографічні, термінологічні, оперні, балетні, хорові, вокальні, персональні тощо). До найбільш відомих зразків Л.м. належать словники Т. Яновки (1701, останнє видання 1973), Ж.-Ж. Руссо (1731), Г. Римана (1882, останнє видання 1985), Р. Бейкера (1901, останнє видання 1978), М. Гарбузова і І. Ямпольського (1944), Б. Штейнпреса і І. Ямпольського (1959, 1996), а також різні за обсягом словники О. Должанського, М. Романовського, В. Симоненка, І. Цадика, Ю. Булучевського і С. Фоміна, І. Кочнєвої та А. Яковлєвої, С. Павлюченка, А. Гозенпуда, Е. Єлисеєвої-Шмідт і В. Єлисеєва, С. Болотіна, Г. Бернандта, О. Басурманова, В. Іванова, В. Дряпіки і Ю. Соколовського, Ю. Юцевича, М. Яковлєва та ін.

ЛЕ́КУРІ — стара назва грузинського танцю *картулі.*

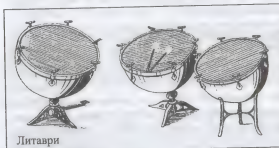
ЛЕНДЛЕ́Р (нім. ***Ländler*** — від назви місцевості Landl в Австрії) — австрійський і німецький селянський парний танець, попередник *вальсу.* Розмір — 3/4, темп — помірний, мелодія — рухлива, переважно з малими тривалостями звуків, рухи — стрибкоподібні.

ЛЕ́НТО (італ. ***lento*** — повільно) — позначення темпу, близького до *ларго,* який, однак, не відзначається характерною для *ларго* повнотою і вагомістю звучання (див. *Додаток* XI).

ЛЕ́ТКА-Е́НКА — масовий сучасний танець фінського походження. Музичний розмір — 3/4, темп — помірно швидкий.

ЛЕУТА́Р (рум. ***lautar***) — румунський і молдавський народний мандрівний співець-музикант. Свій спів Л. супроводжував грою на скрипці.

ЛИ́МБА — духовий музичний інструмент, поперечна *флейта*, виготовлена з бамбука і поширена серед народів Бурятії, Монголії, Тибету, Туви.


Литаври

ЛИТА́ВРИ (від грец. ***poly*** — багато, ***taurea*** — бичача шкіра) — комплект ударних музичних інструментів з родини мембранофонів, які настроюють на визначену висоту тону. До комплекту Л. входять: велика (*F1 — C*), середня (*A1 — E*), мала (*B1 — G*). Л. складається з котлоподібного металевого корпусу з резонаторним отвором у дні, шкіряної мембрани, натяг якої регулюється шістьма гвинтами або одним гвинтовим важелем чи педаллю (для одержання ефекту *глісандо*) і підставок. Звук низький, лункий, розкотистий. Л. є основним ударним інструментом у симфонічному оркестрі.

ЛІБРЕТИ́СТ (від італ. ***libretto***) — автор *лібрето.* До найбільш відомих Л. належать: Ж. Барб'є, В. Бельський, А. Бойто, Л. Галеві, В. Джакоза, Л. Ілліка, Р. Кальцабіджі, С. Каммарано, М. Карре, Ж. Кокто, А. Малишко, Л. да Понте, Ф. Піаве, Ф. Романі, М. Садовський, М. Старицький, О. Сомма, Е. Скриб, Ф. Солер, А. Турчинська, М. Чайковський, Е. Яворський та інші. Частина оперних композиторів (А. Аренський, Г. Берліоз, Р. Вагнер, О. Гречанінов, С. Гулак-Артемовський, Г. Доніцетті, Е. Кшенек, Р. Леонкавалло, Д. Маліп'єро, Д. Менотті, М.Мусоргський, К. Орф, С. Прокоф'єв, М. Римський-Корсаков, П. Чайковський, Є. Юцевич, Л. Яначек та ін.) створювали лібрето самостійно або в співавторстві з літераторами. Інколи композитори (О. Даргомижський, М. Лисенко, М. Римський-Корсаков та ін.) створювали опери на основі оригінальних текстів О. Пушкіна, І. Котляревського, М. Лермонтова, М. Гоголя та ін.

ЛІБРЕ́ТО (італ. ***libretto*** — книжечка) — 1. Літературний текст опери, оперети, кантати, ораторії. 2. Сценарій балету, масового дійства. 3. Короткий виклад змісту опери, балету, драми, кінофільму тощо.

ЛІ́ВЕНКА — різновид російської *гармоніки*, назва якої походить від назви м. Лівни (на Орловщині). Звукоряд діатонічний — мажор з пониженим VII ступенем. Ліва клавіатура не має готових акордів.

ЛІ́ГА (від лат. ***ligo*** — зв'язувати) — дугоподібний знак, що вказує на: 1) зв'язне виконання групи звуків різної висоти; 2) подовження звуків при об'єднанні суміжних нот однієї висоти; 3) у вокальних творах — з'єднання звуків, що виконуються на один склад тексту.

ЛІГАТУ́РА (лат. ***ligatura*** — зв'язок) — 1. Знак нотопису, що з'єднує дві однакові за висотою ноти *(див. Ліга).* 2. Зв'язана група нот у *мензуральній нотації,* де ритмічне значення кожної ноти залежить від її положення в групі.

ЛІ́ГОТНЕС, ліго-пісні, святоіванські пісні (лат. ***ligotnes***, ***ligo dziesmas***, ***Jani dziesmas***) — стародавній жанр латиської народної святкової обрядовості, пісні літнього сонцестояння з урочистим рефреном «Ліго, ліго!»

ЛІД, ліде (нім. ***Lied*** — пісня) — німецька сольна або масова пісня.

ЛІ́ДЕР (англ. ***leader*** — провідник, керівник) — 1. Керівник ансамблю або гурту. 2. Провідний музикант — співак або інструменталіст. 3. В *традиційному джазі* — труба, в *біг-бенді* — перший альт-саксофон, перша труба і перший тромбон. 4. *В комбо* — інструмент, що виконує основну мелодію. 5. У рок- групах — провідний вокаліст, який також грає на гітарі або інших інструментах.

ЛІДІ́ЙСЬКА КВА́РТА — 1. Інтервал, утворений між I та IV ступенями лідійського ладу, збільшена кварта. 2. Підвищений IV ступінь натурального мажору.

ЛІДІ́ЙСЬКИЙ ЛАД — давньогрецький натуральний лад, звукоряд якого відрізняється від натурального мажору підвищеним IV ступенем (див. *Додаток* XVII).

ЛІНЕАРИ́ЗМ (від лат. ***linearis*** — лінійний) — принцип композиції, що спирається на розуміння музики як руху звуковисотної лінії, уявляючи мелодію візуально, графічно. Передумови Л. містить старовинна *поліфонія.* Л. отримав поширення в творчості А. Шенберга, П. Хіндеміта, Д. Мійо, І. Стравінського та ін. на ґрунті *політональності, поліметрії, серіальності* тощо.

ЛІНЕА́РНІСТЬ — послідовність звуків, що утворюють мелодичну лінію. Поняття Л. близьке до поняття *інтонації,* застосовується переважно у поліфонічній музиці, а також у *монодії* та *гетерофонії,* виявляючись у безперервному розгортанні мелодичних ліній.

ЛІ́ПСІ (від лат. ***Lipsia*** — Лейпциг) — сучасний бальний танець з характерними синкопованими акцентами. Музичний розмір — 3/2. Автор музики Л. — німецький композитор Р. Дуб'янскі.

ЛІ́РА (грец. ***lyra***) — 1. Струнні музичні інструменти зі струнами, розміщеними паралельно до поверхні резонансового корпуса. 2. Давньогрецький музичний інструмент. Згідно з міфологічною традицією, вважається, що Л. виготовив Гермес з панцира черепахи і подарував Аполлону. Схематичне зображення Л. є символом музичного мистецтва. 3. Грецький народний струнний інструмент, подібний до *лютні,* з грушоподібним корпусом, короткою шийкою, головкою з єдиного шматка деревини, однією мелодичною, двома бурдонними і трьома резонансними жильними струнами. 4. Смичковий італійський струнний інструмент XVI–XVII ст. з 5–14-ма струнами, за формою подібний до *скрипки.* 5. Народний слов'янський струнний інструмент з прямокутним корпусом, де замість смичка використовується невелике колесо. Поширений у Білорусі та в Україні. 6. Л.-гітара — різновид гітари з корпусом, схожим на давньогрецьку Л. 7. Кавалерійська Л. — *металофон,* комплект металевих пластин, вертикально закріплених на ліроподібній рамі, прикрашеній кінським хвостом. 8. Рама з деревини, до якої прикріплені педалі *рояля.*

ЛІ́РИКА (грец. ***lyrikos*** — ліричний) — музика, зосереджена на розкритті внутрішнього емоційно-суб'єктивного світу людини. Основні жанри Л. — романс, пісня, інструментальна мініатюра тощо.

ЛІРИКО-ДРАМАТИ́ЧНИЙ — в академічному вокальному мистецтві — голос, проміжний між ліричним та драматичним.

ЛІ́РИЦЯ — сербсько-хорватський народний струнний інструмент з грушоподібним корпусом, шийкою, трикутною голівкою і трьома струнами. Стрій квартово-квінтовий. Застосовують для супроводу танців.

ЛІРИ́ЧНА О́ПЕРА (франц. ***opera lyrique***) — 1. Оперний жанр, що сформувався у Франції в другій половині XIX ст. внаслідок зростання інтересу до загальнолюдських почуттів, образів реальних «звичайних» людей, колізій повсякденного життя («Фауст», «Ромео і Джульєтта» Ш. Ґуно, «Вертер», «Манон» Ж. Массне та ін.). 2. Лірична за змістом опера («Травіата» Дж. Верді, «Йоланта» П. Чайковського та ін.).

ЛІРИ́ЧНА ТРАГЕ́ДІЯ (франц. ***tragedie lyrique***) — французький оперний жанр другої половини XVII ст. Фабульною основою для Л.т. слугували здебільшого трагедії П. Корнеля і Ж. Расіна, античні, історичні, міфологічні та ін. сюжети. Творці Л.т. — Ж.-Б. Люллі, Ф. Кіно, М. Маре, Ж.-Ф. Рамо та ін.

ЛІРИ́ЧНЕ СОПРА́НО — легкий високий жіночий голос, менш рухливий, але з дещо м'якшим тембром, ніж *колоратурне сопрано.* Діапазон — *c1–c3.* Для такого голосу створені партії Оксани з опери "Запорожець за Дунаєм" С. Гулака-Артемовського, Татьяни з опери «Євгеній Онєгін» П. Чайковського, Мікаели з опери «Кармен» Ж. Бізе та ін.

ЛІРИ́ЧНИЙ БАРИТО́Н — досить рухливий середній чоловічий голос м'якого тембру. Діапазон — *A–a1.* Для такого голосу створені партії Валентина з опери «Фауст» Ш. Ґуно, Остапа з опери «Тарас Бульба» М. Лисенка та інші.

ЛІРИ́ЧНИЙ ТЕ́НОР — високий чоловічий голос м'якого ніжного тембру, гнучкий та рухливий. Діапазон — *c–c2* (інколи *e2*). Для такого голосу створені партії Альмавіви з опери «Севільський цирульник» Дж. Россіні, Петра з опери «Наталка Полтавка» М. Лисенка та ін.

ЛІ́РНИК — народний український музикант-співак, який складав і виконував думи та пісні, акомпануючи собі на *лірі.*

ЛІ́РУ — карельський народний духовий язичковий інструмент із березовим стволом та 4–6-ма ігровими отворами та одинарною тростиною. Звукоряд діатонічний, звук сильний і різкий.

ЛІТА́НІЯ (від грец. ***litaneia*** — прохання, молитва) — спів або молитва про заступництво чи помилування в християнській культовій музиці, елемент *літургії.* Зокрема, чотири Л. створив В.-А. Моцарт.

ЛІТУРГІ́ЙНА ДРА́МА — театралізована вистава на сюжет зі священної історії, яку за часів Середньовіччя виконували в церквах, а після 1210 року — на паперті перед храмом. З формального погляду, Л. д. була григоріанською монодією з текстом латинською мовою.

ЛІТУРГІ́Я (грец. ***leiturgia,*** дослівно: загальнонародна справа) — урочисте богослужіння у християн східного обряду, під час якого поєднуються читання, спів та молитви. Музичний компонент Л. — це великий циклічний хоровий твір для *антифонного* та *респонсорного* співу. Співи Л. поділяються на незмінні, які виконуються завжди, і змінні, що входять до складу Л. під час певних свят. За свідченням релігійних джерел, Л. започаткував Ісус Христос на Таємній вечері. Розрізняють Л. Василія Великого та Іоанна Златоуста. За складом ці Л. подібні й утворюють три розділи: Проскомидії (посвята Різдву, спів на честь діви Марії, співи про апостолів, святих, за здоров'я та упокій людей); Л. Оглашенних (співи про прийняття хрещення, антифони «Єдинородний Сину», «Святий Боже» та ін.); Л. Вірних («Хвала і вдячність Богу», «Херувимська», «Достойно єсть» та ін). Л. за чином Преосвященних Дарів для виконання під час Великого посту та Страсної седмиці склав Григорій Двоєслів. Це — *стихирі* на честь Ісуса Христа, Діви Марії, святих, співи «Блажен муж», «Хваліть ім'я», «Да справдиться молитва моя» та ін. До XVII ст. Л. виконували одноголосно різними розспівами та записували в *ірмологійних книгах.* Із середини XVII ст. створювали багатоголосні варіанти Служби Божої, що відрізнялися від жорстко регламентованих католицької та протестантської *меси* певною довільністю вибору складників — співів. До відомих Л. належать твори М. Дилецького, С. Пекалицького, Ф. Редрикова, В. Титова, М. Березовського, Д. Бортнянського, А. Веделя, О. Гречанінова, М. Леонтовича, К. Стеценка, О. Кошиця, М. Черепніна, С. Рахманінова, П. Чайковського, П. Чеснокова та ін. композиторів.

ЛО — китайський ударний інструмент з родини ідіофонів, подібний до *гонга.* До комплекту Л. (юнь-ло) входить 13–24 інструменти. Використовують у китайських національних оркестрах.

ЛО́ЖКИ — російський народний ударний інструмент, що складається з двох однакових та однієї більшої дерев'яних ложок. Звук видобувають, тримаючи Л. правою

рукою та вдаряючи ними по лівій долоні й по коліну. Застосовують в ансамблі з *гармонікою* та *балалайкою*, а також у сучасних оркестрах народних інструментів.

ЛОКРІ́ЙСЬКИЙ ЛАД, гіпофрігійський лад — давньогрецький натуральний лад, звукоряд якого відрізняється від натурального *мінору* пониженими II і V ступенями (див. *Додаток* XVII).

ЛОМБАРДІ́ЙСЬКИЙ РИТМ (від назви провінції Ломбардія в Італії) — ритм, заснований на зворотному співвідношенні сильної та слабкої долей порівняно з *пунктирним ритмом.* Сильна доля майже в три рази коротша від наступної слабкої. Таке скорочення надає наголосу більшої гостроти. Л. р. поширений в угорській, шотландській та ін. танцювальній музиці.

ЛО́НГА (лат. ***longa*** — довга, тривала) — знак мензуральної нотації, який позначає досить велику тривалість звуку.

ЛУМЗДЯ́ЛІС, лумджіс, ламзделіс, дуделе — литовська народна свисткова дерев'яна флейта. Звукоряд — діатонічний, має 3–8 пальцевих отворів. Застосовують як ансамблевий та акомпануючий інструмент.

ЛУНА́ (грец. ***echo*** — відгомін) — 1. Ефект відбиття звукових хвиль, сприймається роздільно від самого звука (первісного імпульсу), якщо відстань у часі між ними дорівнює 0,05 — 0,06 сек. У разі меншої часової різниці відбиття звука сприймається не як Л., а як його продовження (*реверберація*); якщо різниця є більшою, ефект Л. не виникає. 2. Художній прийом, що полягає у повторенні музичної інтонації, мотивів або маленьких фраз в іншому регістрі, змінюванні тембру або динаміки шляхом *імітації*.

ЛУНДУ́ (порт. ***lundu***) — 1. Давній афро-бразильський народний танець. Розмір — дводольний, синкопований, темп рухливий. 2. Бразильський пісенний жанр, пов'язаний з Л.- танцем, ліричний за характером, музичний розмір — 2/4, з синкопованою, але досить повільною мелодією. Виконується в супроводі гітари або фортепіано.

ЛУР — 1. Духовий мундштуковий скандинавський музичний інструмент, виготовлений з бронзи (I тис. н.е.). 2. Скандинавська дерев'яна пастуша труба без мундштука та ігрових отворів.

ЛУРА́ (франц. ***loure*** — волинка) — народний танець селян Нормандії. Музичний розмір — 6/4, рух повільний. Виконували в супроводі волинки.

ЛУШЕ́Н — китайський духовий язичковий музичний інструмент, різновид *шена* з дерев'яним, мідним або гарбузовим корпусом, шістьма трубками з бронзовим язичком. Застосовують як сольний, ансамблевий та оркестровий інструмент.

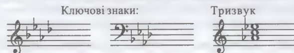
ЛЮЙ-ЛЮЙ (китайське — закон, міра, стрій) — дванадцятиступенева хроматична звукова система, що символізує філософсько-космологічні та морально-естетичні уявлення Давнього Китаю. Ця система не була основою розвитку інтонаційного ладового мислення, а її звуки не мали тяжіння до тоніки або один до одного.

ЛЮ́ТНЯ (польське ***lutnia***, від арабського аль-уд — дерево) — 1. Струнний щипковий інструмент східного походження. Має напівсферичний мигдалеподібний корпус з дерев'яних сегментів, рівну деку з резонансним отвором, коротку широку шийку з ладками на грифі та відігнену під прямим кутом кілкову коробку. Струни згруповано в ряди: праворуч — одинарні, додаткові басові; ліворуч — найвища мелодична; парні — налаштовані в унісон або октаву. Звук видобувають *плектром* або пальцями. 2. Загальна назва інструментів групи складених *хордофонів*.

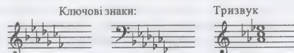
ЛЮФТПА́УЗА (нім. ***Luftpause,*** дослівно — повітряна пауза) — коротка перерва в звучанні музики, не передбачена нотописом, що виділяє початок нового розділу (мотиву, фрази, речення тощо). Л. інколи позначається знаком коми (').

ЛЯ (***la***) — 1. Одна із складових назв звуків, що відповідає буквеному позначенню *А* або *а*. 2. Стрій інструментів (*in A*), що звучать на півтора тону нижче від записаних нот (*кларнет, корнет*).

ЛЯ-БЕМО́ЛЬ-МАЖО́Р — мажорна тональність, тонікою якої є *ля-бемоль* (те саме, що й *As-dur*). Має чотири бемолі біля ключа *(сі-, мі-, ля-, ре-бемоль).*



ЛЯ-БЕМО́ЛЬ-МІНО́Р — мінорна тональність, тонікою якої є *ля-бемоль* (те саме, що й *as-moll*). Має сім бемолів біля ключа *(сі-, мі-,ля-, ре-, соль-, до-, фа-бемоль).*



ЛЯВО́НИХА (назва походить від білоруського імені Лявон) — білоруська народна танцювальна пісня, жвава і весела, виконується в швидкому темпі. Музичний розмір — 2/4.

ЛЯ-ДІЄ́З-МІНО́Р — мінорна тональність, тонікою якої є *ля-дієз* (те саме, що *ais-moll).* Має сім дієзів біля ключа *(фа-, до-, соль-, ре-, ля-, мі-, сі-дієз).*



ЛЯ-МАЖО́Р — мажорна тональність, тонікою якої є *ля* (те саме, що *A-dur)*. Має три дієзи біля ключа *(фа-, до-, соль-дієз).*



ЛЯ-МІНО́Р — мінорна тональність, тонікою якої є *ля* (те саме, що й *a-moll).*



ЛЯ́НДИ — афганська побутова пісня. Музичні розміри — 2/4, 3/4, інколи 7/8.



МАБУ́, мапу́ — китайський і тібетський дерев'яний духовий музичний інструмент з одинарним надрізаним язичком, 6–7-ма ігровими отворами і невеликим розтрубом. Застосовують як сольний та ансамблевий інструмент.

МАГНІТОФО́Н (від грец. ***magnetis*** — магніт та ***grapho*** — звук) — електричний пристрій для магнітного запису звуку на спеціальну стрічку і його наступного відтворення.

МАГНІ́ФІКАТ (лат. ***magnificat*** — звеличує) — католицький гімн, у якому висловлюється радість з приводу народження сина у діви Марії. Входить до складу вечірні. Спочатку М. — це псалом, пізніше — багатоголосний, радісний, тріумфальний твір для солістів, хору і оркестру (напр., у К. Монтеверді, О. ді Лассо, А. Вівальді, Й.-С. Баха та ін.).

МАДРИГА́Л (італ. ***madrigale***, дослівно: пісня материнською мовою) — світський музично-поетичний пісенний жанр епохи Відродження. В XIV ст. М. — 2–3-голосна пісня з кількох куплетів та приспіву. У XVI ст. набуває рис 4–5-голосної вокальної поеми ліричного змісту. Згодом стиль М. стає більш драматичним, спостерігається також відхід від вокальної поліфонії шляхом виділення верхнього голосу та появи інструментального супроводу. До кола авторів М. належать Ф. Ландіно, В. Галілеї, К. де Роре, К. Монтеверді, О. ді Лассо, Д. Палестрина, К. Джезуальдо, А. Лотті, Т. Морлі, Г. Шютц, в XX ст. — Б. Мартіну, І. Стравінський, П. Хіндеміт та інші.

МАДРИГА́ЛЬНА КОМЕ́ДІЯ — хоровий комедійний жанр, що виник в Італії в XVI ст. Усі партії в М. к. виконував багатоголосний ансамбль в стилі мадригала. Сюжети М.к. — побутові, дію передавала пантоміма. Зразками М.к. можуть вважатись твори Дж. Кроче, А. Банк'єрі, Г. Тореллі, О. Веккі та ін.

МАЕСТО́ЗО (італ. ***maestoso*** — урочисто) — величне, урочисте виконання.

МАЕ́СТРО (від лат. ***magister*** — керівник, учитель) — визнаний діяч у різних галузях мистецтва.

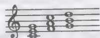
МАЖО́Р (від лат. ***major*** — великий, а також ***dur***, від лат. ***durus*** — твердий) — лад, основою якого є великий (мажорний) тризвук з великою терцією в основі (між I та V ступенями). Різновиди М.: *а)натуральний; б) гармонічний; в) мелодичний* (див. *Додаток* XVII).

МАЖО́РНА ГА́МА — мелодична послідовність усіх ступенів *мажорного ладу* від I до VIII — при русі вгору та від VIII до I — при русі вниз.

МАЖО́РНИЙ ЛАД — див. *Мажор.*

МАЖО́РНІСТЬ — якісна характеристика музики, створеної в мажорі (педагогічне поняття, запропоноване Д. Кабалевським).

МАЖО́РНИЙ ТРИ́ЗВУК — великий тризвук, який у стислому розташуванні має послідовність великої і малої терції, що утворюють чисту квінту. Інша назва — великий тризвук.



МАЖО́РО-МІНО́Р — особлива об'єднана система, що сполучає однойменні лади — мажор і мінор однієї тональності, а обидві терції ладу використовуються, як рівноправні, почергово. М.-м. у музиці XX ст. розробляли Г. Ріман, А. Маркс, Г. Вебер, Ф. Геварт, Г. Катуар, І. Способін, С. Прокоф'єв, Д. Шостакович, П. Хіндеміт, Б. Яворський та ін.

МАЗУ́РКА (польс. ***mazurek*** — мазовецький танець) — польський народний танець з чітко визначеним ритмічним малюнком, різкими акцентами на будь-яких долях такту. Розмір — 3/4. Темп — від помірного до швидкого. Концертні М. створювали М. Огінський, К. Шимановський, М. Глинка, О. Скрябін, П. Чайковський та ін.

МАКА́М (араб. — розташування пальців на грифі інструмента) — ладово-мелодична модель арабської, іранської і турецької музики, комплекс поспівок, підпорядкованих певним закономірностям. Звукоряди М. — діатонічні, семиступеневі, охоплюють інтервали великого і малого півтонів, великого і малого цілих тонів; їх ступені мають власні назви. Різні М., розташовані октавою вище або нижче, є самостійними ступенями з тонікою певної висоти, можуть мати той самий основний тон. М. є основою для імпровізації творів малої або великої форми. Кількість М. у різних музичних культурах неоднакова — напр., арабську систему складають 9 родин М. — *раст, баяті, нахаванд, навасар, курд, хіджаз, аджам, сіка, саба.*

МАКАМА́Т — сукупність макамів, мистецтво їх створення і виконання.

МАКО́М — 1. Узбецько-таджицький різновид *макама,* основою якого є система з шести ладів — *шаш-маком,* а кожний лад має власну назву і символізує певну якість — *бузурук* (велич і монументальність), *раст* (краса і досконалість), *наво* (музика, життєствердження), *дугох, сегох, ірок.* 2. Великий сюїтний цикл із завершених музичних творів узбецької і таджицької класичної усної традиції, об'єднаних спільністю тонічної опори або звукоряду. Виконується ансамблем інструменталістів, солістами та хором, окремі частини супроводжуються танцями.

МА́КСИМА (лат. ***maxima*** — найдовша) — знак мензуральної нотації, що позначає найбільшу тривалість звуку.

МАЛАГЕ́НЬЯ, малагуенья (ісп. ***malaguena***, від назви іспанської провінції Малага) — андалузький парний танець-пісня, місцевий варіант *фанданго.* Музичний розмір — 3/8 або 3/4, темп помірний або помірно рухливий.

МАЛА́ ОКТА́ВА — частина музичного звукоряду. Звуки М.о. позначаються: 1) в басовому ключі від ноти *до* між другою і третьою лінійкою до ноти *сі* над п'ятою лінійкою; 2) латинськими малими буквами *(c, d, e, f, g, a, h)*; 3) складовими назвами з малої букви *(до, ре, мі, фа, соль, ля, сі).*

МАЛИ́Й ТРИ́ЗВУК — те саме, що *мінорний тризвук.*

МАЛИ́Й СИМФОНІ́ЧНИЙ ОРКЕ́СТР — див. *Оркестр.*

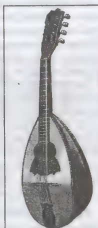
МА́МБО (ісп. ***mambo***) — сучасний латиноамериканський танець, різновид *румби,* який виник у 30-х роках XX ст., а з 50-х років зажив популярності в Європі. Музичний розмір — 4/4, темп швидкий.

МАНАСЧІ́ — киргизький співець, що виконує національний епос «Манас» у речитативній манері без супроводу.

МАНДО́ЛА, мандора, пандора, пандурина (італ. ***mandola***) — 1. Струнний щипковий інструмент, менший від *лютні,* відомий з XI ст. Родина М. існує з XVI ст. Звук видобувають *плектром.* 2. *Мандоліна-альт.*

МАНДОЛІ́НА (італ. ***mandolino***) — щипковий інструмент з чотирма подвійними струнами. Стрій М. — квінтовий, як у *домри.* Оркестр, до якого входить родина М. — пікколо, прима, альт (мандола), віолончель (мандолочелло), бас (мандолоне), називається *неаполітанським.*

МАНУА́Л (від лат. ***manualis*** — ручний) — клавіатура для рук у багатоклавіатурних музичних інструментах (органі, фісгармонії, електрооргані тощо), на відміну від клавіатури для ніг — педалі. На органі є 7 М., клавесині — до 3-х, фісгармонії — не більше 2-х і т. д. М. розташовані терасою, одна над другою, відрізняючись за кількістю клавіш, висотою і тембром *регістрів,* силою і тембровим забарвленням звучання, що забезпечує великий звуковисотний діапазон (у органа — до 8 октав).


Мандоліна

МАНУА́ЛЬНА ТЕ́ХНІКА (від лат. ***manualis*** — ручний) — система диригентських жестів, за допомогою яких здійснюється керування виконавським колективом (хором, оркестром).

МАРА́КА, мбарака, нварака, кабасо, гуїро — найдавніший тип ударно-шумових інструментів індіанців Латинської Америки, порожня посудина з сухого гарбуза, наповнена камінцями, насінням і т. ін. Поширений у джазі та естрадних ансамблях.

МАРАКА́СИ (ісп. ***maracas***) — парний ударний інструмент латиноамериканського походження. Належить до родини ідіофонів,


Маримба

виготовлений з порожнього кокосового горіха, сухого гарбуза чи дині, наповнених камінцями та кісточками оливок. Сучасні М. виготовляють з металу, деревини, пластмас і наповнюють дробом. Звук видобувають струшуванням. Використовують у *джазі* та в симфонічному оркестрі.

МАРИ́МБА (ісп. ***marimba***) — 1. Ударний інструмент невизначеної висоти звука з родини ідіофонів — комплект пластинок з деревини та гарбузів — резонаторів. Звук видобувають дерев'яними паличками з гумовими наконечниками. 2. Сучасний *ксилофон* з металевими резонаторними трубками. 3. Африканський (Конго) язичковий щипковий інструмент.

МАРИМБАФО́Н — див. *Маримба* (2).

МАРИНЕ́РА — див. *Самакуека.*

МЕ́РСІ-БІТ (англ. ***mersey-beat*** — мерсійський ритм) — стиль у рок-музиці, що виник у м. Ліверпуль (графство Мерсі-сайд), розташованому поблизу гирла річки Мерсі в Англії.

МАРШ (франц. ***marche***, дослівно — ходіння, рух) — 1. Музичний жанр, призначений для супроводу пересування людей у чіткому, синхронному темпі (військ, демонстрацій, парадів тощо). Музичні розміри — 2/4, 4/4, рідше — 6/8, форма, як правило, тричастинна, з бадьорою, мужньою, активною музикою першої та третьої частин і наспівною — другою. М. — один із провідних жанрів військової музики і за характером поділяється на похідний, зустрічний, церемоніальний, фанфарний, а також траурний М. Як жанр, М. поширився на інші сфери музичного життя — концертну, сценічну, оперну, балетну та ін., що збагатило його зміст, форми і виражальні засоби. До найкращих зразків належать М. Г.-Ф. Генделя, Л. ван Бетховена, В.-А. Моцарта, Дж. Верді, Р. Вагнера, Ш. Гуно, Д.Пуччіні, М. Глинки, М. Лисенка, М. Римського-Корсакова, П. Чайковського, С. Прокоф'єва, О. Глазунова, Р. Штрауса, Ф. Мендельсона, Ф. Шопена, Ф. Шуберта, Г. Малера, А. Хачатуряна, Д. Шостаковича, Р. Глієра, Б. Лятошинського, К. Данькевича, С. Василенка, А. Штогаренка та інших. 2. Один з «трьох китів» (марш, пісня, танець) педагогічної концепції, покладених Д. Кабалевським в основу програми з музики для загальноосвітньої школи. Застосування маршу, пісні, танцю як основи усіх складних форм вокальної та інструментальної музики в музичній освіті та вихованні запропонував видатний український композитор С. Людкевич («Загальні основи музики», Коломия, 1913 — 1921), проте практичного втілення його ідея не набула.

МА́РШОВІСТЬ — термін, який запропонував Д. Кабалевський для визначення сукупності характерних ознак маршу в навчальній програмі з музики для загальноосвітньої школи.

МАРШ-ОРКЕ́СТР — негритянський духовий оркестр, поширений у період *архаїчного джазу* в Новому Орлеані. Репертуар М.-о. складався з маршів, популярних танців і ритуальної музики, що виконувалися в експресивній синкопованій манері.

МА́СКА (від лат. ***mascus*** — маска) — 1. Термін з практичної сфери вокальної педагогіки, що означає суб'єктивне відчуття «резонування» співацького звука у верхній частині обличчя. Відчуття М. виникає за наявності в спектрі співацького голосу значного рівня *високої співацької форманти (ВСФ)* — див. *Вокально-тілесна схема (5 зона).* 2. Розважальна придворна вистава в Англії XVI–XVII ст., присвячена весільним урочинам.

МА́СОВА ПІ́СНЯ — пісня, призначена для масового виконання. Успадкувавши кращі якості народних пісень, М.п. яскраво віддзеркалює думки і почуття людського загалу. М.п. є доступною для непрофесійного виконання в побуті та на святах.
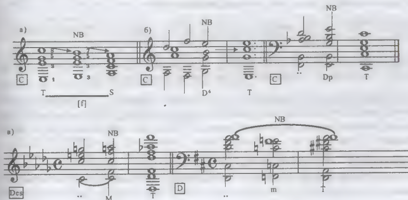
МАСШТА́БНО-ТЕМАТИ́ЧНІ СТРУКТУ́РИ — закономірні співвідношення побудови мелодії, теми, розділу музичної форми. Найпростіша М.-т. с. — структура періодичності, повторення побудови без змін або з варіюванням чи секвенцією. Передумови теорії М.-т. с. розробили Б. Яворський та Г. Катуар.

МАТЛО́Т (франц. ***matlot*** — матрос) — французький матроський танець, подібний до *жиги.* Музичний розмір — 2/4, темп жвавий.

МАТОУЦІ́НЬ, морінхур — струнний народний смичковий інструмент, поширений в Китаї та Монголії. Має чотирикутний корпус із деревини, дві струни з квартовим строєм. Застосовують як сольний та ансамблевий інструмент.

МБАРА́КА — див. *Марака.*

МЕДІА́НТА (від лат. ***media*** — середня) — 1. Верхня М. — третій звук від тоніки вгору, третій ступінь мажорного або мінорного звукоряду. 2. Нижня М. — третій звук вниз від тоніки, шостий ступінь мажорного або мінорного звукоряду. 3. Акорди, розташовані на терцію вниз та вгору від тоніки. 4. Серединна побудова в григоріанських мелодіях, що розподіляє ціле на половини.



МЕДІА́ТОР (лат. ***mediator*** — посередник) — пластинка з пластмаси, шкіри, деревини, металу, перо, кільце з «нігтем», за допомогою якого видобувають звук на щипкових інструментах (домрі, мандоліні, бандурі тощо) — див. *Плектр.*

МЕ́ДІСОН (англ. ***madison***) — американський експресивний танець, який виконують у помірному темпі. Музичний розмір — 4/4.

МЕ́ДІУМ (лат. ***medium*** — середній) — одна з назв середнього регістру (інакше — амфотерний регістр, мікст) жіночого співацького голосу, поширена у французькій вокальній педагогіці. М. розташований між т. з. «грудним» і «головним» регістрами, наче з'єднуючи їх і тим самим сприяючи «згладжуванню» звучання та поліпшенню голосоутворення.

МЕ́ЙНСТРІМ (англ. ***mainstream*** — основна течія) — джазовий термін, пов'язаний з відродженням *свінгу,* яким позначають помірно-прогресивні напрямки будь-якого джазового стилю. Для М. характерні проста, виразна мелодія, традиційна гармонія і чітка ритміка з яскравим *драйвом.*

МЕЙСТЕРЗИ́НГЕР (нім. ***Meistersinger*** — майстер співу) — співець-поет з цехових ремісників у Німеччині XIV–XVI ст. Центрами діяльності М. були Майнц, Страсбург, Вюрцбург, Нюрнберг. Творчим змаганням М. і, зокрема, мистецтву уславленого Г. Сакса, присвятив оперу «Нюрнберзькі мейстерзингери» Р. Вагнер.

МЕЛІ́ЗМИ (від грец. ***melos*** — пісня, мелодія) — 1. Уривки мелодій або цілі мелодії, які виконують на один склад тексту, елемент *орнаментики* (*колоратура, пасаж, рулада*). 2. Невеликі мелодичні прикраси та їх умовні позначки. До М. належать *форшлаг, групето, подвійний мордент, зворотний мордент, подвійний зворотний мордент, перекреслений мордент, трель, подвійний перекреслений мордент* та ін (див. *Додаток* VII). 3. В естрадній музиці, зокрема, джазовій, поширені М., запозичені з класичної музики, але з різновидами, властивими джазу, — lip trill (губна трель), wide lip trill (вільна губна трель з великим інтервалом), shace (мордент з сильним вібрато), які наприкінці фрази виконували труба, тромбон, група труб, а також вокалісти.

МЕЛО́ГРАФ (від грец. ***melos*** — пісня і ***grapho*** — пишу) — пристрій для запису виконуваної фортепіанної музики у вигляді знаків, які легко перекласти на ноти.

МЕЛОДЕКЛАМА́ЦІЯ (від грец. ***melos*** — пісня і лат. ***declamatio*** — вправа у красномовстві) — поєднання художнього читання з музичним супроводом.

МЕЛО́ДИКА (від грец. ***melodikos*** — мелодійний, співучий) — 1. Сукупність мелодичних виражальних засобів, властивих музичному напрямку, композиторській школі, творчості певного митця, музичному твору. 2. Наука, що вивчає *мелодію* як явище мистецтва.

МЕЛОДИ́СТ — 1. Народний співак або інструменталіст у країнах Середньої Азії та Казахстані. 2. Композитор, музика якого характеризується яскравістю і багатством мелодики.

МЕЛОДИ́ЧНА ГРУ́ПА (англ. ***melody section***) — музиканти, які в ансамблі чи оркестрі виконують мелодичну функцію, — як правило, це виконавці на струнних та духових інструментах. У традиційному джазі — *труба, кларнет, тромбон;* у *біг-бенді* — *труби, тромбони, саксофони, кларнети, флейти, скрипки* тощо. В сучасному джазі до М.г. можуть також входити інструменти ритмічної групи — *фортепіано, гітара, контрабас, ударні.*

МЕЛОДИ́ЧНИЙ ІНТЕРВА́Л — див. *Інтервал мелодичний.*

МЕЛОДИ́ЧНИЙ МАЖО́Р — різновид мажорного ладу, що відрізняється від натурального мажору пониженими на півтону VI і VII ступенями (див. *Додаток* XVII).

МЕЛОДИ́ЧНИЙ МІНО́Р — різновид мінорного ладу, що відрізняється від натурального мінору підвищеними на півтону VI і VII ступенями. При виконанні гами М. м. у низхідному русі мелодії вона замінюється рухом по звукоряду натурального мінору (див. *Додаток* XVII).

МЕЛО́ДІЯ (від грец. ***melodia*** — спів, пісня) — 1. Одноголосне вираження образно-поетичного змісту музичної думки. М. — «найсуттєвіша сторона музики» (С. Прокоф'єв), а «справа інших компонентів — гармонії, інструментування, контрапункту — доповнювати, домальовувати мелодичну думку» (М. Глинка). М. може побутувати в одноголоссі, в поєднанні з іншими голосами (*поліфонія*) або з супроводом (*гомофонія*). Через М. виявляються можливості *ладу, ритму, метру, музичної форми,* інших елементів музики. М. — найважливіший виражальний засіб народної та академічної музики. 2. Послідовний ряд звуків, об'єднаних певними співвідношеннями *висоти, тривалості, сили* на ґрунті *ладу, метру* — на відміну від *гармонії,* що об'єднує звуки в одночассі. 3. Головний голос гомофонного викладу, що вирізняється наспівністю, зв'язністю і осмисленістю. 4. Смислова та образна єдність, концентрація музичної виразності та музичної думки. Тип М. яскраво характеризує *стиль, жанр* музичного твору, його національний колорит.

МЕЛОДРА́МА (від грец. ***melos*** — пісня і ***drama*** — дія) — 1. Музично-театральний жанр, поширений у XVIII ст., — драматичний твір, що супроводжується музикою. 2. Драматичний твір, який вирізняється надмірною сентиментальністю та пишномовністю.

МЕЛОІНТОНА́ЦІЯ (від грец. ***melos*** — мелодія та лат. ***intonare*** — гучно вимовляти) — висотне інтонування тексту без дотримання правил вокалізації, прийом, яким послуговуються виконавці *поп-, реп-, рок-музики.*

МЕЛОМА́Н (від грец. ***melos*** — пісня і ***mania*** — божевілля, несамовитість) — пристрасний любитель музичного мистецтва.

МЕЛОМІ́МІКА (від грец. ***melos*** — пісня і ***mimikos*** — наслідуваний) — поєднання музичного виконання з мімічною грою у відповідних сценічних умовах.

МЕЛОПЕ́Я (від грец. ***melos*** — пісня і ***poieo*** — роблю) — у Давній Греції — процес створення *мелодії,* а також розділ учення про звуковисотні співвідношення елементів музики в композиції.

МЕЛОПЛА́СТ (від грец. ***melos*** — пісня і ***plastos*** — виліплений) — спрощений метод початкового навчання музики, розроблений в 1817 році П. Галеном і поширений у Франції в XIX ст. М. включав цифрову систему позначень семиступеневої мажорної гами (*ут, ре, мі, фа, соль, ля, сі*), крапки над або під цифрою означали більш високу або низьку октави, крапка поруч з цифрою — подовження її тривалості, цифра 0 — паузу, перекреслена навскіс цифра — хроматичне підвищення або пониження звуку.

МЕ́ЛОС (грец. ***melos*** — пісня) — 1. У Давній Греції — музичний аспект пісні (без віршів і танцювальних рухів). 2. Ліричний вірш для співу, пісенний текст. 3. Енергія мелодії, сила мелодичної напруги (Р. Вагнер, В. Данкерт). 4. Узагальнене поняття пісенної, мелодичної основи, яке «об'єднує все, що стосується становлення музики, її плинності та протяжності» (Б. Асаф'єв).

МЕМБРАНОФО́НИ (від лат. ***membrana*** — перетинка і ***phone*** — звук) — родина ударних музичних інструментів, у яких джерелом звука є перетинка (мембрана) зі шкіри, плівки тощо. До М. належать *барабани, бубни, литаври* та інші, з яких звук видобувають ударами, щипками, тертям і т.д. М. забезпечують сигнальну і музично-ритмічну функції, окремі з них мають визначену висоту звука (литаври). Особливого поширення М. набули в сучасній естрадній музиці.

МЕМОРІА́ЛЬНИЙ ЖАНР (від лат. ***memorialis*** — пам'ятний) — жанр музичних творів (з текстом або без нього), присвячених пам'яті видатних подій або осіб: «Реквієм» Дж. Верді — пам'яті А. Мандзоні, «Жалібний марш» М. Лисенка — пам'яті Т. Шевченка, «Реквієм» Д. Кабалевського, присвячений «тим, хто загинув у боротьбі з фашизмом», «Військовий реквієм» Й. Брамса, скорботна кантата «Плач муз на смерть лорда Байрона» Дж. Россіні; поема-кантата «Хустина» Л. Ревуцького, епітафія «На смерть К. Шимановського» Т. Шеліговського, елегія «Пам'яті Й. Брамса» Ч. Перрі, ламенто Л. Керубіні «Це не голосіння» пам'яті Вольтера, «Уцілілий з Варшави» А. Шенберга, «Ламенто» Г. Гаврилець, марш Е. Ґріґа «Пам'яті Р. Нурдрока», симфонія «Пам'яті Лідице» Б. Мартіну, симфонічна сюїта «Пам'яті Лесі Українки» А. Штогаренка, триптих «Пам'яті Бертольда Брехта» П. Дессау, «Некролог» А. Пярта, камерні твори: «Пам'яті наших загиблих дітей» М. Гнєсіна, «Пам'яті великого художника» С. Рахманінова, романс «Пам'ять війни» В. Клина, тріо «Музика рудого лісу» Є. Станковича, «Прелюд пам'яті Т. Шевченка» Я. Степового, симфонічна поема «Дар Веделю» Ю. Іщенка, симфонія-епітафія пам'яті Євгена Коновальця «День скорботи і пам'яті» В. Губи, «Чорнобильська поема» О. Левицького, «Український реквієм» Ю. Шамо, кантата «Голод» Л. Матвійчук, кантата «Чорнобильські дзвони» В.Філіпенка, поема «Пам'яті жертв Чорнобиля» В. Юсупова, «Поема скорботи» Є. Станковича та інші.

МЕ́НЕДЖЕР (англ. ***manager*** — адміністратор, керівник) — людина, яка керує комерційними справами окремого виконавця або групи музикантів, укладає угоди про виступи, організацію гастролей, рекламу тощо.

МЕНЕСТРЕ́ЛЬ (франц. ***menestrel*** — той, що перебуває на службі) — народний мандрівний співець-музикант, який за часів Середньовіччя був слугою *трубадура*. З XIII ст. слова «менестрель» і «трубадур» стали синонімами. Найпоширенішим мистецтво М. було в Англії та Франції, де існували братства і школи М., до яких, склавши спеціальний іспит, могли вступити і жінки.

МЕНЗУ́РА (лат. ***mensura*** — міра) — 1. Вид ритмічного поділу тривалостей у *мензуральній нотації*. Починаючи з XIV ст., розрізняли два види М.: тридольну — (досконалу) і дводольну (недосконалу). М. *максими і лонги* називали *модусами*. 2. М. *бревіс*-tempus, М. *семібревіс*-tempus. 3. Співвідношення частин музичних інструментів за їх розмірами. У струнних музичних інструментів до М. належать діаметр, довжина і натяг струн; в органа і духових — діаметр, переріз і довжина повітряного каналу, а також відношення діаметра каналу до його довжини; у язичкових — профіль, ширина і довжина язичка.

МЕНЗУРА́ЛЬНА НОТА́ЦІЯ (від лат. ***mensura*** — міра, дослівно: рівномірна нотація) — система запису музики, яку застосовували в XII–XVI ст. для фіксації поліфонічної та монодійної музики. На відміну від попередніх способів нотації, М.н. фіксувала висоту і відносну тривалість звуків (завдяки впровадженню ритмічної міри тривалості — *мензури*). Основні знаки М.н.: максима, або дуплекс лонга — подвійна довга; лонга — довга; бревіс — коротка; семібревіс — напівкоротка; мініма — найменша; семімініма — напівнайменша. З XV ст. ноти великої тривалості (від мініми і більше) почали позначати білими знаками, а ноти меншої тривалості — чорними, які з часом набули круглої форми і трансформувались у знаки сучасного нотопису. Цьому сприяло встановлення співвідношення тривалостей — 1:2, що стало основним принципом сучасного запису тривалості звуків. В М.н. ще не існувало поділу на такти і запису позначень темпу.

МЕНУЕ́Т (франц. ***menuet***, лат. ***minutus*** — малий, дрібний) — 1. Старовинний французький танець, який виконували плавно і граціозно. Розмір — 3/4. Був поширений в XVII–XVIII ст. як придворний танець. 2. До XIX ст. — третя частина творів *сонатного циклу*, згодом замість М. композитори почали використовувати форму *скерцо*.

МЕ́СА (італ. ***messa***, від лат. ***mitto*** — відпускаю, посилаю) — центральний твір добового богослужбового циклу, що є католицьким аналогом православної *літургії*. М. призначена для виконання хором, солістами з інструментальним супроводом (або без нього) і складається з кількох основних (Missa ordinarium) співів: *Kyrie eleison (Господи, помилуй), Gloria (Слава),Credo (Вірую), Sanctus (Свят Господь Бог), Benedictus (Благословен), Agnus Dei* (*Агнець Божий*), *Ite, missa est* (*Ідіть, меса закінчилась*), у XVI ст. з *Credo* почали виокремлювати *Et incarnatus (І воплотився), Crucifixus (І був розп'ятий), Et resurrexit (І воскреснув)*, а з *Agnus Dei* — *Dona nobis pacem (Даруй нам мир)*. Інші співи *(Missa proprium)* — *Introitus, Graduale, Alleluja, Tractus, Offertorium, Communio* — включали до М. залежно від того, яким був день церковного богослужіння. До XIV ст. М. була одноголосною, пізніше з'явилися багатоголосні обробки. Видатні зразки М. створили Д. Палестрина, О. Лассо, Ж. Депре, К. Монтеверді, Й.-С. Бах, Й. Гайдн, В.-А. Моцарт, Л. ван Бетховен, Л. Керубіні, Ф. Шуберт, Ф. Ліст, А. Брукнер, С. Франк, К.-М. Вебер, І. Стравінський, Л. Яначек, А. Казелла, Ф. Пуленк та ін. композитори.

МЕ́СА ДІ ВО́ЧЕ (італ. ***messa di voce***) — динамічна прикраса тривалого звука в стилі *бельканто,* інакше — *філірування* звука (від могутнього *fortissimo* до найніжнішого *pianissimo,* і навпаки); важливий елемент вокальної майстерності співака.

МЕСТВІ́РЕ — грузинські мандрівні музиканти-співаки і поети, які виконували *шаїрі* (частівки), епіко-героїчні та сатиричні пісні під акомпанемент *ствірі,* супроводжуючи народні вистави і обряди.

МЕТА́БОЛА (від грец. ***metabola*** — зміна, перехід) — 1. Зміна музичного викладу в давньогрецькій музичній теорії: ладового роду, складу, ритму, метра, характеру мелодії. 2. Переходи, що не відповідають поняттю *модуляції (*напр., перехід з *діатоніки* у *мікрохроматику* в східних монодичних ладах).

МЕТАЛОФО́НИ (від лат. ***metallum*** — метал і ***phone*** — звук) — 1. Музичні інструменти з родини ідіофонів, у яких джерелом звука є металеве тіло (*ліра, тарілки, трикутник, гонг, віброфон, челеста, дзвіночки* тощо). 2. Інструменти, подібні до *ксилофона,* з набором металевих пластин, розміщених у спеціальному корпусі на жильних струнах. Звукоряд — хроматичний. Звук видобувають за допомогою молоточків, паличок та інших пристроїв. Існує також клавішний М. з фортепіанною клавіатурою.

МЕТЕ́ЛИЦЯ — українська народна пісня-танець зі зміною фігур і різноманітними обертаннями. Музичний розмір — 2/4, темп швидкий.

МЕТО́ДИКА МУЗИ́ЧНОГО НАВЧА́ННЯ — сукупність методів і прийомів навчання музики — сольного, ансамблевого і хорового співу, індивідуальної, ансамблевої та оркестрової гри, теорії та історії музики тощо, спрямованих на розвиток музичних здібностей учнів. Процесуальним рушієм і основою М.м.н. є чітке визначення музичних здібностей учнів та співвіднесення з ними характеру і завдань навчального процесу, що передбачає необхідність детальної діагностики педагогом як рівня актуальних здібностей, так і «зони ближнього розвитку» учня (Л.С. Виготський).

МЕТОДОЛО́ГІЯ (від грец.***methodos*** — спосіб пізнання і ***logos*** — наука) — 1. Сукупність основних дослідницьких методів певної галузі науки. 2. Вчення про методи пізнання та перетворення дійсності — філософська М., що визначає найзагальніші положення та підходи до наукового пізнання в будь-якій сфері діяльності.

МЕТР (від грец. ***metron*** — міра, розмір) — система організації музичного *ритму,* яка полягає у впорядкуванні чергування сильних і слабких долей. М. є важливим засобом організації музичної мови і має величезне виражальне значення. Залежно від структури, М. буває простим — дво-, тридольним, де акцент припадає на першу долю; складним — чотири-, шести-, дев'яти-, дванадцятидольним, що складаються з однорідних простих метричних груп, з акцентом на першій долі кожної групи; мішаним — п'яти-, семидольним, що складаються з неоднорідних метричних груп, з акцентом на першій долі кожної групи. М. виражається метричним тактовим розміром, позначається дробом, чисельник якого показує кількість долей в такті, а знаменник — ритмічне значення долі, тривалість її звучання в одиницях сучасної нотації (половинні, четвертні тощо).

МЕТРИ́ЗА (франц. ***maitre*** — учитель) — 1. В Голландії та Франції — музична школа при католицькому храмі, у якій навчали півчих. М. існували з VIII ст., відігравши значну роль у розвитку професійної музичної освіти, і були ліквідовані у 1791 р. під час буржуазної революції. 2. Церковна хорова капела.

МЕ́ТРИКА (від грец. ***metron*** — міра, розмір) — 1. Наука про *метр,* у давньогрецькій музичній теорії — розділ про правила упорядкування слів та послідовність музичних тривалостей, у пізніші часи — розділ поетики, який згодом поширився і на теорію музики — як учення про музичний *метр,* його групування та побудову, про інші елементи *музичної форми.*

МЕТРОНО́М (від грец. ***metron*** — міра і ***nomos*** — закон) — прилад для визначення темпу музичного твору шляхом точного відліку тривалостей метра. М. відомий з кінця XVII ст., в 1816 році вдосконалений І. Мельцелем. Конструктивно М. є механічним маятником з пересувним вантажем, від положення якого залежить кількість коливань за хвилину, позначка на шкалі маятника, та тривалість ноти, що відповідає кожному удару. Так, позначка «120» означає, що тривалість четвертної ноти дорівнює 1/120 хвилини (див. *Додаток* XI). Тепер випускають не лише механічні, але й електронні М.

МЕТРОРИ́ТМ (від грец. ***metron*** — міра і ***rhythmos*** — ритм) — див. *Метр і Ритм.*

МЕТРОТЕКТОНІ́ЗМ (від грец. ***metron*** — міра і ***tekton*** — будівничий, творець) — запропонована Г. Конюсом теорія тимчасової структури музичної форми, близька до естетичної теорії пропорцій в архітектурі. М. виходить з категорії *такту,* розглядаючи музичні форми як такти вищого порядку.

МЕХА́НІКА ФОРТЕПІА́ННА — пристрій, що забезпечує видобування звуків за допомогою ударів молоточками по струнах; складна система важелів, які керують молоточками та глушниками. Винайдена близько 1709 року Б. Кристофорі, змінена та удосконалена в 1731 році Г. Зільберманом та І. Штейном, у 1821 році С. Ерар створив М.ф. з подвійною *репетицією,* конструктивна ідея якої залишається актуальною й досі.

МЕХАНІ́ЧНИЙ ЗВУКОЗА́ПИС — спосіб звукозапису, поширений наприкінці XIX – на початку XX ст. Суть М.з. полягає в тому, що звукові коливання, перетворюючись у механічні, діють на пристрій, що вирізає на платівці фонограму.

МЕХАНІ́ЧНІ МУЗИ́ЧНІ ІНСТРУМЕ́НТИ — музичні інструменти, обладнані спеціальними пристроями для виконання музики без участі музиканта-інструменталіста — *механічне фортепіано, музична скринька, оркестріон, піанола, катеринка* та інші.

МЕХАНІ́ЧНЕ ФОРТЕПІА́НО — фортепіано з додатковим пристроєм для відтворення музики без участі виконавця. Вперше М.ф. виготовив у 1846 році А. Дебен.

МЕ́ЦО-ВО́ЧЕ (італ. ***mezzo voce*** — напівголосно) — 1. Особливий прийом вокальної техніки, що вимагає високої виконавської майстерності, полягає у тихому, не на повну силу звучанні голосу, що повноцінно зберігає всі його акустичні якості. 2. Виконавський відтінок у грі на музичних інструментах.

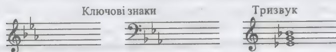
МЕ́ЦО-СОПРА́НО (італ. *mezzo* — середній та *сопрано*) — жіночий голос, середній між *сопрано і контральто.* Діапазон — від *а* до *b2,* ноти записують у скрипковому ключі. Для такого голосу написано партії Кармен в однойменній опері Ж. Бізе, Марфи — в опері «Хованщина» М. Мусоргського, Соломії — в опері «Богдан Хмельницький» К. Данькевича та ін.

МЕ́ЦО-СОПРА́НОВИЙ КЛЮЧ — один із ключів групи *до.* Означає, що нота *до* першої октави (*c1*) знаходиться на другій лінійці нотного стану (див. *Ключ, Додаток II*).

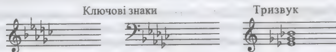
МІ (*mi*) — 1. Одна із складових назв звуків, те ж саме, що й *E* або *e.* 2. Стрій транспонуючих інструментів (*in E*), що звучать на 4 тони нижче від запису (напр., у *валторни*).

МІ-БЕМО́ЛЬ — 1. Одна із складових назв звуків, те ж саме, що й *Es* або *es.* 2. Стрій транспонуючих інструментів (*in Es*), що звучать: а) на 1 1/2 тону вище від запису (напр., малий кларнет, малий корнет, саксофон-сопрано); б) на 4 1/2 тону нижче від запису (напр., альт, валторна, саксофон-альт); в) на 10 1/2 тону нижче від запису (напр., баритон, саксофон).

МІ-БЕМО́ЛЬ-МАЖО́Р — мажорна тональність, тонікою якої є нота *мі-бемоль* (те ж саме, що *Es-dur*); має три бемолі біля ключа (*сі-, мі-, ля-бемоль*).



МІ-БЕМО́ЛЬ-МІНО́Р — мінорна тональність, тонікою якої є нота *мі-бемоль* (те ж саме, що *es-moll*); має шість бемолів біля ключа (*сі-, мі-, ля-, ре-, соль-, до-бемоль).*



МІЗЕРЕ́РЕ (лат. *miserere* — помилуй) — католицький спів на текст 51-ого псалма (Miserere mei Deus — «Помилуй мене, Боже»). На початку XVI ст. музику до цього тексту написав К. Фесте (1517), згодом з'явилися твори О. Лассо (1584) і Д. Габрієлі (1597), Г. Аллегрі (близько 1638), Л. Лео (близько 1716), А. Лотті (близько 1719), А. Скарлатті (до 1715) та ін.

МІКРОІНТЕРВА́ЛІКА (від грец. *mikros* — маленький та лат. *intervallum* — відстань) — звукова система, що застосовує інтервали, менші від півтону, та похідні від них — тритон (1/3 тону), чвертьтон (1/4 тону) і т.ін. М. характерна для давніх і східних музичних культур. З кінця XIX ст. М. поширюється в музиці як *чвертьтонова система.*
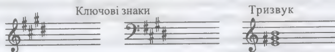
МІКРОХРОМА́ТИКА (від грец. *mikros* — маленький та *chroma* — колір) — див. *Мікроінтерваліка.*

МІКСОЛІДІ́ЙСЬКА СЕ́ПТИМА — 1. Інтервал між I та VII ступенями в міксолідійському ладі. 2. Понижений VII ступінь натурального мажору.

МІКСОЛІДІ́ЙСЬКИЙ ЛАД — давньогрецький натуральний лад, що відрізняється від натурального мажору пониженим VII ступенем (див. *Додаток* XVII).

МІ́КСТ (лат. *mixtus* — мішаний) — регістр співацького голосу, в якому поєднуються т.з. «головне» та «грудне» звучання. З фізіологічного погляду М. пояснюється перебудовою однофазової схеми надходження звукових імпульсів (частотою до 500 Гц) від головного мозку до голосових зв'язок на двофазову (частотою до 1000 Гц) і т.д. Висококваліфіковані співаки володіють мікстовим звучанням у межах усього діапазону, що дозволяє вважати звучання такого голосу «єдинорегістровим» (М. Микиша). Володіння М. є свідченням високого рівня вокальної майстерності і, здебільшого, результатом тривалого навчання, оскільки голоси, від природи обдаровані М., зустрічаються надто рідко.

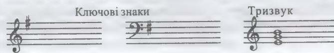
МІ́КШЕР (від лат. *mixtus* — мішаний) — електронний музично-акустичний пристрій, який має широкі сервісні можливості — еквалайзер, різноканальний підсилювач, канали ефектів, реверберацію, затримку, монітор, панораму, повернення, вставляння тощо — і дозволяє музиканту поєднувати (мікшувати) різноманітні акустичні якості звука музичних інструментів у найширші комбінації.



МІ-МАЖО́Р — мажорна тональність, тонікою якої є нота *мі* (те ж саме, що *E — dur*). Має чотири дієзи біля ключа (*фа-, до-, соль-, ре-дієз*).

МІ́МІКА (від грец. *mimikos* — наслідуваний) — рухи м'язів обличчя, що виражають почуття і психічні стани людини. М. посідає важливе місце в музично-виконавській діяльності і свідчить про рівень акторської майстерності співаків (І. Алчевський, М. Ворвулєв, М. Каллас, О. Мишуга, Є. Мірошниченко, О. Образцова, Т. Руффо, М. Фігнер, Б. Христов, П. Цесевич, Ф. Шаляпін та ін.) та диригентів (Л. Бернстайн, С. Дорогий, Г. Ернесакс, Д. Загрецький, Г. фон Караян, М. Колесса, Ніязі, Н. Рахлін, К. Симеонов, Л. Стоковський, А. Тосканіні, С. Турчак та ін.) у процесі розкриття душевного та психічного стану персонажів мистецького твору.

МІ-МІНО́Р — мінорна тональність, тонікою якої є нота *мі* (те ж саме, що *e-moll).* Має один дієз біля ключа (*фа-дієз).*



МІНЕЗИНГЕР (від нім. ***Minne*** — любов і ***Singer*** — співак) — в Австрії та Німеччині XII–XIV ст. — поет-співак, автор і виконавець творів рицарської лірики. Найбільш відомими М. були Райнер фон Хагенау, Вальтер фон дер Фогельвейде та Вольфрам фон Ешенбах.

МІНІАТЮ́РА (італ. ***miniatura***) — невелика, досконала за формою музична п'єса для різного виконавського складу. За змістом М. може бути ліричною, пейзажною, жанровою тощо. Розквіт М. пов'язаний з творчістю Ф. Шуберта, Ф. Мендельсона, Р. Шумана, Ф. Шопена, М. Лисенка, О. Скрябіна, С. Прокоф'єва, П. Чайковського та інших. У сучасній музиці форма М. набула нової ваги (А. Веберн, Б. Барток, П. Хіндеміт, А. Шенберг, Д. Шостакович, М. Скорик, В. Клин, Р. Щедрін, А. Шнітке та ін.).

МІ́НІМА (лат. ***minima*** — найменша) — знак *мензуральної нотації,* із XIV ст. позначає короткий звук.

МІНІМАЛІ́ЗМ (від лат. ***minimum*** — найменше) — музичний напрямок, головною особливістю якого є багаторазове повторення статичної гармонії, що поєднується з гіпнотичною дією акустичних ефектів.

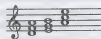
МІНІПІАНІ́НО — 1. Піаніно особливо малого розміру для невеликих приміщень, яке конструктивно не відрізняється від звичайного фортепіано. 2. Семиоктавне електричне піаніно невеликого розміру, яке випускала фірма «Хардмен енд Пек» (США).

МІНО́Р (італ. ***minore*** — менший, а також ***moll,*** від ***mollis*** — м'який) — лад, основою якого є малий (мінорний) тризвук з малою терцією (між I та III ступенями). Різновиди М.: а) *натуральний;* б) *гармонічний;* в) *мелодичний* (див. *Додаток* XVII).

МІНО́РНА ГА́МА — мелодична послідовність усіх ступенів мінорного ладу: від I до VIII вгору і від VIII до I вниз.

МІНО́РНИЙ ЛАД — див. *Мінор.*

МІНО́РНИЙ ТРИ́ЗВУК (інакше — малий тризвук) — тризвук, який у стислому розташуванні послідовно має малу і велику *терцію,* що утворюють чисту *квінту.*



МІ́НСТРЕЛ-ШО́У (від англ. ***minstrel*** — менестрель та ***show*** — шоу) — самобутня форма американського музичного театру. Виникла в першій половині XIX ст. під впливом негритянського фольклору в середовищі білих акторів, що імітували негритянську манеру співу, танцю, гри, інтонування, наслідували репертуар. М.-ш. відіграли важливу роль в історії американського естрадно-видовищного мистецтва.

МІНЬЙО́Н (франц. ***mignon*** — малесенький) — 1. Рояль найменшого розміру. 2. Бальний танець, близький до вальсу, поширений в Російській імперії у XIX ст.

МІРЗАЇ́ — сольний (переважно жіночий) народний танець іранського походження, поширений у Вірменії, Азербайджані та Грузії. Музичні розміри — 6/8, 3/8, темп помірний.
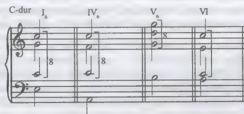
МІРЛІТО́НИ — музичні інструменти з мембраною, що підсилює та змінює тембр голосу (напр., українська очеретина; гребінець, загорнутий у цигарковий папір).

МІ́ССАЛ (від лат. ***missa*** — меса) — книга текстів і співів католицького богослужіння, відома з X ст.

МІСТЕ́РІЯ (від грец. ***misterion*** — таємниця) — музична вистава (XIII–XVI ст.) на сюжети, запозичені з Біблії, Євангелія, агіографічної літератури. М. влаштовували на міських майданах, в них поєднувались релігійні мотиви з побутовим реалізмом. М. було заборонено в XVI ст. Близькими за змістом до М. є також окремі опери і ораторії («Парсифаль» Р. Вагнера, «Легенда про святого Кристофа» В. д'Енді, рок-опера Е.Л. Веббера «Ісус Христос — суперзірка».

МІХ — 1. У пневматичних і язичкових інструментах — пристрій для нагнітання повітря, яке є джерелом звука в баяні, акордеоні, фісгармонії, органі і т.д. 2. У волинки — мішок для повітря, виготовлений зі шкіри тварини або спеціальної тканини. 3. У механічному фортепіано — пристрій, що приводить у дію рушійний механізм та пневматичну систему.

МІ́ШАНЕ РОЗТАШУВА́ННЯ — таке розташування акорду в чотириголосному складі, коли інтервал між першим і третім голосами дорівнює октаві, а відстань від баса до третього голосу не береться до уваги.



МІ́ШАНИЙ ХОР — хор, до складу якого входять жіночі та чоловічі голоси.

МІ́ШАНІ ТА́КТИ — див. *Несиметричні такти.*

МОДА́ЛЬНА ГАРМО́НІЯ (від лат. ***modus*** — спосіб і грец. ***harmonia*** — співзвучність, розмірність) — гармонічна техніка, що виходить з принципу ладового звукоряду (на відміну від тонального принципу центрального співзвуччя). Давня М.г. спиралася на середньовічні лади (*модуси*) і принципи григоріанської *монодії,* суттєво змінюючи їх. Нова М.г., яка залежить від ладового матеріалу (*діатоніка, пентатоніка, симетричні лади* тощо), і набула індивідуального втілення в музиці Б. Бартока, О. Мессіана, І. Стравінського, В. Сильвестрова, Д. Шостаковича та ін.

МОДА́ЛЬНИЙ ДЖАЗ (англ. *modal* — ладовий) — експериментальний напрямок у *сучасному джазі*, пов'язаний з переходом від традиційної тональної організації та формоутворення музики до ладового принципу, запропонованого Д. Расселом. При цьому основою музичного викладу стають т.з. «модуси» — позанормативні ладовозвукорядні структури, які дозволяють пов'язати значну кількість мелодичних і гармонічних елементів в єдине ціле, водночас розчленувавши його на окремі частини і розділи з органічно пов'язаних ладом довільних звуків. Особливої популярності набула система з дев'яти хроматичних варіантів лідійського ладу, яку активно застосовують у практиці джазової імпровізації. Усталення принципів М. д. розширило можливості розвитку мелодичного матеріалу та імпровізації. М. д. використовує різні типи фактур — поліфонічну, гомофонну, хоральну, респонсорну тощо. До принципів М.д. звертаються представники багатьох джазових стилів, зокрема *фрі-джазу.*

МОДА́ЛЬНІСТЬ (від лат. *modus* — міра) — 1. У теорії *ладу* — спосіб звуковисотної організації, що ґрунтується на звукорядному принципі на відміну від *тональності*, для якої характерна техніка центру або співзвуччя. 2. У середньовічній теорії *ритму* — техніка застосування шести ритмічних *модусів.* 3. У сучасній композиції — метод створення музики на основі різних натуральних і штучних ладів, а також довільно обраних звуковисотних і ритмічних модусів. М. близька до *серійності,* але характеризується більш вільним порядком елементів.

МОДЕРА́ТО (італ. *moderato* — помірно) — позначення помірного темпу, проміжного між *алегро і алегрето* (див. *Додаток* XI).

МОДЕРА́ТОР (лат. *moderator* — той, що стримує) — пристрій для приглушення звука в клавішних музичних інструментах.

МОДЕРНІ́ЗМ (від франц. *moderne* — сучасний) — напрям у музиці, якому притаманний рішучий відхід від естетичних критеріїв і традицій класичного музичного мистецтва (пізній романтизм, імпресіонізм з деструкцією тональної гармонії, «нова» музика тощо).

МОДУЛЯ́ЦІЯ (від лат. *modulatio* — розмірність, ритм, гармонійність) — 1. В класичній мажорно-мінорній системі — зміна основної тональності іншою. Існує декілька різновидів М. *Досконала* тональна М. здебільшого завершує музичний твір, його частину, період, речення, фразу. Її підготовляють завчасним введенням у попередню тональність елементів наступної тональності. При *недосконалій* тональній М. основна тональність змінюється в середині періоду або фрази музичного твору без закріплення в новій тональності (те ж саме, що *відхилення*). *Раптова* М. — непідготовлена зміна однієї тональності іншою, що здійснюється через домінантову функцію наступної тональності. Перехід з однієї тональності в іншу без будь-якої попередньої підготовки називається *зіставленням* тональностей. *Ладова М.* — перехід в однойменну тональність іншого ладового нахилу. *Енгармонійна М.* — перехід у нову тональність шляхом енгармонічної заміни звуків або вигляду останнього акорду основної тональності. 2. В середньовічній музичній теорії — злагода й упорядкованість, що була предметом тогочасної науки про мистецтво музики .

МО́ДУС (лат. *modus* — міра, правило) — 1. П'ять ритмічних формул у творах композиторів школи собору Паризької Богоматері (XII–XIII ст.). 2. У середньовічній ладовій теорії поняття М. вживалось поряд з термінами *tonus, tropus* стосовно *церковних ладів,* вказуючи, як слід починати, продовжувати і закінчувати мелодію. 3. У мензуральній ритміці М. — *мензура,* що вказує, на скільки *лонг* поділяється *максима* і на скільки *бревісів* поділяється *лонга.* 4. У *додекафонії* будь-яка з форм *серії* — *основний вигляд, інверсія, ракохідний рух, інверсія ракохідного руху.* 5. Психоемоційний стан, властивий музичному твору, його частині або імпровізації у східній музиці. 6. Особлива позанормативна ладово-звукорядна структура в *модальному джазі.*

МОЗА́ЇКА (від грец. *musa* — муза, італ. *mosaika* — дослівно: присвячене музам) — музично-сценічний твір, подібний до оперети, побудований на запозиченій музиці різних авторів. Велику кількість М. створив В. Валентинов («Ніч кохання», «Жриця вогню» та інші).

МОЛДОВЕНЯ́СКА (дослівно: молдавська) — молдавський народний танець. Розмір — 2/4 або 4/4, виконується у швидкому темпі.

МОНО́ДІЯ (від грец. *monos* — один і *odos* — пісня) — 1. У давньогрецькій музиці — сольний спів, а також спів соліста з інструментальним супроводом. 2. В Італії XVI–XVII ст. — *арія,* сольний *мадригал, речитатив* (Дж. Каччіні, К. Монтеверді). 3. З XVIII ст. — одноголосний спів без супроводу (сольний або унісонний).

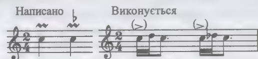
МОНОДРА́МА (від грец. *monos* — один і *драма*) — твір драматичного змісту для одного виконавця (мелодекламатора) в супроводі оркестру або інструментального ансамблю («Пігмаліон» Ж.-Ж. Руссо, «Повернення до життя» Г. Берліоза).

МОНОО́ПЕРА (від грец. *monos* — один і *опера*) — опера для одного виконавця («Людський голос» Ф. Пуленка, «Чекання» А. Шенберга, «Ніжність» В. Губаренка та ін.).

МОНОТЕМАТИ́ЗМ (від грец. *monos* — один і *thema* — основа, положення) — принцип побудови музичного твору, пов'язаний з особливим трактуванням однієї або кількох тем, що розробляються поліфонічно або тонально гармонічно. Риси М. виявляються також у переважанні однієї з тем твору.

МОНОХО́РД (грец. *monochordos* — однострунний) — 1. Узагальнена назва однострунних інструментів. 2. Акустичний пристрій, винайдений, ймовірно, Піфагором у VI ст. до н. е. для визначення висоти тону струни та її частин. 3. Давньогрецький струнний щипковий інструмент. 4. Пристрій у фортепіано, за допомогою якого клавішний механізм пересувається вбік (ліва педаль). 5. Колишня назва *клавікорда,* яку вживали до XVIII ст.

МОРДЕ́НТ (італ. *mordente* — гострий, їдкий, кусючий) — назва *мелізму,* швидке послідовне виконання трьох нот: головної (тієї, яка написана), допоміжної (тієї, яка на секунду вища від головної) і знову головної (див. *Подвійний М., Перекреслений М., Подвійний перекреслений М., Додаток VII*).



МОРЕ́СКА (італ. ***moresca*** — мавританська) — музично-танцювальна сценка, яка відтворювала боротьбу християн і маврів. Супроводжувалася співом двох хорів або солістів-співаків, які пояснювали зміст сюжету.

МОТЕ́Т (франц. ***motet***, від ***mot*** — слово) — 1. В XII–XIV ст. — багатоголосний твір, у якому поєднувалися кілька самостійних мелодій на різні літургійні тексти (іноді різними мовами). 2. В XV–XVIII ст. — багатоголосний поліфонічний твір з кількох частин. Серед авторів М. — Ж. Депре, О. Лассо, Д. Букстехуде, В.-А. Моцарт, Г.-Ф. Гендель, Й.-С. Бах та ін. 3. З XIX ст. — хоровий твір, безпосередньо не пов'язаний з культовим змістом. Видатні зразки М. створили Й. Брамс, А. Брукнер, Ш. Ґуно, М. Реґер, С. Франк, К. Сен-Санс, А. Веберн, І. Стравінський та ін.

МОТИ́В (від лат. ***motus*** — рух) — 1. Найменша музична побудова, що включає частину музичної теми і зазвичай містить одну сильну метричну долю. 2. Частина теми, що може набувати самостійного значення за допомогою *розробки.* Розвиток М. здійснюється шляхом повторів, *секвенцій, варіювання, обернення, зменшення, збільшення* тощо. 3. Наспів, мелодія, що має виразний музичний зміст. 4. У психології та педагогіці — спонукальна причина дій і вчинків людини, що спирається на її потреби. У М. розкривається сенс дій та вчинків людини, спрямованих на досягнення *мети*, їх життєве значення. М. мають складний індивідуальний характер, постійно змінюючись під впливом різноманітних вікових, ситуативних, суб'єктивних факторів.

МОТИВА́ЦІЯ — використання системи *мотивів*, що визначає конкретні види діяльності та поведінки людини. Особливе значення М. має для формування потреб, уявлень, почуттів, переживань дітей дошкільного і молодшого шкільного віку, що навчаються музики. Виховання цілеспрямованої М. є одним з головних завдань педагога-музиканта.

МРИДА́НГА — 1. Традиційні двосторонні циліндричні барабани, популярні в Індії. 2. Південноіндійський барабан з дерев'яним корпусом та двома шкіряними мембранами. Застосовують для сольної та акомпануючої гри.

МТИУЛУ́РІ — народні танці горців Грузії — сванський *церулі*, абхазький, аджарський *мхедрулі, хонджоурі* тощо. Музичні розміри — 6/8, 2/4, темп швидкий.

МУГА́М — 1. Загальна назва ладів в азербайджанській народній музиці. Гами М. складаються з великих, малих, збільшених секунд, які розташовані у різних послідовностях. Кожен М. має свою систему підпорядкування ступенів, правила, що визначають рух мелодії, мелодичні звороти і *каденції.* Існує понад 70 М., серед яких основними є: *раст, шур, сегях, чаргях, баяті-шираз, хумаюн, шуштер*. Допоміжні М.: *сарандж, шахназ, баяті кюрд, хіджаз* та ін. Висотне положення М. визначається центральним тоном — майє, який звичайно є четвертим ступенем звукоряду. 2. Жанр азербайджанської народно-професійної музики імпровізаційного типу і ладово-мелодичного розвитку. Поетичною основою М. є газелі класиків східної поезії — Нізамі, Фізулі, Вагіфа та інших.

МУГУРДА́НЦИС — латиський народний танець. Музичний розмір — 2/4. Виконують у помірному темпі.

МУЗЕ́Ї МУЗИ́ЧНІ — науково-культурні заклади, що збирають, вивчають, систематизують, зберігають, експонують та публікують пам'ятки музичної культури. Розрізняють зокрема, меморіальні М. м., присвячені творчості композиторів (Й.-С. Баха, Л.ван Бетховена, В. Белліні, Г. Берліоза, Р. Вагнера, Е. Гофмана, Е. Ґріґа, В. Моцарта, М. Лисенка, М. Равеля, М. Римського-Корсакова, К. Стеценка, Я. Сібеліуса, П. Чайковського, Л.Яначека та інших), співаків (Б. Гмирі, Е. Карузо, С. Крушельницької, М. Ланца, А. Нежданової, Л. Собінова, Т. Руффо, Ф. Шаляпіна та інших), інструменталістів-виконавців (П. Казальса, Л. Когана, Н. Паганіні та ін.) тощо. У загальноосвітніх школах України діє ряд М.м. Певною мірою до М.м. можна віднести також архіви звукозаписів та фонотеки.

МУ́ЗИКА (грец. ***musike***, буквально: мистецтво муз) — мистецтво, у якому дійсність відображається засобами звукових художніх образів. М. спрямована, перш за все, на емоційну і чуттєву сферу людини. Основою цього процесу є *сприймання,* з яким найтісніше пов'язані такі феномени, як *композиція, інтерпретація, виконання, слухання, оцінювання* тощо.

МУ́ЗИКА ДЛЯ ДІТЕ́Й — музичні твори, створені для слухання або виконання дітьми, один із дійових засобів естетичного, морального, музичного, художнього виховання. Включаючи твори багатьох жанрів та різного рівня складності, М. д. д. є вагомим розділом музичного мистецтва. Поряд із народною музикою і класичною музичною спадщиною, значне місце в М.д.д. посідає сучасне музичне мистецтво.

МУ́ЗИКА КІНО́ — вокальна та інструментальна музика, яку використовують для створення повноцінного художнього образу в кіномистецтві.

МУ́ЗИКА ТЕА́ТРУ — див. *Театральна музика.*

МУЗИКА́НТ — 1. Фахівець, який професійно володіє музичною спеціальністю, — *композитор, диригент, хормейстер, співак, інструменталіст* тощо. 2. Людина, яка може грати на музичному інструменті, співати, брати участь у самодіяльному колективі, хорі, оркестрі тощо.

МУЗИКА́ЛЬНІСТЬ, музичність — комплекс природних здібностей (музичного слуху, ладового і ритмічного почуттів, музичної пам'яті), що створюють сприятливі передумови для виховання музичного смаку, здатності до цілісного сприйняття музики, готують ґрунт для професійних занять музичним мистецтвом. Для виявлення М. розроблено спеціальні тести, що дають підстави для прогнозування напряму майбутньої професійної музичної діяльності дитини.

МУЗИКОЗНА́ВЕЦЬ — фахівець, який на високому професійному рівні займається *музикознавством.* До кола провідних українських М. належать М. Дилецький, В. Барвінський, А. Вахнянин, М. Вербицький, В. Верховинець, С. Воробкевич, П. Демуцький, С. Заремба, К. Квітка, Ф. Колесса, М. Лисенко, С. Людкевич, В. Матюк, П. Маценко, Н. Нижанківський, Б. Підгорецький, І. Рачинський, Д. Ревуцький, А. Рудницький,

К. Стеценко, В.Трутовський, Д.Яворницький, Б.Яворський, а також видатні українські письменники Леся Українка, Іван Франко, Юрій Федькович. Започатковані ними традиції розвинули Л. Архімович, Т. Булат, Н. Герасимова-Персидська, Н. Горюхіна, М. Грінченко, С. Гриця, М. Загайкевич, О. Зінькевич, А. Іваницький, В. Іванов, Л. Кауфман, В. Клин, О. Костюк, І. Котляревський, І. Ляшенко, К. Майбурова, Ю. Малишев, Н. Матусевич, А. Муха, О. Олійник, С. Павлишин, Л. Пархоменко, І. Пясковський, Я. Сорокер, А. Терещенко, А. Шреєр-Ткаченко, Є. Юцевич і П. Барановський, Е. Яворський, Я. Якуб'як, Л. Яросевич, Л. Ященко та ін.

МУЗИКОЗНА́ВСТВО — наука, що вивчає музику як особливу форму художнього осягнення світу, її зв'язки з дійсністю та іншими галузями людської культури, а також закономірності та особливості музичного мистецтва, що визначають його специфічний характер. До М. належить низка наукових і навчальних дисциплін історичного та теоретичного спрямування, а також музичні сфери *етнології, фольклористики, естетики, педагогіки, психології, соціології, акустики, біофізики, біомеханіки, інформатики, кібернетики, електроніки, архівістики, бібліографії, палеографії, текстології, кібернетики, критики, нотографії, інструментознавства* та інших галузей. Вони постійно збагачують М. новими відомостями.

МУЗИ́ЧНА АКУ́СТИКА — наука, що вивчає природу музичних звуків, звукових сполучень, музичні системи і строї, специфіку звука співацького голосу, музичних інструментів тощо (див. *Акустика*).

МУЗИ́ЧНА БІБЛІОГРА́ФІЯ — 1. Наукова дисципліна, що досліджує способи і методи складання й вивчення покажчиків, списків, оглядів літератури з питань музичного мистецтва. 2. Музичне джерелознавство — покажчики, списки, огляди, опубліковані окремими виданнями або в журналах чи книжкових додатках. 3. Допоміжна галузь музикознавства, що охоплює специфічні теми — літературу про композиторів, опери, балети, інструменти, співаків, інструменталістів, диригентів, оркестри тощо.

МУЗИ́ЧНА ГРА́МОТА — 1. Початкові відомості про елементи музичної мови. 2. Навчальний предмет у спеціальних початкових і середніх музичних закладах, що включає елементарні відомості з теорії музики та вправи з сольфеджіо.

МУЗИ́ЧНА ДРА́МА — 1. Одна з перших назв опери, яка вживалась у XVI ст. 2. Назва музично-сценічного твору, створеного за принципами драматичного театру (напр., М.д. Р. Вагнера). 3. Опера драматичного характеру з наскрізним розвитком драматичної дії (напр., «Отелло» Дж. Верді, «Хованщина» М. Мусоргського).

МУЗИ́ЧНА ДРАМАТУРГІ́Я — втілення в музиці драматичного розгортання дії, яке визначає форму, композицію і засоби виразності музично-драматичного твору (опери, балету, оперети, ораторії тощо).

МУЗИ́ЧНА ЕКСЦЕ́НТРИКА — естрадно-цирковий жанр, трюкове виконання музичних творів на одному чи кількох традиційних або спеціальних ексцентричних інструментах (ложках, пилках, камінні, пляшках тощо).

МУЗИ́ЧНА ЕСТЕ́ТИКА — див. *Естетика музична.*

МУЗИ́ЧНА ЕТНОГРА́ФІЯ — див. *Етнографія музична.*

МУЗИ́ЧНА ЕТНОЛО́ГІЯ — див. *Етнологія музична.*

МУЗИ́ЧНА ІЛЮСТРА́ЦІЯ — 1. Музичний супровід німих кінофільмів, який звичайно виконував піаніст-тапер. 2. Включення до лекції (уроку, бесіди) з мистецтва, літератури і т. ін. музичних творів або уривків, що сприяють кращому засвоєнню змісту заняття.

МУЗИ́ЧНА КОМЕ́ДІЯ — див. *Комедія музична.*

МУЗИ́ЧНА ЛІТЕРАТУ́РА — 1. Література про музику — книжки, журнали, газети тощо. 2. Сукупність музичних творів — рукописи, нотні видання. 3. Навчальний предмет, що забезпечує ознайомлення учнів зі зразками музичної творчості різних епох, народів, стилів, жанрів, форм і т.д. та подає початкові відомості з історії музики.

МУЗИ́ЧНА ОСВІ́ТА — професійне навчання музичного мистецтва (композиції, творчості, виконавства тощо), а також комплекс знань, умінь і навичок, набутих у процесі та внаслідок систематичних занять. В Україні система М.о. складається зі спеціальних навчальних закладів — академій музики, інститутів, консерваторій, ліцеїв, коледжів, училищ, музичних шкіл та шкіл мистецтв, підпорядкованих державі (зокрема, Міністерству культури і мистецтв). Разом з тим, Законом України про освіту дозволено створення приватних музичних навчальних закладів.

МУЗИ́ЧНА ПА́М'ЯТЬ — здатність запам'ятовувати і впізнавати музику, виконувати її без допомоги нотного запису. Існує кілька видів М.п.: *слухова*, коли запам'ятовування музичного твору відбувається шляхом слухового закріплення усіх елементів музики; *зорова*, коли музичний нотний текст запам'ятовують, «фотографуючи» його зором; *моторна*, що спирається на автоматизацію рухів, фіксацію м'язових, вібраційних та інших відчуттів.

МУЗИ́ЧНА ПІДРО́БКА — видання або виконання музичного твору під іменем композитора, який насправді його не створював. До М.п. з метою поширення власної музики вдавалися К.В. Глюк, Ф. Ліст, М. Казадеюс, Ф. Крейслер та інші композитори, які з часом визнавали своє авторство щодо М.п.

МУЗИ́ЧНА ПСИХОЛО́ГІЯ — наука, що вивчає психологічні закономірності, механізми та умови музичної діяльності людини, їх вплив на сприймання музичного мовлення, формування, функціонування та еволюцію музичних засобів. М.п. тісно пов'язана з загальною психологією, психофізіологією, психолінгвістикою, акустикою, педагогікою та іншими науками. Охоплюючи всі види музичної діяльності — сприймання, створення, виконання, оцінювання, аналіз музичних явищ, М.п. поширюється на ряд взаємопов'язаних галузей. У становлення і розвиток вітчизняної М.п. вагомий внесок зробили Л. Бочкарьов, М. Блінова, Н. Ветлугіна, Н. Вишнякова, М. Гарбузов, А. Готсдінер, Г. Кечхуашвілі, О. Костюк, В. Медушевський, В. Морозов, А. Муха, Є. Назайкінський, С. Науменко, В. Остроменський, Л. Переверзєв, К. Платонов, Ю. Рагс, Г. Ригіна, О. Ростовський, О. Рудницька, Г. Тарасов, Б. Теплов, В. Яконюк та інші.

МУЗИ́ЧНА САМОДІЯ́ЛЬНІСТЬ — непрофесійна діяльність у сфері музичного мистецтва, форма вияву творчої ініціативи в композиції, індивідуальному або колективному виконавстві. М. с. є одним із джерел поповнення лав професійних музикантів.

МУЗИ́ЧНА СКРИ́НЬКА — механічний музичний інструмент, у якому звуковидобування відбувається внаслідок зчеплення язичків із розташованими у певній послідовності штифтами барабана.

МУЗИ́ЧНА СКРИ́НЯ (англ. ***jukebox***) — механічний музичний інструмент, модифікована музична скринька, у якій дія язичків регулюється спеціальним металевим диском із зубцями, за які вони чіпляються. Змінюючи диски, можна відтворювати на М.с. різні музичні композиції.

МУЗИ́ЧНА ТЕРАПІ́Я — використання музики з метою нормалізації психічних станів та лікування хвороб нервової та серцево-судинної систем, гіпертонії та гіпотонії, депресії, функціональних розладів тощо.

МУЗИ́ЧНА ФОЛЬКЛОРИ́СТИКА — наукова дисципліна, що вивчає усі вияви народної музичної творчості як самостійного цілісного історико-етнографічного комплексу.

МУЗИ́ЧНА ФО́РМА — 1. Цілісна, організована система виражальних засобів музики (*мелодія, ритм, гармонія, тембр* і т. д.), що сприяє втіленню в творі емоційно-образного змісту. 2. Побудова й структура музичного твору, співвідношення його частин. Основними елементами М.ф. є *мотив, фраза, речення, період.* Різні способи зіставлення і розвитку елементів М.ф. зумовлюють появу різноманітних утворень — двочастинної, тричастинної, сонатної, варіаційної, куплетної, циклічної, вільної та ін. М.ф. Взаємовплив та єдність змісту і форми музичного твору — одночасно головна умова та ознака його художньої цінності.

МУЗИ́ЧНЕ ВИДАВНИ́ЦТВО — видавництво, що спеціалізується на виданні музичної літератури — нот, книг, довідників та ін. На теренах колишньої Російської імперії існували приватні М.в. Ф. Стеловського, А. Гутхейля, В. Бесселя, Ю. Ціммермана, М. Бєляєва, П. Юргенсона та інші. В Україні активно працювали М.в. Б. Корейво, Л. Ідзиковського, які випускали багато творів українських та польських авторів. Після націоналізації приватних М.в. в Україні було створено державне видавництво «Музична Україна». Нині відновлюються приватні М.в.

МУЗИ́ЧНЕ ВИХОВА́ННЯ — галузь естетичного виховання, сфера залучення суспільства до музичної культури, цілеспрямований системний розвиток музичних здібностей і музичної культури особистості, виховання цілісного відчування, переживання і розуміння образного змісту музичних творів, засвоєння суспільно-історичного досвіду музичної діяльності. Включаючи елементи музичної освіти і навчання, М.в. здійснюють у загальноосвітніх і музичних школах, гімназіях, ліцеях і коледжах, дошкільних та позашкільних закладах шляхом залучення дітей і молоді до активних занять музикою, оволодіння основами теорії і музичної літератури, формування підвалин музичної культури як важливої і невід'ємної частини духовної культури. Теорію і методику різних напрямів М.в. розвивали такі діячі, як Е. Жак-Далькроз, З. Кодай, К. Орф, М. Сібато, Б. Асаф'єв, О. Апраксіна, Т. Беркман, Н. Ветлугіна, О. Гембицька, Н. Гродзенська, Д. Кабалевський, Т. Овчинникова, Н. Орлова, М. Румер, В. Шацька, а також українські музиканти-педагоги: Ф. Колесса, М. Леонтович, С. Людкевич, Л. Ревуцький, Я. Степовий, К. Стеценко, Б. Яворський, В. Верховинець, З. Жофчак, Г. Падалка, О. Раввинов, О. Ростовський, Л. Хлєбникова та ін.

МУЗИ́ЧНЕ КРАЄЗНА́ВСТВО — вивчення музичної культури регіону, місцевості, області, міста з метою виявлення її специфіки та закономірностей утворення, функціонування і розвитку.

МУЗИ́ЧНЕ ОФО́РМЛЕННЯ — музичний супровід драматичної або циркової вистави, кінофільму, радіо- чи телевізійної передачі. Існують два види М.о.: компілятивне, коли використовуються уривки зі створених раніше музичних творів, і спеціальне, коли музика створюється для оформлення конкретного художнього твору.

МУЗИ́ЧНЕ ТОВАРИ́СТВО — музична громадська організація. М.т. існують у багатьох країнах світу, об'єднуючи музикантів-професіоналів та аматорів з метою активного сприяння розвиткові та пропаганді музичного мистецтва. В Україні існувало кілька М.т., з яких найвідомішим є Музичне товариство ім. М. Леонтовича, який був ініціатором його створення. Після тривалої перерви відновленим М.т. керували П.Козицький, С.Козак, М.Кондратюк, Д.Гнатюк та ін.

МУЗИ́ЧНИЙ ДИКТА́НТ — записування музичного тексту за звучанням, одна з форм навчальної роботи, що використовується на заняттях із *сольфеджіо* та сприяє розвитку компонентів *музичного слуху.*

МУЗИ́ЧНИЙ МОМЕ́НТ (лат. ***momentum*** — мить) — невелика інструментальна п'єса, за характером подібна до *експромту.* Зразки М.м. створили С. Рахманінов, Ф. Шуберт.

МУЗИ́ЧНИЙ ПЛА́ГІАТ (від лат. ***plagio*** — вкрасти) — зумисне привласнення авторства на музичний твір, створений іншим митцем.

МУЗИ́ЧНИЙ СЛОВНИ́К — див. *Словник.*

МУЗИ́ЧНИЙ СЛУХ — див. *Слух.*

МУЗИ́ЧНИЙ СТРІЙ — див. *Стрій.*

МУЗИ́ЧНИЙ ТЕА́ТР — 1. Загальна назва музично-сценічного виконавського колективу (солісти, хор, оркестр, балет, диригент та ін.), який здійснює вистави творів різних жанрів (опер, оперет, музичних комедій, мюзиклів тощо). 2. Спеціально збудоване й обладнане приміщення, де відбуваються музичні вистави.

МУЗИ́ЧНІ ІНСТРУМЕ́НТИ — інструменти, призначені для видобування музичних звуків і ритмічно організованих шумів у процесі сольного та групового виконання музичних творів. Існує надзвичайно багато різних М.і.: 1) с т р у н н і — *смичкові* (*скрипка, альт, віолончель, контрабас*), *щипкові* (*арфа, балалайка, бандура, гуслі, дом-*

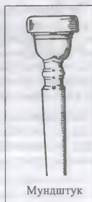
ра, мандоліна та ін.), *ударно-клавішні* (*клавікорд, піаніно, рояль*), *щипково-клавішні* (*клавесин*); 2) д у х о в і — *дерев'яні* (*гобой, кларнет, сопілка, фагот, флейта* та ін.), *мідні* (*валторна, корнет, тромбон, труба, туба* та ін.); 3) п н е в м а т и ч н і (*волинка, орган*); 4) я з и ч к о в і п н е в м а т и ч н і (*акордеон, баян, концертина, фісгармонія* та ін.); 5) у д а р н і — *мембранофони* (*барабан, бубон, литаври*) та *ідіофони* (*гонг, дзвіночки, кастаньєти, металофон, тарілки, трикутник* та ін.); 6) е л е к т р и ч н і (зі спеціальним пристроєм для підсилення звука — *електрина, електрогітара, електродомра* та ін.); 7) е л е к т р о н н і, у яких джерелом звука є електронні пристрої (*електронне піаніно, синтезатор* та ін.). У музикознавстві є кілька підходів до класифікації М.і. за іншими ознаками.

МУЗИ́ЧНО-ДРАМАТИ́ЧНИЙ ТЕА́ТР — поширений в Україні вид виконавського колективу, здатний здійснювати як драматичні, так і музичні вистави.

МУЗИ́ЧНО-ЕСТЕТИ́ЧНЕ ВИХОВА́ННЯ — виховний процес, спрямований на формування і розвиток засобами музики естетичних почуттів, ідеалів, інтересів, потреб, смаків, переживань, понять, суджень, оцінок, образного мислення, творчих здібностей, гуманістичного ставлення до навколишнього життя і мистецтва. М.-е.в. учнів на основі української національної культури є важливою метою педагогічної концепції навчальної програми для загальноосвітньої школи. Теоретичні та методичні проблеми М.-е.в. розробляють українські науковці Г. Ананченко (розвиток гармонічного слуху), Н. Антонець, Л. Григоровська (розвиток художньо-образного мислення), А. Болгарський, О. Дем'янчук, В. Зубарєв, С. Никитюк, А. Паламарчук (формування музично-естетичних інтересів), В. Бриліна, Г. Локарєва (формування естетичного ідеалу), Б. Брилін, В. Шульгіна (музично-творчий розвиток), Г. Бриль (формування музичної пам'яті), В. Бутенко, Л. Коваль (формування естетичних оцінок), Н. Вишнякова (розвиток творчої активності), Т. Гризоглазова (формування морального досвіду), Т. Дорошенко (формування навичок музичного сприймання), В. Дряпіка, О. Маленицька (формування естетичного смаку), Т. Завадська, Г. Карась (формування естетичного досвіду), А. Зелінський (розвиток музичної пам'яті), Р. Зінич, В. Тринос, Ю. Юцевич (формування і розвиток співацького голосу), Л. Коваль, І. Регейло (формування естетичного ставлення), С. Колесников (наступність музичного виховання), Т. Крижанівська, В. Рева (естетичне виховання засобами ліричної музики), Л. Масол (стандарти художньої культури), В. Орлов (формування і розвиток естетичної культури), Г. Падалка (формування естетичних ідеалів і смаків), Н. Андрієвська, Ю. Плиска (організація культурного дозвілля), О. Ростовський (керування музичним сприйманням), Ю. Соколовський (формування оцінного ставлення до музики), Л. Філатова (формування естетичних потреб), Л. Хлєбникова (вокально-хорова робота в школі), Г. Шевченко (формування уявлень про художній образ) та багато інших.

МУЗИ́ЧНО-ПЕДАГОГІ́ЧНА ОСВІ́ТА — система професійної підготовки фахівців у сфері масового музичного виховання дітей та юнацтва: учителів музики загальноосвітніх шкіл, музичних вихователів дошкільних закладів, викладачів окремих музичних предметів, хореографії, світової художньої культури тощо, яке здійснюють у спеціальних навчальних закладах.

МУКА́М — 1. Цикл вокально-інструментальних п'єс в уйгурській музиці, створених у певному ладі. Звукоряди М. діатонічні, з інтервалами в 1/4 тону і менше. Відомо 12 М.: «Рак», «Чобіят», «Мушаврак», «Чарігах», «Панджігах», «Узхал», «Аджам», «Ушак», «Баят», «Нова», «Сігах», «Ійрак», які виконуються в унісон ансамблем співаків, солістами, танцюристами та великим інструментальним ансамблем. 2. Мелодична структура, лад, а також інструментальний жанр в туркменській музиці, призначений для сольного або ансамблевого виконання на *дутарі*.


Мундштук

МУНДШТУ́К (від нім. ***Mund*** — рот і ***Stück*** — шматок) — деталь духових інструментів, що сприяє звукоутворенню. Виконавець притискає М. до губ, вдуваючи через нього повітря і таким чином видобуваючи звук.

МУНЬЄ́ЙРА (ісп. ***muineira*** — млин) — іспанський парний танець, який виконують зі співом. Розмір — 6/8, темп жвавий, поширений у Галісії.

МУСКА́Л — молдавський і румунський народний музичний інструмент — багатоствольна флейта з 20-ти трубок різної довжини. Застосовують як сольний та ансамблевий інструмент.

МУТА́ЦІЯ (від лат. ***mutatio*** — змінювання, зміна, злам) — 1. У середньовічній практиці *сольмізації* — перехід від одного *гексахорда* до іншого. 2. Зміна голосу людини, яка відбувається під час статевого дозрівання, в пубертатний період розвитку. Особливо гостро М. відбувається у хлопчиків — розміри гортані і голосових складок збільшуються у них майже вдвічі, тому охороні та гігієні голосового апарату слід приділяти особливу увагу. Останнім часом М. внаслідок процесу акселерації (за даними Ю. Юцевича) відбувається на 1,5–2 роки раніше (з 10–11-ти років). Дослідженнями Л. Дмитрієва, С. Гладкої, О. Малініної, Н. Орлової, Т. Овчинникової, Г. Стулової, В. Триноса, Ю. Юцевича та ін. доведено, що дозовані вокальні заняття під час М. (зокрема, спрямовані на використання резервних можливостей трахейної мембрани) сприяють успішному перебігу мутаційного процесу. М. у дівчат має *еволюційний* характер і, як правило, не викликає загострень. 3. Зміна строю в партії *литаври*, яку позначають словом mutain. 4. Змінювання інструмента оркестровим виконавцем (напр., гобоя — на англійський ріжок, або кларнета — на саксофон і т.д.). 5. У сучасній теорії музики — зміна одного звукоряду іншим, що має ту саму тоніку (напр., *лідійського* — *фригійським*).

МЮЗЕ́Т (франц. ***musette***, від ***muse*** — дудка) — 1. Французький музичний інструмент, подібний до *волинки*, з шкіряним міхом, двома мелодичними трубками та патрубком для перестроювання інструмента. 2. Пастуша волинка з баранячим міхом, мелодичною і бурдонною трубками, поширена у французькій провінції Пуату. 3. Гобой-піколо, що звучить на квінту вище, ніж звичайний *гобой*. 4. М.-бас, баритоново-басовий гобой. 5. Органний регістр. 6. Старовинний французький народний танець. Музичні розміри — 2/4, 6/4, 6/8, темп швидкий. Виконували у супроводі *волинки*.

МЮ́ЗИКЛ (від англ. ***musical play*** — музичний спектакль) — музично-сценічна вистава, у якій поєднуються різноманітні жанри й виражальні засоби естрадної та побутової музики, хореографічного, драматичного й оперного мистецтва. Від *оперети* відрізняється наскрізним драматургічним розвитком, використанням вокально-хореографічних ансамблів, драматичним змістом. М. як жанр склався в США у 20-х роках XX ст.. До найкращих зразків М. належать «Оклахома» Р. Роджерса, «Вестсайдська історія» Л. Бернстайна, «Моя чарівна леді» Ф.Лоу, «Людина з Ламанчі» М. Лі.

МЮ́ЗИК-ХОЛ (англ. ***music-hall*** — концертний зал) — вид естрадного мистецтва; складається з тематичних естрадних оглядів — ревю, театралізованих концертних програм, пишних видовищ тощо. М.-х. виник у Лондоні на початку XIX ст., а сучасну назву отримав у 1848 році.



НАБА́Т (від араб. ***набаут*** — барабанний бій) — 1. Давньоруський ударний інструмент, подібний до величезної *литаври.* Використовувався у військовій справі для подання сигналів та залякування ворогів. 2. Великий дзвін, за допомогою якого били на сполох.

НА́ВИЧКА — психічне новоутворення, що забезпечує автоматизм виконання певних дій. Розрізнюють Н. рухові, мисленнєві, мовленнєві, інтелектуальні, сенсорні, перцептивні тощо. У музичній діяльності важливу роль відіграють вокальні, диригентські, ігрові та інші Н., що формуються шляхом цілеспрямованого систематичного вправляння.

НАВІ́ЮВАННЯ, СУГЕСТІЯ (від лат. ***suggero*** — навіюю) — психічний вплив, який має на меті актуалізацію або зміну ціннісних орієнтацій, мотивів, ставлення, оцінок чи поведінки окремої людини або групи людей. Н. застосовується в музичному навчанні та виконавській практиці, зокрема, до нього вдаються диригенти-керівники великих художніх колективів. Від здатності до Н. значною мірою залежить успіх музиканта-виконавця на оперній сцені або естраді.

НАВЧА́ННЯ — процес взаємодії учня і педагога, спрямований на передачу та засвоєння знань, умінь, навичок і способів пізнавальної та творчої діяльності в будь-якій сфері музичного мистецтва. Основними закладами, де відбувається процес музичного Н., є школи мистецтв і музичні школи.

НАГАРА́ — 1. Парний ударний інструмент типу *литавр* з родини мембранофонів. Звук видобувають пальцями або паличками. Поширений в Азербайджані, Грузії (*диплі-піто),* країнах Азії, Північної Африки тощо. 2. Загальна назва родини азербайджанських двосторонніх барабанів. Існує багато різновидів Н., які застосовують в ансамблі з *баламанами* та *зурнами.*

НАГАУ́ТА — пісенна форма японської музики, що супроводжує танці в театрі Кабукі.

НАГОРА́ — вірменські й узбецько-таджицькі інструменти з родини *мембранофонів,* керамічні парні *литаври* без точної висоти настроювання.

НАЙ, ней — 1. Арабо-іранська поздовжня флейта з 6–8-ма ігровими отворами. 2. Середньоазіатська поздовжня флейта з 6-ма ігровими отворами, поширена в Узбекистані й Таджикистані. 3. Молдавська й румунська багатоствольна флейта, подібна до *флейти Пана,* що складається з 8–24-х дерев'яних трубок різної довжини.



НА́КРА — давньоруський ударний ритмічний інструмент, що походить від *нагари*.

НА́О — 1. Давньокитайський сигнальний ударний інструмент у формі еліптичної чаші з патрубком, що відходить від дна. Звук видобувають ударом. Він служить сигналом для припинення барабанного бою. 2. Китайський ударний інструмент, оркестрові металеві тарілки (інші назви — наоба, ба, ча).

НАСЛІ́ДУВАННЯ — особлива форма поведінки, яка полягає у відтворенні однією людиною дій, прийомів, творчої манери, поведінки іншої. Н. може бути як мимовільним, підсвідомим, так і цілеспрямованим, навмисним. Застосування Н. як методу навчання поширене в музичній педагогіці.

НА́СПІВ — вокальна мелодія для виконання співаком. Іноді так називають інструментальну мелодію.

НА́СТРІЙ — психічний стан, основою якого є позитивна або негативна емоція, що забезпечує високий динамізм перебігу та зміни Н. У навчальній та виконавській музичній діяльності Н. може відіграти вирішальну роль, хоча здатність контролювати свій Н. є важливою умовою творчого успіху.

НАРО́ДНА МУ́ЗИКА, музичний фольклор — вокальна, інструментальна, вокально-інструментальна та музично-танцювальна творчість народу, що ґрунтується на історичних традиціях. Н.м. створюється і передається в усній формі від виконавця до виконавця, від покоління до покоління, утворюючи т.з. традиційний фольклор. Н.м. відзначається різноманітністю жанрів і форм, їй властиве розмаїття оригінальних *мелосів, багатоголосся, ладотональних систем, ритміки* тощо. Авторами Н.м. є обдаровані представники народу, які зазвичай лишаються невідомими. Виконавці Н.м. — *акини, ашуги, гуслярі, кобзарі, кюйші, леутари, менестрелі, скоморохи, шпільмани* та ін. — змінюють і удосконалюють форму Н.м., наближуючи її до вимог сучасності, але зберігаючи національну автентичність і самобутність. Найпоширеніший вид Н.м. — народна пісня, визначальною рисою якої є органічна єдність і взаємовплив наспіву, мелодії і поетичного слова. Важливу роль у музичному побуті відіграє надзвичайно багата і різноманітна танцювальна Н.м. Вона є життєдайним джерелом і основою професійної національної музичної культури.

НАРО́ДНА ПІ́СНЯ — невеликий, як правило, куплетний музично-поетичний твір. Н.п. кожного народу має свою специфіку. Українській Н.п. притаманне необмежене багатство жанрів (весільні, веснянки, героїчні, гумористичні, думи, епічні, емігрантські, історичні, козацькі, колядки, ліричні, обрядові, плачі, побутові, похоронні, сатиричні, святкові, солдатські, стрілецькі, трудові тощо) та складу виконавців — від сольних і гуртових до масових з розвиненими формами поліфонії, мелодичних стилів, ритму, метру та ін.

НАРО́ДНИЙ ХОР — хоровий колектив, який в автентичній манері виконує народні пісні або спеціально створені композиції, дотримуючись притаманних їм особливостей (фактура, голосоведення, звукоутворення, вимова, виконавська специфіка тощо). До найвідоміших Н.х. належать Національний Український Н.х. ім. Г. Верьовки, Російський Н.х. ім. М. П'ятницького, Північний Н.х., Білоруський Н.х., Волинський Н.х., Закарпатський Н.х., Черкаський Н.х., Кубанський Н.х. та інші. Різновидами Н.х. є такі колективи, як Національна капела бандуристів України, ансамбль рубобисток Таджикистану, Поліський ансамбль пісні й танцю «Льонок» тощо.



НАРО́ДНІ МУЗИ́ЧНІ ІНСТРУМЕ́НТИ — поширені в народній музичній практиці інструменти — українські (*бандура, бубон, бугай, денцівка, дримба, кобза, козобас, сурма* та інші), грузинські (*долі*), іспанські (*гітара, кастаньєти*), італійські (*мандоліна*), казахські (*домбра*), карельсько-фінські (*кантеле*), китайські (*нао*), кубинські (*гуїро*), російські (*балалайка, гуслі*), французькі (*мюзет*), шотландські (*волинка*) тощо. Багато Н.м.і. поширилось у народній музиці інших країн, деякі Н. м. і. використовують професійні музиканти.

НАРО́ДНІ ТА́НЦІ — танці, створені народом і поширені в народному побуті — українські (*аркан, бондар, гопак, гуцулка, журавель, козачок, коломийка, косарі*), білоруські (*бульба, крижачок*), грузинські (*хорумі*), іспанські (*болеро, сарабанда, хабанера*), італійські (*тарантела*), молдавські (*молдовеняска, хора*), норвезькі (*халінг*), польські (*краков'як, куяв'як*), російські (*бариня, тропак*) і т. ін.

НАТУРА́ЛЬНИЙ ЗВУКОРЯ́Д — сукупність так званих часткових тонів (*обертонів*), що утворюються на базі основного тону і становлять основу натурального, або чистого, строю (див. *Гармонічний ряд*).

НАТУРА́ЛЬНІ ЛАДИ́ — семиступеневі лади, інтервали між суміжними ступенями яких становлять цілий тон (*велику секунду*) або півтону (*малу секунду*). Гама Н.л. містить п'ять великих секунд (не більше трьох поспіль) і дві малі несуміжні секунди, але не має видозмінювання основних ступенів, хроматизмів та альтерації. До Н.л. належать повні та неповні лади народної музики: *еолійський* (натуральний мінор), *іонійський* (натуральний мажор), *дорійський, міксолідійський, фригійський, лідійський, діатонічні змінні, локрійський, ангіметонна пентатоніка.* Особливості мелодичних зв'язків Н.л. використовували Е. Ґріг, К. Дебюссі, М. Леонтович, М. Мусоргський, М. Римський-Корсаков, І. Стравінський та інші (див. *Додаток* XVII).

НАТУРА́ЛЬНИЙ МАЖО́Р — різновид мажору, звукоряд якого побудований за формулою: *тон — тон — півтону — тон — тон — тон — півтону* (1, 1, 1/2, 1, 1, 1, 1/2) — (див. *Додаток* XVII).

НАТУРА́ЛЬНИЙ МІНО́Р — різновид мінору, звукоряд якого побудований за формулою: *тон — півтону — тон — тон — півтону — тон — тон* (1, 1/2, 1, 1, 1/2, 1, 1) — (див. *Додаток* XVII).

НАТХНЕ́ННЯ — особливий психічний стан піднесення творчих потенцій митця, активізація психофізіологічних процесів, зосереджених на певній меті. Відбувається внаслідок концентрації усіх почуттів, духовних і фізичних зусиль на об'єкті творчості. Н. значною мірою залежить від рівня виконавської майстерності й таланту музиканта.

НАУТА́НКИ — індійська народна комедійна музично-танцювальна вистава. Включає діалоги, співи, музику, танці і пантоміму.

НАХИ́ЛЕННЯ — 1. Відмінність ладів, що визначається інтервалом великої (мажорної) або малої (мінорної) терції між I та III ступенями. Існує два Н. — *мажорне й мінорне*, кожне з яких має кілька різновидів, що залежать від положення II, IV, VI, VII ступенів. 2. У давньогрецькій музиці — тип *тетрахорду і ладу*, що визначається величиною інтервалів між ступенями звукоряду. Розрізняли три Н. — діатонічне, хроматичне, енгармонічне.

НЕАКО́РДОВІ ЗВУ́КИ — звуки мелодії, що не належать до акорду, який їх супроводжує — *допоміжні, прохідні, затримання, камбіата, аподжіатура, предйом, стрибковий тон*. Н.з. не вживають одночасно з акордовими в одному регістрі, крім випадків, коли мелодія і акорд мають суттєво відмінні тембри, або потребують розв'язання в *консонанс* або менш гострий *дисонанс*.

НЕАКО́РДОВІ ТО́НИ — звуки будь-якого голосу в багатоголосній музиці, що не входять до складу акорду, утвореного іншими голосами, і порушують його терцієву побудову. До Н.т. належать: *прохідний звук, допоміжний звук, затримання*.

НЕАПОЛІТА́НСЬКИЙ СЕКСТАКО́РД — перше обернення тризвуку другого пониженого ступеня в мінорі (або мінорна *субдомінанта* з малою секстою замість квінти).

НЕ́ВМИ (грец. ***neuma*** — кивок, знак) — 1. Вид музичного нотопису, що використовувався в Середньовічній Європі для запису церковної музики і передував сучасній нотації, Н. спиралися на мовлення і складалися з різних знаків пунктуації (рисок, крапок, ком тощо) та їх комбінацій. Н. застосовували для запису вокальної музики, вказуючи напрям руху мелодії без визначення точного звуковисотного положення. 2. У середньовічній теорії музики Н. називались: один звук, нерозспівна мелодія, мелодична формула з розспівуванням на останній голосній тексту *антифону* або *респонсорія*. Кожний церковний лад мав власну групу Н.

НЕДОСКОНА́ЛА МОДУЛЯ́ЦІЯ — див. *Модуляція*.

НЕЗАЛЕ́ЖНИЙ РОК — виконавська діяльність рок-музикантів, які не мають контрактів з великими фірмами звукозапису і тому не залежать від комерційних стереотипів, що панують у музичному бізнесі.

НЕПО́ВНИЙ ТАКТ — перший або останній такт музичного твору чи його самостійної частини, у якому сума тривалостей звуків і пауз менша від тактового розміру.

НЕОКЛАСИЦИ́ЗМ — напрямок у музиці 20–30-х років XX ст., представники якого зверталися до принципів музичного мислення та жанрів, типових для *бароко*. Прибічниками Н. в музиці були А. Казелла, О. Респігі, А. Онеггер, Ф. Пуленк, П. Хіндеміт та інші. Найвидатнішим з-поміж композиторів цього напрямку був І. Стравінський.

НЕОРОМАНТИ́ЗМ — пізній період *романтизму*, пов'язаний з творчістю Й. Брамса, А. Брукнера, Р. Вагнера, Х. Вольфа, Ф. Ліста, Г. Малера, Р. Штрауса, а також М. Регера, Л. Яначека, які звертались до естетики романтизму на знак протесту проти надмірностей «другого авангарду».

НЕОФОЛЬКЛОРИ́ЗМ — оновлення засобів композиції в європейській музиці першої третини XX ст. шляхом використання фольклорних джерел (Б. Барток, З. Кодай, Б. Лятошинський, Д. Мійо, М. де Фалья, І. Стравінський, Л. Яначек, В. Гаврилін, Г. Свиридов та ін.).

НЕДОСКОНА́ЛА КАДЕ́НЦІЯ — див. *Каденція*.

НЕПО́ВНИЙ ХОР — мішаний хор без однієї або двох різнорідних партій.

НЕСИМЕТРИ́ЧНІ ТА́КТИ — складні такти, утворені з кількох простих тактів різного розміру, інакше — мішані такти. Н.т. можуть бути: а) двочастинними, що мають два акценти — 5/8, 5/4; б) тричастинними, що мають три акценти — 7/8, 7/4 і т. д.

НЕСКІНЧЕ́ННИЙ КАНО́Н — канон, що може повторюватися без перерви, оскільки його закінчення переходить у початок і сполучається з ним в одночасному звучанні.

НЕСПРА́ВЖНЯ РЕПРИ́ЗА — музична побудова, що передує *репризі*, викладаючи її початок в іншій тональності.

НЕСТІ́ЙКІ СТУ́ПЕНІ ЛА́ДУ — звуки ладу, що тяжіють до стійких ступенів ладу. В ладах мажоро-мінорної системи Н.с.л. є II, IV, VI, VII ступені, які не входять до складу тонічного тризвуку. В мелодичних ладах нестійкими є всі ступені, крім тоніки.

НЕУСТО́Ї — загальні логічні категорії ладових елементів звуків, співзвуч, які втілюють прагнення, рух, тяжіння, напруження, підпорядкування головному елементу. До Н. належать: *реперкуса, домінанта, субдомінанта*, акорди лінеарних функцій, периферійні співзвуччя. В ритміці Н. — дрібна тривалість, у метриці — слабка доля.

НИ́ЖНІЙ ВВІДНИ́Й ТОН — VII ступінь (див. *Ввідний тон*).

НИ́ЖНІЙ ГО́ЛОС — найнижчий голос музики багатоголосного складу (бас).

НИ́ЖНІЙ ТЕТРАХО́РД — див. *Тетрахорд*.

НИ́ЖНЯ ДОМІНА́НТА — див. *Субдомінанта*.

НИ́ЖНЯ МЕДІА́НТА — див. *Медіанта* (2).

НИ́ЖНЯ ТО́НІКА — I ступінь звукоряду (на відміну від верхньої тоніки — VII ступеня).

НИЗЬКА́ СПІВА́ЦЬКА ФОРМА́НТА, НСФ — група обертонів у спектрі звука співацького голосу (300–600 Гц). Вона надає співацькому голосу (особливо низькому) «м'якості», «масивності» і «насиченості». Значну роль в утворенні Н.с.ф. відіграє трахейний механізм голосоутворення.

НИ́ТКА — лінія, на якій записують партію ударного інструмента без визначеної висоти звука (барабан, бубон, кастаньєти тощо).

НІМА́ КЛАВІАТУ́РА — апарат, винайдений А. Верджілем для тренування пальців піаніста без видобування звука. Використання Н.к. дозволяє розвивати техніку піаніста поза слуховим контролем та музично-слуховими уявленнями.

НО — вид аристократичного японського театру. Виник за феодальних часів і розквітнув у XIV ст. Традиції сценічного мистецтва і музики Н. ретельно зберігаються і передаються від покоління до покоління. В сучасному Токіо існує два театри Н.

НО́ВА ТОНА́ЛЬНІСТЬ — тональність, в яку здійснюється модуляція з попередньої (старої) тональності.

НОВЕЛЕ́ТА (італ. ***novelletta*** — невелике оповідання) — лірико-розповідна (рідше — драматична або жанрова) інструментальна музична п'єса. Назву жанру в 1838 р. запозичив з художньої літератури Р. Шуман, пізніше її використовували М. Балакирєв, О. Глазунов, А. Лядов, Ф. Пуленк, З. Фібіх та інші.

НОВЕМО́ЛЬ (від лат. ***novem*** — дев'ять) — ритмічна фігура з дев'яти звуків (нот), що утворюється шляхом поділу простого дво- або тридольного такту на дев'ять частин. Якщо основною тривалістю є ціла нота, то Н. слід писати восьмими нотами, якщо половинна — шістнадцятими і т.д. (див. *Додаток* XV).

НОВООРЛЕА́НСЬКИЙ ДЖАЗ — історично основний стиль класичного джазу, що сформувався наприкінці XIX ст. на ґрунті африканського фольклору, народної та побутової музики креолів на Півдні США, у місті Новий Орлеан. Н.д. пов'язаний із заміною вокальних фольклорних жанрів, побутових танців, фортепіанного регтайму і музики духових капел розвинутими інструментально-ансамблевими формами колективної імпровізації, у яких головну партію виконував корнет, басову лінію провадив тромбон, а кларнет використовувався для орнаментування. У класичний період розвитку Н.д. склався як самостійний тип *джаз-бенду* з характерним поділом інструментальних груп на мелодичну й ритмічну; утвердився респонсорний принцип ансамблевої гри, де, поряд із багатоголоссям імпровізаційної контрастної поліфонії, повноправну роль відігравав провідний голос — *лідер*.

НОКТЮ́РН (франц. ***nocturne*** — нічний) — лірична наспівна мелодична п'єса, зміст якої пов'язаний з художніми образами ночі. Зразки Н. зустрічаються в творчості В.-А. Моцарта, Й. Гайдна, Ф. Шопена, Р. Шумана, М. Лисенка, М. Глинки, К. Дебюссі, П. Чайковського та ін.

НОМ (грец. ***nomos*** — закон, звичай) — у давньогрецькій музиці — наспів, мелодія, мелодична модель, що слугувала основою для виконання музично-поетичних творів співаками-*рапсодами*.

НО́МЕР (від лат. ***numerus*** — число) — 1. Окремий виступ одного або кількох артистів у концерті. 2. Самостійні, завершені за формою музичні епізоди в опері, ораторії, балеті, реквіємі, кантаті тощо.

НО́НА (від лат. ***nona*** — дев'ята) — 1. Один із складених інтервалів, що охоплює дев'ять ступенів звукоряду. Позначається цифрою 9. Н. можна розглядати як секунду через октаву. Мала Н. — інтервал, який містить 6 1/2 тону. Велика Н. охоплює 7 тонів. 2. Дев'ятий ступінь від заданого (див. *Додаток* X).

НОНАКО́РД — акорд, що складається з п'яти різних звуків, розміщених за терціями, і охоплює обсяг *нони*. Н., побудований на п'ятому ступені ладу, називається *домінантнонакордом* і позначається цифрою 9 (див. *Додаток* XIV). Обернення Н. самостійних назв не мають.

НОНЕ́Т (від лат. ***nonus*** — дев'ятий) — 1. Ансамбль з дев'яти виконавців. 2. Твір для дев'ятьох виконавців з окремими партіями у кожного.

НОН ЛЕГА́ТО (італ. ***non legato*** — незв'язно, незлито) — 1. Спосіб виконання, коли перехід від одного звука до іншого відбувається відокремлено, але не уривчасто. 2. Один з основних видів артикуляції та штрихів.

НО́ТА (італ. ***nota*** — позначка) — знак, який застосовується для запису музичних звуків, позначає їх висотне положення на нотоносці та тривалість. За тривалістю Н. бувають: *бревіс* (подвійні цілі), *цілі, половинні, четвертні, восьмі, шістнадцяті, тридцять другі, шістдесят четверті* (див. *Додаток* III).

НОТА́ЦІЯ — сукупність графічних знаків, призначених для запису музики (див. *Невми, Мензуральна нотація, Крюки, Знамена, Рядковий спів, Нотний стан, Нота, Ключ, Такт, Тактова риска, Табулатура, Абревіатура, Партитура, Клавір)*. Пошуки способу знакової фіксації музики почалися ще в Давньому Єгипті, але тривають і досі. Сучасні композитори (С. Губайдуліна, Л. Грабовський, Е. Денисов, О. Мессіан, К. Пендерецький, В. Сильвестров, А. Шнітке та ін.) використовують, крім традиційної Н., специфічні форми запису для відображення в тексті особливих ефектів звучання (звукових мас, вібрато, дестабілізації звуковисотності тощо). Див. *Нотний запис, Нота.*

НО́ТНИЙ ЗА́ПИС — європейська система *нотації*. Існує з XVII ст. До її складу входять такі основні елементи: нотний стан (нотоносець) з п'яти паралельних горизонтальних ліній, на якому розміщують різноманітні знаки нотопису. Основний знак — *нота*, що має вигляд незатушованого (ціла, половинна) або затушованого (четвертна, восьма і т. д.) овалу. Тривалості, менші за *четвертну*, позначаються *хвостиками (прапорцями)* або *в'язками (ребрами)*, які додають до *штилів* — вертикальних рисок, що позначають звуки, за тривалістю коротші від *цілої*. Зміна тривалості звучання ноти на 1/2 чи 1/2+1/4 позначається *крапкою*. Перерви в звучанні позначаються *паузами*, еквівалентними тривалостям нот. Звуковисотне положення записаних звуків фіксують за допомогою *ключів*, а його зміни — знаками *альтерації*, що діють у межах всього твору або стосуються однієї ноти. Кількість ритмічних долей у *такті* (розмір) позначають цифрами, а *тактові риски* відокремлюють один такт від іншого (див. *Додатки* I, II, III, IV, V, VI, IX).

НО́ТНИЙ СТАН — система паралельних горизонтальних ліній для записування звуків спеціальними знаками — *нотами*. Н.с. з чотирьох ліній запропонував Гвідо де Ареццо (XI ст.). У сучасній практиці застосовують Н.с. з п'яти основних ліній та необхідної кількості додаткових ліній над і під Н.с. Ноти записують на лінійках, між лінійками та під ними. На Н.с. також розміщуються *ключ, розмір, знаки альтерації, паузи* тощо.

Для записування багатоголосної музики використовуються знаки *аколади, партитура, клавір* тощо. Див. *Нота, Нотний запис.*

НО́ТНИЦЯ — стара назва приміщення для зберігання нотних архівів та зібрань.

НОТОНО́СЕЦЬ — див. *Нотний стан.*

НОТОГРА́ФІЯ (від лат. ***nota*** — знак і ***grapho*** — пишу) — 1. Систематизовані покажчики нотних видань і рукописів. 2. Розділ музикознавства, що вивчає історію, теорію, методику класифікації музичних творів у нотному записі. 3. Правила і методика написання нот, оформлення нотного рукопису або видання.

НОТОДРУ́К, нотодрукування — поліграфічне розмножування нотних текстів. Виникло після винаходу книгодрукування. Перші друковані ноти належать до XV ст., в 1700 р. у Львові надруковано «Ірмолог» — перше видання знаменного співу з використанням лінійного нотопису. Сучасний Н. виконують за допомогою комп'ютерного набору, який забезпечує високий рівень виготовлення нотної продукції.

НУБА́ (араб., дослівно: ряд, послідовність, черга) — вокально-інструментальна композиція т.з. андалузької традиції в арабській музиці Алжиру, Лівії, Марокко, Тунісу. Ґрунтується на принципі *макаму.*

НУГУЛА́, на-гу-ла — китайський ударний інструмент з родини мембранофонів, парні залізні *литаври* з шкіряною мембраною. Входять до складу народного оркестру.

НЬЮ́ БОП (англ. ***new bop***) — див. *Хард боп.*

НЬЮ́ ВЕЙВ (англ. ***new wave*** — нова хвиля) — багатозначне поняття, що з'явилося наприкінці 1970-х років у зв'язку з новими процесами в сфері популярної музики (див. *Нова хвиля* — 1).

НЬЮ РОМА́НТИКС (англ. ***new romantics*** — нова романтика) — напрямок, що виник у Великобританії у 70-х роках XX ст. на противагу *панку, реггей, новому стилю* і відрізняється від них більшою витонченістю, фантастичними та історичними сюжетами, пишними та ефектними костюмами, блискучими шоу, а також ігноруванням проблем дійсності.

НЮА́НС (франц. ***nuance*** — відтінок) — відмінності в динаміці, темпі, способах звуковидобування, характері звучання, що посилюють емоційне враження від виконання музичного твору.

НЮАНСУВА́ННЯ — сукупність відтінків, застосованих під час виконання музичного твору певним виконавцем.



ОБДАРО́ВАНІСТЬ МУЗИ́ЧНА — індивідуальна своєрідність потенційних здібностей людини, що свідчать про можливість досягнення значних успіхів у певній галузі музичної діяльності. О. розвивається в процесі засвоєння духовних і мистецьких надбань людства та внаслідок поглиблення досвіду творчої діяльності. Високий рівень О. вважається *талантом.*

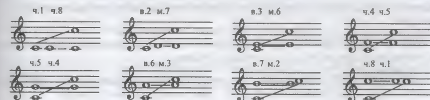
ОБЕ́РЕК, обертас — польський народний парний танець, який виконують після повільного *куяв'яку.* Музичний розмір — 3/8 або 3/4 з акцентом на третій долі кожного другого такту. Темп швидкий.

ОБЕ́РНЕНИЙ КОНТРАПУ́НКТ — складний контрапункт, що передбачає обернення мелодій початкового з'єднання — всіх (повний О.к.), однієї або кількох (неповний О.к.), зі зворотним розташуванням (дзеркальний О.к.). Ускладнення О.к. рухливим контрапунктом утворює вертикально-обернений, горизонтально-обернений, вертикально-горизонтально-обернений контрапункти.

ОБЕ́РНЕНИЙ ПУНКТИ́РНИЙ РИТМ — див. *Ломбардський ритм.*

ОБЕ́РНЕННЯ АКО́РДУ — такий різновид терцієвої побудови акорду, коли нижнім є не основний тон, а інший складовий звук. Існують такі О. а.: а) перше, де нижнім є терцієвий тон, — *секстакорд, квінтсекстакорд;* б) друге, де нижнім є квінтовий тон, — *квартсекстакорд, терцквартакорд;* в) третє, де нижнім є септимовий тон, — *секундакорд.*

ОБЕ́РНЕННЯ ІНТЕРВА́ЛУ — перенесення нижнього звука інтервалу на октаву вгору або верхнього — на октаву вниз. При О.і. великий інтервал утворює малий, збільшений — зменшений, і навпаки: малий — великий, зменшений — збільшений. Чистий інтервал залишається чистим. Прима при О.і. утворює октаву, секунда — септиму, терція — сексту, кварта — квінту, секста — терцію, септима — секунду, октава — приму.



ОБЕ́РНЕННЯ ТЕ́МИ, протирух, інверсія — повторення теми або мотиву із заміною кожного висхідного інтервалу теми низхідним, і навпаки.

ОБЕРТО́НИ (нім. ***Oberton***. ***ober*** — верхній, ***ton*** — звук) — тризвуки, що входять до спектру музичного звука, збагачуючи основний тон. Склад О. визначає *тембр* звука (див. *Гармонічний ряд*).

ОБИЧА́ЙКА — бічна частина корпусу струнних дерев'яних музичних інструментів, що з'єднує верхню і нижню *деки*. О. барабана називається *кадлом*.

ОБІ́ДНЯ — ранкове Богослужіння у православному християнстві. До складу О. входить понад 12 гімнів,що виконуються *а-капела*. Відповідає католицькій або протестантській *месі*.

ОБЛІГА́ТО (італ. ***obligato*** — обов'язковий) — 1. Назва обов'язкової для виконання партії інструмента в музичному творі. 2. Партія сольного інструмента (*скрипки, флейти, гобоя* та ін.) в операх, кантатах, ораторіях XVII–XVIII ст., якою супроводжувалося виконання арій. 3. У старовинних поліфонічних творах — розділи з суворим дотриманням заздалегідь визначених правил побудови форми.

О́БРАЗ МУЗИ́ЧНИЙ — узагальнене віддзеркалення в музиці явищ дійсності і духовного світу людини. О.м. розкривається через виклад музичної теми, її розвиток, варіювання, доповнення тощо. У великих музичних творах О.м. виступає як складна художньо-емоційна система, що забезпечує втілення змісту твору.

ОБРО́БКА — видозмінювання музичного твору шляхом гармонізації, аранжування або транскрипції. Найчастіше здійснюють О. народних мелодій, хоча набувають поширення також О. класичних творів (зокрема, в сучасній естрадній музиці).

ОБРЯ́ДОВА МУ́ЗИКА — музика, що супроводжує різні ритуали — весілля, родини, поховання, обряди, пов'язані з народними та релігійними святами, жнивами, сівбою тощо.

О́ДА (від грец. ***ode*** — пісня) — урочистий музично-поетичний твір, створений на честь певної ідеї, особи чи події, напр., фінал IX симфонії Л.ван Бетховена на текст «Оди до радості» Ф. Шиллера.

ОДЕО́Н (грец. ***odeion***) — антична будівля круглої форми, де відбувалися музичні змагання та вистави.

ОДНОГОЛО́ССЯ — мелодичний склад музики, що характеризується однією мелодичною лінією (голосом) без поєднання з іншими голосами або інструментальним супроводом.

ОДНОЙМЕ́ННІ ТОНА́ЛЬНОСТІ — пари тональностей, що мають однакові тоніки, але різну ладову побудову (див. *Мажор і Мінор*).

ОДНОТЕ́РЦІЄВІ ТОНА́ЛЬНОСТІ — пари тональностей різних ладів, у яких тонічні тризвуки мають спільну терцію (напр. C-dur і cis-moll, H-dur і c-moll).

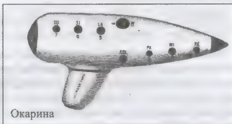
ОДНОРІ́ДНИЙ ХОР — хор, до складу якого входять виключно однорідні голоси (дитячі, жіночі та чоловічі).

ОДНОЧАСТИ́ННИЙ ТВІР — музичний твір без поділу на окремі частини (на відміну від творів *циклічної форми*).

О́ЖРАГІС (лит. ***óžragis*** — козиний ріг) — литовський народний духовий інструмент з козиного рогу, має 2–6 ігрових отворів. Звукоряд діатонічний.

ОЖЯ́ЛІС (лит. ***oželis*** — козеня) — литовський народний танець. Музичний розмір — 2/4 з акцентами на другій чверті кожного другого такту. Темп помірний.

ОКАРИ́НА (італ. ***okarina*** — гусеня) — духовий інструмент з глиняним корпусом яйцеподібної форми. Має патрубок зі свистковим отвором для видобування звука та 7–10 ігрових отворів для зміни висоти звука. Звукоряд — діатонічний, діапазон — *нона*.


Окарина

ОКТА́ВА (лат. ***octava*** — восьма) — 1. Інтервал, що охоплює вісім ступенів звукоряду. Позначається цифрою 8. Чиста О. має 6 тонів, зменшена — 5 1/2 тону, збільшена О. — 6 1/2 тону. 2. Частина музичного звукоряду, яка містить сім діатонічних або дванадцять хроматичних ступенів. 3. Восьмий ступінь від того, що заданий.

ОКТА́ВНА ТРАНСПОЗИ́ЦІЯ — див. *Октавне транспонування*.

ОКТА́ВНЕ ТРАНСПОНУВА́ННЯ — перенесення звуків на октаву вгору або вниз. Для позначення О.т. використовують спеціальний знак 8- - - -¦, який пишуть над або під нотами, залежно від напрямку транспонування (див. *Додаток* VI).

ОКТЕ́Т (від лат. ***okto*** — вісім) — 1. Ансамбль, що складається з восьми виконавців. 2. Твір для восьми виконавців з окремою партією у кожного.

ОКТОЇ́Х (від грец. ***okto*** — вісім та ***icho*** — глас) — богослужебна книга православної церкви, що містить восьмитижневий цикл співів, пов'язаних з осьмогласієм.

ОКТО́ЛЬ (від лат. ***okto*** — вісім) — восьмидольна ритмічна фігура, що утворюється шляхом поділу кожної долі *квартолі* на дві частини (див. *Додаток* XV).

ОЛЕ́Н — жанр казахської народної пісні, яку виконували народні співаки — *оленші*.

ОЛЕНШІ́ — казахський народний співець і поет, виконавець створених на власні вірші та мелодії традиційних пісень.

ОЛИ́М-ШУВИ́Р — марійський народний інструмент з тростини або соломини. Має 2–3 ігрові отвори, схожий на сопілку. Звукоряд діатонічний, звук пронизливий.

ОЛО́НХО — якутський героїчний епос, склався в XIV–XV ст., має близько 15-ти тисяч віршованих рядків. Виконують співаки без інструментального супроводу в речитативній манері з елементами театралізації, протягом двох вечорів розповідаючи про події та героїв минулого.

ОЛОНХОСУ́Т — якутський народний виконавець епосу *Олонхо.*

О́Л СТАРС (англ. ***all stars*** — всі зірки) — ансамбль, що складається з відомих музикантів, рівень популярності яких визначається шляхом опитування критиків або любителів джазу. Такі ансамблі створюють для виступів на джазових фестивалях, у телевізійних програмах, запису в студії і т.д.

ОЛЯ́НДРА — молдавський народний хороводний танець. Музичний розмір — 3/8. Темп помірний. Виконується як перший урочистий танець на весіллі.

О́ПЕРА (італ. ***opera*** — твір, дія, праця) — вид театрального мистецтва, музично-сценічний твір, що грунтується на синтезі музики, слова, дії. В О. сценічна дія органічно поєднується з вокальною (солісти, ансамблі, хор) та інструментальною (оркестр) музикою, досить часто — з балетом і пантомімою, образотворчим мистецтвом (гримом, костюмами, декораціями, світловими ефектами, піротехнікою тощо). О. виникла в Італії наприкінці XVI ст. як спроба групи вчених-гуманістів, літераторів і музикантів відродити давньогрецьку трагедію у вигляді dramma per musica (драма для музики), що була реалізована в творчості К. Монтеверді («Орфей», «Аріадна» та ін.) на початку XVII ст. У XVIII ст. О. набула рис *класицизму,* а композитори неаполітанської оперної школи (А. Скарлатті) започаткували *оперу-серіа.* У Франції виникла *лірична трагедія* (Ж.-Б. Люллі, Ж.-Ф. Рамо). В Англії О. створював Г. Перселл, у Німеччині — Р. Кайзер. В Іспанії формувався жанр народної опери — *сарсуели.* Прагнення наблизити О. до ідей просвітителів стало підгрунтям оперної реформи Х.-В. Глюка, призвело до формування *комічної опери, баладної* опери (Англія), *опери-буфо* (Італія), *опери-комік* (Франція), *зингшпілю* (Австрія, Німеччина) та ін. Вершиною розвитку О. у XVIII ст. стала творчість В.-А. Моцарта. Процес оновлення О. пожвавився під впливом ідей *романтизму* в Італії (Л. Керубіні, Д. Россіні, В. Белліні, Г. Доніцетті та, особливо, Д. Верді), Франції (Ж. Галеві, Д. Обер, Д. Мейєрбер), Німеччині (К.-М. Вебер, пізніше — Р. Вагнер) і т.д. У другій половині XIX ст. почалося посилення тенденцій *реалізму* у французькій *ліричній опері* (Ш. Гуно, Ж. Массне), італійському *веризмі* (П. Масканьї, Р. Леонкавалло, частково — Д. Пуччіні та Д. Верді), в творчості російських композиторів (М. Глинка, О. Даргомижський, О. Бородін, Ц. Кюї, А. Рубінштейн, М. Римський-Корсаков, М. Мусоргський, П. Чайковський, С. Рахманінов та ін.), представників польської (С. Монюшко), української (С. Гулак-Артемовський, М. Лисенко), чеської (А. Дворжак, Б. Сметана, Л. Яначек) та інших музичних культур. В XX ст. з'являються нові автори О. — *імпресіоністи* (К. Дебюссі, К. Шимановський), *експресіоністи* (А. Берг, А. Шенберг, частково — Р. Штраус), *неокласицисти* (Ф. Бузоні, Ф. Маліп'єро, І. Стравінський, П. Хіндеміт). Вагомий внесок у розвиток жанру О. зробили: Б. Бріттен, У. Гаджибеков, Д. Гершвін, Р. Глієр, Л. Даллапіккола, М. Зарінь, Е. Капп, З. Кодай, Е. Кшенек, Д. Лукас, Р. Маліп'єро, Д. Менотті, З. Паліашвілі, Л. Піпков, Ю. Семеняко, К. Пендерецький, С. Прокоф'єв, Ш. Соколаї, О. Спендіаров, О. Тактакішвілі, Є. Тікоцький, М. де Фалья, Ю. Шапорін, В. Шебалін, Д. Шостакович, а також українські композитори К. Данькевич, О. Білаш, В. Губаренко, Г. Жуковський, В. Кирейко, Д. Клебанов, А. Кос-Анатольський, М. Леонтович, Б. Лятошинський, Г. Майборода, Ю. Мейтус, В. Рибальченко, А. Рудницький, Г. Таранов, Є. Юцевич, К. Янівський та інші.

О́ПЕРА-БАЛЕ́Т (франц. ***opera-ballet***) — музично-театральний жанр, що виник у Франції на межі XVII–XVIII ст. і включав пролог та 3–4 сюжетно не пов'язаних картини, у яких танцювальні сцени чергуються з речитативами, аріями, ансамблями тощо. Авторами О.-б. були А. Кампр, А. Детуш, Ж. Муре, Ж. Рамо та інші.

О́ПЕРА-БУ́ФА (італ. ***opera-buffa*** — жартівлива опера) — італійська комічна опера. Виникла в XVIII ст. на основі *інтермедій* та народно-побутової пісенної традиції (на противагу опері-серіа). Найвідоміші автори О.-б.: Д. Перголезі, Д. Паізієлло, Д. Чимароза, пізніше її традиції підтримали Г. Доніцетті, В.-А. Моцарт, Д. Россіні. В стилі О.-б. створено деякі опери Д. Верді («Фальстаф»), С. Прокоф'єва («Заручини в монастирі»), І. Стравінського («Мавра») та інші.

О́ПЕРА-ВОДЕВІ́ЛЬ — див. *Водевіль.*

О́ПЕРА-КОМІ́К (франц. ***opera comique*** — комічна опера) — французький різновид *комічної опери,* що спирається на ярмаркові вистави. В жанрі О.к. творили спочатку А. Гретрі, П. Монсіньї, Ф. Філідор та інші автори, після реставрації Бурбонів — А. Буальд'є, Ф. Гарольд, Н. Ізуар і, певною мірою, Д. Обер («Фра-дияволо», «Доміно»).

О́ПЕРА-СЕМІСЕ́РІА (італ. ***opera semiseria*** — напівсерйозна опера) — жанр опери, який займає проміжне становище між *оперою-серіа і оперою-буффа.* До О.с. належать деякі опери А. Скарлатті, Н. Піччіні, Д. Паізієлло, В. Мартин-і-Солера, Д. Россіні та ін. Жанр О. с. надалі не розвивався, хоча його вплив помітний у окремих операх *веристів* П. Масканьї, Р. Леонкавалло, Д. Пуччіні.

О́ПЕРА-СЕ́РІА (італ. ***opera seria*** — серйозна опера) — жанр італійської опери, виник наприкінці XVII ст., О.-с. створювали на основі героїко-міфологічного або легендарно-історичного сюжету з чітким розподілом сценічної дії і музики. В музиці переважали речитативи secco та великі віртуозні арії солістів, які наче змагалися в майстерності вокалізації. До видатних майстрів О.с. належали А. Скарлатті, Г.-Ф. Гендель, Н. Порпора, Б. Галуппі, Н. Піччіні, Д.Мейєрбер, ранній В.-А. Моцарт, Г. Спонтіні та інші.

О́ПЕРА СПАСІ́ННЯ І ЖА́ХІВ — жанр опери за доби французької революції XVIII ст. Такі опери створювали А. Бертон, А. Гретрі, Ж. Лесюер.

ОПЕРЕ́ТА (італ. ***operetta*** — маленька опера) — музично-сценічна вистава переважно розважального характеру, що поєднує монологічне і діалогічне мовлення з вокальною та інструментальною музикою, танцювальне мистецтво й естрадні прийоми. Визначні О. створили Ф. Ерве, Ф. Зуппе, І. Кальман, Ш. Лекок, К. Мілікер, Ж. Оффенбах, Р. Планкет, А. Салліван, К. Целлер, Й. Штраус-син, а також І. Дунаєвський, Д. Кабалевський, Ю. Мілютін, О. Рябов, О. Сандлер, Г. Свиридов, В. Соловйов-Сєдой, М. Стрельников,

Д. Шостакович та інші. Починаючи з 20-х рр., у США з'явився жанр *мюзиклу*, пов'язаний з іменами Л. Бернстайна, І. Берліна, Д. Гершвіна, Ф.Лоу, К. Роджерса

ОПО́РА СПІВА́ЦЬКА — складне м'язово-вібраційне відчуття, що відбиває особливості організації та оптимального режиму роботи голосового апарату, які забезпечують найкращу якість співацького звука. Український співак і педагог М. Микиша запровадив у вокальну теорію і практику терміни «опора дихання», «опора звука», «опора мовлення», що віддзеркалюють локальні відчуття, які виникають у співака під час фонації, утворюючи системний феномен О.с. Дослідження Р. Юссона, Л. Дмитрієва, В. Ємельянова, К. Йоффель, А. Кисельова, І. Максимова, В. Морозова, Г. Стулової, Л. Триноса, Ю. Юцевича, А. Яковлєвої та ін. збагатили суб'єктивне розуміння О. с. науковим обґрунтуванням її біофізичних механізмів.

ОПРИ́ШКИ — український народний чоловічий танець, що виконується у швидкому темпі.

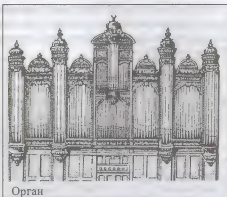
О́ПУС (лат. ***opus*** — твір, праця) — 1. Порядковий номер, який надають музичному твору чи збірці творів автори або видавці під час публікації. Нумерація творів не завжди відповідає хронології їх створення. В разі посмертного видання твору це позначають абревіатурою *op. posth.* 2. У музично-естетичному розумінні — результат композиторської праці, зафіксований у письмовому вигляді.

ОРАТО́РІЯ (італ. ***oratoria***, від лат. ***oro*** — говорю, благаю) — великий концертний твір на певний сюжет (для солістів, хору і симфонічного оркестру). О. виникла в XVII ст. майже одночасно з *кантатою і оперою,* має певну схожість з ними, відрізняючись від кантати розгорнутим сюжетом і більшими розмірами, а від опери — переважанням оповідальності над драматургією, а також відсутністю сценічної дії та художнього оформлення (хоча бувають винятки). Класичні зразки О. на античні та біблейські сюжети створив Г.-Ф. Гендель («Самсон», «Геракл», «Месія», «Іуда Маккавей»). Видатними авторами О. були: А. Страделла, А. Скарлатті, Д. Букстехуде, Г. Телеман, Л. ван Бетховен, В.-А. Моцарт, Ж.-Б. Люллі та ін. В XIX ст. О. втрачає своє значення, набуваючи ліричних рис (Ф. Мендельсон, Ф. Ліст, Р. Шуман та ін.), а в XX ст. зближується з оперою (А. Рубінштейн, І. Стравінський, А. Онеггер, К. Орф, К. Пендерецький, С. Прокоф'єв, Г. Свиридов, Ю. Шапорін, Д. Шостакович, А. Штогаренко, А. Шнітке, Р. Щедрін та інші).

ОРГА́Н (лат. ***organum***, від грец. ***organon*** — знаряддя, інструмент) — складний клавішно-пневматичний (духовий) інструмент, який походить від *гідравлоса.* Пневматичний О. з'явився у Візантії ще в IV ст. З VII ст. набув поширення у католицьких храмах.

У вигляді, близькому до сучасного, О. побутує з XVI ст. Існує багато типів О.: від невеликих переносних (*Портатив, Позитив*) — до величезних, що мають понад 30 тис. труб. Основні конструктивні елементи О.: *труби;* механізм нагнітання повітря (*міхи*) та дерев'яні повітропроводи; *кафедра*, де розміщується *органіст* і знаходяться клавіатури для рук (*мануали*) та ніг (*педаль*). Праворуч і ліворуч від місця органіста розташовано регістрові рукоятки, важелі, кнопки та інші допоміжні пристрої; від клавіатур до труб веде *трактура* — система, що забезпечує надходження повітря до дерев'яного

корпусу для звукоутворення. В сучасних О. кафедра буває пересувною; крім того, окремо розташовано електромотор і вентилятор, що нагнітають повітря у *міхи*. За матеріалом *труби* поділяються на дерев'яні та металеві, а за способом звуковидобування — на лабіальні та язичкові. Група труб одного тембру, що охоплює частину звуковисотного діапазону О. і виготовляється з одного матеріалу, називається *регістром;* довжина труб — від кількох міліметрів до 10–11-ти метрів. Регістри О. згруповано в родини: *принципали, флейти, гамби, аліквоти, мікстури* — загалом до 150, залежно від розміру О. В кожному О. є 1–7 *мануалів,* до 32-х клавіш *педалі,* а також три основні типи *трактур* — механічна, пневматична та електрична, що відрізняються рівнем досконалості видобування звуків різного тембру, сили, тривалості і висоти. Звуковисотний діапазон О. — понад шість октав. Партію О. записують на трьох нотних станах, з яких два верхніх призначені для запису гри мануалами, а нижній — для педалі. Виготовлення О. — вияв найвищої майстерності фахівців, до яких належали І. Компеніус, А. Шнітгер, Е. Каспарині, Г. Зільберман, З. Гільденбранд, Ф. Ладергаст, А. Кавайє-Коль, І. Сальватор, С. Гутовський та інші. До плеяди видатних виконавців-органістів належали: Д. Фрескобальді, Ф. Куперен, Д. Букстехуде, родина Бахів, А. Гессе, К. Сен-Санс, І. Геслер, Т. Бубек, О. Мессіан, К. Ріхтер, І. Грубіх, Ф. Гергей, О. Гедіке, І. Браудо, А. Котляревський, Г. Булибенко, Г. Гродберг, Х. Лепнурм, О. Дмитренко, О. Янченко та ін.


Орган

ОРГАНІ́СТРУМ (лат. ***organistrum***) — старовинний струнний музичний інструмент, подібний до колісної *ліри.*

ОРГА́ННИЙ ПУНКТ — 1. Витриманий басовий звук, на фоні якого, часто без функціонального погодження з ним, відбувається вільний рух інших (верхніх) голосів і зміна акордів. О.п. може мати вигляд повторюваної мелодичної або ритмічної фігури. Найчастіше О.п. зустрічається на *тоніці* або *домінанті*; подвійний О.п. побудований одночасно на тоніці та домінанті. 2. Звук, витриманий у будь-якому верхньому голосі (див. Вид *педалі — 5*).

ОРГА́НУМ (від грец. ***organon*** — знаряддя, інструмент) — давній вид європейського багатоголосся. Основні види О. (паралельний, вільний, мелізматичний, метризований) були поширені в IX–XIII ст.

ОРДИНА́РІЙ (від лат. ***ordinarius*** — звичайний) — розділи *меси,* які виконуються під час щоденних богослужінь (див. *Меса*).

О́РДО (лат. ***ordo*** — ряд, низка) — ритмічний ряд (період) *модусу* в модальній ритміці XIII ст., структурною одиницею якого був пункт, що містив основну формулу *модусу*.

ОРІЄНТА́ЛЬНА МУ́ЗИКА (від лат. *orientalis* — східний) — 1. Музика народів Сходу або музика у східному стилі. 2. Музичні твори, що відтворюють образи та риси народів Сходу або ж специфічні риси музики у східному стилі (напр., «Шехерезада» М. Римського-Корсакова).

ОРКЕ́СТР (від грец. *orchestra* — майданчик перед сценою в античному театрі) — 1. Місце перед сценою для розташування хору, який у Давній Греції супроводжував сценічне дійство. 2. Заглиблене місце перед сценою для розташування оркестру, що супроводжує виставу в музичному театрі (див. *Оркестрова яма*). 3. Колектив музикантів-інструменталістів, об'єднаних для спільного виконання різних за характером музичних творів. Спочатку поняття О. вживалося в античному розумінні (1). Нового змісту воно набуло у XVIII ст. («Музичний словник» Ж.-Ж.Руссо). Класифікацію О. здійснюють за різними критеріями: зокрема, за складом — мішані, однорідні, а також за призначенням. Основні види О.: *симфонічні* — малий (або класичний) та великий (або оперно-симфонічний), до яких входять інструменти усіх груп — струнної, духової, ударної, арфа та ін.; *струнні*, утворені смичковими інструментами; *духові*, що складаються з дерев'яних і металевих духових інструментів (або лише мідних) та ударної групи — малий мідний, малий мішаний, великий мішаний; *неаполітанський*, до складу якого входять мандоліни й гітари; О. *баяністів*, що складається з баянів, гармоній і акордеонів та ін.; *О. народних інструментів*; *естрадні О.*, до яких входять різноманітні інструменти — саксофони, труби, гітари, ударні тощо; *шумові*, що складаються переважно з ударних та побутових (ложки, пилки, пляшки тощо) інструментів; *електромузичні О.*, до яких входять різні інструменти, обладнані адаптерами та підсилюючими пристроями; *електронні О.*, які створені в період бурхливого розвитку електроніки (синтезатори та ін.). Зміни в складі традиційного О. та поява нових за складом О. зумовлені еволюцією музичного мистецтва та розширенням інструментарію, розвитком оркестрового виконавства, змінами музичного мислення композиторів, прагненням розширити палітру виражальних засобів О. Все це свідчить про те, що О. був, є і залишається живим знаряддям композиторської творчості, розвиваючись у традиційному та новому складі.

ОРКЕСТРИ́НА — див. *Оркестріон (1).*

ОРКЕСТРІО́Н (нім. *Orchestrion*) — 1. Автоматичний механічний інструмент, призначений для імітації звучання інструментів оркестру різного складу. Найбільш відомий О. — пангармонікум І.Мельцеля — імітував звучання *флажолета, флейти, гобоя, кларнета, фагота, валторни, труби, барабана, тарілок і трикутника.* 2. Маленький орган з чотирма *мануалами, педаллю і регістрами.* Винайдений у 1780 році Г. Фоглером. 3. Орган-*позитив*, що мав фортепіанну механіку і струни. Винайдений Т. Кунцем в 1791 році. Удосконалений в 1798 році О. мав вигляд вертикального фортепіано з двома *мануалами, педаллю, міхами*, 230 струнами, 360 трубами та 21 регістром.

ОРКЕСТРО́ВА Я́МА — спеціально обладнане перед сценою місце для розміщення оркестру. Знаходиться нижче рівня партеру (інколи під сценою) — див. *Оркестр (2).*

ОРКЕСТРОФО́Н — див. *Оркестріон (1).*

ОРКЕСТРО́ВКА — 1. Виклад оркестрового або ансамблевого твору у вигляді партитури для певного складу інструментів. 2. Перекладення будь-якого музичного твору для оркестру або ансамблю певного типу і складу (див. *Інструментовка*).

ОРКЕСТРОТЕ́КА (від грец. *orchestra* — оркестр і *theke* — скриня, сховище) — комплект оркестрових партій музичного твору для виконання певним складом виконавців.

ОРНАМЕ́НТИКА (лат. *ornamentum* — прикраса) — мелодичні звороти зі звуків невеликої тривалості, що прикрашають основний мелодичний малюнок, а також посилюють його експресивність, дають виконавцям додаткову можливість продемонструвати свою майстерність. До О. належать *пасажі, тирати, мелізми, фігурації, фіоритури, колоратура, глоси* та ін. В музичній практиці побутують два види О.: позначена в нотах обов'язкова О. *(групето, мордент, форшлаг, трель і т.д.)* та імпровізаційна О. (*колоратура, рулади, трелі і т.д.)*, яку виконавець обирає на свій розсуд.

ОРОВЕ́ЛИ — давні землеробські пісні народів Вірменії та Східної Грузії, що виконувалися чоловіками-солістами.

ОРФЕО́Н (грец. *Orpheus* — Орфей) — клавішна колісна *ліра* з чотирма струнами, поширена в Європі у другій половині XVIII ст.

ОРФЕРІО́Н (англ. *orpharion* — назва, утворена поєднанням імен Орфей і Аріон) — струнний щипковий інструмент, подібний до *цитри*, поширений в Англії, Італії та Франції у XVII ст.

ОРФОЕ́ПІЯ (від грец. *orthos* — правильний і *epos* — мовлення) — сукупність правил вимови, які історично сформувались і закріпились у практиці мовленнєвого спілкування. Вокальна О. — сукупність правил вимови під час співу — певною мірою відрізняється від мовленнєвої О.

ОРХЕОГРА́ФІЯ (грец. *orcheo* — танець і *grapho* — пишу) — вчення про мистецтво танцю, його фіксацію засобами графіки.

ОРХЕ́СТИКА (грец. *orchestike*) — мистецтво танцю.

ОСНО́ВА ІНТЕРВА́ЛУ — нижній звук інтервалу.

ОСНОВНА́ ТОНА́ЛЬНІСТЬ — див. *Головна тональність.*

ОСНОВНЕ́ ПОЛО́ЖЕННЯ — таке розташування акорду, коли басовим є його *основний* тон.

ОСНОВНИ́Й ТОН — 1. Головний звук з певної групи (*акорду, інтервалу, ладу,* мелодичного звороту тощо). В класичній тональній системі О.т. залежить від положення тоніки, а також від розташування 4-го і 5-го ступенів. Поза тональною системою О.т. акорду визначається О.т. гармонічно найсильнішого інтервалу. 2. Перший за порядком звук натурального звукоряду.

ОСТИНА́ТО (від лат. *ostinatus* — упертий, наполегливий) — багаторазове повторення мелодичної, ритмічної фігури, гармонічного звороту, окремого звука (див. *Басо остинато*).

ОСЬМОГЛА́СІЄ — система *гласів,* яку створив Іоанн Дамаскін. На О. грунтувався музичний супровід християнського церковного богослужіння. Лади О. поділялися на основні (*автентичні*) та непрямі (*плагальні*). До автентичних належали: дорійський (з тонікою *ре*), фригійський (*мі*), лідійський (*фа*), міксолідійський (*соль*) лади. Плагальні лади будувалися таким чином, що тонікою кожного автентичного ладу був IV ступінь плагального, зберігаючи при цьому початкове значення. Плагальні лади мали такі ж назви, як основні, але з префіксом *гіпо-* (див. *Додаток* XVII). Католицька церква використовувала ту ж систему діатонічних послідовностей ладів, проте в ній автентичними були непарні, а плагальними — парні лади. Становлення О. у Київській Русі відбувалося в XII ст. і мало назву *знаменного співу.*

ОФ БІТ (англ. *off beat* — відкритий удар) — зміщення акцентів з сильних долей тактів на слабкі, прийом, запозичений джазом з африканської музики. О.б. застосовує мелодична група, яка не є носієм *ритму*.

ОФІКЛЕ́ЙД (від грец. *ophis* — змія і *kleidos* — ключ, затвор) — духовий мундштуковий інструмент з родини *бюгельгорнів,* що має U - подібний конічний ствол з металу. Клапани (8–12) уможливлюють відтворення повного хроматичного звукоряду, діапазон — близько двох октав. Різновиди: альт, баритон, бас. Звук гучний, грубий. О. використовувався в оркестрах. В XIX ст. його замінила *туба*.

ОФЕРТО́РІЙ (лат. *offertorium* —пожертва, дарунок) — спів католицької *меси, який* виконується під час принесення дарів. О. як сольні концертні номери створювали О. Лассо, Д. Палестрина, О. Веккі, Я. Зеленка, П. Бенедетті, пізніше — Й. Гайдн, В.-А. Моцарт, А. Брукнер, Ф. Ліст, Ф. Шуберт та ін.

ОФІ́ЦІЙ (лат. *officium* — служба) — всі добові служби католицької церкви (крім *меси):* Matutinum (досвітня служба), Laudes (ранкове хваління), Horae minores (денні години), Vesperae (вечірня), Completorium (остання денна служба), які можуть варіюватися залежно від пори року.



ПА (франц. *pas* — крок) — 1. Танцювальний крок, що характеризується певною поставою ніг. 2. Поєднання танцювальних кроків, яке використовується протягом кількох тактів танцю і може поширюватися на весь танцювальний номер (*па-де-де, па-де-труа, па д'аксьйон* та інші). 3. Загальна назва будь-якого танцювального руху.

ПАВА́НА (від лат. *pavo* — павич) — старовинний бальний танець іспанського чи італійського походження; темп повільний, урочистий; музичний розмір — 4/4.

ПА Д'АКСЬЙО́Н (від франц. *pas* — крок та *action* — дія) — пов'язаний з розвитком сюжету танець, що розкриває зміст балетної сцени.

ПА-ДЕ-ДЕ́ (франц. *pas de deux* — танець удвох) — одна з основних танцювальних форм класичного балету, що має таку побудову: спільний вихід — *антре*; парна лірична частина — *адажіо*; дві сольні варіації — *алегро*; спільний фінал — *кода*.

ПАДЕКА́ТР (франц. *pas de quatre* — танець чотирьох) — 1. Бальний танець англійського походження. Музичний розмір — 12/8. 2. У балеті — танець чотирьох виконавців.

ПАДЕПАТИНЕ́Р (франц. *pas de patiner* — танець ковзаняра) — бальний танець російського походження. Музичний розмір — 4/4.

ПА-ДЕ-ТРУА́ (франц. *pas de trois* — танець утрьох) — танцювальна форма в класичному балеті, яку виконують три виконавці (дві жінки і чоловік). Від *па-де-де* відрізняється третьою, додатковою сольною варіацією в *алегро*.

ПАЛЕОГРА́ФІЯ МУЗИ́ЧНА (від грец. *palaios* — старовинний, давній і *grapho* — пишу) — музично-історична дисципліна, що вивчає давні системи запису музики, еволюцію музичних знаків, зміни форм їх написання, а також пам'ятки музичної писемності.

ПА́ЛОТАШ (угор. *palota* — палац) — угорський бальний танець, що складається з трьох частин: *лашан* (повільно), *чифра* (прикраса), фриш, або *фришка* (свіжо, бадьоро). Музичний розмір двох перших частин — 4/4, третьої — 2/4.

ПА́М'ЯТЬ МУЗИ́ЧНА — здатність запам'ятовувати і впізнавати музику, виконувати її без нот. Найбільш поширені види П. м.: *слухова,* коли запам'ятовування відбувається шляхом слухового закріплення елементів музики та логіки твору; *зорова* — запам'ятовування нотного тексту відбувається за допомогою зорової фіксації; *моторна пам'ять* грунтується на автоматизації рухів і закріплюється шляхом багаторазового повторення.

ПАНДЕ́ЙРА (від ісп. ***pandero***) — бразильський ударний музичний інструмент з родини *ідіофонів*. Складається з чотирикутної дерев'яної рамки і серединної рейки, яка переходить в ручку-держак. Між боковинами рамки і рейкою розташовано 4–8 пар тарілочок на металевих стержнях. Звук видобувають струшуванням. Використовують для підкреслення ритму в джазі.

ПАНДЕ́РО (ісп. ***pandero)*** — іспанський ударний інструмент з родини *ідіофонів*, подібний до *бубна.*

ПАНДУ́РІ — грузинський народний триструнний щипковий інструмент. Діапазон — у межах двох октав. Звук видобувають щипком, ударом одним або кількома пальцями правої руки. Різновиди П.: *прима, альт, тенор*. Застосовують для супроводу жіночого сольного та хорового співу, інколи — танців, а також в оркестрі народних інструментів.

ПА́НК-РОК (англ. ***punk*** — покидьки, «шпана» і *рок*) — напрямок у рок-музиці; виник у 1974 році в США і досягнув розквіту в 1976 році в Англії. Виникнувши як форма протесту молоді проти комерціалізації року і поп-музики, П.-р. спочатку зводився до набору найпростіших гітарних акордів, що виконувались у швидкому темпі без виконавської злагодженості та майстерності, а навмисно хрипкий вокал підкреслював песимістичні тексти пісень, сповнені брутальних образів і нецензурних висловів.

ПАНК-ФАНК (англ. ***punk*** — покидьки, «шпана» і ***funk*** — переляк) — напрямок у рок-музиці. Виник наприкінці 70-х рр. XX ст. у США як намагання повернути джазу його первинну простоту та енергію. Використовуючи принципи мінімалізму, атональність, ритмічні структури фанку і дисонансний спів, послідовники П.-ф. створили доволі незвичний стиль з нищівним ритмом, монотонним звучанням інструментів та дратівливо немелодійним вокалом. До середини 80-х років XX ст. П.-ф. втратив популярність та поступово занепав.

ПАНТАЛЕО́Н, панталон (нім. ***Pantaleon***, ***Pantalon***) — 1. Музичний інструмент, подібний до *цимбалів,* винайдений Панталеоном Хебенштрайтом у 1690 році. Діапазон — 5 1/2 октави. Звук видобувався молоточками. 2. Одна з назв *жирафа* та інших клавішних інструментів з молоточками для видобування звуку. 3. На старовинних фортепіано — важіль для підняття *демпфера* (як права педаль).

ПАНТОМІ́МА (грец. pantomimos — той, що все відтворює наслідуванням) — 1. Мистецтво висловлювати думки і почуття засобами міміки та жестів. 2. Театральна вистава, у якій художній образ створюється засобами міміки й жестів, супроводжується музикою. 3. Один із основних елементів балетного мистецтва (поряд з танцем).

ПАРА́ДНИЙ МАРШ (франц. ***parade,*** від лат. ***paro*** — готую, влаштовую) — урочистий марш для виконання на військових парадах.

ПАРАКАПЗУ́К — вірменський народний духовий інструмент, подібний до *волинки*. Застосовується у сольній та ансамблевій грі, а також для акомпанементу.

ПАРАЛЕЛІ́ЗМ (від грец. ***parallelos*** — той, що йде поруч) — рух голосів із збереженням постійного інтервалу між ними (П. терцій, квінт, секст і т.д.). Рух самостійних голосів паралельними квінтами і октавами (а також терціями, що утворюють *тритон),* у курсах класичної гармонії та поліфонії вважався забороненим, натомість П. набув поширення у народному багатоголоссі, а також у музиці XX ст.

ПАРАЛЕ́ЛЬНЕ ГОЛОСОВЕ́ДЕННЯ — одночасний рух двох голосів в одному напрямку (вгору або вниз) з дотриманням сталого інтервалу між ними.

ПАРАЛЕ́ЛЬНІ ІНТЕРВА́ЛИ — інтервали, що виникають у результаті *паралельного голосоведення.*

ПАРАЛЕ́ЛЬНІ ТОНА́ЛЬНОСТІ — 1. В класичній мажорно-мінорній системі ладів — дві тональності протилежного нахилу (мажорна й мінорна), що мають однаковий склад основних ступенів та ключових знаків, а також спільну велику терцію в тонічному тризвуку. Мінорні тональності будуються від VI ступеня мажорних (напр., *до мажор і ля мінор, соль мажор і мі мінор* тощо). 2. У натуральних ладах — тональності різних ладів, що мають однакові звукоряди (напр., *до іонійський, ре дорійський, мі фригійський* і т.д.). Взаємодія натурально-ладових форм утворює паралельно-змінний лад (див. *Змінний лад*) та паралельну мажорно-мінорну систему (див. *Мажоро-мінор*).

ПАРАФО́НІЯ (від грец. ***para*** — поруч і ***phone*** — звук, голос) — 1. У візантійській теорії музики — властивість *консонансів кварти* і *квінти*, що відрізняється від *антифонії* октави та *гомофонії* унісону. 2. Співаки-парафоністи, які дублювали мелодію в інтервалах квінти та кварти (подібно до *органуму).*

ПАРАФРА́ЗА, парафраз (від грец. ***paraphrasis*** — переказ, перекладення) — віртуозний інструментальний концертний твір (переважно для фортепіано), що спирається на теми популярних пісень, арій, опер і т.д. До форми П. вдавався Ф. Ліст (П. на теми опери «Ріголетто»), український композитор В. Барабашов створив П. на тему народної пісні «Думи мої».

ПАРО́ДІЯ (грец. ***parodia*** — всупереч, проти пісні) — 1. Музичний твір, створений на основі запозиченого музичного матеріалу, "перелицювання" певної мелодії або п'єси, коли до одного голосу приєднувались інші голоси, оновлювалися фактура, гармонія, ритміка тощо. Принцип П. реалізується в *месі, шансоні, мотеті, кантаті* та інших жанрах. 2. Комічне відтворення індивідуальних рис стилю, техніки, жанрової системи, конкретного твору (*баладна опера, кводлібет, фроттола* та ін.). Серед зразків — «Вампука» В. Еренберга (1909), «Класик», «Райок» М. Мусоргського.

ПАРТЕ́СНИЙ СПІВ — вид церковного багатоголосного хорового співу, що виник в Україні, змінивши одноголосний *знаменний спів,* на початку XVII ст. Кількість голосів у П.с., починаючи від 3-х, сягає 12-ти, 16-ти, 24-х і навіть 48-ми. Після введення П.с. замість *гласів* закріпилась мажорно-мінорна система. На основі П.с. розвинувся духовний концерт, якому властиві урочистість, монументальність, поєднання гармонічної фактури звучання з широким розвитком мелодико-поліфонічного начала. Теоретичні основи П.с. викладені в «Мусикійській граматиці» (1675) українського теоретика і композитора Миколи Дилецького. Серед авторів творів П.с. — В. Титов, С. Пекалицький, М. Калашников, С. Бєляєв, М. Бавикін, Ф. Редриков та інші.

ПАРТИ́ТА (від італ. ***partire*** — поділяти на частини) — 1. У XVI–XVII ст. — одна з назв варіаційного циклу (Д. Фрескобальді, К. Джезуальдо). 2. В XVII–XVIII ст. — танцювальна сюїта. Зразки П. — у Й.-С. Баха, Г.-Ф. Генделя, Й. Кунау та ін.

ПАРТИТУ́РА (від італ. ***partitura*** — розподіл) — система роздільного запису на кількох нотоносцях, розташованих колонкою і поділених спільними тактовими рисками, всіх голосів багатоголосного твору для виконання ансамблем, оркестром або хором. Сучасна П. сформувалася до середини XIX ст. Партії інструментів розташовуються оркестровими групами за висотним принципом, що дозволяє диригенту охопити поглядом весь запис. Починаючи з 50-х років XX ст., до П. включають способи нотації нових видів композиторської техніки та електронних музичних інструментів.

ПА́РТІЯ (від лат. ***pars*** — частина). 1. Голос або голоси музичного твору для одного чи однорідної групи виконавців. 2. Розділ *експозиції і репризи сонатної форми — головна П., сполучна П., побічна П., заключна П.* 3. У багатоголосній поліфонічній музиці — те саме, що й голос. 4. У Німеччині — те саме, що й *партита.*

ПАСА́Ж (франц. ***passage*** — прохід, перехід) — висхідна або низхідна швидка послідовність звуків (*гамоподібна, акордова або мішана*) у віртуозних п'єсах.

ПАСАКА́ЛЬЯ (від ісп. ***pasar*** — проходити і ***calle*** — вулиця) — 1. Старовинний тридольний танець іспанського походження, який виконується в повільному темпі. 2. Поліфонічна форма у вигляді *варіацій* з *басо остинато* (Ф. Куперен, Й.-С. Бах, А. Вівальді, Г.-Ф. Гендель, Д. Букстехуде, І. Стравінський, С. Танєєв та інші).

ПАСАМЕ́ЦО (італ. ***passamezzo***) — старовинний італійський танець, що нагадує *павану.*

ПАСІО́Н (від лат. ***passio*** — страждання) — див. *Страсті.*

ПАСП'Є́ (франц. ***passe-pied***) — старовинний французький танець бретонського походження, який виконували у супроводі волинки зі співом. Музичний розмір — 3/4 або 3/8, починається із *затакту.* Подібний до *менуету,* П. з XVII ст. став придворним танцем. У балетних танцях його використовували А. Кампра, Ж.-Ф. Рамо, К.-В. Глюк та інші композитори.

ПАСТИ́ЧО (італ. ***pasticcio*** — дослівно: паштет, мішанина) — 1. Опера, музика якої запозичена з інших, раніше створених опер, або спеціально написана кількома композиторами. Приклади П. — опера «Айвенго», скомпонована А. Паччіні з опер Д. Россіні, опера Л. Нідермайєра «Роберт Брюс» — за мотивами опер Д. Россіні та інші. 2. Термін П. вживається стосовно творів інших жанрів, задуманих і створених різними авторами (наприклад, варіації на тему В. Белліні «Гексамерон», написані Ф. Лістом, С.Тальбергом, Ф. Піксісом, А. Герцом, К. Черні, Ф. Шопеном).

ПАСТОРА́ЛЬ (від лат. ***pastoralis*** — пастуший) — 1. Невелика опера, пантоміма, балет або п'єса, у яких ідилічно змальовуються картини природи та сільського життя. 2. Пастуша пісня. 3. Вставна сцена в опері або іншій виставі — напр., в опері «Пікова дама» П. Чайковського. 4. Симфонічний твір, присвячений образам природи чи життя пастухів («Пасторальна симфонія» Л. ван Бетховена, «Пори року» А. Вівальді та ін.).

ПАСТУРЕ́ЛЬ (франц. ***pastourelle***) — відомий з XI ст. різновид любовної пісні *трубадурів і труверів,* побудованої у вигляді діалогу лицаря і чарівної пастушки.

ПАТАРА́Г — музичний супровід *літургії* у вірменській церкві.

ПАТЕ́Т — ладово-інтонаційна модель індонезійської музики, споріднена з *макамом, макомом, мугамом, мукамом* та ін., що визначає специфіку її розвитку під час музикування в кожній з двох звукорядних систем (*слендро, пелог*) у різний час доби. На П. ґрунтується музичний супровід вистав ляльково-тіньового театру «ваянг гедо», що починаються ввечері та завершуються вранці.

ПАТЕФО́Н (***pathephone*** — від назви французької фірми «Pathe» і грец. ***phone*** — звук) — механіко-акустичний пристрій для відтворення запису музичних творів на грамофонних платівках, який випускала фірма «Пате» з 1908 р.

ПА́УЕР-МЕ́ТАЛ (англ. ***power*** — сила, міць і *метал*) – потужний метал-рок, популяризований варіант *спід-металу,* що характеризується гіпертрофованою силою звучання.

ПА́УЗА (від грец. ***pausis*** — перерва, зупинка) — 1. Тимчасова перерва в звучанні одного, кількох або всіх голосів музичного твору, що триває протягом певного часу. 2. Знак, що визначає тривалість П. (1) в звучанні. За тривалістю П. є такими ж, як і ноти (див. *Додаток* IV).

ПА́ХТА-УН — узбецький народний жіночий танець, що відтворює процес вирощування і збирання бавовни. Виконують у супроводі *дойри.*

ПЕА́Н (грец. ***paian*** — гімн) — в античній музичній практиці — хоровий гімн, звернений до Аполлона і Артеміди, на знак подяки за звільнення від лиха, хвороб, голоду, нещастя тощо.

ПЕДАЛІЗА́ЦІЯ — 1. Мистецтво володіння *педаллю,* способи застосування педалей під час гри на фортепіано. Варіанти П. визначаються стилем твору, специфікою акустики залу, особливостями інструмента і т. ін. 2. Застосування педального механізму з метою зміни висоти звука на півтону під час гри на арфі.

ПЕДА́ЛЬ (від лат. ***pedalis*** — ножний) — 1. Важіль для ніг, що застосовується з метою створення спеціальних ефектів (у *клавесині, органі, фортепіано, вібрафоні, електроінструментах* і т. ін.), керування міхами (*фісгармонія*), настроювання і перестроювання (*арфа, литаври*), для гри на інструменті (*басовий баян, тарілки, ударний пристрій, великий барабан*) тощо. 2. У фортепіано — ножний важіль для керування механізмом, що заглушує чи подовжує звучання струн (*права педаль*), зменшує силу звука (*ліва педаль*) або подовжує звучання (*середня педаль*). 3. У *арфи* — ножний важіль для перестроювання струн на півтону. 4. В *органа* — клавіатура для ніг, за допомогою якої музикант керує найнижчою ділянкою діапазону інструмента. 5. У *литаври* — механізм для перестроювання в інший тон (у межах кварти). 6. Витримані звуки, співзвуччя або акорди, на фоні яких відбувається рух інших голосів багатоголосного твору під час зміни гармонії. 7. У техніці оркестровки — витримані звуки або акорди, що створюють основу для мелодичної або гармонічної *фігурації.*

ПЕДА́ЛЬНА ТАРІ́ЛКА, чарльстон, хай-хет — ударний інструмент з родини ідіофонів, пристрій з двох горизонтальних тарілок, розташованих на триногі. Нижня тарілка є нерухомою, а верхня з'єднана з педаллю таким чином, що дає можливість піднімати й опускати її, видобуваючи звук. П.т. широко застосовується в *джазі*.

ПЕЛО́Г — одна з двох поширених в індонезійській музиці звукорядних систем (див. *Слендро*). Складається з семи ступенів, інтервали між якими сприймаються близько до *м.2, в.2* і *в.3*. На острові Ява вважається жіночою сумною тональністю.

ПЕНТАКО́РД (від грец. ***pente*** — п'ять і *акорд*) — акорд, який утворюють звуки ангіметонної пентатоніки (напр., *H — d — e — fis — a*).

ПЕНТАТО́НІКА, пентатонний звукоряд — (від грец. ***pente*** — п'ять і *тоніка*) — лад, у звукоряді якого немає півтонів і тритону. Характеризується відсутністю гострих мелодичних тяжінь. Відомий також під назвою китайського або шотландського звукоряду. П. поширена у країнах Сходу (Китай, В'єтнам), в татарській, башкирській, марійській музиці. Крім безпівтонової (ангіметонної, цілотонової) п'ятиступеневої П., існують також півтонова (гемітонна) П. — японська, індійська; мішана — конголезька П., темперована — індонезійська П. (*Слендро*) — (див. *Додаток* XVII).

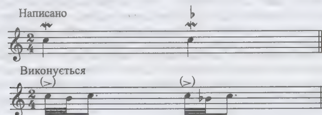
ПЕНТАХО́РД (від грец. ***pente*** — п'ять і ***chorde*** — струна) — 1. П'ятиступеневий звукоряд діатонічного ладу в межах чистої квінти. 2. Гамоподібна послідовність п'яти ступенів, побудована від будь-якого ступеня ладового утворення.

ПЕРЕДУВА́ННЯ — спосіб звуковидобування різних за висотою звуків на духових музичних інструментах без використання вентилів, клапанів, отворів за рахунок зміни швидкості повітряного струменя. П. дає можливість видобувати звуки, що відповідають обертонам *гармонічного* (натурального) ряду.

ПЕРЕ́КЛАД — у давньоруських співацьких рукописах — позначення неканонічних варіантів співу під час викладу двох і більше розспівів одного тексту.

ПЕРЕКЛА́ДЕННЯ — обробка музичного твору для виконання іншими голосами або інструментами; інакше — *аранжування*.

ПЕРЕКРЕ́СЛЕНИЙ МОРДЕ́НТ — вид *мелізму*, послідовне виконання трьох нот: *основної* (тієї, що написана), *допоміжної* (яка на секунду нижча від *основної*) і знову *основної*.



ПЕРЕПЛЯ́С — російський парний народний танець-змагання. Музичний розмір — 2/4; темп — жвавий, швидкий.

ПЕРЕ́ЧЕННЯ, заперечування — 1. Суперечність між звуком натурального ступеня в одному голосі та його альтерованою зміною в іншому голосі, що створює враження фальшивого звучання. 2. Прийом голосоведення, коли у різних голосах двох суміжних акордів зустрічаються звуки одного ступеня у хроматично зміненому вигляді. П. звучить гостро, часом фальшиво.



ПЕРІ́ОД (грец. ***periodos***) — найменша музична побудова, у якій викладено відносно закінчену музичну думку. П. зазвичай складається з двох подібних за структурою речень (кожне з 4-х, 8-ми або 16-ти тактів), що завершуються різними каденціями. У формі П. інколи створюють окремі музичні твори (романси, прелюдії, п'єси і т.д.).

ПЕРКУ́СІЯ (англ. ***percussion*** — вдаряння) — загальна назва інструментів, що не входять до ударної установки, — *бонго, бубон, гуїро, камесо, конго, кастаньєти, маракаси, пандейра* та ін.). Застосування П. характерне для академічної, естрадної музики, деяких стилів *сучасного джазу*.

ПЕРМУТА́ЦІЯ (від лат. ***permuto*** — змінюю) — 1. У системі *сольмізації* — одночасна зміна модальної функції (*fa — mi*) та висоти (*бемоль — бекар*). 2. Вид вертикально-рухливого контрапункту, коли кожна мелодія проводиться в кожному з голосів. 3. Перестановка будь-яких музичних елементів залежно від серійного порядку (*ротація, похідні роди* тощо).

ПЕРПЕ́ТУУМ МО́БІЛЕ (лат. ***perpetuum mobile*** — безперервний рух) — назва віртуозної за характером музичної п'єси, де мелодія розгортається в безперервному швидкому русі звуками однакової малої тривалості. До таких п'єс належать П.м. Ф. Мендельсона-Бартольді, П.м. для скрипки Н. Паганіні, «Рондо» К. Вебера, «Політ джмеля» з опери «Казка про царя Салтана» М. Римського-Корсакова, «Вічний рух» Й. Штрауса, токата для фортепіано Р. Шумана та ін.

ПЕРХУ́ЛІ, перхіса, перхісулі — давній грузинський танець. Виконують у супроводі хору. *Культові* П. — тридольні, з синкопованим ритмічним малюнком — виконували під час весільних та похоронних обрядів. *Танцювальні* П. мають квадратну структуру і дводольний метр, темп змінюється від повільного до швидкого.



ПЕ́РША ГАРМО́НІЯ — перший розділ навчального курсу гармонії, що вивчає гармонічні закономірності в межах однієї тональності (без модуляції).

ПЕ́РША ОКТА́ВА — частина музичного звукоряду. Звуки П.о. позначають: 1) у скрипковому ключі — від ноти *до* на першій додатковій лінійці знизу до ноти *сі* на третій лінійці нотного стану; 2) латинськими малими буквами з цифрою 1 праворуч вгорі (c^1); 3) складовими назвами з малої букви та з цифрою 1 праворуч вгорі ($до^1$).

П'Є́СА (франц. ***piece*** — шматок, частина) — 1. Невеликий за обсягом сольний або ансамблевий завершений музичний твір. 2. Драматичний твір, призначений для сценічного втілення.

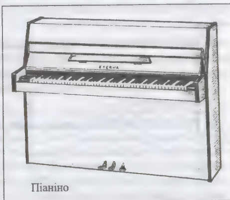
ПИПА́ — китайський струнний щипковий музичний інструмент грушоподібної форми з 4–5-ма струнами, подібний до *лютні*. Діапазон — до 3 октав, звукоряд хроматичний. Застосовується в сольній та ансамблевій грі, а також для супроводу співу та читання віршів.

ПИТА́ЛЬНЕ РЕ́ЧЕННЯ — найменша музична побудова, що завершується половинним кадансом; найчастіше є першим реченням в *періоді*.

ПИЩА́ЛЬ — давньоруська назва високих за звучанням духових інструментів (*сопілки, свирілі, зурни* тощо).

ПИ́ЩИК — комишева пластинка-тросить у *гобоя, зурни, фагота* та інших духових язичкових інструментів.

ПІАНІ́НО (італ. ***pianino***, букв. — тихий) — різновид фортепіано прямокутної форми з вертикальним розташуванням *деки* та клавіатурою на передній стіні. Винайдене Дж. Хокінсом та М. Мюллером у 1800–1801 рр. Звучність П. менш яскрава і сильна, ніж у *рояля*. Техніка гри на П. та роялі однакова.


Піаніно

ПІАНО́ЛА — пристрій, що перетворює звичайне піаніно на механічне. П. винайшов Е. Вотей у 1895 році.

ПІВТО́Н — найменша відстань між двома звуками в сучасній музичній системі; інтервал, що є мірою для визначення кількісної величини всіх інтервалів; одна дванадцята частина октави.

ПІДБОРІ́ДНИК — спеціальний пристрій у скрипки та альта, який допомагає підтримувати інструмент підборіддям під час гри.



ПІДГОЛО́СКОВА ПОЛІФО́НІЯ — вид поліфонічного багатоголосся (хорового, ансамблевого, вокально-інструментального). Притаманна білоруській, російській, українській народній музиці, а також творчості зорієнтованих на фольклор професійних музикантів.

ПІДГОЛО́СНИК — співак-виконавець *підголоску* в народній пісні.

ПІДГОЛО́СОК — 1. Варіанти відхилення основного голосу білоруської, російської та української народної пісні, елемент *підголоскової поліфонії*. 2. Верхні побічні голоси, що протистоять головній мелодії нижнього голосу. 3. Витримані побічні звуки в будь-якому голосі, що протистоять іншим голосам. П., які імпровізують народні співаки, утворюють поліфонічну фактуру народного хору.

ПІДГРИ́ФОК — клиноподібна дерев'яна деталь струнних музичних інструментів, яка застосовувалась в XVI–XVIII ст., надаючи грифу необхідного нахилу.

ПІДСПІ́ВУВАЧ — співак, що вторує за співом головного виконавця або супроводжує співом гру на музичному інструменті.

ПІДСТА́ВКА, кобилка — 1. Деталь струнних музичних інструментів у вигляді вертикальної дерев'яної пластинки, яка встановлюється на верхній деці. Виконує роль опори для струн, обмежуючи довжину тієї їх частини, що звучить, а також передає коливання струн на корпус інструмента. 2. У багатострунних музичних інструментах (фортепіано, цимбали та ін.) — дерев'яна планка, що притискається до резонатора струнами під час їх натягання.

ПІДТЕКСТО́ВКА — написання тексту для заздалегідь створеної мелодії. П. досить поширена в практиці авторів *поп*-пісень.

ПІ́КОЛО (італ. ***piccolo*** — маленький) — 1. Музичні інструменти будь-якої родини, що відрізняються найменшими розмірами та високим розташуванням звуковисотного діапазону (флейта — п., П.-скрипка, П.-кларнет, П.-домра і т.д.).

ПІЛА́-УЙИ́Н — узбецький народний жіночий танець, що зображає процес виготовлення шовку і виконується в супроводі *дойри*.

ПІНКІ́ЛЬЙО — поперечна флейта індіанців Південної Америки з 5–6-ма отворами. Діапазон охоплює близько двох октав, звук приємний, з характерним «пасторальним» тембром.

ПІСЕ́ННИК — 1. Збірка популярних пісень, романсів та інших творів, призначених для вокального виконання, що часто містить лише мелодію і текст твору. 2. Співак, виконавець пісень. 3. Композитор або поет, який працює переважно в жанрі пісні.

ПІ́СНЯ (лат. ***cantus***, італ. ***canzone***, франц. ***chanson***, англ. ***song***, нім. ***Lied*** тощо) — найбільш поширена форма вокальної музики, що поєднує словесний та музичний образи, а також загальна назва твору, призначеного для вокального виконання. Жанрова класифікація П. здійснюється за різними ознаками: 1) народні та професійні; 2) ліричні, героїчні, хороводні, обрядові, любовні, сатиричні, танцювальні, естрадні тощо; 3) за походженням — міські, селянські, бурлацькі, стрілецькі, жниварські, рекрутські, авторські, туристичні тощо; 4) за складом — одноголосні та багатоголосні; 5) за фор-

мою виконання — сольні, ансамблеві, хорові, без супроводу і з супроводом. Музична форма пісні пов'язана зі структурою поетичного тексту. Найпоширенішою є куплетна форма. Відомими авторами П. є композитори: О. Білаш, І. Дунаєвський, В. Івасюк, Є. Козак, А. Кос-Анатольський, О. Кошиць, М. Леонтович, М. Лисенко, І. Лученок, С. Людкевич, П. Майборода, О. Пахмутова, А. Петров, Р. Паулс, К. Стеценко, А. Філіпенко, І. Шамо, В. Шаповаленко та інші.

ПІСНЯ БЕЗ СЛІВ — невеликий інструментальний твір наспівного характеру, схожий на пісню (напр., «Пісні без слів» Ф. Мендельсона, П. Чайковського, А. Шенберга).

ПІСТО́Н (від італ. ***pistone*** — поршень) — 1. Вентиль циліндричної форми у мідних духових інструментів. 2. Скорочена назва *корнет-а-пістона.*

ПІФАГОРІ́ЙЦІ — прибічники давньогрецької наукової школи (VI–IV ст. до н.е.), заснованої Піфагором Самоським, які розробили основи європейської теорії музики, гармонії, музичних систем, строю.

ПІФАГОРІ́ЙСЬКИЙ СТРІЙ — математичне обгрунтування висотних співвідношень ступенів звукоряду за методом піфагорійців, що характеризує частоту коливань через співвідношення довжини частин натягненої струни (3:2 — *чиста квінта*; 4:3 — *кварта*; 2:1 — *октава*). Послідовно відраховуючи квінти від початкового звука і переносячи їх на одну октаву, можна одержати числове значення будь-якого звука діатонічної або хроматичної гами. При цьому дванадцята квінта не дорівнює першій, відрізняючись від початкового звука на 1/9 цілого тону, і називається *піфагорійською комою.* На піфагорійську кому в П.с. від діатонічних відрізняються всі хроматичні півтони, а також усі звуки, що енгармонічно збігаються під час *рівномірної темперації* (напр., *фа-дієз* вище від *соль-бемоля).* Відмінності півтонів підкреслюють мажорність чи мінорність ладу, а інтонації П.с. сприймаються як надто напружені, часом — фальшиві. Пошуки прийнятних інтонацій зумовили появу *чистого строю*, нерівномірних *темперацій*, рівномірно-темперованого строю.

ПІФАГОРІ́ЙСЬКА КО́МА — див. *Піфагорійський стрій.*

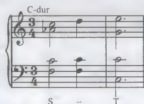
ПІФЕРА́РО — див. *Піферо.*

ПІ́ФЕРО (італ. ***piffero***) — 1. Італійський народний пастуший духовий інструмент з трьома ігровими отворами та подвійною тростю, попередник флейти-піколо. Виконавці на П. називалися *піфераро* і брали участь у святкуванні Різдва Христового. 2. Італійська назва різних типів малої поперечної або поздовжньої *флейти.* 3. Органний регістр.

ПІХО́ТНИЙ РІЖО́К — духовий серпоподібний мундштуковий інструмент без вентилів. Застосовували в XVIII–XIX ст. фельд'єгері та в піхотних з'єднаннях.

ПІЦИКА́ТО (від італ. ***pizzicare*** — щипати) — 1. Спосіб гри на смичкових музичних інструментах, коли звук видобувають не смичком, а щипком пальця. 2. Інструментальні п'єси, які виконують з використанням прийому П.(1).

ПЛАГА́ЛЬНИЙ КАДА́НС, каденція (від грец. ***plagios*** — побічний та італ. ***cadenza*** — закінчення) — завершення музичної побудови за допомогою акордів *субдомінантової і тонічної* функцій.



ПЛАГІА́Т (від лат. ***plagiatus*** — викрадений) — привласнення чужого авторства, а також використання у своїх працях чужого твору без посилання на автора.

ПЛАЧ — див. *Ламенто, Причитання.*

ПЛЕ́КТР (грец. ***plektron***) — дерев'яна, кістяна, металева або пластмасова пластинка, за допомогою якої видобувають звук на щипкових інструментах — *банджо, домрі, гітарі, мандоліні* та ін. Є кілька різновидів П.: тонкий (thin), середній (middle), досить товстий (heavy) — див. також *Медіатор.*

ПЛЯ́СКА (рос.) — російський народний танець з елементами *імпровізації.*

ПОБІ́ЧНА ПА́РТІЯ — розділ експозиції або репризи сонатної форми, у якому викладена друга основна музична тема (думка). Записується в побічній тональності. За характером звичайно контрастує з головною *партією*, має більший обсяг і завершується яскравим та сильним кадансом. Часто П.п. містить кілька тем.

ПОБІ́ЧНА ТЕ́МА — 1. Див. *Побічна партія.* 2. Тема побічної партії.

ПОБІ́ЧНА ТОНА́ЛЬНІСТЬ — тональність, у яку здійснюється відхилення від основної тональності.

ПОБІ́ЧНІ СТУ́ПЕНІ — II, III, VI, VII ступені в мажорі та мінорі.

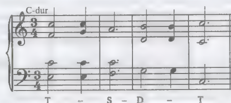
ПОБІ́ЧНИЙ ТОН — звук, що не входить до терцієвої структури акорду, доданий до неї (див. *Неакордові звуки, Неакордові тони*).

ПОБІ́ЧНІ ДОМІНА́НТИ — акорди, що виконують функції домінанти стосовно всіх ступенів тональності, крім першого. Введення П.д. — спосіб утворення *відхилення.*

ПОБУТО́ВИЙ ЗВУКОРЯ́Д — звукоряд, що був основою давньоруських співів, охоплював 12 ступенів із чітко впорядкованим співвідношенням тонів і поділявся на чотири суголосся (трихорди) — «просте», «похмуре», «світле» і «трисвітле» — з однаковою інтервальною структурою. За побудовою П. з. подібний до *сольмізаційної* системи. Висота П. з. залежала від можливостей голосу виконавця.

ПОБУТО́ВІ ЛАДИ́ — натуральні лади, що ґрунтуються на *побутовому звукоряді.* Оскільки цей звукоряд має квартову структуру, то П. л. не властива октавна побудова — вони поділяються на автентичні (з кінцевим тоном внизу звукоряду або з одним ступенем, вищим від нижнього тону) і плагальні (з двома та більше ступенями, розташованими нижче від кінцевого тону).

ПО́ВНИЙ КАДА́НС — закінчення гармонічного руху на тонічному тризвуку з основним тоном у басі.



ПОГЛА́СИЦЯ — 1. У давньоруській музиці — мелодична формула для читання текстів Євангелія, молитов тощо. 2. Лейтмотиви, які були інтонаційним матеріалом для створення мелодій до гласів малого *знаменного розспіву.*

ПОГОЛО́СНИКИ — 1. У партесній музиці — окремі нотні книги або зошити, у яких записували хорові партії певного голосу (дисканта, альта, тенора, баса). 2. Сторінки, на яких викладені партії інструментів духового оркестру.

ПОДВІ́ЙНА КРА́ПКА — знаки (дві крапки), що стоять праворуч від ноти і означають збільшення її тривалості на 2/3 основної.
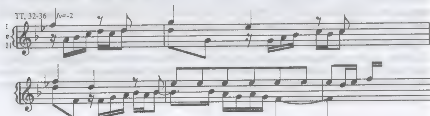
ПОДВІ́ЙНА НО́ТА — позначення двох звуків, які необхідно одночасно видобувати на одному інструменті (скрипці, домрі, віолончелі та ін.).

ПОДВІ́ЙНА ФУ́ГА — фуга, побудована на двох простих (одноголосних) темах, що розвиваються за допомогою подвійного контрапункту. П.ф. поділяються на: 1) П.ф. із *загальною експозицією* тем, які з'являються одночасно і складаються з тих самих частин, що й проста фуга; 2) П.ф. з *роздільною експозицією* тем, коли кожна тема з'являється окремо від іншої. Такі П.ф. складаються з трьох частин: а) експозиції першої теми; б) експозиції другої теми; в) вільної частини, побудованої на одночасному проведенні обох тем у *подвійному контрапункті.*

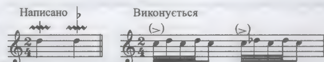
ПОДВІ́ЙНИЙ БЕМО́ЛЬ — див. *Дубль-бемоль.*

ПОДВІ́ЙНИЙ ДІЄ́З — див. *Дубль-дієз.*

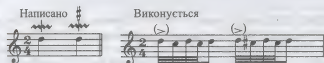
ПОДВІ́ЙНИЙ КОНТРАПУ́НКТ – поліфонічне поєднання двох голосів, що дозволяє при повторенні одночасно вертикально переміщувати їх. Інша назва — *вертикально-рухливий контрапункт*.



ПОДВІ́ЙНИЙ МОРДЕ́НТ — назва *мелізму*, послідовне виконання п'яти нот: *головної* (зазначеної у нотному записі), *верхньої допоміжної* (на секунду вище від *головної), головної*, *верхньої допоміжної* і знову *головної*.



ПОДВІ́ЙНИЙ ЗВОРО́ТНИЙ МОРДЕ́НТ — назва *мелізму,* послідовне виконання п'яти нот: *головної* (зазначеної в нотному записі), *нижньої допоміжної* (на секунду нижче від *головної), головної, нижньої допоміжної* та знову *головної.*



ПОДВІ́ЙНИЙ ХОР — хор, поділений на дві частини (два окремі хори). Кожна частина П.х. включає всі партії самостійного хору (сопрано, альти, тенори, баси), їх поєднання утворює багатоголосний (з восьми та більше голосів) хоровий ансамбль.

ПОЕ́МА (грец. ***poiema*** — твір) — 1. Невелика інструментальна п'єса лірико-драматичного або лірико-розповідного характеру з вільною побудовою (напр., П. для скрипки та фортепіано З. Фібіха). 2. Великий одночастинний оркестровий програмовий твір (напр., «Симфонічна поема» Ф. Ліста, «Поема вогню» О. Скрябіна). 3. Великий вокальний або вокально-інструментальний твір (напр., поема-кантата «Хустина» Л. Ревуцького).

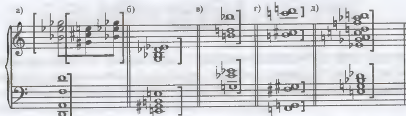
ПОЗААКО́РДОВІ ТО́НИ — звуки будь-якого голосу багатоголосної музики, що не входять до складу акорду, утвореного іншими голосами, і порушують його терцієву побудову. До П.т. належать: *прохідний звук, допоміжний звук, затримання.*

ПОЗИТИ́В (від лат. ***positivus*** — поставлений) — невеликий орган без самостійної педальної клавіатури з одним мануалом, 2 — 7-ма регістрами, лабіальними трубами, що дозволяє виконувати гомофонну, акордову та поліфонічну музику. П. використовували для домашнього музикування, театральної практики та релігійних відправ у маленьких церквах, як пересувний сольний і ансамблевий інструмент.

ПОЗИ́ЦІЯ (від лат. ***positio*** — положення) — 1. Положення рук під час гри на музичних інструментах. 2. Положення лівої руки під час гри на струнних інструментах (*скрипці, альті, віолончелі, домрі* і т.д.), що дозволяє виконувати необхідну послідовність звуків без зміни розташування руки. 3. Термін з вокальної педагогіки, який означає суб'єктивне відбиття у відчуттях якості звучання голосу (*висока П., низька П.*).

ПОЛ (англ. ***poll*** — анкета) — опитування, яке проводять джазові журнали з метою визначення кращих виконавців за певний період часу.
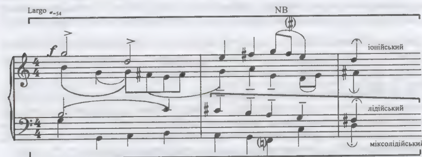
ПОЛІАКО́РД (від грец. ***poly*** — багато і *акорд*) — комплексний за структурою акорд, кожну частину якого можна розглядати як самостійний акорд (див. *Субакорд*).
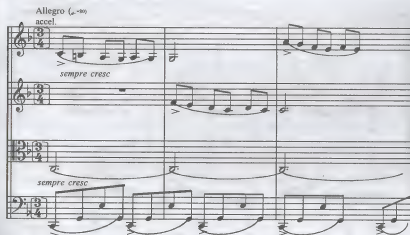


ПОЛІГАРМО́НІЯ (від грец. ***poly*** — багато і *гармонія*) — складна звукова структура, що об'єднує прості структури (акорди, ладові звукоряди тощо). Види П.: *поліакорд, полімодальність, політональність, поліладовість, поліметрія, поліритмія* та ін. Функціонально П. полягає в утворенні нових звукових якостей, які відсутні у її складових частинах.

ПОЛІГІ́МНІЯ (від грец. ***Polymnia*** — багатопісенна) — в давньогрецькій міфології — муза гімнів, співів, *пантоміми*, гри на *китарі*.

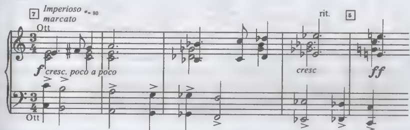
ПОЛІЛА́ДОВІСТЬ (від грец. ***poly*** — багато і *лад*) — одночасне поєднання двох або більше ладових звукорядів зі спільною тонікою, одна з форм ладозвукорядної структури в 12-ступеневій звуковій системі.

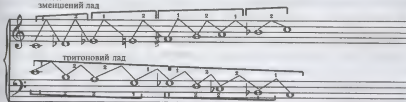


ПОЛІМЕТРІ́Я (від грец. ***poly*** — багато і ***metron*** — міра, розмір) — одночасне поєднання двох або трьох метрів, одна з поширених форм *поліритмії*, для якої характерним є незбігання акцентів у різних голосах.
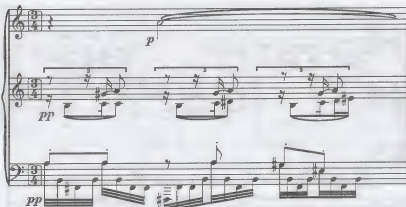


ПОЛІМОДА́ЛЬНІСТЬ (від грец. ***poly*** — багато і лат. ***modus*** — міра, спосіб, правило) — вид *поліладовості*, що характеризується суміщенням двох і більше *симетричних ладів*.
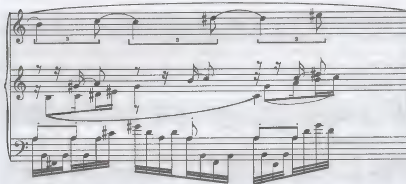




ПОЛІРИТМІ́Я (від грец. ***poly*** — багато і *ритм)* — одночасне поєднання двох і більше ритмічних малюнків, що не збігаються, необхідна умова *поліфонії.*

Modére
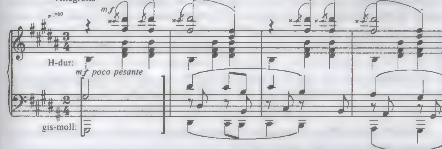




ПОЛІСТИЛІ́СТИКА (від грец. ***poly*** — багато і *стиль*) — навмисне поєднання в одному творі несумісних або надзвичайно відмінних, різнорідних стилістичних елементів. Основні форми П. – *колаж, цитата, псевдоцитата, ілюзія, алюзія, натяк* тощо.
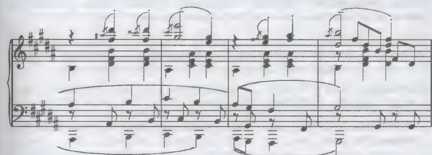
ПОЛІТЕМАТИ́ЗМ (від грец. ***poly*** — багато і ***thema*** — основа) — композиційний прийом, який полягає в побудові твору на зіставленні або зіставленні двох або кількох музичних тем в процесі розвитку. Застосовується в сонатній та інших формах.

ПОЛІТЕ́МПОВІСТЬ (від грец. ***poly*** — багато і *темп)* — одночасне поєднання голосів у різних темпах.

ПОЛІТОНА́ЛЬНІСТЬ (від грец. ***poly*** — багато і *тональність*) — комплексна тональна система, окремо взяті частини якої можуть поза контекстом вважатися тональностями, що взаємно накладаються. П. виникає в разі одночасного звучання двох оркестрів або напливу кількох музичних рядів і т.д.

Allegretto





ПОЛІФОНІ́ЧНІ ВАРІА́ЦІЇ — різновид *варіаційної форми,* що характеризується застосуванням різноманітних поліфонічних засобів (*контрапункт, складний контрапункт, імітація* та імітаційні форми, поліфонізація акордової тканини і т.д.). *Злиті остинатні* П.в. спираються на одноголосну нетривалу і незмінну тему-мелодію та *basso ostinato. Неостинатні незлиті* П.в. грунтуються на відтворенні розгорнутої одно- або багатоголосної теми зі змінами та поліфонічним оформленням. До П.в. належать *мотет, пасакалья, чакона, фугета, кводлібет* і т.ін. У сучасній музиці П.в. застосовували Б. Барток, В. Лютославський, М. Регер, І. Стравінський, В. Торміс, П. Хіндеміт, Д. Шостакович та ін.

ПОЛІФО́НІЯ (від грец. ***poly*** — багато і ***phone*** — звук) — 1. Вид багатоголосся, у якому окремі мелодії або групи мелодій мають самостійне значення і самостійний інтонаційно-ритмічний розвиток, зберігаючи рівноправність голосів та незбігання в різних голосах *каденцій, цезур, кульмінацій, акцентів* та ін. П. — один із важливих засобів музичної композиції та художньої виразності, що забезпечує всебічне розкриття змісту

музичного твору, втілення і розвиток художніх образів. 2. Музичні твори, засновані на зазначеному виді багатоголосся, — *фуга, фугета, інвенція, канон, поліфонічні варіації, мотет, мадригал* та ін. 3. Навчальна дисципліна, що вивчає закономірності П. і входить до системи музичної і музично-педагогічної освіти.

ПОЛІФУНКЦІОНА́ЛЬНІСТЬ (від грец. ***poly*** — багато і *функція)* — поєднання різних функцій в одному співзвуччі, яке зазвичай виявляється як суперечність між нижніми і верхніми голосами гармонії. П. зустрічається в *органному пункті,* в складних формах співзвуч з *неакордовими звуками* та в *лінеарній гармонії,* особливо в *поліакордах* XX ст.

ПОЛІХО́РД (від грец. ***poly*** — багато і ***chordos*** — струна) — 1. Назва інструмента типу *монохорда,* але з 2–3-ма струнами. 2. Узагальнена назва звукорядів з різною кількістю ступенів (*ди-, три-, тетра-, пента-, окто-, додека-* — хорди).

ПОЛІХРО́ННІСТЬ (від грец. ***poly*** — багато і ***chronos*** — час) — поєднання голосів з різними одиницями вимірювання часу.

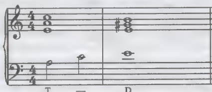
ПО́ЛКА (швед. ***polkka*** — полька) — шведський і фінський танець, подібний до чеської *польки.* Музичні розміри — 2/4, 3/4, а також мішаний 2/4 і 3/8.

ПО́ЛО — 1. Іспанський танець в тридольному розмірі з пружним ритмом, який підкреслюють *кастаньєтами, плесканням, притупуванням. 2.* Андалузька народна пісня, мелодію якої використав Ж. Бізе в антракті до 4-ої дії опери «Кармен».

ПОЛОВИ́ННА НОТА — нота, яка за тривалістю в два рази коротша від цілої. Позначається овалом зі штилем (див. *Додаток* III).

ПОЛОВИ́ННА ПА́УЗА — пауза, що за тривалістю дорівнює половинній ноті (див. *Додаток* IV).

ПОЛОВИ́ННИЙ КАДА́НС — закінчення гармонічного руху на *домінантовому* або *субдомінантовому* акорді.



ПОЛОНЕ́З (франц. ***polonaise*** — польський) — старовинний польський тридольний бальний танець урочистого характеру, яким відкривались танцювальні вечори та бали. До кращих зразків належать П. К.-М. Вебера, М. Глинки, С. Монюшка, М. Мусоргського, М. Римського-Корсакова, О. Скрябіна, Ф. Шопена та ін.

ПО́ЛСКА (швед. ***polska*** — польська) — шведський та фінський народний танець польського походження, подібний до *мазурки.* Має тридольний або дводольний метр. Відомий у Швеції з XVI ст. як селянський, а з XVIII ст. — як бальний танець.

ПО́ЛЬКА (від чеськ. ***pulka*** — половина) — 1. Чеський народний танець, який виконують у швидкому русі. Музичний розмір — 2/4. 2. Бальний танець, що походить від народної П.(1). Зразки П. — у М. Балакірєва, А. Дворжака, А. Рубінштейна, С. Рахманінова, Б. Сметани, П. Чайковського, Ф. Шопена, Й. Штрауса та ін.

ПОЛЬО́ТНІСТЬ — здатність співацького голосу поширюватись на значну відстань, виділятися на фоні оркестру або хору. П. зумовлюється наявністю в спектрі звука високих *обертонів,* зокрема — яскравою та сильною *високою співацькою формантою* (від 2800 до 3200 Гц), і не залежить від сили звука співацького голосу.

ПО́МЕР — див. *Бомбарда.*

ПОМІ́ТИ, заре́мби — буквені позначення висоти звуків у *знаменній* нотації. П. — літери слов'янської абетки-кирилиці, що позначали ступені *побутового звукоряду.* Виставлялись біля *знамен* кіновар'ю (див. *Крюки, Знаменний спів*).

ПОП-МУ́ЗИКА — (англ. ***pop music***, скорочене від ***popular music*** — популярна, загальнодоступна музика) — поняття, що охоплює різноманітні стилі, жанри та напрями масового музикування. Феномен П.-м. сформувався передусім в англомовних країнах Заходу як дуже суперечливе явище молодіжної культури. П.-м. віддзеркалювала переважно настрої розчарування, самотності, пригніченості. З часом тематичний спектр П.-м. розширився і втратив чітко визначені межі. Інструментальні ресурси П.-м. обмежені, як правило, електрогітарами та ударними інструментами з епізодичним застосуванням саксофонів, екзотичних та інших інструментів. Для сучасної П.-м. велике значення має електронна апаратура. Вокальний стиль П.-м. характеризується застосуванням «відкритого» звука, наближеним до мовлення співом, демонстративно «непоставленими» голосами, неприродною теситурою, з широким використанням екстатичних вигуків, стогонів, завивань та інших ефектів. Сучасні форми П.-м. поширені в усьому світі, проте складність її оцінювання як культурного явища зумовлена неоднозначністю естетичної оцінки та соціальної ролі.

ПОПУРІ́ (франц. ***pot-pourri*** — суміш, усяка всячина) — музичний твір, складений з різноманітних уривків (напр., П. з творів Й. Штрауса, П. з творів українських композиторів).

ПОРІ́ЖОК — деталь смичкових або щипкових музичних інструментів, розташована вгорі біля грифа і призначена для підняття струн над грифом.

ПОРТАМЕ́НТО (італ. ***portamento*** — перенесення) — спосіб виконання мелодії на смичкових інструментах за допомогою легкого повільного ковзання пальця струною від одного звука до іншого.

ПОРТАТИ́В (від лат. ***porto*** — переношу) — у XIII–XVI ст. невеликий переносний орган з одним мануалом та 24-ма клавішами, діапазон П. охоплював 1–2 октави. Виконавець грав правою рукою, а лівою — накачував міх.

ПОРТА́ТО (від італ. ***portare*** — стверджувати) — середній між *легато і стакато* спосіб виконання, коли всі звуки виконуються підкреслено чітко. Позначається рисками і лігою над або під нотами.

ПОСПІ́ВКА — 1. Постійний мелодичний зворот у системі *осьмогласія*, що належав до певного *гласу*. 2. В сучасному музикознавстві поняття П. вживається стосовно будь-яких мелодій, наближуючись за значенням до терміну музична *інтонація*.

ПОСТ-ПАНК (від лат. ***post*** — після і англ. ***punk*** — покидьок) — сукупність музичних форм рок-музики після 1980 р., для якої характерні принципи мінімалізму і орієнтації на чистий гітарний, без синтезаторів та семплерної техніки, звук.

ПОСТА́ВА — положення корпуса, рук, ніг, пальців, голови, необхідне для ефективної навчальної та виконавської діяльності музиканта (диригента, співака, інструменталіста).

ПОСТАНО́ВКА — 1. Творчий процес створення вистави, кінофільму та ін. 2. Формування такого положення корпуса, рук і пальців, яке може забезпечити функціональну ефективність процесу диригування, співу та гри на музичних інструментах (*скрипка, альт, віолончель, духові* тощо), а також спосіб тримання інструментів.

ПОСТАНО́ВКА ГО́ЛОСУ — 1. Становлення і розвиток голосу для його професійного застосування особами, які повинні виступати перед великою аудиторією без підсилювальних пристроїв. «Поставлений» голос відзначається *звучністю, підвищеною силою* (гучністю), *широтою звуковисотного й динамічного діапазону, багатством тембрових барв, чіткістю вимови, невтомлюваністю*. 2. З акустико-фізіологічного погляду П.г. — здатність за мінімальних витрат м'язової енергії створювати такі *умови* функціонування голосового апарату, які дозволяють досягати максимальних акустичних результатів. До цих умов належать: добір оптимальної величини *імпедансу*, координація роботи всіх органів голосового апарату, засвоєння комплексу *відчуттів* (вібраційних, м'язових, резонаторних, барорецепції і т.д.) *вокально-тілесної схеми*, засвоєння і закріплення певного типу *вокальної техніки*. 3. Система індивідуальних занять, що забезпечує формування здатності свідомо керувати процесом *фонації* відповідно до вокально-технічних і художніх завдань, пов'язаних з виконанням конкретного вокального твору.

ПОСТЛЮ́ДІЯ (від лат. ***post*** — після і ***ludo*** — граю) — додатковий розділ музичного твору, звичайно — інструментальний фінал після співу.

ПОХІ́ДНИЙ МАРШ — різновид військового стройового маршу, який виконують під час пересування військ похідним кроком (110–120 кроків за хвилину).

ПОХІДНІ́ ЛАДИ́ — лади, утворені зміщенням устоїв з 1 ступеня ладу (мажору, мінору) на інший ступінь. До П.л. належить і *домінантовий* лад.

ПОХОРО́ННИЙ МАРШ, тра́урний, жало́бний марш — урочисто-скорботний музичний твір у дво-, чотиридольному розмірі й у ритмі повільного кроку. П.м. — здебільшого, мінорний, має тричастинну форму, середня частина якої є мажорною, більш м'якою, наспівною, просвітленою за звучанням. Відомі П.м. Л.ван Бетховена (з «Героїчної симфонії»), Ф. Шопена (з фортепіанної сонати сі-бемоль мінор) та ін.

ПОШЕ́Т, поше́та (від франц. ***pocheter*** — носити в кишені) — маленький (200–350 мм) струнний смичковий інструмент з 3–4-ма струнами, з квінтовим строєм, на кварту вищим від скрипкового. П. застосовували до початку XIX ст. під час навчання танців, інколи — як сольний та ансамблевий інструмент.

ПРА́ЗНИКИ — співацька книга, яка частково дублювала *Стихирар та Ірмологій*. У ній піснеспіви розміщено в порядку Великих свят, починаючи з вересня. Вперше П. було видано в 1772 році.

ПРЕДЙО́М — поява окремого акордового звука раніше від усього акорду, що виникає на слабкій долі такту, дисонуючи з попереднім акордом. Звичайно П. одноголосний, проте можуть зустрічатися подвійний чи потрійний П.

ПРЕЛЮ́Д, прелюдія (від лат. ***praeludo*** — роблю вступ) — 1. Невеликий вступ імпровізаційного характеру перед основним викладом музичного твору — *фуги чи сюїти*. 2. Самостійна музична п'єса вільного складу з фігураційною *розро́бкою*, яка може передувати іншій п'єсі (наприклад, П. і фуга). 3. Невелика інструментальна (переважно фортепіанна) п'єса (К. Дебюссі, С. Рахманінов, О. Скрябін, Ф. Шопен).

ПРЕ́МІЇ (від лат. ***praemium*** — нагорода) — нагороди за видатні творчі досягнення в царині музичного мистецтва. П. часто носять імена славетних діячів культури — Б. Асаф'єва, Й.-С. Баха, Л.ван Бетховена, Р. Вагнера, Д. Верді, У. Гаджибекова, Дж. Гершвіна, В. Горовця, М. Глинки, А. Дворжака, Б. Джільї, Г. Ернесакса, М. Каллас, Г. Караяна, С. Крушельницької, М. Леонтовича, М. Лисенка, Ф. Ліста, М. Лонг, Ф. Мендельсона, В.-А. Моцарта, З. Паліашвілі, Н. Паганіні, С. Рахманінова, Ж. Тібо, С. Турчака, А. Хачатуряна, П. Чайковського, Ф. Шопена, Д. Шостаковича, Ф. Шуберта, Л. Яначека та інших. Ці премії присуджуються за підсумками фахових конкурсів, організованих відповідними фондами, проте існують також державні П., зокрема, Національна П. України імені Т.Г. Шевченка.

ПРЕМ'Є́РА (франц. ***premiére*** — перша) — перше прилюдне виконання будь-якого твору — опери, балету, оперети, симфонії, концерту, мюзиклу, пісні тощо.

ПРЕСТИ́СИМО (італ. ***prestissimo*** — якнайшвидше) — надзвичайно швидкий (192–208 за шкалою І. Мельцеля) темп (див. *Додаток XI*).

ПРЕ́СТО (італ. ***presto*** — швидко) — дуже швидкий (184–200 за шкалою І.Мельцеля) темп (див. *Додаток XI*).

ПРИЗНА́КИ — позначення висоти звуків у знаменній нотації, яке замінило поміти.

ПРИКРИТТЯ́ ЗВУ́КА — захисний механізм голосових зв'язок, що автоматично спрацьовує в процесі фонації під час переходу від нижнього ("грудного") до верхнього ("головного") регістру у співацьких голосів. Суб'єктивно відчувається у верхній ділянці голосового апарату як відчуття напівподиху і заокруглення ротової порожнини. Головним механізмом П.з. є пошук оптимальної величини *імпедансу*.

ПРИ́МА (лат. ***prima*** — перша) — 1. Інтервал, утворений двома звуками одного ступеня. Позначається цифрою 1. Чиста П. — інтервал, який не має тонового значення; збільшена П. (напр., *до — до-дієз*) дорівнює півтону. 2. Перший ступінь від того, що заданий. 3. Те ж саме, що *основний тон* акорду. 4. Назва різновиду інструментів певної родини (напр., *домра-прима*). 5. В театрі — виконавиця перших ролей.

ПРИМАДО́ННА (італ. ***prima donna*** — перша дама) — співачка, яка виконує перші партії в опері або опереті. Термін виник наприкінці XVII ст. в Італії, де виконавців чоловічих перших партій називають primo huomo (перший чоловік).

ПРИНЦИПА́Л (від лат. ***principalis*** — перший, найважливіший) — головний регістр *органа*; його труби розташовано на лицьовій стороні.

ПРИ́СПІВ — 1. У хорових піснях — друга половина куплету, яку після *заспіву* виконує хор. 2. У *куплетній формі* — частина куплету з незміненим текстом, що повторюється в кожному куплеті пісні, створюючи цілісний художній образ.

ПРОВЕ́ДЕННЯ — 1. Частина *фуги,* де тема повністю проходить у будь-якому з голосів. 2. Розділ фуги, що містить виклад теми і відповідь в усіх голосах. 3. У музиці поліфонічного складу — виклад теми або мотиву в будь-якому голосі або голосах (напр., П. теми в нижньому голосі). 4. Виклад теми в розвинених гомофонних формах (напр., П. теми побічної партії в розробці сонатної форми).

ПРОГРА́МА (італ. ***programma*** — пояснення) — 1. Послідовність номерів концерту, естрадної вистави, радіо- або телевізійної передачі. 2. Літературний виклад змісту твору, який виконується. 3. Сюжет програмового музичного твору. 4. Стислий виклад навчального предмету; офіційний документ, де визначено перелік, зміст і послідовність питань, які слід вивчати. П. визначає часовий обсяг курсу, конкретизуючи змістовий бік навчального плану.

ПРОГРАМО́ВА МУ́ЗИКА — інструментальна музика, написана за певним літературним сюжетом. Цей сюжет може бути викладений у спеціальній програмі («Фантастична симфонія» Г. Берліоза) або відображатися у назві твору («Франческа да Ріміні» П. Чайковського). Існують два основні види програмовості — картинна, що відбиває один образ (природа, свято, битва і т.д.), який не зазнає змін, та сюжетна, що виражає сюжетний розвиток образу. Розвиток П.м. пов'язаний з музичним романтизмом, що проголошував оновлення музики шляхом її єднання з поезією.

ПРОГРЕСИ́В-ДЖАЗ (англ. ***progressive*** — прогресивний і *джаз*) — напрямок у музиці сучасного джазу; виник на початку 40-х років XX ст. на основі традицій класичного *бопу і свінгу.* П.-д. пов'язаний з виконавською практикою *біг бендів* і великих оркестрів симфонізованого типу, що виконували джазові твори в стилі *боп.* П.д., як один з напрямків концертного джазу, суттєво вплинув на подальший розвиток жанру.

ПРОГРЕСИ́В-РОК (англ. ***progressive*** — прогресивний і *рок*) — загальний напрямок у рок-музиці, який набув особливої популярності у Великобританії протягом 60–70-х рр. XX ст. і характеризувався використанням елементів *арт-року і джаз-року,* *блюзових структур,* нетрадиційних форм, а також глибокою поетичністю та філософським змістом текстів.

ПРОДЮ́СЕР (англ. ***producer*** — виробник) — особа, відповідальна за якість концерту або запису, кількість музичних творів, їх порядок, оформлення тощо. Від професійного рівня П. залежить успіх виступу та запису виконавця.

ПРОЛО́Г (грец. ***prologos*** — вступ) — вступна сцена оперної, драматичної, балетної вистави, в якій викладено події, що передують основній дії (напр., в опері «Фауст» Ш. Гуно, балеті «Спляча красуня» П. Чайковського), або міститься звернення «від автора» (П. до опери «Паяци» Р. Леонкавалло).

ПРОМЕНА́Д-КОНЦЕ́РТИ — загальнодоступні симфонічні концерти, засновані Г. Вудом у 1895 р. в нью-йоркському залі «Карнегі-хол». Подібні П.-к. пізніше поширилися в багатьох країнах. У Києві видатний диригент Н. Рахлін у 1938 р. започаткував симфонічні концерти просто неба на відкритій естраді Пушкінського парку. На цих концертах кияни мали змогу ознайомитись із творчістю видатних диригентів О. Гаука, О. Димитріаді, В. Дударової, Т. Коломійцевої, К. Кондрашина, Є. Мравінського, В. Небольсина, Ніязі, К. Симеонова, Б. Чистякова та інших. Тут відбулися диригентські дебюти І. Блажкова, О. Гуляницького, В. Кожухаря, Р. Кофмана, Г. Проваторова, С. Турчака та ін., а також знайомство слухачів з виконавцями — вокалістами та інструменталістами Б. Гмирею, Е. Гілельсом, Є. Мірошниченко, Г. Нейгаузом, І. Ойстрахом.

ПРОМЕТЕ́ЇВСЬКИЙ АКО́РД — акорд *Fis-His-e-ais-dis1-gis1* (у тональності *Fis*), на основі якого написана «Поема полум'я» О. Скрябіна. Центральний П.а. розгортається вертикально й горизонтально шляхом перенесення на іншу висоту, ілюструючи втілення нового композиційного принципу виведення всієї тканини твору з одного джерела.

ПРОМО́УТЕР (англ. ***promoter*** — покровитель) — особа, що відповідає за організацію музичних концертів, фестивалів, конкурсів тощо.

ПРОПО́СТА (італ. ***proposta*** — пропозиція) — провідний перший голос в імітаційно-поліфонічних творах, який викладає тему (див. *Вождь*). Складається з кількох розділів, що дорівнюють відстані від початку П. до *риспости.* В нескінченних канонах П. повертається до свого початку.

ПРО́ПРІЙ (від лат. ***proprius*** — власний, відмінний, особливий) — розділи католицької меси, текст яких змінюється протягом року залежно від церковного свята.

ПРОСО́ДІЯ (грец. ***prosodia*** — акцент, наголос) — 1. Вчення про акценти та тривалість слів у античній граматиці. Під *акцентом* розуміли пов'язане з «мовленнєвою мелодією» виділення складу. 2. Точна відповідність музичних наголосів текстовим у церковному співі. Для позначення мелодичних акцентів і тривалості складів у IX ст. було введено спеціальні знаки.

ПРО́СТА ФУ́ГА — фуга на одну тему, написана в простому *контрапункті.*



ПРО́СТІ ІНТЕРВА́ЛИ — інтервали, які за обсягом не більші від октави. До П.і. належать: *прима, секунда, терція, кварта, квінта, секста, септима, октава* (крім збільшеної).

ПРО́СТІ ТА́КТИ — такти, до складу яких входить лише одна сильна доля.

ПРО́СТІ ФО́РМИ — музичні форми з двох або трьох частин (з можливими повтореннями), кожна з яких не складніша від *періоду*; інша назва — *Пісенні форми.*

ПРОСТОРО́ВА МУ́ЗИКА — музика, в якій використовуються просторово-звукові ефекти — розміщення джерел звука в різних місцях залу, рух виконавців на сцені та в проходах між рядами, імпровізовані дії виконавців, які вступають у діалоги та утворюють ансамблі. До П.м. належать просторові ефекти, що виникають під час *антифонного, респонсорного* співу, а також музика просто неба. Засоби П.м. застосовують такі композитори XX ст., як С. Губайдуліна, Е. Денисов, Я. Ксенакіс, А. Шнітке, К. Штокгаузен та ін. Прийоми П.м. поширені в практиці поп- і рок-музикантів.

ПРОТЕСТА́НТСЬКИЙ ХОРА́Л — духовний спів німецькою мовою, запроваджений в епоху Реформації на противагу *григоріанському хоралу*. Мелодії П.х. прості, доступні для виконання громадою і легко запам'ятовуються, вони стали основою різних форм *хоральної обробки.*

ПРОТИЛЕ́ЖНЕ ГОЛОСОВЕ́ДЕННЯ — одночасний рух двох голосів у різних напрямках.

ПРОТИРУ́Х — 1. У поліфонічній музиці — повторення теми або мотиву з протилежним напрямком інтервалів. 2. Одночасне звучання мелодії в *прямому голосоведенні* та *оберненні.* 3. Те саме, що й *обернення.*

ПРОТИСКЛА́ДЕННЯ — 1. Контрапункт до першої *відповіді* у фузі та інших *імітаційних* формах, що звучить після закінчення теми в тому ж голосі. 2. Контрапункт до будь-якого проведення теми в імітаційній формі.

ПРОХІДНИ́Й ЗВУК — неакордовий звук; з'являється між двома акордовими звуками під час поступеневого руху вгору або вниз.

ПРУЖИ́НА — деталь смичкових та деяких щипкових інструментів, що підсилює опір *деки* і рівномірно розподіляє звукові коливання.

ПРЯМЕ́ ГОЛОСОВЕ́ДЕННЯ — одночасний рух голосів у одному напрямку.

ПРЯМИ́Й РУХ — 1. Див. *Пряме голосоведення.* 2. Виклад мелодії (мотиву, поліфонічної теми, серії та ін.) в основному, неперетвореному вигляді. П.р. визначає величину і напрямок мелодичних інтервалів. 3. Відтворення побудови з вертикальним переставлянням мелодій у *збільшенні, зменшенні*, зі зміною ритмічного рисунка.

ПСАЛМИ́ (грец. ***psalmos*** — прославна пісня із супроводом) — релігійні гімни й молитви, створені на основі біблійних текстів. Ритміка П. визначалась граматичними і логічними акцентами тексту. В Україні з кінця XVI ст. тексти П. застосовувалися

в багатоголосних *антифонах і концертах*. Музику на тексти П. створювали Й.-С. Бах, Д. Бортнянський, Й. Брамс, А. Ведель, Ж. Депре, Г. Гендель, М. Гомулка, К. Гудимель, Л. Зенфль, М. Леонтович, Ф. Ліст, Б. Марчелло, Ф. Мендельсон, К. Монтеверді, К. Пендерецький, М. Регер, І. Стравінський, А. Шенберг та ін.

ПСАЛМО́ДІЯ (від грец. ***psalmos*** — прославна пісня і ***ode*** — спів) — 1. Спів та правила виконання *псалмів* у формі мелодекламації, а також тип мелодії, характерної для них та церковних піснеспівів, що ґрунтуються на цих мелодіях. Типи П. різних культів мають мелодичну подібність. Український церковний статут визначає П. як «*спів короткий, з тихим гласом, спокійний і повільний, без особливих зусиль*».

ПСАЛТЕ́РІЙ, псалтеріум (від грец. ***psallo*** — перебирати струни) — багатострунний щипковий музичний інструмент з трикутним або чотирикутним корпусом. Звук видобували пальцями або плектром. У XIV ст. виник струнно-ударний різновид П., подібний до *цимбалів.*

ПСАЛТИ́Р — збірка давньоіудейських *псалмів,* створення яких приписують царю Давиду. Загальна кількість псалмів — 150. Тексти П. набули поширення в грецькому перекладі.

ПСА́ЛЬМА (польс. ***psalm*** — псалом) — побутова духовна пісня, поширена в Білорусі, Польщі, Росії, Україні з середини XVII ст. Збірка П. — «Псалтир рифмотворна» В. Титова на вірші С. Полоцького.

ПСЕВДО́НІМ (від грец. ***pseudonymos*** — несправжньо іменований) — 1. Вигадане ім'я, яке використовують для заміни справжнього прізвища композитора та виконавця (напр., Й. Брамс — Ґ. Маркс, І. Глєбов — Б. Асаф'єв, Р. Шуман — Флорестан, А. Кокоцца — Маріо Ланца). Тепер П. найчастіше використовують естрадні виконавці та кіноартисти.

ПСИХОДЕ́ЛІК-РОК, психоделічний рок (англ. ***psychodelic*** — психоделічний і *рок*) — напрямок у рок-музиці, що створюється і сприймається наче під впливом наркотичних речовин. Виник у США в середині 60-х років XX ст., спираючись на рух громад хіпі у Сан-Франциско. Виходив з блюзових традицій, орієнтуючи слухачів на «живе» сприймання композицій. Для П.-р. також характерний пошук звучань, що не існують у природі, фантастичні, сюрреалістичні, містичні, символічні образи, втеча від дійсності та ін. З музичного боку П.-р. характеризується використанням звукових та світлових ефектів, запозиченням нових орієнтальних (східних) форм з музичного фольклору Сходу та Індії, а також тривалими колективними інструментальними імпровізаціями.

ПСИХОЛО́ГІЯ МИСТЕ́ЦТВА — галузь психології, що охоплює психологічні аспекти та закономірності функціонування мистецтва, а також мистецької діяльності.

ПСИХОЛО́ГІЯ МУЗИ́ЧНА — див. *Музична психологія.*

ПУАНТИЛІ́ЗМ (від франц. ***point*** — крапка) — метод сучасної композиції, коли музична тканина створюється не з мелодичних ліній або акордів, а з окремих звуків чи інтервалів — «крапок», які роз'єднані паузами або стрибками і виконують роль мотиву, теми, музичної фрази. Кожний тон певної висоти є носієм музичної ідеї у звуковому просторі,

сприймається як статична форма звукового руху і є кроком до *просторової музики*, стереофонії та пластової композиції. Основоположником П. вважають А. Веберна.

ПУ́ЛЬГА-ТАНЦ (від ест. ***pulk*** — паличка і ***tants*** — танець) — естонський народний чоловічий танець з паличками. Музичний розмір — 4/4, 2\4.

ПУ́ЛЬТ (нім. ***Pult***, від лат. ***pulpitum*** — підмостки) — підставка для нот, за П. сидять музиканти в оркестрі; інакше — *Пюпітр*.

ПУНКТИ́РНИЙ РИТМ (від лат. ***punctum*** — крапка) — ритмічний рисунок, що спирається на чергування подовженої сильної та скороченої слабкої долей. П.р. застосовується в *маршах, військових піснях* та інших творах активного, патетичного, героїчного, урочистого характеру (див. *Ломбардський ритм*).

ПУ́РИМШПІЛЬ — старовинна єврейська театралізована музична вистава, пов'язана з традиційним святом Пурим, в якій ігрові імпровізаційні елементи поєднувалися з драматичними сценками. Сюжет П. ґрунтується на міфі про Естер, яка звільнила євреїв від гнобителя Гамана, та супроводжувався народними піснями і грою на музичних інструментах.

ПУТЬ — основний голос (мелодія) у давньоруському церковному багатоголоссі. Виконавці П. звались *путниками*.

ПУТЬОВИ́Й РО́ЗСПІВ — розспів, що існував поряд з демественним і знаменним розспівом у XVI–XVII ст., застосовувався у величальних, урочистих, повільних піснеспівах, підпорядкованих системі *осьмогласія*. Перші путьові азбуки зі спеціальною термінологією виникли наприкінці XVI– на початку XVII ст. Записи П.р. збереглись у рукописах старообрядців.

ПХА́ЧИЧ — адигейський та кабардино-балкарський народний шумовий інструмент, що складається з 3–9 дерев'яних пластин, одним кінцем прикріплених до ручки. Виконує ритмічну функцію.

ПЮПІ́ТР (франц. ***pupitre***) — див. *Пульт*.

П'Я́ТА ОКТА́ВА — частина музичного звукоряду. Звуки П.о. позначають: 1) в скрипковому ключі як ноти четвертої октави з цифрою 8 і пунктиром над нотами (8 - - - - - - - - - ; 2) латинськими малими буквами з цифрою 5 праворуч вгорі (c^5); 3) складовими назвами з малою букви та цифрою 5 праворуч вгорі (*до*^{5}).

П'ЯТИДО́ЛЬНИЙ ТАКТ — такт розміром 5/8 або 5/4, до складу якого входять п'ять долей.



РАБА́Б — див. *Ребаб, Ребоб, рубаб.*

РАБАНА́СТР — індійський струнний смичковий музичний інструмент з корпусом із кокосового горіха, закритого шкіряною декою — мембраною, шийкою з бамбука та двома струнами. Звук видобувають смичком. Застосовують як акомпануючий та ансамблевий інструмент.

РА́ГА (санскр. — колір, відтінок, бажання, пристрасть і т.д.) — основоположне поняття індійської музики, що охоплює взаємопов'язану систему її естетичних принципів і уявлень про *лад, мелос, жанри та композиційні закономірності.* Поняття Р. існує в кількох значеннях: 1) у класичному мистецтві — ладо-інтонаційна побудова, що містить послідовність звуків ладу, співвідношення опорних ступенів (ваді та самваді) і характерні мелодійні звороти (пакад). Р. диференціюється за функціональними ознаками, регіональною приналежністю тощо. Р. відіграють роль вихідних тематичних комплексів, розгортання яких у певних ладах утворює музичну композицію. Теоретично існує близько 3600 Р., у практиці вживається до 200; 2) композиція, що є результатом тривалого варіаційного розвитку Р. як ладо-інтонаційного ядра і покликана створити певний емоційний стан — любові, веселості, суму, героїзму, відрази, гніву, жаху, подиву, спокою. Метроритмічною основою Р. є тала; 3) жанрова система індійської традиційної класичної музики. Мистецтво Р., відтворюючись в усіх видах індійської музики, постійно оновлюється.

РА́ЙД-БІТ (англ. ***ride*** — прогулянка верхи та *біт*) — різновид пунктирного ритму в джазі та рок-музиці.

РАКОХІ́ДНИЙ РУХ — див. *Зворотний рух, Серія.*

РАЛЕНТА́НДО (італ. ***rallentando*** — сповільнюючи) — поступове сповільнення темпу. Скорочення — rall., rallent.

РАПСО́Д (грец. ***rhapsodos*** — співець) — давньогрецький мандрівний декламатор, який виконував епічні твори, інколи супроводжуючи виконання грою на лірі, кіфарі, інших інструментах.

РАПСО́ДІЯ (грец. ***rhapsodia*** — пісня рапсода) — 1. У Давній Греції — назва віршів, легенд або пісень, що їх виконували мандрівні декламатори-співаки. 2. Вокальний або інструментальний твір вільної форми, що складається з різнохарактерних, контрастних епізодів. Для Р. характерне використання справді народних тем. Широко відомі «Угорські рапсодії» Ф. Ліста, «Рапсодія в блюзових тонах» Д. Гершвіна, «Українська рапсодія» С. Ляпунова, «Слов'янські рапсодії» А. Дворжака, «Іспанська рапсодія» М. Равеля та інші.

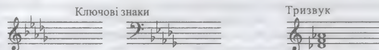
РАПТО́ВА МОДУЛЯ́ЦІЯ — див. *Модуляція.*

РА́УНД (англ. ***round*** — коло) — англійський різновид *нескінченного канону,* що виник у XVI–XVII ст.

РЕ (***re***) — 1. Одна зі складових назв звуків, те ж саме, що *D* або *d*. 2. Стрій транспонуючих інструментів (in *D*), що звучать на тон вище від запису (малий кларнет).

РЕБА́Б, рабаб, рубаб — 1. Узагальнена назва смичкових та щипкових інструментів у мусульманських народів. 2. Арабський струнний смичковий інструмент з дерев'яним корпусом і 1–2-ма струнами. Застосовується народними співаками Індії, Єгипту, Малайзії, Середньої Азії для супроводу співу.

РЕ-БЕМО́ЛЬ-МАЖО́Р — мажорна тональність, тонікою якої *є ре-бемоль* (те саме, що *Des-dur*). Має 5 бемолів біля ключа (*сі-, мі-, ля-, ре-, соль-бемоль).*



РЕБЕ́К, ребека (італ. ***rebeca***) — смичковий струнний інструмент, поширений в Європі з X ст. Спочатку мав два різновиди форми: грушоподібну (типу грецької *ліри*) та довгасту (як ребаб) з декою зі зміїної шкіри. В XV-XVI ст. до родини Р. входили: дискант, альт, тенор, бас. Вийшов із вжитку наприкінці XVI ст.

РЕБО́П (англ. ***rebop***) — початкова назва стилю *бі-боп.*

РЕБРО́ — горизонтальна риска (в'язка), що з'єднує кілька восьмих нот. Подвійне Р. з'єднує шістнадцяті ноти, потрійне Р. — тридцять другі ноти і т.д. (див. *Додаток III*).

РЕВЕРБЕРА́ЦІЯ (від лат. ***reverberare*** — відбивати) — залишкове післязвучання, що поступово згасає після припинення коливань джерела звука. Р. зумовлена співвідношенням відбиття і поглинання звукової енергії поверхнями і обладнанням приміщення, а також слухачами, які в ньому перебувають. Р. має велике значення для акустики концертних залів. Приміщення з великою Р. сприймається як лунке, з малою Р. — як глухе. З метою посилення акустичного ефекту за допомогою спеціальної апаратури в радіофікованих залах можна створювати штучну Р.

РЕВЮ́ (франц. ***revue*** — огляд) — естрадно-театральна вистава з кількох незалежних сцен, вокально-інструментальних, танцювальних і циркових номерів, об'єднаних певною ідеєю та складом виконавців. Як музично-драматичний жанр, Р. поєднує елементи *оперети, балету, кабаре, вар'єте.* На його основі в США сформувалось Р.- *шоу.*

РЕГА́ЛЬ (франц. ***regale***) — 1. У XVI–XVIII ст. — малий переносний орган з язичковими трубами для музикування в придворних, церковних, домашніх умовах. Мав вигляд складеної книги та 1–4 лабіальні регістри. 2. Язичковий регістр органа, де труби розташовані на *мануалі* брустверку.

РЕ́ГЕЙ (англ. *reggae*) — оригінальний музичний стиль, виник на Ямайці під впливом ритмо-мелодичних структур музики країн Карибського архіпелагу, культових пісень і Нью-Орлеанського блюзу на межі 60–70-х років ХХст. Музика Р. відрізняється танцювальним характером. Елементи Р. — характерні ритмічні структури, звучання баса і перкусії, особливу манеру інтонування — використовують рок-гурти іншого виконавського спрямування.

РЕ́ГЕНТ (від лат. *regentis* — той, що керує) — керівник церковного хору. Навчали Р. у регентському класі Петербурзької співацької капели та в Московському синодальному училищі. Традиції підготовки регентів розвиваються в сучасних духовних навчальних закладах України.

РЕГІ́СТР (від лат. *registrum* — список, перелік) — 1. Ряд звуків співацького голосу, що характеризуються одним механізмом *голосоутворення* і схожими тембровими якостями. Зазвичай ведуть мову про два Р.: «грудний» та «головний». Вони різко відрізняються один від одного як за характером звучання, так і за механізмом звукоутворення. Вирівнювання звучання голосу в процесі навчання досягається шляхом т.з. «прикриття» і «змішування» регістрів, що призводить до збільшення *імпедансу* і досягнення одноманітності роботи голосоутворюючого апарату під час фонації — *єдинорегістрового* звучання голосу, коли водночас використовуються обидва механізми — грудний і головний, а також *трахейна мембрана.* Співвідношення цих механізмів як у фонаційному процесі, так і в звучанні голосу, не є постійним і визначається комплексом взаємопов'язаних факторів — типом голосу, відрізком діапазону, інтенсивністю звучання тощо. 2. Ділянки діапазону музичних інструментів, що відзначаються єдністю тембру. Звучання інструмента (напр., *кларнета*) в різних регістрах суттєво відрізняється. 3. Пристрої, які застосовуються у струнних клавішних інструментах для зміни сили звука, а також його тембру (напр., *клавесин, акордеон, баян, чембало*). 4. В *органа* — група труб подібної конструкції, що продукує звуки різної висоти, але однакового тембру.

РЕГТА́ЙМ (від англ. *rag* — розірваний і *time* — ритм, такт) — 1. Спосіб гри на фортепіано, який імітував звучання *банджо,* а в 90-х роках XIX ст. розвинувся як інструментальна форма. Назва Р. походить від назви п'єси У. Біба «Ragtime March» (1897). Р. не має імпровізаційної форми і тому записується нотами. Мелодичні, тональні та структурні якості Р. мають європейське походження, а тематичний матеріал спирається на марші та європейську танцювальну музику — *вальс, кадриль, мазурку, менует, польку,* а також мелодії Л. ван Бетховена, Дж. Верді, А. Дворжака, Ф. Ліста, Ф. Мендельсона, М. Равеля, А. Рубінштейна, Ф. Флотова та ін. Хоча Р. є фортепіанною музикою, проте фортепіано трактується тут не як мелодичний або гармонічний інструмент, а як ударний. Техніка гри ґрунтується на стакатних звучаннях, акордових ударах, жорстких, надзвичайно загострених ритмічних акцентах, буяє різноманітними поліритмічими ефектами. Р. властиві дві лінії, що не співпадають. Чіткий, рівномірно акцентований маршовий ритм четвертними нотами у супроводі (бас — на сильній долі, а відповідний акорд — на слабкій) протиставлений гостро синкопованій мелодії, де чергуються окремі ноти з акордами, що мають вдвічі коротшу тривалість (восьмі ноти). Р. звичайно передує *інтерлюдія.*
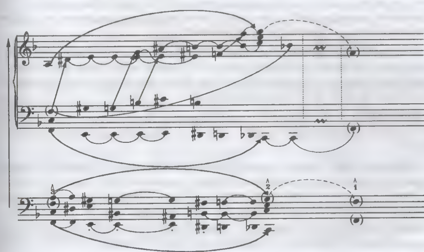
Р. виконують у помірному або швидкому темпі. Жанрові прийоми Р. застосовували в своїй музиці Д. Мійо, І. Стравінський, П. Хіндеміт і ін. 2. Форма міської танцювальної музики американських негрів кінця XIX ст. 3. Американський салонний і бальний танець, що виник на основі танцювальної форми Р.(2). Від Р. походять *фокстрот, тустеп, уан-степ.*

РЕДА́КЦІЯ (від лат. *redactus* — упорядкований) — 1. Перевірка і виправлення тексту літературного або музичного твору з метою його підготовки до друку. 2. Варіанти тексту нотного твору, що виникають під час його доопрацювання, переробки або підготовки до нового виконання. 3. Пристосування твору до нових умов музичного або сценічного втілення. 4. Виконавське трактування музичного твору (*нюанси, тембри, динаміка, аплікатура* тощо).

РЕ-ДІЄ́З-МІНО́Р — мінорна тональність, тонікою якої є *ре-дієз* (те саме, що *dis-moll*). Має 6 дієзів біля ключа (*фа-, до-, соль-, ре-, ля-, мі-дієз*); енгармонічно дорівнює мі-бемоль мінору.



РЕДУ́КЦІЯ (від лат. *reductio* — повернення, відновлення) — метод музичного аналізу, який запропонував Х.Шенкер. За теорією Р. структура музичного твору є ієрархією рівнів (шарів), що органічно виростає з початкової структури і полягає в послідовному «зніманні» шарів музичної тканини за такою схемою: основа — похідна тканина, ідея — реалізація, зародок— організм.





РЕЗОНА́НС (франц. ***resonance*** — відлуння, відгомін) — акустичне явище, коли внаслідок впливу коливань вібратора в резонаторі виникають аналогічні за частотою і близькі за амплітудою коливання. В музиці Р. виступає як засіб підсилення звучання, змінювання тембру і збільшення тривалості звучання. Для цього виготовляють спеціальні *резонатори*, що відгукуються як на одну частоту (*челеста, підставка камертона* тощо), так і на багато частот (*деки* струнних інструментів, дека фортепіано, фісгармонії тощо). Вживання поняття Р. щодо співацького голосу має умовний характер, оскільки явище Р. у фонації є системним і більш складним, ніж поширені терміни «головний» та «грудний» Р.

РЕЗОНА́НСОВИЙ ПУНКТ, пункт Морана — місце в передній частині піднебіння (між коренями верхніх передніх зубів), де в разі правильного голосоутворення виникає максимальна інтенсивність внутрішніх відчуттів фонації (див. *Вокально-тілесна схема*). Цей термін наприкінці XIX ст. ввів у вокально-педагогічну практику український співак і педагог О. Мишуга, який також називав Р.п. *опорою звука.* В 1928 році французький вчений Ж. Моран експериментально підтвердив існування Р.п.

РЕЗОНА́НСОВІ СТРУ́НИ — розташовані під ігровими струнами спеціальні струни, які звучать внаслідок коливання ігрових струн без торкання рук виконавця. Р.с. надають тембру додаткового забарвлення і певною мірою підсилюють звучання інструмента.

РЕЗОНА́ТОР (від лат. ***resonare*** — відгукуватись) — 1. Пристрій, налаштований на певну частоту власних коливань, що під впливом коливань вібратора викликає інтенсивні коливання з такою ж або близькою частотою. В музичній практиці застосовують акустичні (струна, камертон, мембрана, дека та ін.) та електричні (коливальні контури) Р. 2. Термін Р. вживають стосовно співацького голосу досить умовно, оскільки людський організм виступає як Р., що «самонастроюється» (В. Морозов). Виокремлення т. зв. «головного» та «грудного» Р. є умовним і означає не справжнє резонування, а вібраційні відчуття, що виникають у людини в місцях Р.

РЕЗОНА́ТОРНІ О́ТВОРИ — отвори в корпусі музичного інструмента, що поліпшують його акустичні й резонаторні якості. Р.о. можуть мати форму кола (*гітара*), f-подібними (*скрипка, альт, віолончель, контрабас*), трикутними, ромбоподібними і т. ін. У *віол* та *лютні* до Р.о. вставляли *розетки*.

РЕЙДОВЯ́К (чеськ. ***rejdovak***) — чеський народний танець, за характером подібний до *соусідки*. Музичний розмір змінний — 2/4, 3/4. Р. виконують у швидкому, спокійному русі.

РЕЙВ (англ. ***rave*** — марення, маячня, безладне мовлення) — величезне молодіжне зібрання («тусовка»), що розпочинається ввечері і звичайно закінчується вранці. На Р. збирається кілька тисяч дівчат і юнаків, які слухають, головним чином, танцювальну музику, споживаючи алкогольні напої та часто — наркотики.

РЕЙС-МУ́ЗИКА (англ. ***race music*** — расова музика) – дискримінаційна назва музики, яку виконували темношкірі американці (*блюз, госпел, спірічуел*). Виник термін і був поширений у 20–30-х роках XX ст.

РЕ́КВІЄМ (від лат. ***requies*** — спокій) — католицька траурна заупокійна *меса*, присвячена пам'яті померлих. Назва походить від початкових слів («Requiem aeternum dona eis, Domine» — «Вічний спокій даруй їм, Господи»). Порядок частин в Р. такий самий, як у *месі*, крім «Gloria» і «Credo» та заміни «Alliluia» на «Dies irae». Перші Р. належать Г.Дюфаї (не зберігся), Й.Окегему (1470), Ф.Анеріо, А.Брумелю, К.Моралесу, Д.Палестрині. Згодом Р. зазнав еволюційних змін, перетворившись у XVII–XVIII ст. у великий циклічний твір для солістів, хору та оркестру. До класичних зразків належать Р.: В.-А. Моцарта, Д. Верді, Г. Берліоза, А. Дворжака, Ф. Госсека, Л. Керубіні, Ф. Ліста, К. Сен-Санса, Г. Шютца, А. Брукнера, Й. Брамса, Г. Форе, І. Стравінського, А. Шнітке та ін. Сучасні композитори, відмовляючись від традиційного канонічного тексту, віддають данину жанру Р. («Військовий реквієм» Б. Бріттена, «Реквієм» Е. Денисова, «Реквієм пам'яті загиблих дітей» Д. Кабалевського та ін.).

РЕ́КО-РЕ́КО (ісп. ***reco-reco***) — латиноамериканський дерев'яний ударний інструмент невизначеної висоти звука з родини ідіофонів, різновид *гуїро*. Виготовляють з бамбука у вигляді трубки з насічками.

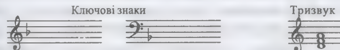
РЕЛАКСА́ЦІЯ (від лат. ***relaxatio*** — зменшення, послаблення) — перехід певної системи до стану рівноваги, компонент регуляції глибинних психофізіологічних процесів шляхом зняття нервово-психічної напруги. Застосування Р. може врегулювати перебіг музичного навчання, допомогти упорядкувати та систематизувати його.

РЕ́ЛЯ, риля — білоруська, південноросійська, українська назва колісної *ліри*.

РЕ-МАЖО́Р — мажорна тональність, тонікою якої є нота *ре* (те саме, що *D-dur*). Має 2 дієзи біля ключа (*фа-, до-дієз*).



РЕ-МІНО́Р — мінорна тональність, тонікою якої є нота *ре* (те саме, що *d-moll*). Має один бемоль біля ключа (*сі-бемоль*).



РЕМІНІСЦЕ́НЦІЯ (від лат. ***reminiscentia*** — спогад) — Повернення в музичному творі мотиву чи теми, що прозвучали раніше, як нагадування про їх попереднє проведення. Прийом Р. широко використовують в оперній, симфонічній та ін. музиці.

РЕ́П (англ. *rap* — вигукувати, викрикувати) — вокальна манера, при якій на тлі остинатного фанк-ритму під чіткий супровід комп'ютерної ритм-групи (від 98 до 110 ударів за хвилину) скоромовкою промовляється текст, що не завжди має змістове навантаження. Р. супроводжується характерними рухами тіла. Манеру речитативного Р. широко застосовують *диск-жокеї*, ведучі радіо- та телепрограм, виконавці *ритм-енд-блюзу, соул, диско*.

РЕПЕРКУ́СА (від лат. *vox repercussa* — відбитий звук) — тон повторення, друга ладова опора григоріанської мелодії, звук, що повторюється або виділяється іншим способом і є характерним для певного ладу.

РЕПЕРКУ́СІЯ (від лат. *repercussio* — відбиття) — 1. В науці про *фугу* — *проведення* теми і відповіді в усіх голосах, яке розташовується після *експозиції*. 2. В григоріанському співі — найважливіший (після *фіналіс*) опорний тон ладу, в якому концентрується мелодичне напруження (інакше — *тенор, туба)*. Знаходиться вище від *фіналіс* на певний інтервал (від м. 3 до м. 6) для кожного ладу і разом з ним визначає ладову приналежність. 3. Повторення звука на тій же висоті в деяких невмах (2) та під час *псалмодії*. 4. Виявлення кварто-квінтового кістяка ладу (I і V ступенів) під час імітаційного вступу голосів фуги, що сприяє створенню тональної стійкості.

РЕПЕРТУА́Р (франц. *repertoire* — перелік, список) — 1. Сукупність творів, які виконують окремі виконавці або колективи. 2. Перелік музичних творів, які знає і може виконувати певний виконавець, ансамбль чи колектив (хор, оркестр тощо).

РЕПЕТИ́ЦІЯ (лат. *repetitio* — повторення) — 1. Попереднє виконання певного твору, необхідне для досягнення злагодженості виконавців та підготовки до відкритого виступу. 2. Швидке повторення одного (того самого) звука (головним чином — на клавішних інструментах). 3. Особлива конструкція фортепіанного механізму, що дозволяє прискорити повторне видобування звуків (проста Р., подвійна Р.). 4. Фактурний елемент, що складається зі швидко повторюваних звуків однакової висоти.

РЕПРИ́ЗА (від франц. *reprise* — повторення, відновлення) — 1. Розділ у простій, складній та сонатній формах, що містить повторення музичного матеріалу після його розвитку. 2. В *сонатній формі* — останній з основних розділів, що знаходиться після *розробки*. 3. Повторення розділу будь-якого твору. 4. Частина твору будь-якої форми, обмежена знаками повторення (див. *Додаток VI*).

РЕСПОНСО́РІЙ (від лат. *responso* — відповідаю) — в католицькій месі — спів у формі діалогу соліста і хору, чергування реплік священика і хору.

РЕФЛЕ́КС (від лат. *reflexus* — відображення) — основна форма нервової діяльності, закономірна реакція організму на зміни середовища або внутрішнього стану і пристосування до них, швидка відповідь на подразнення рецепторів. Всі Р. поділяються на *безумовні*, з якими людина народжується, та *умовні*, яких вона набуває протягом життя. Завдяки набутим Р. процес музичного навчання може стати більш інтенсивним та результативним.

РЕФЛЕ́КСІЯ (від лат. *reflexio* — відображення) — всебічне осмислення людиною передумов, закономірностей і механізмів діяльності, мети, завдань, цінностей, вимог, установок, прагнень, самоаналіз, самопізнання, спрямовані на осмислення своїх дій та їх законів.

РЕФРЕ́Н (франц. *refrain* — приспів) — 1. У формах *рондо* і *рондо-сонати* — розділ, який кілька разів чергується з основною темою. 2. В музично-поетичних формах XIII–XV ст. — *баладі, віреле, рондо* — точне повторення слів тексту і музичного супроводу. 3. В XVII–XVIII ст. — синонім *ритурнеля* в арії da capo, концертній формі.

РЕЦЕ́ПТОРИ (від лат. *receptor* — той, що сприймає) — специфічні нервові утворення, кінці чутливих нервових волокон, що сприймають подразнення як із зовнішнього, так і внутрішнього середовища. Р. відіграють активну роль у музичному навчанні (див. *Вокально-тілесна схема*).

РЕЧИТАТИ́В (від лат. *recitare* — декламувати) — декламаційна за характером вокальна мелодична лінія, що наближується до природного мовлення і не має завершеної композиційної форми. Інтонації Р. є музичною аналогією мовленнєвих інтонацій (*питання, заклик, звернення* і т.д.), але зберігають фіксований музичний стрій та ритміку. Існують два основних види Р.: *сухий* — наближений до чіткого мовлення, який виконують «говіркою» у довільному ритмі і підтримують окремими витриманими акордами (напр., в опері В.-А. Моцарта «Весілля Фігаро»), та *акомпанований* — наближений до мелодії, з чітким ритмом і насиченим музичним супроводом (напр., в опері О. Даргомижського «Кам'яний гість»). Р. найчастіше передує арії в опері, ораторії, кантаті або з'єднує мелодичні номери.

РИВА́ЙВЛ (англ. *revival* — відродження) — спроба відродження *новоорлеанського джазу* та *диксиленду* в США у 30-х роках XX ст. Р. мав на меті розвиток автентичних форм класичного джазу, призабутих через захоплення комерційною музикою. Р. сприяв вивченню і популяризації класичного джазу, виникненню нових форм *диксиленду*, а також відродженню *свінгу* в 50-х роках XX ст. На відміну від класичного джазу, Р. звичайно виконували білі музиканти, які орієнтувалися на зразки записів новоорлеанських негритянських ансамблів. Р. справді відродив призабуту на той час музику імпровізаційного джазу, повернувши на концертну естраду провідних майстрів *новоорлеанського* стилю Б. Джонсона, Д. Льюїса, Т. Мерфі та ін., а головне — залучив до імпровізаційного джазу Л. Амстронга. В 40–50-х роках XX ст. центр Р. перемістився до Європи, в Англію, якій відтоді належить провідна роль у традиційному джазі.

РИГВЕ́ДА (санскр.) — «веда» гімнів, найдавніша і найбільша збірка індійських священних гімнів.

РИГОДО́Н (франц. *rigodon*) — французький танець провансальського походження. Музичний розмір — 2/4 або alla breve. За характером — жвавий, веселий, темпераментний танець. Був поширений у XVII ст. як частина танцювальної інструментальної *сюїти*, в балетах та балетних дивертисментах.

РИЛ (англ. ***reel*** — вихор) — народний хороводний танець, поширений в Ірландії та Шотландії. Музичний розмір — 4/4, темп швидкий.

РИМЕ́ЙК (англ. ***remake*** — переробка) — нова версія відомого твору мистецтва; в музиці — нова редакція, аранжування, інструментовка відомого твору.

РИНДЗІ́ВКИ — великодні хвалебно-вітальні пісні, відомі в Галичині та Гродненській області Білорусі.

РИСПО́СТА (італ. ***risposta*** — заперечення, відповідь) — другий і наступні голоси в імітаційно-поліфонічних творах (канон, фуга), що імітують *пропосту.* В Р. можливі *збільшення, зменшення, обернення, зворотний рух.* Інколи Р. називають голос-відповідь у *фузі.*

РИ́СТУ-КО́НДРА — карельський народний танець (*хрест-навхрест*), поширений також у Фінляндії. Музичний розмір — 3/4, іноді мішаний, темп помірний, рівний.

РИ́СТУ-ПЯ́РЕ — карельський народний танець-гра. Музичний розмір — 2/4, темп помірний.

РИТАРДА́НДО (італ. ***ritardando*** — сповільнюючи) — поступове уповільнення *темпу.*

РИТЕНУ́ТО (італ. ***ritenuto*** — стриманий) — поступове уповільнення *темпу.*

РИТМ (грец. ***rhythmos*** — розміреність) — 1. Рівномірне чергування мовних, звукових, зображальних елементів у їх відповідній послідовності, періодичним рівномірним членуванням звуків, рухів, зображень за такими ознаками, як сила, тривалість тощо. 2. Один із трьох основних елементів музики, поряд з мелодією і гармонією, часова організація послідовності та групування тривалостей звуків і пауз., не пов'язана з їх висотним положенням. Засобом вимірювання Р. є *метр.*

РИ́ТМ-ЕНД-БЛЮЗ (англ.) — урбанізована модифікація *блюзу*, що розвинулась на межі 30–40-х років XX ст. у негритянських гетто великих американських міст — Детройта, Нью-Йорка, Чикаго та ін. Р.-е.-б. вирізняє екзальтованість та експресія, підсилення інструментального начала, більш швидкі темпи, енергійний *біт*, що досягається чергуванням масивного та гучного удару на першій та третій долях з уривчастим сухим акцентом на другій та четвертій. Р.-е.-б. виконував вокаліст у супроводі саксофона, гітари, фортепіано, контрабаса та ударних, пізніше у складі інструментів з'явилися електрогітари і електроорган. Спів характеризувався емоційним напруженням, акцентуванням *блю ноутс,* застосуванням фальцетного звучання, безперервним перегукуванням коротких *риффів* співака і саксофона.

РИ́ТМІКА — 1. Теорія *ритму*, один із основних розділів античної теорії музики. 2. Сукупність виявів ритму в музиці. 3. Система вправ, навчальний предмет, що має на меті розвиток ритмічного відчуття.

РИТМІ́ЧНА ГРУ́ПА — група музикантів, які виконують в ансамблі чи оркестрі функцію ритмічного супроводу. До джазової Р.г. входять *фортепіано, гітари, контрабас і ударні* (крім *перкусії*). У традиційному джазі в складі Р.г. застосовують *банджо* і *тубу.*

РИТМІ́ЧНЕ ВИХОВА́ННЯ — система, запропонована Ж.-Е. Далькрозом для виховання і розвитку відчуття ритму, пластичності, музичного слуху та пам'яті. Для цього Р.в. використовує систему спеціальних вправ, що спираються на зв'язок музики і рухів. В Україні Р.в. є одним із засобів естетичного виховання в дошкільних закладах, музичних школах, хореографічних, педагогічних, культурних та інших навчальних закладах.

РИТМІ́ЧНИЙ ПО́ДІЛ — поділ ритмічної одиниці на дві або більше рівних частин. Основний вид Р.п. — на дві тривалості; цілої ноти — на дві половинні; половинної — на дві чверті; четвертної — на дві восьмі; восьмої — на дві шістнадцяті і т.д., а також поділ тридольних тривалостей на три: цілої ноти з крапкою — на три половинні; половинної з крапкою — на три четвертні і т.д. Існують також ритмічні фігури, утворені іншими способами поділу, — *дуоль, тріоль, квартоль* і т.д. (див. *Додаток XV*).

РИТМІ́ЧНИЙ РИСУ́НОК — певний порядок групування долей такту або самих тактів, послідовність тривалостей звуків, відокремлена від їх висоти (на відміну від мелодичного рисунка).

РИТО́РИКА МУЗИ́ЧНА — система музичних прийомів, що постала на ґрунті давньогрецької науки про ораторське мистецтво та художню прозу. Р.м. пов'язана з поглядом на музику як на безпосередню аналогію ораторського і поетичного мовлення.

РИТУРНЕ́ЛЬ (від італ. ***ritorno*** — повернення) — 1. У вокальній музиці — інструментальний епізод, який виконується на початку та в кінці кожної строфи пісні, романсу, оперної арії тощо. 2. В танцювальній музиці — вступний і завершальний інструментальний фрагмент у танці. 3. В балеті XVII–XVIII ст. — інструментальний вступ до танцювального номера.

РИ́Ф (англ. ***riff***) — мелодична техніка джазу, багаторазове повторення короткої одноманітної фрази, що легко запам'ятовується, з незначними мелодичними або гармонічними змінами. Техніка Р. є типовою для хорової африканської музики, звідки вона прийшла в афро-американську музику у вигляді питально-відповідної структури. Р. застосовують у *регтаймі, буги-вуги, свінгу*, сучасних формах джазу не лише для супроводу соліста-імпровізатора, а й у ансамблевій грі. Інколи можуть виконуватись одночасно два Р. (один веде мідна група, другий — саксофони) або й три Р. (труби, тромбони і саксофони). Застосування Р. як теми характерне для *гарлемського джазу* і *стилю Канзас-Сіті.* Р. відзначається гострою ритмікою і може виконуватись одним інструментом, групою музикантів, вокальним ансамблем в унісон або в акордовому викладі.

РИЧЕРКА́Р (італ. ***ricercare*** — шукати) — твір поліфонічного складу; об'єднує кілька розділів, що без перерви переходять один у другий. У кожному розділі розвивається власна тема в формі імітацій, що створює враження пошуку теми кожним голосом. Розквіту Р. досягнув у творчості Д. Фрескобальді. В XX ст. до Р. зверталися А. Казелла, Д. Маліп'єро, Б. Мартіну, І. Стравінський.

РИЧЕРКА́ТА (італ. ***ricercata*** — пошук) — різновид фуги з особливо складними прийомами композиційної техніки — збільшенням і оберненням тем, розробленням *стрети* тощо.

РІВНОМІ́РНО-ТЕМПЕРО́ВАНИЙ СТРІЙ — див. *Стрій, Темперація.*

РІГ — духовий музичний інструмент, виготовлений з рогів тварин. Спочатку був сигнальним інструментом, використовувався воїнами, пастухами, мисливцями, пізніше — набув поширення у музиці як духовий інструмент (див. *Цинк, Серпент*). Внаслідок модифікації та удосконалення різновидів Р. став основою різних духових інструментів (див. *Валторна, Тромбон*).

РІГ МИСЛИ́ВСЬКИЙ — духовий мундштуковий інструмент для подання мисливських сигналів. Звукоряд Р.м. — натуральний, звук різкий, сильний. Р.м. вважається попередником *валторни.*

РІЖО́К — 1. Російський народний духовий інструмент — дерев'яна чи берестяна трубка з розтрубом. 2. Р. пастуший — духовий музичний інструмент з деревини, рогу, металу довжиною 6–8 см, що має 5–6 ігрових отворів, мундштуком і розтрубом. Звукоряд діатонічний, діапазон — у межах септими. Існує два різновиди Р. — дискантовий та басовий. 3. Р. поштовий — духовий музичний сигнальний інструмент з металевим конічним стволом без вентилів і клапанів. Форма різна — пряма, серпоподібна, кільцеподібна, овальна. З XVI ст. був поширений у країнах Європи і використовувався для подання сигналу про прибуття поштової карети або диліжанса. Був попередником *корнет-а-пістона.* 4. Р. піхотний — сигнальний музичний інструмент, серпоподібні форми для подання сигналів у піхотних військах.

РІ́ЛІО — сучасний бальний танець, який створив на основі литовської *польки* композитор Г. Пауг. Музичний розмір — 4/4. Р. виконується в швидкому темпі.

РО́ГОВИЙ ОРКЕ́СТР — оркестр з удосконалених мисливських рогів. Р. о. створив у 1751 році чеський віртуоз-валторніст Я. Мареш. До складу Р. о. входило до 40 музикантів, кожний видобував з інструмента один звук.

РОДИ́ ІНТЕРВА́ЛЬНІ — інтервальні структури звукової системи, до якої входять 7 типів Р.і.: *пентатоніка, діатоніка, геміоліка, міксодіатоніка, хроматика, мікрохроматика, екмеліка.*

РОДИ́НА ІНСТРУМЕ́НТІВ — група інструментів, подібних за конструкцією, матеріалом і способом звуковидобування, але різних за розміром. Найбільш відомі Р.і. — *віоли, смичкові, скрипки, духові* (дерев'яні та металеві), *домри, балалайки, мандоліни, саксофони, ударні* тощо.

РОЗВЕ́ДЕННЯ — розшифровування записаної особливими значками ділянки мелодії *знаменного* розспіву з допомогою звичайної нотації. Р. допомагало півчим запам'ятовувати складні мелізматичні мелодії.

РОЗВ'ЯЗА́ННЯ — 1. Перехід нестійкого звука ладу у стійкий або відносно стійкий на основі ладового тяжіння. 2. Перехід інтервалу, що дисонує, у такий, що консонує. 3. Перехід акорду, що дисонує, у такий, що консонує.

РОЗДІЛЬНОМО́ВЛЕННЯ, хомонія — особливий вид вимовляння слів у давньоруському церковному співі, коли в закритих складах після приголосних додавались голосні (напр., «видевше»-«видевоше», «гріхом» — «гріхомо» і т. д.), або ж закінчення «хомо» в закінченнях дієслів минулого часу («согрешихомо», «восславихомо», «пощадихомо» і т.д.). Походження цього явища пов'язане з втратою напівголосних звуків старослов'янської мови (юс малий і юс великий) в усному мовленні на межі XIV–XV ст. і прагненням зберегти їх у богослужінні. Р. було заборонено в XVII ст.

РОЗЕ́ТКА (франц. ***rosette*** — трояндочка) — прикраса (інкрустація, мозаїка, інтарсія тощо) у струнних інструментів, розташована навколо резонаторного отвору, яка не тільки прикрашає, а й захищає його від пошкодження.

РО́ЗМІР — кількісна характеристика тактового *метру,* що показує число ритмічних долей у *такті* і записується як дріб без риски між чисельником та знаменником на початку нотного тексту або під час зміни метра. Р. деяких складних тактів позначається спеціальними знаками (див. *Додаток* XII).

РОЗРО́БКА — 1. Середній розділ сонатної форми, розташований після *експозиції* і перед *репризою*; тонально нестійка частина, в якій розробляються музичні теми *експозиції.* 2. Розвиток однієї або кількох тем. Прийоми Р.: структурні (поділ теми на *фрази, мотиви*); звуковисотні (інтервальне розширення, скорочення мотивів, *обернення*); гармонічне й тональне оновлення, *секвенції*; ритмічні (збільшення, *зменшення*); фактурно-темброві (*переоркестровка*); поліфонічні (*імітації*), канонічні (*секвенції, фугато*).

РО́ЗСПІВ — система співів православної церкви, об'єднана певними принципами побудови мелодії. Ознаками Р. є: тип поспівок, теситура, мелодичний склад, ритмічна побудова, загальний характер. Найдавнішими Р. є: великий знаменний, грецький, болгарський, київський, ростовський, успенський. Нині Р. є основним інтонаційним фондом церковного співу.

РОЗСПІ́ВУВАННЯ — виконання спеціальних вокально-технічних і слухових вправ з метою підготовки голосового апарату і слуху співака перед початком занять або концертного виступу.

РОЗТАШУВА́ННЯ АКО́РДУ — положення акорду терцієвої побудови (або септакорду) та його обернень стосовно октавного звукоряду. Р.а. у чотириголосному викладі може бути: 1) *тісним,* коли інтервал між 1 і 3 голосами не більший від *октави*; 2) *мішаним,* коли інтервал між 1 і 3 голосами дорівнює *октаві*; 3) *широким,* коли інтервал між 1 і 3 голосами більший від *октави.*

РО́ЗТРУБ — частина трубки духових музичних інструментів, що розширюється, утворюючи вихідний отвір.

РОЗШИ́РЕНА ЕКСПОЗИ́ЦІЯ — експозиція *фуги,* що містить додаткове проведення теми в головній або домінантовій тональності одним або кількома голосами, які вступили раніше.

РОК (англ. ***rock***) — соціокультурний феномен, що зосереджується в сфері розважального шоу. В сценічному Р.-шоу поєднуються: музичний компонент, сценічні та

світлові ефекти, різноманітні аксесуари, електроніка, лазерна техніка, танцювальні та рухові елементи, ультра- й інфразвуки та інше, що дозволяє досягати значного емоційного впливу на слухачів.

РОКАБІЛІ (англ. ***rockabilly***) — одна з ранніх форм *рок-н-ролу*, поширена серед білих виконавців, у якій поєднувались елементи *ритм-енд-блюзу* та *кантрі-енд-вестерн*. З'явилась у середині 50-х років XX ст. у США. Виконавцями Р. були виключно білі музиканти.

РО́К-МУ́ЗИКА — музичний компонент *рок-культури*. З'явилась у Великобританії та США на межі 50–60-х років XX ст. До важливих ознак Р.-м. належать: опора на блюзові композиційні структури і звукоряди, короткі ангіметонні поспівки — риффи, гіпертрофоване метроритмічне начало, зміщення акцентів на парні долі, анапест-біт, використання електронного перетворення і підсилення звука, високий рівень вокальної та інструментальної експресії, емоційний заряд («драйв»). Виступаючи як компонент молодіжної субкультури, зокрема її нонконформістського відгалуження, Р.-м. водночас є складним конгломератом течій, які визначаються передусім позамузичними ознаками (*психоделічний рок, панк-рок, важкий рок, електронний рок, афро-рок, бароко-рок, джаз-рок, фолк-рок, поп-рок* та ін.). Слід зазначити, що Р.-м. привертає увагу професійних композиторів (Е. Артем'єв, С. Бідусенко, А. Шнітке, В. Шпаковська та ін.), які застосовують її елементи в своїх творах.

РОК «НО́ВА ХВИ́ЛЯ» — музичний стиль у *панк-року*. Виконавці та популяризатори Р. «н.х.» з 1977 р. значно розширили музичний інструментарій, збагатили ритмічну і мелодичну палітру композицій (не цураючись танцювальних ритмів). Тексти пісень відзначалися буденністю і реалізмом, а тема повсякденного життя молоді стала центральною. На початку 80-х років XX ст. з'явилися численні відгалуження Р. *«нової хвилі» — «нові романтики», «пауер-поп», «пост-панк», «панк-джаз», «техно-рок»* тощо. Хоча чітких визначень вони не мають, їхньою основою є прагнення до новизни та свіжості музики.

РО́К-Н-РО́Л (***rock'n'roll*** — крутись і гойдайся) — модний танець, що виник в США на початку 50-х років XX ст. на ґрунті *ритм-енд-блюзу* і *хілбілі*. Сам термін «р.-н-р.» запровадив *диск-жокей* з Клівленда Е. Фрід в 1951 році. Р.-н-р. характеризується простою мелодією, побудованою на риффах, що супроводжується важким, монотонним і одноманітним ритмом з акцентами на другій і четвертій долях такту. Гармонія Р.-н-р. заснована на схемі 12-тактового *блюзу*. Музичний розмір — 4/4, темп — від помірно швидкого до швидкого. Р.-н-р. виконує співак у супроводі ансамблю, до складу якого обов'язково входять електрогітара-соло та саксофон. Популярність здобув також *слоу рок* (англ. slow rock) — повільна п'єса в стилі *балади*. Р.н.р. суттєво вплинув на формування інших напрямів танцювальної музики (*твіст, медісон, шейк, джайв* тощо).

РОКОКО́ (франц. ***rococo***) — стиль європейського мистецтва, відображений в музиці французьких клавесиністів (Л. Дакен, Ф. Куперен, Ж. Рамо та ін.), які властиві камерність та мініатюрність форми, буяння крихких, граціозно-кокетливих і грайливих образів, багатство вишуканої мелізматики тощо.

РО́К-О́ПЕРА — музично-драматичний жанр, основою якого є рок-музика, а коріння пов'язане з мюзиклом. Для Р.-о. характерні різні номери: арія, монолог, хор, розмовні діалоги, танцювальні епізоди зі специфічною пластикою, найрізноманітніші прийоми звукового оформлення та світлові ефекти. Музична мова Р.-о. пов'язана з використанням рок-ансамблю, а також класичного оркестрового складу або їх поєднання. Манера виконання наслідує різні види рок-музики, використовує елементи музичної мови інших шарів культури — від фольклору і бароко до джазу і авангарду. Першими Р.-о. вважаються «Волосся» Г. Макдермота (1967), «Спасіння» Т. Ліна (1969), «Ісус Христос — суперзірка» Е.Л. Уеббера (1971) та інші. Серед авторів Р.-о. також відомі О.Журбін («Орфей і Евридика»), О. Рибников («Зірка і смерть Хоакіна Мур'єти», «Юнона і Авось»), О. Градський — («Стадіон»), Г.Татарченко («Біла ворона»), Л. Квінт («Джордано») та інші.

РОК ПРОТИ РАСИ́ЗМУ (англ. ***rock against racism***, RAR) — рух протесту, що виник у Великобританії в 1976 році та поширився в Данії, Голландії, США, Швеції та інших країнах. Рух об'єднав художників, артистів, рок-музикантів, профспілкових та ліберальних діячів, що виступили проти провокаційних дій неофашистських організацій. Рух набув великої популярності, влаштовуючи концерти за участю багатьох (понад 600) груп, видавав власний вісник, поширював плакати, листівки, значки та інші пропагандистські матеріали. Кульмінацією руху стала антифашистська демонстрація 30 квітня 1978 р. в Лондоні, що закінчилась величезним концертом на «Трафальгар сквер», де зібралося 80 тис. глядачів.

РОМАНЕ́СКА (італ. ***romanesca*** — римська) — 1. Італійський народний танець. Музичний розмір — 2/4 або 2/2. Темп жвавий, веселий. 2. Поширений у країнах Західної Європи XVII–XVIII ст. інструментальний танцювальний варіаційний цикл п'єс, а також арій і пісень з інструментальним супроводом, де провідною була квартова басова фігура. Серед авторів Р. — Д. Алар, А. Ді Беккі, О. Глазунов.

РОМА́НС (ісп. ***romance*** — романський) — 1. Одноголосний камерний вокальний твір з інструментальним супроводом, який виник в Іспанії та набув поширення в інших країнах. Особливого розвитку Р. набув у творчості композиторів Й. Брамса, Р. Глієра, М. Глинки, Ш. Гуно, О. Даргомижського, М. Лисенка, Ж. Массне, М. Мусоргського, Ф. Надененка, С. Прокоф'єва, С. Рахманінова, М. Римського-Корсакова, Г. Свиридова, Б. Сметани, К. Стеценка, І. Стравінського, П. Чайковського, Д. Шостаковича, Ф. Шуберта, Р. Шумана та ін. 2. Назва інструментальної п'єси наспівного, мелодійного характеру. Приклади інструментального Р. спостерігаються в творчості Л. ван Бетховена, Ф. Ліста, Г. Свиридова, Ф. Шопена та ін.

РОНДЕ́НЬЯ (ісп. ***rondena***) — див. *Малагенья*.

РОНДИ́НО (італ. ***rondino*** — маленьке рондо) — невелика п'єса, написана у формі *рондо*.

РО́НДО (італ. ***rondo*** — коло) — 1. Музична форма, де проведення головної теми (рефрену) неодноразово (не менше 3-х разів) чергується з іншими, відмінними від ре-



френу епізодами. Старовинне Р. французьких клавесиністів мало багато частин, у класичному Р. — 5–7 частин. Вони більші і контрастніші, форма має наскрізний розвиток. Рефрен може варіюватись, між частинами можливі зв'язки з елементами розробки мотиву. Класичне Р. застосовується у фіналі сонатно-симфонічного циклу, інструментальних п'єсах, вокальній музиці, оперних номерах і т.д. 2. За систематикою гомофонних форм А.Б. Маркса — поряд з піснею і сонатною формою — група з п'яти форм.

РОНДО́НЬЯ — див. *Фанданго*.

РО́НДО-СОНА́ТА — музична форма, що поєднує ознаки *сонатної форми і рондо* (1). Від *сонатної форми* запозичений тональний план, принцип зіставлення і експозиції двох тем у головній і побічній (домінантовій) тональностях, репризна транспозиція першого епізоду побічної партії в основну тональність; від *рондо* — повторення рефрену в основній тональності не менше трьох разів, пісенно-танцювальний тематизм, квадратність структур. Існують дві форми Р.-с. — з центральним епізодом та з розробкою.

РОСІ́ЙСЬКИЙ ЛІРИ́ЧНИЙ — бальний танець, заснований на рухах російського хороводу. Музичний розмір — 4/4. Виконують у помірному темпі.

РО́ТТА (лат. ***rotta***) — струнні щипкові (інколи смичкові) інструменти типу *ліри*, подібні до арфи, трикутного *псалтерія, ребека і фіделя*.


Рояль

РОЯ́ЛЬ (від франц. ***royal*** — королівський) — струнно-ударний клавішний інструмент, різновид *фортепіано*, у якого *струни, дека, рама і механіка* розташовані горизонтально. Р. має особливу крилоподібну форму корпусу, зумовлену довжиною струн. За розмірами Р. поділяються на концертні (довжиною до 3 м), кабінетні (близько 2 м) та міньйон (від 1,1 до 1,5 м).

РУБА́ТО (італ. ***rubato***) — ритмічно вільне виконання без точного дотримання тривалостей нот.

РУБО́Б, рабоб, рубаб — узагальнена назва струнних щипкових інструментів, поширених в Середній Азії, Північній Африці, на півдні Іспанії. Існує багато різновидів Р.: кашгарський, дуланський, памірський, шунганський, афганський, таджицький, бухарський та ін.

РУЛА́ДА (франц. ***roulade*** < ***rouler*** — котити) — віртуозний вокальний висхідний чи низхідний *пасаж*, який виконують у швидкому темпі. Найбільш поширені гамоподібні, хроматичні або побудовані на *арпеджіо* Р., що починаються з акцентованого звука.



РУ́МБА (ісп. ***rumba***) — 1. Афро-американський пісенно-танцювальний жанр, що включає спів соліста, репліки хору, міміко-акробатичний імпровізований танець у виконанні пари чи соліста в центрі кола глядачів та музикантів. Музичний розмір — дводольний, ритм — гостро синкопований, з акцентами на слабких долях такту, темп — від помірно рухливого до швидкого. 2. Бальний танець кубинсько-мексиканського походження, що набув поширення в 20-х роках XX ст. Музичний розмір — 4/4. Темп помірний з різким прискоренням останньої частини.

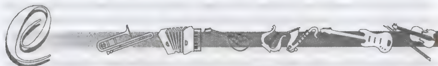
РУ́НИ (фінськ.) — старовинні карельські, фінські та естонські епічні пісні, які виконують два співаки у супроводі *кантеле*. З карельсько-фінських Р. складається епос «Калевала», з естонських Р. — «Калевіпоег».

РУХЛИ́ВИЙ КОНТРАПУ́НКТ — поліфонічне поєднання голосів шляхом їх переміщення (наприклад, обернення верхнього голосу в нижній і навпаки — *вертикально-рухливий контрапункт*) або більш пізнього чи раннього вступу голосів у повторному проведенні тем (*горизонтально-рухливий контрапункт*).

РУЦАВІЄ́ТИС (від назви латвійського міста ***Руцава***) — латиський народний танець, подібний до *кадрилі*. Музичний розмір — 2/4, темп помірний.

РУЧЕНИ́ЦЯ — болгарський народний сольний, парний та груповий танець. Музичний розмір — 7/16, темп швидкий.

РЯД (нім. ***Reihe***) — 1. Дослівний переклад назви додекафонної *серії*. 2. У 12-тоновій техніці — послідовність висот 10–12-ти звуків, що не повторюються; з них, на відміну від *серії*, не утворюється вся тканина твору. 3. В *гармонії* — послідовність акордів однакової структури. 4. Сукупність тривалостей, тембрів, нюансів та ін. в *серіальній* техніці (див. *Серіальність*).



САЗ (перс.) — струнний щипковий інструмент, поширений серед народів Закавказзя, Ірану, Афганістану, Туреччини та інших країн Сходу. Має дерев'яний корпус грушоподібної форми, довгу шийку з 10–14-ма ладами та три групи струн, які виконують мелодичну, бурдонну та супроводжувальну функції. С. є основним інструментом *ашугів*, застосовують також у ансамблевій та оркестровій грі.

САЗАНДА́РІ — 1. Музикант-виконавець на *сазі* або інших народних інструментах народів Закавказзя. 2. Народний інструментальний ансамбль, поширений в Азербайджані, Вірменії, Грузії, до складу якого входять *тар, кеманча та бубон*.

СА́ЙДМЕН (англ. ***sideman***) — музикант джазового оркестру.

САКСГО́РН (нім. ***Saxhorn***, від прізвища винахідника ***Sax*** та ***Horn*** — ріг) — родина мідних духових мундштукових інструментів. Різновиди С.— *сопраніно, сопрано, альт, тенор, баритон, бас, контрабас*. Звукоряд С. хроматичний, діапазон близько 2 1/2 октав, звук м'який, сильний. С. сконструював бельгійський майстер А. Сакс у 1845 році на базі *бюгельгорна*. Застосовують у духових оркестрах.

САКСОФО́Н (франц. ***saxophone***, від прізвища винахідника ***Sax*** і грец. ***phone*** — звук) — мідний духовий язичковий музичний інструмент, який створив А.Сакс у 1841 році. Родину С. утворюють сім різновидів: сопраніно, сопрано, альт, тенор, баритон, бас, контрабас. С.- сопраніно і С.- сопрано мають пряму форму, інші — S-подібну. С. виготовляють з металу — латуні, срібла. Інструмент має конічний ствол з широкою мензурою, дзьобоподібний мундштук з одинарною тростиною, 18–21 ігровими отворами та аплікатурою, подібною *до гобоя* і *флейти*. Має сильний, виразний звук специфічного тембру та великі виконавські можливості. Застосовується у джазі, рідше — у духовому та симфонічному оркестрах, а також як сольний інструмент.



Саксофон

САЛА́МУРІ — грузинська свисткова *флейта*. Звукоряд діатонічний, діапазон — понад дві октави. Поширена в побутовому музикуванні, входить до складу грузинського народного оркестру.

САЛО́ННА МУ́ЗИКА — розважальна музика XIX– початку XX ст., якій притаманні сентиментальність і мелодраматизм. Основні жанри С.м. — *вокальна* або *інструментальна мініатюра*.

САЛЬТАРЕ́ЛО (від італ. ***saltare*** — стрибати) — італійський танець народного походження, подібний до *гальярди, куранти, вольти*, який виконує пара танцюристів у супроводі гітари і тамбурина. Музичний розмір нерегулярний — чергування тактів з розмірами 6/8 і 3/4. Темп — рухливий.

САМАКУЕ́КА (ісп. ***zamacueca***) — старовинний креольський парний танець, що походить від іспанських танців — пантомім XV–XVI ст. Має змінний метр — 6/8 і 3/4. Темп рухливий. Виконується однією або кількома парами в супроводі гітари, арфи чи інструментального ансамблю.

САМА́Я, самана — старовинний грузинський обрядовий танець. Музичний розмір — 6/8. Темп помірний.

СА́МБА (ісп. ***Samba***) — 1. Афро-бразильський парний танець під мелодію пісні, яку виконував співак-соліст у супроводі хору і ударно-шумових інструментів. Музичний розмір — 2/4, ритм синкопований. 2. Сучасний бальний танець бразильського походження. Музичний розмір — 2/4. Виконується у швидкому темпі. 3. Назва *самакуеки* в Аргентині та Перу.

САМБІ́КА, самбука (лат. ***sambuca***) — у Давній Греції та Стародавньому Римі струнний щипковий інструмент типу кутової *арфи*.

САМОГЛА́СЕН — у давньоруській музиці *спів* із самостійним оригінальним матеріалом погласиць. Мелодії С. є зразками для співу; їх застосовували в *знаменному* та кондакарному співах. С. завжди пов'язаний з *осьмогласієм*, його зразки містяться в *Октоїху*.

СА́НКТУС (лат. ***Sanctus Dominus*** — святий Боже) — розділ католицької *меси*, розташований між *Кредо і Агнус Деї*. С. характеризується піднесено-урочистим звучанням і разом з *Бенедиктус* складає основний розділ *меси*.

САНТУ́Р, сантурі, сантур (араб., від грец. ***psaltery*** — псалтерій) — струнний ударний інструмент типу *цимбалів*, з трапецієподібним корпусом і металевими струнами. Звук видобувають дерев'яними паличками. Поширений у країнах Сходу, Китаї, Закавказзі, Азії.

САПАТЕА́ДО (від ісп. ***zapato*** — черевик) — іспанський сольний танець з характерним синкопованим ритмом. Музичний розмір — 6/8, виконується в швидкому темпі.

САРАБА́НДА (ісп. ***sarabanda***) — старовинний іспанський народний танець, який виконують у супроводі співу та барабана. Музичний розмір — 3/4, побудова тричастинна. Виконується плавно й велично, хоча М. Сервантес визначав С., як грайливий темпераментний танець під звуки барабанів і кастаньєт. У класичній танцювальній сюїті С. розташована між *курантою і жигою*. Розквіту С. досягла в інструментальних сюїтах Й.-С. Баха та Г.-Ф. Генделя.

САРА́НГІ — індійський струнний смичковий інструмент з 3–4 ігровими та 11–15 резонаторними струнами. Застосовують для супроводу танців та театральних вистав.

СА́РВ, луйк — естонський пастуший інструмент, виготовлений з коров'ячого рога, або з кори вільхи, з 3–4 ігровими отворами.

САРДА́НА (ісп. *sardana*) — каталонський танець зі співом, який виконують колом у супроводі інструментального ансамблю. Музичний розмір — 2/4 та 6/8 з елементами поліритмії. Виконується в супроводі інструментального ансамблю.

САРНА́Й — чуваський варіант *волинки*. Має мелодичну (з 6-ма отворами), 2 бурдонні та повітряну трубки.

САРСУЕ́ЛА (ісп. *zarzuela*) — іспанський національний музично-драматичний жанр, народна опера, схожа на *оперету*, з діалогами і танцями. Існує два різновиди С.: велика (з двох та більше дій) і мала. (з одної дії, схожа на водевіль).

САРЮСОФО́Н (франц. *sarrusophone* — від прізвища винахідника В. Саррю та грец. *phone* — звук) — духовий язичковий металевий інструмент конічної форми з 18-ма клапанами та невеликим розтрубом. Має 9 різновидів. Застосовується у духовому та симфонічному оркестрах.

СА́УНД (англ. *sound* — звук) — властива певному складу джазового ансамблю, оркестру чи соліста індивідуалізована форма звучання голосу або інструмента, яку легко пізнати завдяки специфічному звуковидобуванню, фразуванню, особливостям оркестрування, складу музикантів, типу атаки звука, манері інтонування, тембровому забарвленню тощо.

САФАІ́ЛЬ — узбецький, таджицький, уйгурський шумовий ударний музичний інструмент з родини *ідіофонів*, подібний до брязкальця з двох дерев'яних паличок, з'єднаних металевими кільцями. Застосовується для супроводу співу і танців.

СВИРІ́ЛЬ — народний духовий музичний інструмент, схожий на подовжню флейту, який виготовляють із дерева або тростини (пластмаси, металу). Існують одноствольна, двоствольна і багатоствольна С. Входить до складу оркестру народних інструментів.

СВІНҐ (англ. *swing* — балансування, гойдання) — 1. Ритмічний феномен, один із визначальних елементів *джазу*, у якому ритмічна пульсація характеризується незбіганням акцентів мелодичної та ритмічної ліній. С. пов'язаний з поділом метричного часу рівномірної ритмічної пульсації на дрібні частини з метою створення необмежених можливостей для використання ритмічних акцентів. С. не має точного вимірювання або запису і залежить від темпераменту, індивідуального відчуття стилю та емоційної образності музики. С. є основним прийомом джазової поліметрії, створюючи ефект уявного прискорення темпу, а уміння музиканта «балансувати» між незбіганнями визначає сутність поняття, яке виконавці називають *джайв*. 2. Стиль джазу, що сформувався і набув величезної популярності впродовж 1935–1945 рр. в концертах *біг-бендів* Ч. Барнета, К. Бейсі, Х. Джеймса, братів Дорсі, Г. Грея, Б. Гудмена, Д. Еллінгтона, Г. Міллера, Т. Уілсона, А. Шоу та інших. Серед С.-вокалістів найбільш відомі: Ф. Синатра, Б.Кросбі, Н.Кінг Кол та інші. У С. знайшли віддзеркалення тенденції оркестрів 20-х років XX ст., що поєднували риси «хот» і «світ»-джазу. У С. відсутня колективна імпровізація, а на перший план виступають *аранжування* та сольна імпровізація, яку виконували на фоні *риффу* — типового для С. прийому. Носієм ритму є великий барабан, при цьому акцентуються не дві, а всі чотири долі такту. Для С. характерне масивне і повне звучання, застосування унісону або перегукування оркестрових груп.

СВІНҐУВА́ННЯ — виконання музичного твору в *свінґовій* манері.

СВІТ (англ. *sweet* — солодкий) — термін, яким позначають різновиди комерційної розважальної і танцювальної музики сентиментального, наспівно-ліричного характеру, а також споріднених форм, де використовуються засоби джазової виразності. С. виконують у повільному або помірному темпі. До С. належить ранній симфоджаз, танцювальна свінгова музика, *джаз-рок*, а також такі напрямки джазу, як *кул, фанкі, соул, босанова*, сучасна *поп-музика*.

СВІТЛОМУ́ЗИКА, кольорова музика, музика світла (англ. *colour music*, нім. *Farbeichtmusik*) — терміни, що стосуються експериментів з синтезу музики і світлових ефектів на ґрунті *синопсії*. Спеціальна апаратура дозволяє «перекладати» музику на «мову» різноманітних комбінацій кольорів і таким чином виконувати як спеціально створені для С. твори, так і інші музичні п'єси. Теоретичним підґрунтям С. є запропонована І. Ньютоном аналогія «спектр — октава», а перші спроби практичного звернення до синопсії здійснив О. Скрябін, який включив до партитури симфонічної поеми «Прометей» («Поема вогню») спеціальну партію «світла» (1910). Експерименти з С. тривали й пізніше (Т. Уїфред, Ф. Меліне, П. Шеффер, Я. Ксенакіс, музей Скрябіна в Москві, група «Прометей» в Казані, студія світломузики в Харкові та ін.). Світломузичні ефекти з використанням лазерної техніки застосовуються в рок-шоу (light — show) для підсилення впливу на психіку глядачів.

СЕВІЛЬЯ́НА (ісп. *sevillana* — севільська) — див. *Сегідилья*.

СЕГІДИ́ЛЬЯ (ісп. *seguidilla*) — іспанський народний танець-пісня. З'явився в Ламанчі (Кастилія) у XV ст. і у XVII ст. поширився по всій Іспанії. Музичний розмір — 3/4 або 3/8 з різноманітними ритмічними фігурами; темп швидкий. С. виконують у супроводі кастаньєт. Як жанр музики С. використав Ж. Бізе в циклі "Сім іспанських пісень". До С. зверталися й інші композитори.

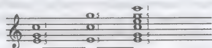
СЕКВЕ́НСОР (від лат. *sequestro* — відокремлювати) — електронний пристрій, який, маючи великі сервісні можливості (до 8-ми звукових доріжок (треків) з монітором, показники розташування пісень, функція дистанційної синхронізації, накопичувачі, старт, стоп, входження в запис, метроном тощо), дозволяє програмувати автоматичне відтворення фрагментів музичних творів.

СЕКВЕ́НЦІЯ (від лат. *sequentia* — наслідок, продовження) — 1. Вид релігійних співів у середньовічній музиці, які виникли з *юбіляції*. Виконували їх після «Alleluia» на різні голосні. 2. Послідовне переміщення мелодичного або гармонічного звороту тими ж голосами на іншій висоті, що йде за першим проведенням як його продовження. С., що проходить в одній тональності, називається *тональною*, С., викладена в різних тональностях, — *модулюючою*.



СЕ́КСТА (лат. *sexta* — шоста) — 1. Один із основних інтервалів, що охоплює 6 ступенів. Позначається цифрою 6. Мала С. — інтервал, що дорівнює 4-м тонам; збільшена С. — 5-ти тонам; зменшена С. — 3 1/2 тону. 2. Шостий ступінь від того, що заданий.

СЕКСТАКО́РД — перше обернення *тризвука*, тобто такий його вигляд, коли басовою опорою є терцієвий тон (див. *Обернення акорду*). Між басом і основним тоном (крайні звуки акорду) утворюється *секста*, звідси походить назва. Позначається цифрою 6.



СЕКСТЕ́Т (від лат. *sextus* — шостий) — 1. Ансамбль, що складається з шести виконавців. 2. Твір для шести виконавців з окремою партією у кожного.

СЕКСТО́ЛЬ (від лат. *sextus* — шостий) — особлива ритмічна фігура з шести нот, що дорівнює за тривалістю чотирьом або восьми нотам тієї ж тривалості. Утворена поділом чотири- або п'ятидольного такту на шість рівних частин (див. *Додаток XV*).

СЕКУ́НДА (від лат. *secunda* — друга) — 1. Один із основних інтервалів, утворений сусідніми ступенями звукоряду. Позначається цифрою 2. Мала С. — 1/2 тону; велика С. — 1 тон; збільшена С. — 1 1/2 тону. 2. Другий ступінь від того, що заданий.

СЕКУНДАКО́РД (від лат. *secunda* — друга) — третє обернення *септакорду*, тобто такий його вигляд, коли басовою опорою є септимовий тон. Назва походить від інтервалу секунди між басом акорду та його основним тоном. Позначається цифрою 2 (див. *Додаток* XIV)

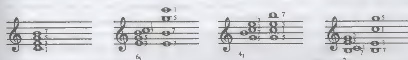
СЕМИДО́ЛЬНИЙ ТАКТ — такт, який містить сім долей (розмір 7/4 та 7/8).

СЕ́МПЛ (англ. *sample* — приклад, зразок) — цифровий зразок звучання електронного інструмента.

СЕ́МПЛЕР (від англ. *sample* — приклад, зразок) — електронно-акустичний пристрій, за допомогою сервісних можливостей якого — динамічних клавіш, мультитембровості, багатоголосної поліфонії, великого обсягу пам'яті, секвенсора з фразуванням та іншими функціями, ефектом «звукової хвилі» та ін. — можливо здійснювати цифровий запис і відтворення музичних творів.

СЕНСИТИ́ВНИЙ ВІК (від лат. *sensitivus* — чуттєвий) — найсприятливіший вік для розвитку певних психічних функцій (сприймання, мовлення, пам'яті тощо), що мають вирішальне значення для музичного розвитку, навчання і виховання. С. відіграє велику роль у формуванні музичних здібностей, музичного сприймання та ін.

СЕПТАКО́РД (від лат. *septem* — сім) — акорд, що складається з чотирьох звуків, розташованих за терціями. Складові звуки С. називаються: *основним тоном (1), терцевим тоном (3), квінтовим тоном (5), септимовим тоном (7)*. С. позначається цифрою 7. С. з основним тоном у басі називається *основним викладом* С., перше обернення С. — *квінтсекстакордом* (позначається 6/5); друге — *терцквартакордом* (4/3); третє — *секундакордом* (2). С., що утворює велику септиму між крайніми звуками, називається *великим*; С. з малою септимою між крайніми звуками — *малим*; С., що складається з трьох малих терцій, зветься *зменшеним*. Основними різновидами С. за ладовим положенням є: *домінантсептакорд* (С. на домінанті); *ввідний септакорд* (С. на VII ступені); *субдомінантсептакорд* (С. на II ступені). Назва С. походить від інтервалу септими між крайніми звуками акорду.



СЕПТЕ́Т (від лат. *septem* — сьомий) — 1. Ансамбль, до складу якого входять сім виконавців. 2. Твір для сімох виконавців з окремою партією у кожного.

СЕ́ПТИМА (від лат. *septima* — сьома) — 1. Один із основних інтервалів, що охоплює сім ступенів. Позначається цифрою 7. Мала С. має 5 тонів; велика С. — 5 1/2 тону; зменшена С. — 4 1/2 тону. 2. Сьомий ступінь від того, що заданий.

СЕ́ПТИМОВИЙ ТОН — звук *септакорду* або *нонакорду*, який у стислому розташуванні є четвертим знизу; інакше — септима акорду. Позначається цифрою 7.

СЕПТО́ЛЬ (від лат. *septem* — сім) — особлива ритмічна фігура з семи нот, що за тривалістю звучання дорівнює чотирьом (інколи восьми) нотам тієї ж тривалості. Утворюється внаслідок поділу чотири-, шести- або восьмидольного такту на сім рівних частин (див. *Додаток XV*).

СЕРЕ́ДНІ ГОЛОСИ́ — всі голоси багатоголосної музики, крім верхнього (*мелодії*) і нижнього (*басу*).

СЕРЕДНЬОВІ́ЧНІ ЛАДИ́, церковні лади — назва восьми (наприкінці епохи Відродження — дванадцяти) монодичних ладів професійної музики Середньовіччя. Відомі три системи позначення С.л.: 1) *числова парна* — з поділом кожного ладу на автентичний (головний) і плагальний (побічний); 2) *числова проста система* позначення римськими цифрами від I до VIII; 3) *номінативна* (іменна) — в назвах грецької музичної теорії (*дорійський, гіподорійський, фригійський, гіпофригійський, лідійський, гіполідійський, міксолідійський, гіпоміксолідійський* лади). Ладові категорії С.л.: *фіналіс* (головний кінцевий тон), *амбітус* (об'єм наспіву) і *реперкуса* (тон повторення); їх співвідношення утворює основу структури кожного з С.л. З середини XVI ст. до системи С.л. увійшли ще чотири лади — *еолійський, гіпоеолійський, іонійський, гіпоіонійський*. Після встановлення мажоро-мінорної системи С.л. поступово втратили своє значення.

СЕРЕ́ДНЯ СПІВА́ЦЬКА ФОРМА́НТА (ССФ) — група обертонів (від 900 до 1500 Гц), що забезпечує фонетичну різноякісність мовленнєвих звуків, надійність їх слухової диференціації та стійкість щодо перешкод звуковому сигналу. Стабілізація



смуги С.с.ф. забезпечує згладжування, вирівнювання голосних, зближення якості їх звучання за умови збереження розбірливості, що є одним з показників стійкої вокальної школи і високої співацької майстерності.

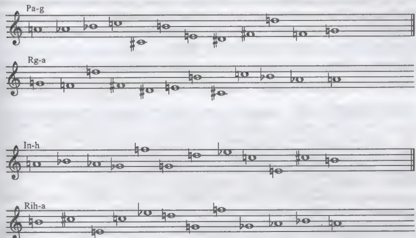
СЕРЕ́ДНЯ ЧАСТИ́НА — другий розділ тричастинної форми.

СЕРЕНА́ДА (від італ. ***sera*** — вечір) — 1. Лірична вечірня або нічна пісня, спочатку призначена для виконання трубадуром під вікнами коханої, а згодом запроваджена в оперній та камерній вокальній музиці (М. Глинка, В.-А. Моцарт, Ж. Бізе, Г. Доніцетті, Д. Россіні, Ф. Шуберт та ін.). 2. Сольна інструментальна п'єса, що відтворює риси вокальної С. (А. Аренський, А. Дворжак, Ф. Мендельсон-Бартольді та ін.) 3. Циклічний твір для інструментального ансамблю, подібний до *дивертисменту, ноктюрну і касації* (Й. Гайдн, В.-А. Моцарт, Л. ван Бетховен, Й. Брамс, Я. Сібеліус, П. Чайковський та ін.). 4. Твір для співу з інструментальним або оркестровим супроводом на честь урочистих придворних подій (дня народження, іменин, весілля коронованої особи), створений на алегоричні тексти чи сюжети (Г.-Ф. Гендель, Х.-В. Глюк та ін.).

СЕРІ́ЙНА МУ́ЗИКА — музика, створена на ґрунті *серійної техніки*. С.м. не передбачає використання певної гармонічної системи, яку обирає композитор разом з *серією*. До прикладів С.м. належать твори А. Бабаджаняна, А. Берга, П. Булеза, А. Веберна, Л. Грабовського, Л. Ноно, В. Сильверстова, А. Шенберга, А. Шнітке та ін.

СЕРІ́ЙНА ТЕ́ХНІКА, серійність — композиторська техніка, що використовує *серію* з метою створення музичного твору. Тканина такого твору складається з поєднання серійних рядів, які автор обирає із загальної кількості (48) за ознакою їх взаємодії. Обраний серійний ряд може бути викладеним горизонтально (як мелодія), вертикально (як акорд) або водночас горизонтально й вертикально. Використання С.т. дозволяє автору виявляти творчість у реалізації образного задуму, ритмічних структур, фактурних форм, побудові гармонічної вертикалі, характері розвитку, тембрових комплексах, композиції частин і всього твору. Поширення принципів С.т. на всі параметри музики (*тривалість, регістр, висоту, артикуляцію, тембр, ритм, агогіку* тощо) називається тотальною С.т., яка веде до *алеаторики*.

СЕРІЯ, ряд (від лат. ***series*** — ряд) — група з 12-ти звуків хроматичної гами (*повна* С.) або 10, 8, 5, 4-х звуків (*мікросерія*), яка є комплексом інтервалів з чітко визначеним порядком послідовності звуків. Принцип С. — це відмова від ладових тяжінь, рівноправність усіх звуків, повернення до початкового звука після використання всіх тонів. С. в додекафонії має чотири форми (модуси): *основну, зворотну (ракохідну), інверсію, зворотну (ракохідну) інверсію*. Кожну з них можна розвивати, починаючи від будь-якого звука. Загальна кількість форм (модусів) — 48, усі вони рівнозначні; загалом у темперованому строї може бути 479 001 600 різних за інтервалікою серій. С., що утворена з кількох звуків повної С., називається *субсерією*.



СЕРПЕ́НТ (від франц. ***serpent*** — змія) — духовий мундштуковий музичний інструмент з вигнутим змієподібним стволом, 6-ма ігровими отворами та металевим мундштуком. Звукоряд діатонічний, діапазон — понад 2 октави, звук сильний, грубий, інтонаційно нестійкий. Застосовувався в оркестрі, в XIX ст. вийшов з ужитку.

СЕРФ (англ. ***surf***) — суто американський стильовий напрямок у рок-музиці, що виник на початку 60-х років XX ст. Тексти пісень у стилі С. присвячені «солодким» темам — морю, дівчатам та гарному настрою, що дає декому підстави вважати С. попмузикою.

СЕ́РЦЕ — див. *Дзвін*.

СИБИЗГИ́ — казахський народний духовий інструмент, подібний до поздовжньої флейти.

СИГНА́ЛЬНА МУ́ЗИКА — музика вжиткового призначення (військові, мисливські, пастуші, поштові, залізничні, геральдичні, оповісницькі сигнали, а також марші спеціального призначення і т. д.).

СИ́ЛА ЗВУ́КА — акустичний критерій визначення кількості енергії джерела звука — вібратора (голосових складок, струни, мембрани тощо), яка вимірюється звуковим тиском на одиницю площі — кількістю *ват* на квадратний метр (*Вт/м²*). Сила голосу під час мовлення становить близько 10 мкВт, під час співу — від 100 (на ppp) до 100 тис. мкВт (на fff у голосів виняткової сили), у ракетного двигуна — до 100 мільярдів мкВт. З метою спрощення вимірювання сили звука акустика використовує одиницю «ваги» звукового тиску — *децибел* (*дб*), що означає, у скільки разів рівень тиску певного звука більше найслабшого, який може почути людина. Це ж стосується і звука всіх музичних інструментів, що також вимірюється в *дб*. *Гучність* як здатність сприймати

силу звука також має спеціальну одиницю виміру — *фон*, розмір якої співпадає тільки з силою звука частотою 1000 Гц. Для практичного визначення сили і гучності звука створено прилади — шумоміри, які мають дві шкали: *децибел*, яка показує силу *звукового тиску*, і *фонів*, де вимірюється рівень *гучності.*

СИ́ЛЬНА ДО́ЛЯ — доля такту, на яку припадає акцент (див. *Доля*).

СИМД — осетинський народний танець. Музичні розміри — 4/4, 2/4. Темп повільний.

СИМЕТРИ́ЧНІ ЛАДИ́ — лади *модального* типу, де звукоряди утворено внаслідок поділу 12-ти півтонів октави на різну кількість (2, 3, 4, 6) однакових (симетричних) частин. Залежно від центрального елементу (ЦЕ), існує чотири основні типи С.л.: І — *цілотоновий* (ЦЕ — цілотонове шестизвуччя — 12:6); II — *зменшений*, або малотерцієвий (ЦЕ — зменшений септакорд — 12:4); III — *збільшений*, або великотерцієвий (ЦЕ — збільшений тризвук — 12:3); IV — *тритоновий*, або двічі-лад (ЦЕ -тритон – 12 : 2). На відміну від *натуральних* ладів, С.л. мають штучний характер і виникають лише в умовах *темперації*.

СИМУЛЬТА́ННІСТЬ (від франц. ***simultane*** — одночасний) — здатність мислення синтезувати багатопредметні ситуації (напр., у виконанні оперних партій), що виникають одночасно, здійснювати кілька логічних операцій, спрямованих на розв'язання складних мистецьких завдань з багатьма невідомими. Творчий пошук композитора, диригента та ін. потребує С. мислення.

СИМФОДЖА́З — 1. Концертний сплав популярно-розважальної і танцювальної симфонічної музики з джазовими виконавськими елементами. Разом *з диксилендом* та *чиказьким джазом* С. значною мірою підготував виникнення свінгового *біг-бенду*. Поняття С. запровадив у 20-х роках XX ст. П.Уайтмен, який також ініціював створення і перше виконання «Рапсодії в стилі блюз» Д.Гершвіна, яка є зразком органічного сполучення джазу і симфонічної музики. 2. Специфічний склад оркестру, де інструменти класичного симфонічного оркестру (напр., струнні) поєднані з джазовими інструментами. Репертуар С. складали концертні обробки модних шлягерів, танцювальна музика, інструментальні переклади оперних арій та фрагментів симфонічних творів.

СИМФОНІЄ́ТА (італ. ***simfonietta*** — зменшення від грец. symphonia) — невелика симфонія, призначена для меншого складу музикантів. Жанр С. поширився в XX ст. (Б.Бріттен, Е.Кшенек, Д.Мійо, М.М'ясковський, С.Прокоф'єв, М.Регер, П.Хіндеміт, В. Шебалін, Л.Яначек та ін.).

СИМФОНІ́ЗМ — 1. Музично-естетична категорія, що характеризує метод музичної композиції, який виходить з необхідності всебічного розкриття художнього задуму в процесі руху, розвитку, змінювання і конфліктів музичного образу та зумовлений мисленням, характером і драматургією віддзеркалення дійсності в музиці. Цей термін запропонував і запровадив Б. Асаф'єв. 2. Творчість у галузі симфонічної музики.

СИМФОНІ́ЧНА КАРТИ́НА — одночастинний симфонічний твір, програма якого має зображальний або описовий характер і характеризується довільною, варіаційною формою, споглядальністю або повільною розповідністю, буянням образотворчих деталей. До С.к. належать «В Середній Азії» О.Бородіна, «Запорожці» Р.Глієра, «Садко» М. Римського-Корсакова та ін.

СИМФОНІ́ЧНА МУ́ЗИКА — музика, започаткована появою жанру симфонії і призначена для виконання симфонічним оркестром. До жанрів С.м. належать *симфонієта,* симфонічна *сюїта, симфонічна поема, симфонічна картина, симфонічна фантазія, рапсодія, увертюра, концерт*.

СИМФОНІ́ЧНА ПОЕ́МА — великий симфонічний твір, де в музичних образах втілений конкретний сюжет, поетична або філософська ідея (напр., «Фатум» П.Чайковського, «Моя батьківщина» Б. Сметани, «Каменярі» С. Людкевича та ін.). Жанр С.п. започаткований Ф.Лістом і розвинений К.Сен-Сансом, С. Франком, Р. Штраусом, Я. Сібеліусом, А. Дворжаком, М. Регером, О. Респігі, О. Скрябіним, А. Шенбергом, Р. Глієром, Б. Лятошинським, О. Тактакішвілі, К. Караєвим та іншими.

СИМФОНІ́ЧНА ФАНТА́ЗІЯ — симфонічний твір, створений з домінуванням елементів фантастики, буянням художньої уяви, довільним розвитком, яскравими контрастами, поєднанням різноманітних принципів формоутворення. С.ф. звичайно є одночастинним програмовим твором, що спирається на розробку народних пісенно-танцювальних тем. Прикладами С.ф. є «Ніч на Лисій горі» М. Мусоргського, «Франческа да Риміні» П. Чайковського, «Іспанське капричіо» М. Римського-Корсакова, «Фантазія на теми Рябініна» А. Аренського та інші.

СИМФОНІ́ЧНИЙ ОРКЕ́СТР — найбільш досконалий вид оркестру, до складу якого входять смичкові, дерев'яні та мідні духові, ударні й інші інструменти. С. о. бере участь у виконанні симфоній, опер, балетів та інших творів. Сучасний С. о. є результатом тривалого історичного розвитку симфонічної музики та необхідного для її виконання музичного інструментарію. С.о. сформувався наприкінці XVIII ст. в творчій практиці Й. Гайдна. Надалі склад С.о. зростав, збагачувалась його звукова палітра. Значну роль в становленні сучасного С.о. відіграла творчість композиторів Г. Берліоза, К. Дебюссі, Б. Бартока, Г. Малера, М. Равеля, М. Регера, П. Хіндеміта, А. Шенберга, Р. Штрауса, І. Стравінського, О. Скрябіна, М. Римського-Корсакова, С. Людкевича, Б. Лятошинського, С. Прокоф'єва, А. Хачатуряна та ін.

СИМФО́НІЯ (грец. ***symphonia*** — співзвучність, благозвучне поєднання тонів) — 1. Провідний жанр оркестрової музики, що сформувався у XVIII ст. на основі *оркестрової сюїти, концерту, тріо-сонати, увертюри* та інших жанрів. 2. Великий твір для симфонічного оркестру в формі *сонатного циклу*. С., як правило, складається з чотирьох частин, проте є С. з більшою або меншою їх кількістю. Класичний тип С. створили Й. Гайдн, В.-А. Моцарт, Л. ван Бетховен, видатними авторами С. були Г. Берліоз, Й. Брамс, Ф. Ліст, Ф. Шуберт, А. Брукнер, Г. Малер, О. Бородін, П. Чайковський, С. Танеєв, С. Рахманінов, О. Скрябін, Н. М'ясковський, С. Прокоф'єв, Л. Ревуцький, Д. Шостакович, Б. Лятошинський, Я. Іванов, Г. Канчелі, А. Штогаренко, А. Хачатурян та ін. 3. У XVIII ст. С. називали вступну частину *сюїти*, а також оркестровий вступ до опери.

СИНГЛ (англ. ***single*** — один, єдиний) — невелика музична платівка із записом однієї або двох пісень.

СИНГЛ НО́УТ (англ. ***single note*** — самотня нота) — широко розповсюджений в практиці сучасного джазу спосіб гри на фортепіано без використання акордової техніки в партії правої руки. Цей спосіб запровадив у 20-х роках XX ст. піаніст Е.Хайнс, прагнучи відтворити на фортепіано фразування Л.Армстронга на трубі, чергуючи одноголосні імпровізації з октавними *тремоло*. С.н. поширений серед піаністів сучасного джазу, а також у виконавців на гітарі та деяких інших багатоголосних інструментах.

СИНКО́ПА (від грец. ***synkope*** — скорочення) — зміщення акценту з сильної (або відносно сильної) долі такту на слабку. Суть С. — створення суперечності між реальними акцентами і метричною нормою, а також дисонансу, який вимагає «розв'язання», тобто повернення до звичного акцентування.

СИНО́ПСІЯ (від грец. ***syn*** — разом і ***opsis*** — погляд) — загальна назва зорово-слухових асоціацій, що ґрунтуються на емоційно-смисловому оцінюванні тембрів і тональностей. Зв'язок між звуком і світлом, що впливає на процес створення і сприймання музики, був відомий ще в Давній Індії та Китаї. Деякі музиканти (М.Римський-Корсаков, О.Скрябін) були здатні до конкретно-кольорових відчуттів різних тональностей, акордів, тембрів. Ця здатність виявилася в створенні творів, де кольоровому світлу надавалась роль повноцінного музично-творчого компоненту (див. *Світломузика*).

СИНТЕЗА́ТОР(від грец. ***synthesis*** — з'єднання) — 1. Електронно-акустичний пристрій для видобування гармонічних електричних коливань з потрібними частотами шляхом лінійного перетворення вихідних тонів основних генераторів. С. є основою більшості електромузичних інструментів. 2. Електромузичний клавішний інструмент, де електронні можливості С.(1) дозволяють конструювати звуки різної висоти, сили, тембрів і регістрів, імітувати людські голоси, інструменти сучасного оркестру, а також створювати принципово нові, досі невідомі музичні барви. С. винайшов у 1964 році Р.Муг.

СИ́РИНКС (грец.) — 1. Давньогрецька одноствольна флейта з очеретини або дерева. 2. Давньогрецька пастуша багатоствольна (від 5 до 15 трубок) *флейта Пана*.

СИРТА́КІ — сучасний масовий грецький танець на музику М.Теодоракіса. Музичний розмір — 4/4. Темп — спочатку помірний, з прискоренням до дуже швидкого і раптовим поверненням до помірного.

СИТА́Р — індійський струнний щипковий інструмент з родини лютневих, що має корпус із гарбуза, 7 основних і 13 резонансних струн. На С. грають сидячи, наспівний звук видобувають *плектром* (мізрабом). Застосовують як сольний та ансамблевий інструмент.

СИЦЗЮ́Й — китайська музична драма, що виникла в XII ст.

СИЦИЛІА́НА (італ. ***siciliana*** — сицилійська) — 1. Старовинний пасторальний італійський танець. Музичні розміри — 6/8, 9/8, 12/8. Темп помірний. 2. Вокальна або

інструментальна п'єса, що походить від С. (1). Характерними рисами С. є мінорний лад, пунктирний ритм, наспівність, тричастинна побудова da capo, відсутність стакато. С. набула поширення з XVI ст. в творчості А. Скарлатті, Г. Генделя, Й.-С. Баха, пізніше — в операх Г. Доніцетті, Д. Верді, П. Масканьї та ін.

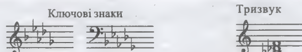
СІ (***si***) — одна із складових назв звуків, те саме, що *H* або *h*.

СІ-БЕМО́ЛЬ — 1. Одна із складових назв звуків, те саме, що *B* або *b*. 2. Стрій транспонуючих інструментів (in *B*), що звучать: а) на тон нижче від записаного (кларнет, корнет, туба); б) на сім тонів — велику *нону* — нижче від записаного (бас-кларнет; духові інструменти — тенор і баритон).

СІ-БЕМО́ЛЬ-МАЖО́Р — мажорна тональність, тонікою якої є *сі-бемоль* (те саме, що *B-dur*); має два бемолі біля ключа (*сі-, мі- бемоль*).



СІ-БЕМО́ЛЬ-МІНО́Р — мінорна тональність, тонікою якої є *сі-бемоль* (те саме, що *b-moll); має 5 бемолів біля ключа (сі-, мі-, ля-, ре-, соль-бемоль*).



СІ-МАЖО́Р — мажорна тональність, тонікою якої є нота сі (те саме, що *H-dur*); має 5 дієзів біля ключа (*фа-, до-, соль-, ре-, ля-дієз*).



СІ-МІНО́Р — мінорна тональність, тонікою якої є нота сі (те саме,що *h-moll*); має два дієзи біля ключа (*фа-, до-дієз*).



СІ́СТР — давньоєгипетське храмове брязкальце, рамка з ручкою та 3–4-ма металевими стрижнями, які дзеленчали під час струшування.

СКА (англ. ***sky*** — небо) — 1. Назва стилю популярної музики, що з'явився наприкінці 50-х років XX ст. на Ямайці внаслідок змішування елементів *ритм-енд-блюзу*

і народної музики Ямайки. Оригінальність С. визначається *рифовим* звучанням духових інструментів і гітар, а також «неохайним» ритмом, зокрема, акцентами на 2 і 4 долі метричного часу. Типовими для С. є життєрадісні екзотичні шлягери на теми кохання. З 60-х років XX ст. С. відомий як *блю-біт*, що разом з мігрантами потрапив до Англії. Залишаючись протягом 1960–70-х років суто «расовою», музика С. набула популярності на початку 1980-х років і спільно з фольклором інших етнічних меншин зусиллями манчестерської фірми «2-Таун» добилася успіху на світовому рівні.

СКАЗА́ННЯ — 1. Навчальні церковно-співацькі трактати, що в практиці XVIII ст. існували у формі розповідей, спрямованих на засвоєння музичної грамоти та розвиток музичних здібностей півчих. 2. Російські билини, епічні та історичні пісні, які виконували співці.

СКА́ЛЬДИ (ісл. ***skald*** — поет, співак) — ісландські та норвезькі поети IX–XIII ст., які створювали пісні та виконували їх без супроводу або в супроводі струнного інструмента.

СКЕРЦИ́НО (італ. ***scherzino*** — маленький жарт) — невелике *скерцо*, яке зазвичай створюють для фортепіано або іншого інструмента, що солює (скрипка, віолончель тощо) у супроводі фортепіано. Зразки С. — у Р. Шумана («Віденський карнавал»), М. Мусоргського («Швачка») та ін.

СКЕ́РЦО (італ. ***scherzo*** — жарт) — 1. В XVI–XVII ст. одноголосні та багатоголосні *канцонети* на тексти жартівливого, грайливого характеру. Приклади С. — у А. Брунеллі, Б. Маріні, К. Монтеверді. 2. З XVII ст. — інструментальна п'єса, схожа на *капричіо*. 3. Частина інструментальної сюїти у Й.-С. Баха. 4. Одна з частин (найчастіше третя) сонатно-симфонічного циклу, що зайняла місце *менуету*, з'явившись у творах Й. Гайдна і утвердившись у Л. ван Бетховена. Для С. характерні швидкий темп, музичний розмір 3/4 або 3/8. 5. Самостійна музична п'єса у композиторів Й. Брамса, Ф. Шопена, Ф. Шуберта, П. Дюка, І. Стравінського, П. Чайковського та інших.

СКЕ́Т (англ. ***skat***) — техніка безтекстового (стильового) співу, запозичена джазовими музикантами з афро-американського фольклору і трансформована у віртуозну імпровізацію, де голос соліста прирівнюється до музичного інструмента, виконуючи окремі фрази, слова та словосполучення, що не мають жодного смислу. Іноді таку вокальну манеру, запроваджену Л.Армстронгом, називають «інструментальним співом». С., зокрема, є характерним для стилю *бі-боп*.

СКІ́ФЛ (англ. ***skiffle*** — поспіх, гаряча робота) — 1. Термін, що вживався стосовно негритянських оркестрів на початку XX ст. в Новому Орлеані та Чикаго, де музиканти використовували саморобні інструменти. С. також звались *спазм-бенд*, або *джег-бенд*. 2. Поширена назва самодіяльних естрадних гуртів в Англії середини 50-х років XX ст. Виконавці, не маючи можливості придбати справжні музичні інструменти, конструювали їх самостійно або використовували різні побутові предмети для видобування звуків — пральні дошки, дворучні пили, гребінці, відра тощо. Головне в музиці С. — ентузіазм і винахідливість, її визнаним лідером вважався Л. Донеган.

СКЛАД МУЗИ́ЧНИЙ — 1. Поняття, що визначає специфіку розгортання голосів, логіку їх горизонтальної або вертикальної організації. Для *одноголосся* властивий монодичний С.м., для *багатоголосся* — поліфонічний або гомофонно-гармонічний. 2.Тип музичної *фактури* (поліфонічний, гомофонний, акордовий, підголосковий мішаний, змінний тощо) або мелодики (речитативний, кантиленний тощо).

СКЛА́ДЕНІ ІНТЕРВА́ЛИ — інтервали, ширші за октаву. С.і. можна розглядати як суму октави і простого інтервалу. До С.і. належать: *нона* (октава + секунда); *децима* (октава + терція); *ундецима* (октава+кварта); *дуодецима* (октава + квінта); *терцдецима* (октава + секста); *квартдецима* (октава + септима); *квінтдецима* (октава + октава, подвоєна октава).

СКЛАДНА́ ФУ́ГА — див. *Фуга*.

СКЛАДНИ́Й КОНТРАПУ́НКТ — поліфонічне поєднання двох або кількох голосів, коли дозволено їх вертикальне або горизонтальне переміщення. Сучасна теорія виділяє також особливі види С.к.: *ракохідний, збільшувальний і зменшувальний*.

СКЛАДНІ́ ТА́КТИ — такти, що містять кілька акцентів, найсильнішим з яких є перший. С.т. слід розглядати як поєднання кількох простих тактів. За кількістю акцентів С.т. поділяються на двочастинні, тричастинні, чотиричастинні, а за структурою — на симетричні та несиметричні такти.

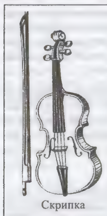
СКЛАДНІ́ ФО́РМИ — музичні форми, що складаються з двох, трьох і більше частин, зіставлених за контрастом тематизму, фактури, тональності. Найбільш поширеними є тричастинні С.ф. — *танці, марші, скерцо, пісні* тощо. Принцип поєднання контрастних частин поширений в музиці XX ст., де контраст посилюється відмінністю темпу.

СКЛАДОВІ́ НА́ЗВИ ЗВУ́КІВ — позначення звуків за допомогою складів. С.н.з. виникли в XI ст. і застосовуються поряд з буквеними: *c, d, e, f, g, a, h — до, ре, мі, фа, соль, ля, сі*. Для позначення звуку *сі-бемоль* застосовується буква *b*.

СКЛЯНА́ ГАРМО́НІКА — фрикційний інструмент, що складається з комплекту скляних посудин, наповнених водою до певного рівня, чи скляних півкуль, що змонтовані на горизонтальній металевій осі та обертаються за допомогою педалі. Торкаючись посудин або півкуль вологими пальцями, виконавець видобуває звук різної висоти. Для С.г. музику писали В.-А. Моцарт, Л. ван Бетховен, Я.Томашек. В XIX ст. С.г. витіснена *челестою, дзвониками, фісгармонією* та іншими інструментами.

СКОМОРО́ХИ — мандрівні народні музиканти, співаки, акробати часів Київської Русі, які виступали на базарах, площах. Виступи С. відбувались у супроводі *волинки, гудка, гуслів* тощо.

СКОРДАТУ́РА (від італ. ***scordare*** — розстроювати) — тимчасова зміна загальновживаного настроювання струнних музичних інструментів. Застосування С. полегшує виконання окремих акордів та інтервалів, змінювання діапазону, тембру і сили звука. С. рідко перебільшує 1 1/2 тону та використовується в сольних (Н. Паганіні) і оркестрових партіях (Г. Малер, Р. Штраус, М. де Фалья та ін.).


Скрипка

СКО́ЧНА (від чеськ. **skociti** — стрибати) — чеський народний парний танець. Музичний розмір — 6/8, інколи 2/4 або 3/4. Темп швидкий.

СКРИ́ПКА (від старосл. ***скрипати***, італ. **violino**) — струнний смичковий, найвищий за теситурою інструмент зі скрипкової родини смичкових. Стрій струн — *g, d1, a1, e2*. Діапазон С. становить понад 4 октави. Довжина повної С. становить близько 600 мм. Звук С. видобувається *смичком* або щипком — *піцикато*. Походження С. точно не з'ясовано, хоча відомо, що в XIV ст. на теренах Білорусі, Польщі, України існували смичкові інструменти («скрипиця», «скрипіль»), які мали ознаки С. Класичний тип С. склався в XV–XVI ст. одночасно в Італії та Франції. Видатні скрипкові майстри Г. Дифопругар, І. Керліно, Д. Маджіні, Н. Аматі, А. Страдіварі, Д. Гварнері, Ж. Вільйом, Я. Штайнер, І. Батов, А. Леман, П. Хилинський, К. Гурський та інші працювали в країнах Європи в XVI–XIX ст. Завдяки особливим виражальним можливостям та якостям звука С. відіграє провідну роль у музичній практиці, зумовлюючи появу нових інструментальних жанрів — сольної скрипкової сонати і концерту. С. є основою симфонічного складу оркестрів (камерного та великого), струнного квартету та ансамблів іншого складу, вона також зумовила появу видатних скрипалів — Н. Паганіні, Р. Крейцера, Г. Венявського, Е. Ізаї, І. Хандошкіна, Л. Шпора, П. Сарасате, Д. Ойстраха, Л. Когана, Є. Менухіна, О. Криси, Б. Которовича та ін. Надзвичайного поширення С. набула як народний інструмент у багатьох країнах, зокрема в Україні, де вона входить до складу «троїстих музик». До складу джазу С. увійшла між 10–20-ми роками XX ст.

СКРИПКО́ВИЙ КЛЮЧ — один із ключів групи ***соль;*** означає, що нота ***соль*** першої октави (*g1*) знаходиться на другій лінійці нотного стану (див. *Ключ. Додаток II*).

СКУДУЧЯ́Й (лит.) — литовська багатоствольна флейта, подібна до *флейти Пана*, що складається з двох дерев'яних або тростинних стволів різної довжини та діаметра. Застосовується в ансамблях з 3–6-ти осіб, де кожний виконавець грає на 1–3-х інструментах С.

СЛАБКА́ ДО́ЛЯ — доля такту, на яку не припадає акцент (напр., 2 в дводольному, 2 і 3 в тридольному, 2 і 4 в чотиридольному). Підкреслює сильну та відносно сильну долю. Не маючи значення сильної долі, С.д. епізодично може бути наголошеною, що викликає появу *синкопи* (див. *Доля такту*).

СЛЕ́НДРО (індонез.) — одна з найбільш поширених в індонезійській музиці звукорядних систем (див. *Пелог*). Утворена шляхом поділу октави на 5 однакових інтервалів (по 1 1/4 тону кожний). Висота кожного тону коливається залежно від настроювання *гамелана*. Має, як і *пелог*, три ладотональних модифікації.

СЛОВНИКИ́ МУЗИ́ЧНІ — див. *Лексикографія музична*.

СЛО́УФОКС (англ. **slow** — повільний і ***fox*** — фокстрот) — повільний *фокстрот*.

СЛУ́Х — складна анатомо-фізіологічна система організму, його здатність сприймати і розрізняти звукові коливання за допомогою органа слуху. Людина здатна сприймати звукові коливання від 16 до 20 тис. Гц. 1. С. *музичний* — здатність до створення і виконання музики на основі сприймання елементів музичної мови (*висоти, сили, тривалості, тембру)*, а також функціональних зв'язків між ними (ладового почуття, почуття ритму та різних видів слуху), аналізу співвідношення звуків, запам'ятовування та відтворення їх. 2. С. *абсолютний* — здатність пізнавати й відтворювати абсолютну висоту звука без його порівняння з тим звуком, висота якого відома, що є показником особливих музичних здібностей. 3. С. *відносний* — здатність до сприймання, пізнавання та відтворення висоти звука шляхом його зіставлення з тим звуком, висота якого відома. 4. С. *гармонічний* — здатність сприймати й аналізувати багатоголосну музику, якість і характер зв'язків між звуками, їх консонантність і дисонантність. 5. С. *інтонаційний* — здатність відрізняти й відтворювати незначні інтонаційні відхилення в межах одного ступеня звукоряду. 6. С. *внутрішній* — здатність подумки уявляти звучання музики (напр., за нотним записом або за пам'яттю), не відтворюючи її ніяким способом. 7. С. *тембровий* — здатність розрізняти темброве забарвлення голосів, музичних інструментів тощо. 8. С. *вокальний* (див. *Вокальний слух*). Усі види С. розвиваються в процесі музичної діяльності та вивчаються *музичною акустикою і музичною психологією*.

СМИК — 1. Давньоруська назва смичкового музичного інструменту, який згадується у пам'ятках писемності до XVI ст. 2. Старовинна назва *смичка* в Київській Русі.

СМИЧКО́ВІ ІНСТРУМЕ́НТИ — музичні інструменти, у яких звук видобувають смичком. До С.і. належали *віоли, ребек, фідель* та інші. Найяскравішими представниками С.і. є інструменти родини скрипкових — *скрипка, альт, віолончель, контрабас*, а також ряд народних інструментів (напр., *гудок*).

СМИЧО́К (від старосл. ***смикати***) — пристрій для звуковидобування на струнних інструментах; тонка вигнута дерев'яна тростина з натягненим пучком волосся. Класичну конструкцію скрипкового С. запропонував Ф.Турт-молодший наприкінці XVIII ст. С. складається з круглої або восьмикутної *тростини, слідка, головки* — есика з пазом, виготовлених з фернамбукової деревини, що поєднує легкість та міцність; *колодочки з кільцем*; *смичкового гвинта з гайкою*; *клинців* для фіксації пучка тонкого і круглого, переважно білого кінського волосу в головці та колодочці; тростину біля колодочки обмотують срібною *канителлю*. С. для альта, віолончелі, контрабаса відрізняються від скрипкового конструкцією, розміром та способом тримання. Натираючи С. каніфоллю, виконавець може видобувати звук на струнних смичкових інструментах.

СОІНА́РІ — грузинський духовий музичний інструмент, подібний до флейти Пана. Складається з 6-ти трубок, розташованих за довжиною від центру до країв і настроєних за зменшеним та мажорним (або мажорним і мінорним чи двома зменшеними) тризвуками. Пастухи Гурії та Мінгрелії застосовують С. як сольний і ансамблевий інструмент.

СОЛІ́СТ (від лат. **solus** — один, єдиний) — 1. Виконавець музичного твору для одного голосу або інструмента. 2. Співак — виконавець самостійної партії в опері, ораторії, кантаті, ансамблі, хорі та інших творах з одночасним звучанням супроводу.

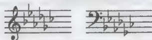
3. Інструменталіст — виконавець твору для одного інструмента (скрипки, фортепіано, труби, арфи, віолончелі тощо) з супроводом або без нього.

СО́ЛО (італ. ***solo***, від лат. ***solus*** — один, єдиний) — 1. Музичний твір для одного виконавця з супроводом або без нього. 2. У симфонічних, хорових та інших великих творах — самостійна партія або епізод, які виконує *соліст*. 3. Самостійний виступ одного виконавця.

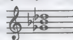
СОЛЬ (***sol***) — 1. Одна зі складових назв звуків, те саме, що G або *g*. 2. Стрій транспонуючих інструментів (in *G*), що звучить на 2 1/2 тону нижче, ніж записано (альтова флейта). 3. Назва *ключа.*

СОЛЬ-БЕМО́ЛЬ-МАЖО́Р — мажорна тональність, тонікою якої є *соль-бемоль* (те саме, що *Ges-dur*). Має шість бемолів біля ключа (*сі-, мі-, ля-, ре-, соль-, до-бемоль*). Енгармонічно дорівнює *фа-дієз-мажору*.

Ключові знаки



Тризвук

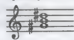


СОЛЬ-ДІЄЗ-МІНО́Р — мінорна тональність, тонікою якої є *соль-дієз* (те саме, що *gis-moll*). Має 5 дієзів біля ключа (*фа-, до-, соль-, ре-, ля-дієз*).

Ключові знаки

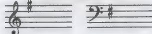


Тризвук



СОЛЬ-МАЖО́Р — мажорна тональність, тонікою якої є нота *соль* (те саме, що *G-dur*). Має один дієз біля ключа *(фа-дієз)*.

Ключові знаки



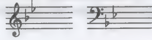
Тризвук



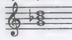
СОЛЬМІЗАЦІЯ (італ. ***solmisazione*** — від назв *соль* і *мі*) — перехід з одного умовного звукоряду в інший. 1. Система складових назв звуків, запропонована в XI ст. Гвідо д'Ареццо (*ut, re, mi, fa, sol, la,si*). 2. Спів зі складовим називанням звуків: а) *абсолютна* С. — спів із називанням нот (сольфеджіо): б) *відносна* С. — спів із називанням умовних складів, що закріплюються за кожним ступенем звукоряду, незалежно від його абсолютної висоти. 3. Ритмічне називання нот без співу.

СОЛЬ-МІНО́Р — мінорна тональність, тонікою якої є нота *соль* (те саме, що *g-moll*). Має два бемолі біля ключа (*сі-, мі-бемоль*).

Ключові знаки



Тризвук



СОЛЬФЕ́ДЖІО (італ. ***solfeggio*** — від назв нот *соль і фа*) — 1. Навчальна вокально-хорова дисципліна, спрямована на розвиток музичного слуху. Курс С. складається з вокально-слухових вправ за нотами з вимовлянням складових назв звуків (*сольфеджування*), слухового аналізу музики та її запису за слухом (*музичний диктант*). 2. Те ж саме, що й абсолютна сольмізація. 3. Збірки вправ для одно-, дво-, багатоголосного сольфеджування та аналізу. 4. Спеціальні вокальні вправи для розвитку голосу з використанням назв звуків (див. *Вокаліз*).

СОН (ісп. ***son***) — 1. Загальна назва різних ритміко-мелодичних формул народної музики в країнах Центральної Америки та Карибського басейну. 2. Кубинська пісня, що поєднує риси іспанського романсу з гострими синкопованими ритмами негритянської музики.

СОНА́, со на, хайді, лаба — китайський духовий язичковий інструмент з конічним стволом, 8-ма ігровими отворами та конічним розтрубом. Різновиди С. — велика (дасона) і мала (сяосона) — застосовують у ритуальних весільних та похоронних обрядах, а також у народних ансамблях і оркестрах як сольний та супроводжуючий інструмент.

СОНА́ТА (італ. ***sonate***, від ***sonare*** — звучати) — один із основних жанрів інструментальної музики. 1. З XVI ст. С. — твір, призначений для інструментального виконання, на відміну від твору для вокального виконання — *кантати.* 2. З XVIII ст. — твір для одного або двох інструментів у формі *сонатного циклу.* Розквіту жанр С. досягнув у творчості Л. ван Бетховена, Ф. Ліста, Ф. Мендельсона-Бартольді, Е. Гріга, О. Скрябіна, С. Рахманінова, С. Прокоф'єва, Д. Шостаковича та інших.

СОНАТИ́НА (італ. ***sonatina*** — невелика соната) — жанр інструментальної музики, похідний від *сонати*. Виникла наприкінці XVIII ст. як навчальний жанр (М. Клементі, Ф. Кулау, Д. Чимароза), що зумовило невеликі масштаби С., полегшену *фактуру*, простоту і незначний розвиток тематичного матеріалу. Високохудожні зразки С. створені В.-А. Моцартом, Л. ван Бетховеном, М. Равелем та ін.

СОНА́ТНА ФО́РМА, сонатне алегро — музична форма, що ґрунтується на розвитку двох контрастних тем у різних тональностях. С.ф властиві безперервність та інтенсивність розвитку, гострота тематичних контрастів з наступним зближенням і узагальненням тем. Основні розділи С.ф. — *експозиція*, де здійснено виклад та початковий розвиток *основної* теми, введено нестійку *зв'язкову* партію, викладено *побічну* партію в домінантовій тональності; *розробка*, що складається з вступу, розвитку основного матеріалу та підготовки *репризи*, де побічна партія транспонується в основну тональність, а також *кода*. С.ф. звичайно є першою частиною *сонатної циклічної форми* — симфонії, сонати, квартету. Класичний тип С.ф. сформувався в творчості Й.Гайдна і В.-А. Моцарта, найвищого рівня досягнувши в музиці Л. ван Бетховена. В XX ст. С.ф. зберегла своє значення і збагатилася новими знахідками в творчості Д. Шостаковича, Б. Лятошинського, Л. Ревуцького та інших композиторів.

СОНА́ТНЕ АЛЕ́ГРО — перша частина сонатного циклу, що виконується в темпі *алегро* (див. *Сонатна форма).*

СОНА́ТНИЙ ЦИКЛ, сонатна циклічна форма — форма музичного твору, що складається з трьох або чотирьох частин, де перша викладена в *сонатній формі*. Тричастинний С.ц. притаманний концерту і складається з сонатного алегро, повільної середньої частини і фіналу. Чотиричастинний С.ц. характерний для симфонії, сонати, тріо, квартету та інших сонатно-симфонічних циклів і має таку побудову: І частина — *сонатна форма*, або сонатне алегро; II частина — *анданте* або *адажіо* (в ній застосовується складна тричастинна форма, варіації та ін.); III частина — *менует* або *скерцо*, складна тричастинна форма; IV частина — *фінал* — сонатна форма, рондо і т.д. В С.ц. зустрічається перестановка середніх частин: II частина — скерцо, III частина — анданте.

СО́НГ, зонг (англ. ***song*** — пісня) — 1. Злободенна сатирична пісня чи балада в англійських або німецьких комічних операх (Б. Брехт, К. Вейль), ревю, музичних виставах тощо. 2. Назва пісні, що застосовується в *поп*-музиці, *рок*-музиці, *зонг-опері* тощо.

СОНО́Р (від лат. ***sonorus*** — дзвінкий, звучний, шумний) — основна категорія гармонічної вертикалі в *соноризмі*, сполучення звуків, що сприймаються як єдина звукова структура, де окремі звуки та інтервали не сприймаються окремо.

СОНОРИ́ЗМ, сонорика, сонорна техніка — сучасний метод композиції, що оперує темброво яскравими звучаннями — *сонорами*, що сприймаються як висотно недиференційовані. В С. виділяють три ступені градації: *колористики*, де розрізняють тони барвистих звучностей (напр., дзвонові гармонії С.Рахманінова); *сонорики*, де за яскравого відчуття барвистого звучання відрізняється незначна частина тонів (напр., «Звуки ночі» Б.Бартока); *сонористики* — музики темброзвучностей (без певної висоти і ефекту тоновості). Вони сприймаються як цілісності та не підлягають поділу на тонові частини барвних блоків (напр., «Трен» К.Пендерецького). Максимальний ефект від застосування сонорних звучань виникає внаслідок їх поєднання з іншими формами організації музики. Трактування С. може відображати особливості народно-пісенного матеріалу, який набуває в умовах С. особливо яскравого втілення (С. Губайдуліна, Г. Канчелі, Е. Тамберг, Ю. Юозапайтис та ін.).


Сопілка

СОПІ́ЛКА — народний духовий інструмент типу подовжньої флейти, виготовлений з деревини. На стволі довжиною 360–400 мм розташовано 5–6 ігрових отворів. Діапазон *b — a1*. Застосовують в оркестрах народних інструментів. Поширена в Україні, де чернігівський майстер Л.Шльончик розробив родину С. У Росії подібний інструмент називається *сопель*, в Білорусі — *дудка*.

СО́ППА (від італ. ***zoppa*** — кульгавий) — 1. Народний італійський танець з характерним синкопованим ритмом, що нагадує ритм *жиги*. 2. Позначення синкопованого ритму, яке вживалось в Італії у XVII ст. (див. *Ломбардський ритм*).

СОПРАНІ́СТИ — 1. Співаки-кастрати, які входили до складу хорів католицької церкви (XVI–XVIII ст.), і виконували партії *сопрано*. 2. Співаки-кастрати, виконавці провідних сопранових жіночих партій в операх XVIII–початку XIX ст. (див. *Кастрати-співаки*).

СОПРА́НО (італ. ***soprano*** — верхній, вищий) — 1.Найвищий жіночий голос. Діапазон від *c1* до *c3* (іноді до *b3*). Ноти записують у скрипковому ключі. Існують *колоратурні, ліриКо-колоратурні, ліричні, лірико-драматичні, драматичні* С., що відрізняються силою звука та тембром. Існують також С., володарки яких спроможні виконувати будь-яку сопранову (рідко мецо-сопранову) партію (напр. М.Каллас). 2. У навчальному курсі гармонії — назва верхнього (першого) голосу. 3. Партія в хорі або вокальному ансамблі, що складається з високих дитячих або жіночих голосів. 4. Високі за регістром різновиди окремих музичних інструментів (сопранова *труба*, сопрановий *саксофон* та ін.).

СОПРА́НОВИЙ КЛЮЧ — один із ключів групи *до*, який означає, що нота *до* першої октави (*c1*) знаходиться на першій лінійці нотного стану (див. *Ключ*).

СОРТСИ́КО (баск. ***zortzico***) — баскський народний танець-пісня в розмірі 5/8 з незмінною послідовністю 3+2. Ритми С. використовували І. Альбеніс, П. Сарасате, М. Равель та ін.

СОСТЕНУ́ТО (італ. ***sostenuto*** — витриманий, стриманий, зосереджений) — виконавське позначення, що означає витримування звуків на одному рівні гучності за помірного темпу.

СОТІЄ́ (від франц. ***sautiller*** — підстрибувати) — штрих гри на смичкових інструментах, який виконується дрібними рухами одним місцем смичка (близько його середини) в швидкому темпі та за невеликої сили звука.

СО́УЛ (англ. ***soul*** — душа) — вокальна джазова форма, що розвинулася з культової музики американських негрів (*госпел*), запозичивши багато елементів *ритм-енд-блюзу*. Інколи С. називають негритянську музику, пов'язану з блюзовою традицією.

СО́УЛ-ДЖАЗ (англ. ***soul*** — душа і ***jazz*** — джаз) — диференційована форма *хард-бопу*, що постала наприкінці 50-х років XX ст. на грунті виконавського стилю *фанк* та віддзеркалює деякі елементи традицій блюзу і культової музики афро-американських негрів.

СО́УЛ-РОК (англ. ***soul*** — душа і ***rock*** — рок) — напрямок рок-музики, сплав *блюзу і біту*. Ритм С.-р. джазово акцентований, з сильним африканським впливом. У С.-р. широко використовуються струнні та духові інструменти, ансамблевий і хоровий спів, проте не є обов'язковими електроінструменти.

СОУСЕ́ДКА (чеськ. ***sousedska*** — сусідка) — чеський народний танець-коло. Музичний розмір — 3/4, темп помірний.

СО́ФТ-РОК (англ. ***soft*** — м'який, ніжний і ***rock*** — рок) — узагальнений термін, пов'язаний з мелодійними і ліричними піснями в музиці року, антипод *хард-року*. Характер наспівних мелодій С.-р., поряд з важким бітом, пом'якшує характер танців під цю музику, а зміст С.-р. наближує його до пісні-балади, де тексти мають любовне спрямування.

СОЦІОЛО́ГІЯ МУ́ЗИКИ, музична соціологія (від лат. ***societa*** — суспільство, грец. ***logos*** — слово) — наука про взаємозв'язок, взаємовплив та взаємодію суспільства і музики, а також вплив конкретних форм її побутування на музичну творчість, виконавство, слухання, сприйняття і сприймання музики. Теоретична С.м. вивчає загальні закономірності взаємодії суспільства і музики, типологію музичних культур. Емпірична С.м. досліджує стан музичного навчання і життя, форми музичного побуту суспільства, види музичної діяльності і навчання, формування музикальних інтересів, потреб, ідеалів, досвіду, смаків, організує й аналізує опитування слухачів та виконавців тощо, що створює фактологічну основу для розробки питань теоретичної С.м., визначення шляхів та перспектив розвитку музичної культури, прогнозування її процесів.

СПА́ЗМ-БЕНД (англ. ***spasm band)*** — оркестр, що складається з примітивних музичних інструментів (джаг, казу, уошборд, саморобні гітари, барабани тощо). С.-б. набув поширення у бідняцьких кварталах США та Англії на початку XX ст. (див. *Скіфл*).

СПЕ́ЙС-РОК (англ. ***space*** — простір, космос і ***rock*** — рок) — специфічний напрямок в електронній музиці 1970-х років, близький до музики року, зокрема, *прогресив-року*. Характерними рисами С.-р. є споглядальність, ускладненість композицій, особлива роль тембрів, ілюстративно-холодне звучання електронних інструментів, використання фольклорних мотивів або обробок класичних музичних творів, а також трансформованого звучання людського голосу.

СПІ́В, вокальне мистецтво — виконання музики за допомогою голосу, мистецтво передавання засобами співацького голосу художнього змісту музичного твору. Спів може бути сольним, ансамблевим (дует, тріо, квартет, квінтет і т.д.), хоровим, із супроводом або без нього. За психофізіологічною та виконавською природою С. поділяється на три види — *народний, академічний та естрадний. Народний* С. спирається на народнопісенні та виконавські традиції певних географічних регіонів, передаючись від покоління до покоління як усна традиція. *Академічний*, або класичний, спів має певну штучність звуковидобування і поділяється на три основні стилі: *кантиленний*, наспівний, коли звук ллється плавно, без переривання звучання; *декламаційний,* наближений до інтонацій мовлення; *колоратурний*, наближений до кантиленного, але збагачений віртуозними прикрасами, пасажами, фіоритурами тощо. Для оволодіння такими стилями С. необхідні не тільки музичні здібності та наявність перспективних вокальних даних, але й спеціальне співацьке навчання – т.з. *постановка голосу*, що передбачає набуття уміння природно поєднувати у співі вокальне і мовленнєве начала. Сучасний *естрадний* С., що передбачає якнайширше використання підсилювальних пристроїв (мікрофону), відкидає необхідність академічного вокального навчання, спираючись переважно на побутову манеру вокалізації, коли голосовий апарат функціонує на центральній ділянці діапазону, криком або хрипом компенсуючи акустично збіднені верхню та нижню ділянки діапазону. Щоправда, останнім часом з'явились викладачі естрадного вокалу, проте поки що вони не набули поширення, і естрадні співаки в разі необхідності видобувати високі звуки застосовують звичайний крик або звертаються до назалізованої манери звуковидобування. С. «мікрофонних» солістів бідний на такі важливі акустичні якості, як висока співацька *форманта, польотність, опора, сила, кантилена* тощо.

При цьому слід враховувати, що естрадні виконавці вважають мікрофон органічною частиною голосового апарату, без якої С. просто неможливий і не можуть співати навіть «не надто високо, не сильно, не тривало і не часто» (Р.Юссон), а виконавці народного та академічного спрямування використовують мікрофон як допоміжний засіб для виступу просто неба, на стадіонах, у палацах спорту та ін.

СПІВА́ЦЬКА ПОСТА́ВА — положення тіла співака перед початком співу. С.п. є елементом *співацького установлення.*

СПІВА́ЦЬКЕ УСТАНО́ВЛЕННЯ — див. *Установлення співацьке.*

СПІВЕ́ЦЬ — виконавець і часто автор церковних пісень, українських *дум*, російських билин, старин, сказань (2), епічних та історичних пісень різних народів тощо. С. у процесі виконання встановлював і удосконалював виконавські правила, застосовуючи мовленнєво-наспівну манеру виконання.

СПІВЗВУ́ЧЧЯ — одночасне звучання кількох звуків. Основні види С.: а) *унісон* — одночасне звучання кількох звуків однієї висоти; б) *інтервал* — одночасне звучання двох звуків різної висоти; в) *акорд* — одночасне звучання трьох або більше звуків різної висоти.

СПІД-МЕ́ТАЛ (англ. ***speed*** — швидкість і ***metal***) — прискорений, підсилений різновид *хеві-метал* зі специфічними стандартами звука і ритму, «швидкісний метал».

СПІКА́ТО (італ. ***spiccato*** — відривати, відокремлювати) — у грі на смичкових інструментах — виконавський штрих, коли музикант видобуває звук, наче кидаючи смичок на струну для видобування кожного окремого звука.

СПІ́ЛЬНИЙ АКО́РД — акорд, що зустрічається на різних ступенях двох (або й більше) тональностей.

СПІНЕ́Т (від лат. ***spina*** — шип, колючка) — струнний щипковий інструмент, різновид *клавесину.* Має невеликий крилоподібний або трапецієподібний корпус, 1 мануал, струни для забезпечення діапазону від 2 до 4-х октав.

СПІРИЧУЕ́ЛС, спіричуел (англ. ***spiritual*** — духовний) — духовні пісні американських негрів, у яких поєднано елементи африканських виконавських традицій (колективна імпровізація, характерна ритміка, глісандові звучання, екстатичність та ін.), біблійні образи, думки протесту, елементи гумору та стилістичні риси хорових гімнів і балад англійських переселенців. Композитори використовували мелодії і склад С. (Д. Гершвін, Ф. Диліус, Д. Пауел та ін.). Серед відомих виконавців С. — М. Андерсон, М. Добс, П. Робсон та інші.

СПОЛУЧНА ПА́РТІЯ — 1. Розділ сонатної експозиції або *репризи,* що поєднує головну партію з побічною, йдучи за викладом основного тематичного матеріалу і готуючи появу побічної. 2. Назва переходу від одного розділу до іншого у музичних формах різної побудови (напр., в *рондо).*

СПОРІ́ДНЕНІСТЬ ТОНА́ЛЬНОСТЕЙ — співвідношення двох тональностей, що визначається кількістю і значенням спільних акордів (тобто тих, що складають звуки, спільні для обох тональностей). У мажоро-мінорній системі ладів С.т. має три ступені: *перший* — тональності, де тонічні тризвуки належать до спільних акордів. Кожна тональність має шість тональностей першого ступеня спорідненості (дві — того ж ладу і чотири — протилежного; напр., для *C-dur — G-dur, F-dur; d-moll, e-moll, a-moll, f-moll;* для *c-moll — g-moll, f-moll; Es-dur, As-dur, B-dur, G-dur*). Другий ступінь С. т. об'єднує тональності, в яких є хоча б один спільний тризвук (крім тонічного). Кожна тональність має 11 тональностей другого ступеня спорідненості (вісім — того ж ладу і три — протилежного; напр., для *C-dur — B-dur, D-dur, Es-dur, As-dur, Des-dur, A-dur, E-dur, H-dur; g-moll, h-moll, b-moll*). Третій ступінь С. т. об'єднує тональності, де немає жодного спільного тризвука. Кожна тональність має п'ять тональностей третього ступеня спорідненості (одну — того самого ладу і чотири — протилежного; напр., для *C-dur — Fis-dur; fis-moll, cis-moll, gis-moll, dis-moll;* для *c-moll — fis-moll; Fis-dur, H-dur, E-dur,* A-dur).

СПРИЙМА́ННЯ МУЗИ́ЧНЕ — специфічний вид духовно-практичної діяльності, що послідовно включає найвищий рівень осягнення виражально-смислового змісту музики і, не обмежуючись актом *сприйняття*, водночас реалізується у формі почуттів, асоціативного мислення. С.м. є синтетичною психофізіологічною діяльністю, що піддається формуванню та розвитку в процесі опанування педагогіки С.м

СПРИЙНЯ́ТЛИВІСТЬ — індивідуальна характеристика здатності учня-музиканта до засвоєння специфічних умінь, навичок та знань, оперативність процесу навчання, самостійність, гнучкість, швидкість включення в темп і обсяг навчальної діяльності, глибина і свідомість виконання спеціальних завдань. С. відіграє велику роль у процесі індивідуального музичного навчання, але особливого значення вона набуває під час співацького навчання, оскільки в особі учня-вокаліста одночасно поєднуються інструмент (голос), що вимагає всебічного настроювання, і музикант- виконавець.

СПРИЙНЯТТЯ́ МУ́ЗИКИ, перцепція — психофізіологічний акт відображення звукової інформації на ґрунті *аперцепції*, як попереднього досвіду людини, під час безпосереднього слухання музичного твору. Завдяки опорі на зв'язки відповідних центрів кори головного мозку, утворені під впливом акустичних подразників, С. забезпечує створення цілісного музичного образу. С. властиві індивідуальні особливості щодо точності, яскравості, інтенсивності, швидкості та повноти відображення звукових, почуттєво-образних, емоційних та раціональних компонентів.

СРИ́НГ — вірменська подовжня флейта з деревини, тростини або металу. Має 7 – 8 ігрових отворів, діатонічний звукоряд, діапазон — понад 2 октави. Тембр оксамитовий, м'який. Застосовується як пастуший сольний та ансамблевий інструмент.

СТА́БАТ МА́ТЕР (лат. ***Stabat mater dolorosa*** — стояла мати скорботна) — одна із середньовічних секвенцій, католицький церковний *гімн*. З XV ст. на текст С.м. численні концертні твори створювали О. Лассо, Д. Палестрина, Д. Перголезі, пізніше — Й. Гайдн, В.-А. Моцарт, Ф. Шуберт, Д. Россіні, Ф. Ліст, Д. Верді, А. Дворжак, О. Сєров та ін. В XX ст. С.м. створили К. Шимановський, К. Пендерецький, Ф. Пуленк та ін.

СТА́БУЛЕ — латиська свисткова флейта, виготовлена з деревини. Має діатонічний звукоряд. С. широко використовують пастухи, учасники свят і весіль.

СТА́ВКА — аплікатурний прийом гри на віолончелі та контрабасі, що полягає у затисканні струни великим пальцем. Застосування С. дає можливість розширити обсяг *позиції* до октави. Позначається спеціальним значком над нотою.

СТАКА́ТО (італ. ***staccato*** — уривчастий) — уривчасте, коротке виконання звуків голосом або на музичних інструментах, один з основних прийомів звуковидобування. В нотопису позначається словом *staccato* або крапками над (під) нотами, які слід виконувати С.

СТАНДА́РТ (англ. ***standard*** — норма, зразок, мірило) — 1. Тридцятидвотактові пісні, що поділяються на восьмитактові періоди (AABA). Пісні С. ввійшли у практику джазового виконавства і використовуються як теми для імпровізацій. 2. Зразок, який є вихідним для порівняння з ним інших об'єктів. 3. С. в освіті — сукупність основних параметрів та їх рівнів, що вважаються державною нормою освіченості.

СТАРА́ ТОНА́ЛЬНІСТЬ — тональність, з якої відбувається модуляція в іншу (нову) тональність.

СТАРИ́НА — див. *Билина.*

СТАРОВИ́ННА ДВОЧАСТИ́ННА ФО́РМА — одна з найбільш поширених у XVII–XVIII ст. інструментальних форм, що складається з двох частин, які не мають контрастів. С. д. ф. — тематично неоднорідна і має формулу тонального плану T-D-S-T, вона є попередницею старовинної та класичної *сонатної форми*, а також простих форм.

СТАРОВИ́ННА СОНА́ТНА ФО́РМА — див. *Сонатна форма.*

СТАРОФРАНЦУ́ЗЬКИЙ КЛЮЧ — один із ключів групи *соль*. С.к. позначає, що нота *соль* першої октави (*g1*) знаходиться на першій лінійці нотного стану (див. *Додаток III*).

СТВИ́РІ, гудаствирі — 1. Грузинська *волинка* з двома мелодичними трубками, але без бурдонних трубок. Звукоряд діатонічний, діапазон — септима. С. застосовують для супроводу народних співаків. 2. Духовий пастуший інструмент із соломини або гілочки шипшини з нарізним язичком, 5–6-ма ігровими отворами спереду та одним — ззаду. 3. Узагальнена назва грузинських народних дерев'яних духових інструментів.

СТЕРЕОФОНІ́Я (від грец. ***stereo*** — просторовий, об'ємний і ***phone*** — звук) — спосіб запису, передавання й відтворення звуків, який зберігає для слухачів уявлення про просторове розташування та переміщення джерел звука. С. наближує сприйняття звукозапису до реального звучання музики під час її «живого» слухання в залі. С. здійснюється за допомогою багатоканальних звукопередавальних систем. Останнім часом застосовується квадрофонічний звукозапис, що допомагає значно посилити ефект реального слухання музики.

СТИЛІЗА́ЦІЯ (від грец. ***stylos*** — паличка для писання) — 1. Навмисне відтворення типових рис музичного стилю певної епохи, національно-етнічної своєрідності компози-

торів іншої творчої орієнтації тощо. 2. Музичний твір, що наслідує або пародіює певний стиль (напр., «Рапсодія на теми Паганіні» С. Рахманінова, пастораль «Щирая пастушка» з опери «Пікова дама» П. Чайковського та ін.).

СТИЛЬ ДЖУ́НГЛІВ — специфічне звучання джазового оркестру, якого досягають шляхом застосування у мідних духових інструментів різноманітних *сурдин*, характерних виконавських прийомів (*гроул, уа-уа, фрулато, глісандо, брудні тони, блю ноутс*), хрипкі звуки, що імітують голоси диких звірів та людини. С.д. був типовим для творчості Д. Елінгтона (1920–30-х рр.).

СТИЛЬ КА́НЗАС-СИ́ТІ — джазовий напрямок, що постав на ґрунті музики біг-*бендів* міста Канзас-Ситі (США) у 20-х роках XX ст. Для нього характерна експресивна манера виконання з яскраво вираженим *свінгом і фоур-бітом*; використанням *риффів* як у мелодії, так і в *бек-граунді;* групові *коруси* і сольна *імпровізація.* На розвиток стилю значною мірою вплинули *блюз* і *буги-вуги*, зокрема, в п'єсах яскравого негритянського спрямування. Техніка гри С.к.с. позначилася на формуванні оркестрового *свінгу* та сучасних *біг-бендів.*

СТИЛЬ МУЗИ́ЧНИЙ (від грец. *stylos* — паличка для писання) — сукупність засобів та прийомів художньої виразності, що історично склалась і відображає естетичні погляди різних суспільних груп певної епохи або творчого напрямку. Поняття С.м. визначає значні етапи розвитку музичного мистецтва(напр., класицизм, романтизм, бароко, рококо, сентименталізм, веризм, імпресіонізм, експресіонізм і т.д., а також східний, іспанський, слов'янський, африканський, негритянський, південноамериканський та ін.). С. м. відображає характерні ознаки певного шару музичного мистецтва, його національної або етнічної своєрідності. Крім того, поняттям С. м. визначають індивідуальну творчу манеру композитора (В.-А. Моцарта, Л. ван Бетховена, С. Прокоф'єва, Б. Лятошинського, М. Леонтовича, Д. Шостаковича та ін.) або виконавця (К. Аббадо, Е. Гілельса, Б. Гмирі, М. Гришка, Г. Караяна, Е. Карузо, І. Козловського, С. Крушельницької, Є. Мірошниченко, А. Нежданової, Д. Ойстраха, М. Растроповича, Н. Рахліна, С. Ріхтера, А. Тосканіні, С. Турчака, Ф. Шаляпіна та ін.). Поняття С.м. має естетичний та історичний аспекти. В *естетичному* аспекті воно має оцінне значення, концентруючи увагу на єдності, органічному взаємозв'язку виражальних засобів, співвідношенні традиційного і новаторського в індивідуальному стилі, а також на ознаках часу та інтелектуально-емоційних цінностях, втілених у нормах музичної мови (див. *Полістилістика, Стилізація*). В *історичному* аспекті С.м. означає типологічні особливості музичної мови в загальному контексті або окремі напрямки розвитку музичного мистецтва.

СТІЙКІ́ СТУ́ПЕНІ ЛА́ДУ — звуки ладу, на яких можна завершувати музичний рух. Найбільш стійкими в мажоро-мінорній системі є І ступінь (*тоніка*), а також III (*верхня медіанта*) і V (*домінанта*) ступені.

СТИХИ́РА (грец. *stichiron*) — жанр візантійської і давньоруської гімнографії на вірші строфічної побудови. С. підпорядкована системі *осьмогласся*. С., що мають власну мелодію, називаються *самогласними*, а укладені за їх подобою — *подобними.* У богослужінні застосовуються такі С., як “Господи воззвах”, “Хваліть Господа з небес”, “Слава Отцю і Сину, і Святому духу” та ін.

СТИХИРА́Р — зібрання стихир в одній книзі на всі свята року. Нотні С. були видані наприкінці XIX ст. Повний С. об'єднує три групи співів — *мінею, тріодь, октоїх*, а окремі С. включають також *подобни, богородчини, догматики.*

СТО́ЛБИЦЯ — система виховання музичного слуху, яку розробив і опублікував у 1923 році болгарський музикант-педагог Б.Тричков. С. є основою музичного виховання учнів у школах Болгарії. Як довели дослідження Є.Федотова (1978), український композитор і учитель музики К.Стеценко на початку XX ст. випередив Б. Тричкова, запропонувавши аналогічну систему похилих *«щаблів»* та вертикальної *«драбини»*.

СТО́МП (англ. *stomp* — тупотіти ногами) — джазовий прийом, що спирається на епізодичне проведення і повторення остинатних моделей, які динамізують музичний виклад, насичуючи його внутрішньою енергією. Типовим для стилю *свінг* різновидом мелодичного С. є *рифф.*

СТОП-КО́РУС (англ. *stop-chorus* — зупинка хору) — *корус*, який виконують у техніці *стоп-тайму*.

СТОП-ТАЙМ (англ. *stop time* — зупинка часу) — раптове припинення рівномірної ритмічної пульсації — граунд-біту та ансамблевого звучання з наступним відновленням через певний час. Під час С.-т. один із джазових виконавців має можливість для імпровізації (див. *Брейк*).

СТРАЖДА́ННЯ — музично-поетичний жанр російського фольклору, різновид ліричної або комічної за змістом *частушки*, яку виконують у повільному русі, наспівній або наспівно-речитативній манері, з віртуозним супроводом на *гармоні* або *балалайці.*

СТРАЙД-СТИЛЬ (англ. *stride* — великий крок) — техніка гри на фортепіано, пов'язана з партією лівої руки джазового піаніста, де постійно чергуються басові звуки на першій та третій долях з вищими акордами на другій і четвертій долях чотиридольного розміру; при цьому ліва рука «перекидається» через одну-дві октави, тому музиканти звали С.с. «фортепіано, що крокує». Цей спосіб винайшли піаністи *регтайму,* згодом він набув розвитку у *гарлемському* фортепіанному джазі 30-х років XX ст. С.-с. застосовують деякі піаністи *сучасного джазу.*

СТРАМБО́ТО (італ. *strambotto*) — італійська поетична форма часів Відродження, строфа, що складалася з 11-ти віршів (т.з.октава), за змістом подібна до *сонета.* Музика спочатку створювалась для перших двох віршів, повторючись без змін три рази, пізніше відображала зміни рим і набувала наскрізної форми, охоплюючи всі вірші С., що стало попередником *мадригалу.*

СТРА́СТІ, пасіон (лат. *passio* — страждання) — вокально-драматичне храмове дійство для солістів, хору й оркестру на євангельський текст про страждання і смерть Христа. В церковну практику С. увійшли в IV ст. і надалі постійно вдосконалювались та урізноманітнювались, а з XVI ст. перетворились у самостійну форму духовної музики, що досягла найвищого рівня в творчості Й.-С. Баха («С. від Матфія»), Л. ван Бетховена («Христос на Оливковій горі»), Ш. Гуно, Ф. Ліста, Л. Шпора та ін. У XX ст. сучасне трактування жанру С. запропонував К. Пендерецький («С. від Луки»).

СТРА́ШАК (чеськ. ***strašak*** — опудало) — чеський народний танець, який виконують колом у темпі та ритмі польки, з плесканням у долоні. Музичний розмір — 2/4.

СТРЕЙТ-БЕНД (англ. ***straight*** — прямий і *бенд*) — студентський джазовий оркестр для концертних виступів.

СТРЕ́ТА (від італ. ***stringere*** — стискувати, скорочувати) — 1. Виклад поліфонічної теми *фуги* у вигляді простої або канонічної *імітації*, коли тема вступає в наступному голосі ще до її закінчення в попередньому (як в *каноні*). 2. Заключний епізод музичного твору (концерту) або його частини (фінал картини або дії в опері), які виконують у стрімкому темпі (напр., С. Манріко з опери «Трубадур» Д. Верді). 3. Прискорення темпу в заключному розділі інструментального твору (напр., Presto в ході фіналу 5-ої симфонії Л. ван Бетховена).

СТРЕ́ТО (італ. ***stretto*** — стислий) — прискорення темпу, доведення його до стрімкого.

СТРІЙ у музиці — 1. Співвідношення звуків за висотою, викладене в математичному вигляді (*чистий стрій, піфагорійський стрій, темперований стрій*). 2.Частота коливань, яка є визнаним еталоном для визначення висотного положення звучання співацького голосу або музичного інструмента. Наприкінці XIX ст. таким еталоном вважався С. *a1* — 440 коливань за секунду (Гц), в XX ст. відбулось підвищення цієї межі до 445 – 450 Гц. 3. Спосіб настроювання струн або конструкції звуковидобувного механізму на інструменті (*квінтовий* С. скрипкової родини, *хроматичний* С. баяна, *натуральний* С. валторни тощо). 4. С. транспонуючих інструментів — співвідношення між написанням *до (C)* і реальним звучанням цієї ноти на інструменті (див. *Додаток XIII*). 5. С. оркестру, ансамблю або хору — ступінь висотної відповідності звучання голосів або музичних інструментів, зафіксований у нотах як загалом, так і між голосами та інструментами (напр., «чистий» С., «фальшивий» С.). 6. Те саме, що *тональність*.

СТРІТ-КРАЙ (англ. ***street cry*** — вуличний плач) — архаїчний фольклорний жанр музичної культури США, тип міської трудової пісні вуличних розносчиків, що має багато різновидів (від коротких декламацій-вигуків до багатокуплетних пісенних форм).

СТРО́ГИЙ СТИЛЬ — 1. Стиль поліфонічної музики, якому властиві сувора визначеність інтонаційних і ритмічних норм (діатонічність, використання натуральних ладів, ритмічна простота, розміреність руху). С.с. властивий хоровій поліфонічній музиці XV–XVI ст. 2. Розділ навчального курсу *поліфонії* або *контрапункту*.

СТРОКА́ — 1. В *знаменному* співі вказівка щодо умовного звуковисотного рівня *знамен* у певному гласі, хоча висотне положення С. для кожного гласу не визначене. 2. Структурна одиниця у *піснеспівах* знаменного співу, головними ознаками якої є: наявність однієї або кількох мелодико-графічних формул *(поспівка, фіта, лице*), ритмічне продовження останніх звуків (*подобен*). За місцем С. бувають *початкові, серединні, передкінцеві та кінцеві*. 3. Співацька партія в *строчному співі*.

СТРО́ЧНИЙ СПІВ — церковний багатоголосний спів, що виник у XVI ст. і поширився одночасно з партесним співом, який, врешті, витіснив С.с. з ужитку. Основна мелодія



С.с. доручалася середньому голосу («путь»), інші голоси розташовувались над («верх») або під ним. Партії С.с. записували як у вигляді партитур, так і окремо *крюками* над текстом, ритм залежав від його декламаційного складу. Виконавців С.с. називали *нижниками, путниками, вершниками, демественниками*.

СТРУНА́ — пружна волосяна, жильна, металева, синтетична (капрон, нейлон та ін.), шовкова нитка, натягнена на музичному інструменті, яка є *вібратором* — джерелом звука. Для видобування низьких звуків застосовують С., обкручені т.з. *канителлю*. Вібрація всієї струни дає *основний тон*, коливання її частин створює *обертони*, що загалом утворює *гармонічний ряд. Висота* звука забезпечується *частотою* вібрацій, *сила — амплітудою, тембр — формою* коливань.

СТРУ́ННЕ ТРІ́О — 1. Камерний ансамбль, до складу якого входять скрипка, альт і віолончель. 2. Твір у формі *сонатного циклу* для трьох інструментів.

СТРУ́ННІ ІНСТРУМЕ́НТИ — музичні інструменти, у яких джерелом звука є *струна*. За способом звуковидобування С.і. поділяються на *щипкові, смичкові та клавішні*. Див. *Хордофони*.

СТРУ́ННИЙ КВАРТЕ́Т — 1. Найбільш поширений вид камерного ансамблю, до складу якого входять чотири інструменти (дві скрипки, альт і віолончель) 2. Твір у формі *сонатного циклу* для чотирьох струнних інструментів.

СТРУ́ННИЙ КВІНТЕ́Т — 1. Камерний ансамбль, до складу якого входять п'ять струнних інструментів (напр., дві скрипки, два альти, віолончель; дві скрипки, альт, дві віолончелі). 2. Твір у формі *сонатного циклу* для п'яти струнних інструментів.

СТРУ́ННИЙ ОРКЕ́СТР — колектив, до складу якого входять смичкові інструменти — перші та другі *скрипки, альти, віолончелі, контрабаси*. Для С.о. створювали музику В.-А. Моцарт, Б. Барток, Б. Бріттен, Е. Гріг, Н. М'ясковський, К. Пендерецький та ін.

СТРУНОТРИМА́Ч — деталь струнних інструментів, виготовлена з дерева, кістки, пластмаси; слугує для закріплення нижніх кінців струн. Існують рухливі і фіксовані С. (див. *Підгрифок*).

СТУПЕНЕ́ВА ВЕЛИЧИНА́ ІНТЕРВА́ЛУ — див. *Кількісна величина* інтервалу.

СТУПЕ́НІ ЛА́ДУ — в мажорно-мінорній системі звуки ладу, які дістають номери вгору від тоніки, позначаються римськими цифрами. С.л. мають такі назви: I — *нижня тоніка*; II — *верхній ввідний тон*; III — *верхня медіанта*; IV — *субдомінанта*; V — *домінанта*; VI — *нижня медіанта*; VII — *нижній ввідний тон*; VIII — *верхня тоніка*. За функціональним значенням I, IV і V ступені в мажорно-мінорній системі є головними, а II, III, IV і VII — *побічними*. В *пентатоніці* та *гемітоніці* С. мають інші значення.

СТУ́ПІНЬ — порядкове місце *тону (звука)* як елемента системи звукоряду, а також сам тон. Кожний С. в мажорно-мінорній системі має свій порядковий номер (I, II, III, IV, V, VI, VII), складові назви (*до, ре, мі, фа, соль, ля, сі*) чи відповідне буквене позначення (*c, d, e, f, g, a, h*). С. входять до складу звукоряду, гами, ладу. Точна висота кожного С. визначається знаками альтерації або їх відсутністю.

СТУ́ПІНЬ СПОРІ́ДНЕНОСТІ — див. *Спорідненість тональностей.*

СУБАКО́РД (від лат. ***sub*** — під і *акорд*) — частина *поліакорду* (зокрема, двозвуччя), яка окремо може виконувати функцію акорду. Взаємодія С. утворює нові гармонічні відносини, яких немає в кожному окремому С.

СУБДОМІНА́НТА (лат. ***sub*** — під і *домінанта*) — 1. Четвертий ступінь мажорного або мінорного ладу, який позначається цифрою V або латинською буквою S. Поряд з D — один з головних *неустоїв* тональності, що знаходиться на *квінту* нижче від *тоніки*. 2. В *гармонії* — назва тризвуку, побудованого на IV ступені ладу.

СУБДОМІНАНТСЕПТАКО́РД — *септакорд*, побудований на II ступені ладу.

СУ́БІТО (італ. ***subito***) — поняття, що означає раптовість музичного руху (напр., С. *forte* — раптово, без поступового переходу, гучно; С. *piano* — раптово тихо і т.д.)

СУБКОНТРОКТА́ВА — найнижча частина музичного звукоряду. Звуки С. позначаються: а) у *басовому* ключі — від ноти *сі* на шостій додатковій лінійці знизу і далі вниз до ноти *до*. б) латинськими великими буквами з цифрою 2 праворуч (*A2, B2* і т.д.); в) складовими назвами з великої букви та цифрою 2 праворуч (*До2, Ре2* і т.д.).

СУ́БМЕДІА́НТА (від лат. ***sub*** — під і *медіанта*) — 1. Шостий ступінь мажорного або мінорного ладу, який позначається римською цифрою VI або буквою D, поряд з S — один з головних *неустоїв* тональності, що знаходиться на *кварту* нижче від *тоніки*. 2. В *гармонії* — назва тризвуку, побудованого на VI ступені ладу.

СУБМОТИ́В (від лат. ***sub*** — під і *мотив*) — найменша частина *мотиву*, яка може бути виокремлена і має елементарну смислову й образну самостійність, повторюючись як *мотив*.

СУБРЕ́ТКА (франц. ***soubrette***) — застаріле поняття, що означало театральне амплуа жвавої, винахідливої, дотепної дівчини, яка активно втручається в перебіг кохання молодих героїв (напр., Сюзанна в опері «Весілля Фігаро» В.-А. Моцарта).

СУБСИСТЕ́МА , підсистема (від лат. ***sub*** — під і *система*) — периферійне ладотональне гніздечко, що має локальне гармонічне тяжіння до місцевої тоніки і входить у систему тяжіння до центральної тоніки.

СУБТО́Н (від лат. ***sub*** — під і ***tonos*** — наголос) — джазовий прийом гри на саксофоні та деяких духових інструментах. Ефект С. досягається шляхом вдування в інструмент частини струменя повітря і створення ефекту «придушеного», «затисненого» звучання.

СУ́ДМАЛІНАС (латвійськ. ***sudmalas*** — млин) — латиський народний танець, який виконують 8 пар. Музичний розмір — 2/4. Темп жвавий, веселий.

СУ́КТИНІС (від лит. ***suktis*** — кружляти) — литовський народний парний танець. Музичний розмір — 2/4. Темп жвавий, веселий.

СУЛИ́НГ — загальна назва подовжніх бамбукових флейт у народів Індонезії, Малайзії, Філіппін.

СУМА́РНИЙ КОМБІНА́ЦІЙНИЙ ТОН — див. *Комбінаційний тон.*

СУПЕРГРУ́ПА (англ. ***supergroup*** — надзвичайна група) — термін, яким журналісти визначають *рок-групу*, складену з відомих музикантів для концертного турне, запису альбому, тривалого співробітництва або іншого важливого проекту. Поява С. супроводжується гучною рекламною кампанією.

СУПУ́ТНИК — імітація теми *фуги-вождя* у квінту чи кварту, яку проводять в іншому голосі (див. *Риспоста*).

СУРДИ́НА (від лат. ***surdus*** — глухий) — пристрій, що вживається для послаблення звучання смичкових, духових, ударних інструментів, а також часткової зміни тембру. В фортепіано функції С. виконує *модератор.* У джазі С. застосовують виконавці на мідних духових інструментах, вставляючи її в розтруб (cup, Harmon, straight) або приставляючи до нього (hat). С. має вигляд грушоподібної посудини, виготовленої з алюмінію, дерева, картону чи пластику. За допомогою різних С. музикант може досягати різних оригінальних ефектів, зокрема *«уа-уа»*.

СУ́РМА — 1. Старовинний український народний духовий інструмент, пряма трубка з подвійною тростиною, виготовлена з дерева. 2. Білоруський сигнальний пастуший духовий музичний інструмент з берести у формі труби довжиною понад 2 м з мундштуком.

СУРНА́ — 1. Духовий інструмент, подібний до *зурни*, що в XIX– на початку XX ст. був поширений у військах північнокавказького (терського) козацтва. 2. Російський народний духовий інструмент з подвійною тростиною, який застосовували військові музиканти та скоморохи з XV до XVIII ст.

СУРНА́Й — духовий язичковий інструмент з подвійною тростиною, різновид *зурни*. Поширений у Середній Азії. Застосовується в ансамблевому музикуванні.

СУТАРТІ́НЕ (від лит. ***sutarti*** — злагоджено співати) — литовські народні багатоголосні пісні поліфонічного складу. С. виконували під час робочого обряду, супроводжуючи рухи ритмічним співом. Найдавніші С. — епічні, пізніші — ліричні. Види С. — двяінес (двоє виконавців), тряінес (троє), кятурінес (четверо). За співвідношенням голосів С. поділяються на *монодійний, гетерофонічний, канонічний та контрастний* типи. Для С. характерна велика кількість секунд, що надає їм, як і давнім українським народним пісням, наспівності та інтонаційної простоти. С. використовували литовські композитори С. Вайнюнас, Б. Дваріонас, Ю. Юзелюнас та ін.

СУЧА́СНИЙ ДЖАЗ, модерн-джаз (англ. ***modern jazz***) — загальна назва стилів і напрямків джазової музики, що виникли наприкінці 30-х років XX ст. після закінчення періоду *класичного джазу* та свінгу. До С.д. належать *бі-боп, афро-кубинський джаз, прогресив, кул, Вест-коуст джаз, Іст-коуст джаз, третя течія, фрі джаз, боса нова, модальний джаз, джаз-рок, ф'южн.* Для С.д. характерні експерименти і пошуки нових виражальних засобів, ускладнення мелодики, гармонічної мови, ритміки, розширення інтонаційної та ладової сфери.

СФОРЦА́НДО, сфорцато (від італ. ***sforzare*** — напружувати сили) — несподівано різке динамічне акцентування окремих звуків або акордів. Позначається *sf, sfz, fz*.

СЦЕ́НА (лат. **scaena**) — 1. Місце для театральної вистави. 2. Частина вистави, об'єднана певною сюжетною думкою та складом дійових осіб.

СЦЕНА́РІЙ (італ. **scenario**) — 1. Короткий виклад змісту п'єси, сюжетна схема вистави. 2. Детальний виклад змісту балету з розкриттям танцювальних і мімічних номерів. 3. Драматургічний план *лібрето* (опери, балету, оперети тощо). 4. Літературний твір, призначений для втілення в кіно, телебаченні та ін.

СЦЕНІ́ЧНИЙ ОРКЕСТР — духовий оркестр, що бере участь у сценічній дії, безпосередньо знаходячись на сцені (див. *Банда*).

СЮЇ́ТА (франц. **suite** — послідовність, ряд) — 1. Циклічний інструментальний твір, що складається з кількох самостійних за кількістю, порядком і способом сполучення п'єс, об'єднаних художнім задумом. Термін С. виник у Франції в XVI ст. і означав цикл *бранлів для лютні*. Звичайно частини С. контрастують (*павана — гальярда, пасамецо — сальтарело*). У XVII–XVIII ст. С. об'єднувала чотири танцювальні п'єси — *алеманду, куранту, сарабанду і жигу*, пізніше до її складу ввійшли танцювальні номери — *менует, гавот, буре, пасп'є, ригодон, мюзет, лур, полонез, форлана, сициліана, тамбурин, англез, хорнпайп* і т.д., а також такі п'єси, як *арія, рондо, прелюдія, капричіо, скерцо, чакона, пасакалья, увертюра* та ін. У XIX–XX ст. з'явилися С. нового типу — програмові (напр., «Шехерезада» М.Римського-Корсакова, «Карелія» Я.Сібеліуса, «Пер Гюнт» Е.Гріга, «Арлезіанка» Ж.Бізе та ін.), сюїти з музики балетів, опер, кінофільмів, пісень одного автора тощо. 3. Музично-хореографічна композиція з кількох характерних танців, об'єднаних однією схемою (див. *Дивертисмент*).

СЯКУХА́ТІ — загальна назва родини японських подовжніх флейт, виготовлених з бамбука. Має 5–7 ігрових отворів. Існувало понад 20 різновидів С., які застосовували мандрівні ченці. В сучасній Японії існують інструментальні тріо, до яких входять, поряд з С., *кото і сямісен*.

СЯМІСЕ́Н, шамісен — японський триструнний щипковий інструмент з шкіряною декою, подібний до *лютні*. На С. грають *плектром*, інколи — пальцями, вдаряючи не тільки по струнах, але й по деці, що створює оригінальний тембровий ефект. Застосовується С. для супроводу співу, в ансамблевій грі, театральній музиці, а також у практиці музичного навчання в загальноосвітніх школах Японії.



ТА́БЛ — спільна арабська назва групи ударних інструментів з родини *мембранофонів* (литаври, барабани тощо).

ТА́БЛА — індійський парний барабан з двох казаноподібних дерев'яних, глиняних або мідних інструментів. Правий — великий — називається *табла*, лівий — менший, який звучить на октаву вище, — *дага*. Звук видобувають ударами пальців або кистей рук. Т. — ритмічний інструмент з ансамблю, який акомпанує солістам на *ситарі*, співакам і танцюристам.

ТАБУЛАТУ́РА (від лат. **tabula** — дошка) — 1. Система запису музики, поширена в Європі у XIV–XVIII ст. В Т. звуки записували буквами, цифрами або спеціальними знаками. Т. була пов'язана з особливостями музичних інструментів та гри на них — *органна, лютнева, флажолетова, рогова* та ін. 2. Правила, що встановлюють форми (рими, *теситуру, мелізми* тощо) і зміст музично-поетичної творчості *мейстерзингерів*. 3. Зібрання музичних творів для клавішних інструментів XVI–XVII ст., переклади вокально-хорових поліфонічних творів, записані Т. на звичайних п'яти лінійках та двох нотоносцях.

ТАВЛЯ́К, таблак — таджицький та узбецький ударний інструмент з керамічним або дерев'яним корпусом, подібний до *литаври*. Звук видобувають пальцями рук. Т. застосовують в ансамблевій грі та для супроводу танців.

ТАГ — вірменський вокальний експресивний твір ліричного або лірико-драматичного характеру в формі розгорнутої одноголосної багатотемної композиції, поширений у середні віки.

ТАГЕ́РТУ — вірменський музикант, автор *тагу*.

ТАГАСА́Ц — вірменський музикант, виконавець *тагу*.

ТАКСИ́М (араб. — частина, уривок) — інструментальний жанр арабської класичної музики, основою якого є принцип *макама*. Визначальна риса — імпровізаційність. Т. звичайно виконують як самостійний твір, а також як вступ до вокальних п'єс.

ТАКТ (від лат. **tactus** — дотик) — одиниця музичного *метру*, утворена чергуванням різних за силою наголосів. Т. бувають *прості* (дво- і тридольні) та *складні* (з двох і більше простих). *Розмір* Т. позначається на початку твору на нотному стані, а в разі зміни *метру* — перед новим тактом. Звичайно Т. починається з головної, найбільш наголошеної долі; межі Т. фіксуються на нотному стані за допомогою *тактової риски*.

Записуючи окремі твори народної музики, *тактовими рисками* поділяють суміжні музичні фрази та побудови.

ТА́КТОВА РИ́СКА — вертикальна лінія, яка перетинає нотний стан, відокремлюючи один такт від іншого.

ТАКТУВА́ННЯ — показ темпу і метру музичного твору за допомогою рухів (помаху руки, плесканням долонь, відбиванням ритму тощо). Визнаним видом Т. є використання *диригентської схеми* (див. *Додаток XIII*), коли кожна доля відмічається в просторі чітким ударом кисті руки («точка»), що фіксує початок звука. Т. — основа різноманітних диригентських рухів, що спираються на особливості музики та відображають її характер.

ТА́КТОВИЙ АКЦЕ́НТ — наголос, що припадає на сильну долю такту.

ТА́КТОВИЙ РО́ЗМІР — кількість сильних долей у такті (див. *Розмір*).

ТА́ЛА (інд.) — принцип метроритмічної організації індійської класичної музики, заснований на багаторазовому повторенні метроритмічного циклу — аварта. Кожний Т. пов'язаний з певним емоційним станом людини — расою.

ТАЛА́НТ (від грец. ***talanton*** — терези) — видатні здібності людини, високий ступінь обдарування, зокрема в сфері музичного мистецтва.

ТА́ЛЬЯ (від лат. ***talea*** — лозина, кілок) — в *ізоритмічному мотеті* XIV–XV ст. — така ритмічна структура, яка *остинатно* повторюється в будь-якому голосі.

ТАЛЬЯ́НКА (перекручене рос. «итальянка») — один із видів однорядової російської гармоні (в'ятської, вологодської тощо).

ТАМБУ́Р (уйгурське) — див. *Танбур*.

ТАМБУРИ́Н (франц. ***tambourin*** — барабанчик) — 1. Народний ударний музичний інструмент невизначеної висоти звука з родини двобічних *мембранофонів*, що походить із Провансу (Франція). На Т. грають, тримаючи інструмент лівою рукою і б'ючи правою рукою, основою долоні, кулаком, пальцями, а також чергуючи ці удари. 2. Старовинний французький танець, який виконують у супроводі флейти і тамбурину (1). Музичний розмір — 2/2 або 2/4. Темп швидкий, жвавий. 3. Те ж саме, що *Бубон* .

ТА́МБУРИЦЯ — югославський щипковий музичний інструмент з овальним дерев'яним корпусом, 3–4-ма струнами. На Т. виконували супровід до танців.

ТАМБУРМАЖО́Р (від франц. ***tambour*** — барабан і major — головний, старший) — спочатку головний барабанщик, пізніше — керівник військового оркестру на марші, який відповідав за навчання музикантів. В армії Франції — з 1651 року. Т. задавав оркестровий темп яскраво прикрашеним, т.з. «тамбурмажорським», жезлом.

ТАМТА́М (франц. ***tam-tam***) — ударний інструмент азіатського походження з родини ідіофонів, різновид *гонга*, масивний кований металевий диск діаметром 600–1500 мм з опуклим центром. Низький, дзвінкий звук невизначеної висоти і сили — від найтихішого pianissimo до могутнього fortissimo — видобувають ударами колотушки або паличками малого барабана. Входить до складу симфонічного оркестру.

ТАМУ́Р, пандур — двострунний народний (аварський, дагестанський, кумицький, лезгинський) щипковий інструмент типу *лютні*, з дерев'яним видовбаним корпусом, сосновою декою з резонаторними отворами, 5–6-ма ладами та струнами з жил або кінського волосся. Стрій — квартовий (*a* — *d1*). Т. застосовують як сольний інструмент та для супроводу співу.

ТАНБУ́Р — таджицький та узбецький народний струнний щипковий інструмент, подібний до *лютні*, з дерев'яним грушоподібним корпусом, декою, 16–19-ма основними та 4–7-ма додатковими ладами та 3-ма металевими струнами (1 — мелодичною та 2 — бурдонними). Звукоряд — діатонічний. Звук видобувають *плектром*. Т. застосовують як сольний та ансамблевий інструмент.

ТА́НГО (ісп. ***tango***) — 1. Естрадний та бальний танець аргентинсько-кубинського походження. Музичний розмір — 2/4, темп — помірний. 2. Т. *циганське* (tango gitano) — сольний жіночий танець з кастаньєтами, який належить до групи канте *фламенко*. Був поширений в Андалузії до середини XIX ст. 3. Т. *андалузійське* (tango andaluz) — жартівлива, інколи сатирична вулична пісня, поширена в Севільї в 1850–80-х роках. 4. Т. *креольське* (tango criollo), що виникло в Буенос-Айресі як пісня в 1880-х роках та перетворилось у парний танець, подібний до *контрдансу*. 5. Т. *аргентинське* (tango argentino) — парний танець, що виник в Буенос-Айресі внаслідок змінювання хореографії креольського Т. як самостійна професійна форма. Серед авторів Т. — Х. Матос Родригес («Кумпарсита»), Е. Донато, А. Мендисабаль, Х. Сандерс та інші.

ТА́НЕЦЬ — 1. Вид мистецтва, де художні образи створюються засобами пластичних рухів людського тіла. В танці відображається емоційно-образний зміст музичних творів. Народний Т. — яскраве вираження *менталітету* і творчості кожного народу, віддзеркалення традицій, хореографічної мови, пластичної виразності у співвідношенні з музикою. Класичний Т. є основою мистецтва *балету*, започаткованого наприкінці XVI ст., і вимагає спеціальної підготовки. Естрадний Т. має власну специфіку та підпорядкований завданням підтримки виступу певного естрадного співака. 2. Див. *Марш*.

ТАНЦЮВА́ЛЬНА МУ́ЗИКА — 1. Музика, призначена для супроводу танців, а також похідні від неї музичні твори, що не призначені для танців і мають самостійну художню цінність. Характерні ознаки Т. м. зумовили її використання Й.-С. Бахом, Г.-Ф.Генделем, Л. ван Бетховеном, В.-А. Моцартом, Г. Берліозом, Е. Грігом, Ф. Шопеном, А. Дворжаком, О. Скрябіним, К. Дебюссі, М. Лисенком, С. Рахманіновим, Г. Малером, І. Стравінським, Д. Шостаковичем, П. Чайковським та ін. в інших музичних жанрах. 2. Легка музика, що супроводжує популярні побутові танці. Для Т.м. характерні чіткий ритм, специфічний для кожного танцю темп. Т.м. в XX ст. набула величезної популярності, її комерційні напрямки є складником масової культури.

ТАНЦЮВА́ЛЬНІСТЬ — поняття, запропоноване Д.Кабалевським для позначення сукупності характерних музичних ознак танцю в навчальній програмі «Музика» для загальноосвітньої школи.

ТАПЕ́Р (від франц. ***taper*** — стукати) — 1. Музикант, який за гроші грає на танцювальних вечорах, заняттях з художньої і спортивної гімнастики, уроках бальних танців, у перервах ігор та спортивних змагань тощо. 2. Піаніст-ілюстратор, який супроводжував «німі» фільми. 3. У переносному значенні — піаніст або інший музикант, який грає механістично.

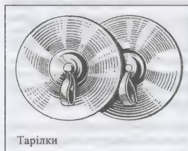
ТАР — 1. Закавказький та іранський струнний щипковий інструмент з 8-подібним корпусом, 22-ма ладами, 4–6-ма струнами, 19-ступеневим звукорядом з інтервалами, меншими за 1/2 тону. Сучасний Т. має 11 струн — басові між парними мелодичними, розташованими з боків. Т. використовують для віртуозної сольної гри, а також в ансамблях (з *кеманчою і дафом*), в оркестрах народних інструментів. 2. Арабський *бубон* з металевими дисками.

ТАРАКЯМА́ — старовинний азербайджанський народний танець. Музичний розмір — 6/8. Темп жвавий.

ТАРАНТЕ́ЛА (італ. *tarantella*) — італійський народний танець, який виконують у швидкому, стрімкому темпі. Музичний розмір — 6/8 або 3/8 з характерним безперервним рухом тріолями. Екстатичне виконання Т. супроводжується грою на флейті, кастаньєтах, бубні та інших ударних інструментах. Особливості емоційного характеру Т. використали композитори Д. Россіні, Ж. Бізе, Ф. Ліст, Ф. Мендельсон, М. Глинка, П. Чайковський та ін., створивши віртуозні концертні п'єси.

ТА́РАФ (від тур. ***taraf*** — група осіб) — молдавський і румунський народний оркестр, до складу якого входять *скрипка, кобза, цимбали, віолончель, бубон* та ін. Т. виконує пісенні й танцювальні мелодії, супроводжує різні свята.

ТАРІ́ЛКИ (італ. ***cinelli, platti***; нім. ***Becken***; англ. ***cimbales***; франц. ***cymbales***) — старовинний музичний ударний інструмент з родини ідіофонів, що складається з двох кованих металевих дисків-кіл з чашкоподібними підвищеннями та отворами в центрі кола. Звук Т. — різкий, дзвінкий, без певної висоти видобувається ударом однієї Т. по іншій, а також паличкою від малого барабана, колотушкою, щіточками і т.д. За розміром розрізняються малі Т. (діаметром 25–35 см), середні Т. (37–45 см), великі Т. (47,5–60 см). Джазові Т. відрізняються за величиною і формою, а також функціями. В сучасній виконавській практиці застосовуються такі різновиди Т.: турецькі, китайські, педальні (чарльстон), ритмічні та інші. Партія Т. записується на *нитці у партитурі*.


Тарілки

ТАРОГА́ТО (угор. ***tarogato***) — угорська назва таких духових інструментів: 1) інструмент типу *гобоя* з подвійною тростиною, близький до *зурни* і поширений в Угорщині в XVI–XVIII ст.; 2) інструмент типу сучасного *кларнета* з конічним стволом та одинарною тростиною.

ТА́УРЕ — латиська труба, виготовлена з берести, дерева, вільхової кори, що побутувала як сигнальний інструмент.

ТВІСТ (англ. ***twist*** — звивання, крутіння) — сучасний танець з групи рок-н-ролу, музику якого створив Х.Боланд у 1958 році, а виконав у 1961 році негритянський співак Ч.Чеккер, супроводжуючи спів танцювальними рухами. Музичний розмір — 4/4, сильні долі акцентовані, темп швидкий, ритм чіткий. У 1961–63-х рр. Т. набув широкої популярності в молодіжному середовищі.

ТЕАТРА́ЛЬНА МУ́ЗИКА — вокальна та інструментальна музика до театральних вистав, що сприяє створенню певної емоційної атмосфери, розкриттю ідеї п'єси, єдності та цілісності спектаклю, посиленню художньо-емоційного впливу вистави на глядачів.

ТЕДЕ́СКА (італ. ***tedesca*** — німецька) — італійська назва танцю, подібного до *лендлеру* та *вальсу* і поширеного в Європі у XVIII–XIX ст.

ТЕ ДЕ́УМ (від лат. ***«Te Deum laudamus»*** — «Тебе, Боже, хвалимо») — католицький гімн для хору, який з XVI ст. набув вигляду поліфонічного мотету в творчості І.Вальтера, Л. Зенфля, О. Лассо, Д. Ортиса та інших. У XVIII ст. Т.д. набув класичного вигляду в творах Г. Генделя, Й. Гайдна, В.-А. Моцарта, Г. Шютца, Ж.-Б. Люллі та пізніше — Г. Берліоза, А. Веделя, О. Архангельського, М. Римського-Корсакова, Ф. Ліста, Дж. Верді, А. Дворжака та ін.

ТЕЙЛ–ГЕЙТ (англ. ***tail gate*** — задні двері) — спосіб гри на кулісному тромбоні, поширений у музикантів *традиційного джазу*. Т.-г. характеризується довгими глісандо — вставками перед початком імпровізації або заключним проведенням теми.

ТЕКСТОЛО́ГІЯ МУЗИ́ЧНА (від лат. ***textus*** — тканина, зв'язок і грец. ***logos*** — слово) — наука, що вивчає рукописи, прижиттєві видання, документи митців тощо з метою встановлення автентичності текстів для дослідження та публікації.

ТЕ́МА (від грец. ***thema*** — те, що є основою) — музична побудова, що виражає основну думку твору або його частини, визначаючи неповторність втілення художньо-емоційного образу. Т. є матеріалом для подальшої розробки та розвитку. Великі форми (соната, симфонія і т.д.) включають кілька тем, що зумовлено необхідністю зіставлення і розвитку кількох музичних образів. У джазовій музиці як тематичний матеріал використовується фольклор афро-американських негрів та інших народів, мелодії популярних пісень і танців, а також оригінальні Т. джазових музикантів.

ТЕ́МА З ВАРІА́ЦІЯМИ — див. *Варіації*.

ТЕМАТИ́ЗМ (від грец. ***thema*** — те, що є основою) — поняття, яке узагальнює весь тематичний матеріал окремого твору. В ХХ ст. поширились нові форми Т. — т.з. мікротематизм, де роль Т. виконує мотив і навіть окремі інтонації або інтервали, «розосереджений» Т. і т.д.

ТЕМАТИ́ЧНА РОЗРО́БКА — розвиток теми або її елементів різними композиційними засобами.

ТЕМАТИ́ЧНИЙ ПОКА́ЖЧИК — перелік музичних творів з нотними прикладами або цитатами. Існують Т.п. творів Й.-С. Баха, Л. ван Бетховена, Й. Брамса, Ф. Ліста, К. Сен-Санса, П. Чайковського, Ф. Шуберта, Р. Шумана та інших композиторів.

ТЕ́МБР (франц. ***tembr***) — забарвлення звуку; одна з ознак музичного звука, поряд з *висотою, силою і тривалістю.* За Т. можна розрізняти звуки однакової висоти і сили, виконані на різних інструментах, різними голосами або видобуті різними способами чи штрихами. Т. залежить від форми коливань джерела звука і визначається кількістю та інтенсивністю *обертонів*, що утворюють *гармонічний ряд.* Т. співацького голосу залежить від наявності в його спектрі відповідних *формант*, а також *вібрато*. Певною мірою на Т. впливають матеріал вібратора, спосіб звуковидобування, форма резонаторів, а також акустичні якості середовища, у якому виникає і поширюється звук. Т. і його зміни є важливим засобом музичної виразності. Особливим напрямком застосування Т. є *сонорика.*

ТЕМІ́Р-КОМУ́З — киргизький народний щипковий інструмент, різновид *варгану*, металева підкова з язичком для видобування бурдонного звука, висота якого визначається формою резонатора — ротової порожнини. Застосовується для супроводу популярних ліричних мелодій.

ТЕ́МП (від лат. ***tempus*** — час) — швидкість розгортання музичної тканини твору, виражена кількістю метричних долей в процесі виконання музики за одиницю часу. Точний розмір Т. визначається за допомогою *метронома,* а основний Т. записується, як правило, спеціальними італійськими термінами (див. Додаток XI). Назви Т. також визначають характер руху (*allegro, vivo, vivace, adagio, largo, moderato, andante* і т.д.). Серед словесних вказівок є позначення змін Т.: поступового уповільнення (*rallentando, ritardando* і т. ін.), прискорення (*accelerando, stringendo* і т. ін.) тощо. В джазовій музиці застосовуються терміни англійською мовою: fast — швидко, medium — помірно, slow — повільно, double time — вдвічі швидше, half time — вдвічі повільніше. Протягом усієї джазової п'єси звичайно витримується єдиний проголошений Т.

ТЕМПЕРА́ЦІЯ (від лат. ***temperatio*** — розмірність) — вирівнювання висотного співвідношення ступенів звукової системи. Т. відображає перебіг етапів розвитку музичних строїв — від природних (чистого, піфагорійського та ін.), що ґрунтуються на інтервалах *натурального* звукоряду, до штучних, *темперованих* — нерівномірного й рівномірного, що виникли у зв'язку з розвитком звуковисотної музичної системи шляхом математичного поділу звукоряду на рівні частини й зумовили появу нових жанрів та музичних інструментів. *Рівномірна* Т. — поділ октави на 12 однакових відрізків — півтонів. *Рівномірно- темперований* стрій відрізняється від *натурального* тим, що всі півтони, які його утворюють, рівні. У зв'язку з недосконалістю 12-ступеневої Т., Р. Бозанкет, Н. Меркатор і Ш. Танака запропонували 53-ступеневий стрій; П. Барановський і Є. Юцевич — 21-ступеневу, Є. Мурзін — 72-ступеневу системи Т. тощо.

ТЕМПЕРО́ВАНИЙ СТРІЙ — див. *Темперація.*

ТЕМПЛ-БЛОК (англ. ***temple-block***) — ударний дерев'яний музичний інструмент корейського походження з твердих порід дерева, з родини *ідіофонів.* Т.-б. має м'який, густий, трохи глухуватий звук з визначеною висотою. Входить до комплекту з кількох інструментів (звичайно п'яти), покладених на підставку.

ТЕ́МПО РУБА́ТО (італ. ***tempo rubato*** — вкрадений темп) — довільний з ритмічного погляду темп музичного виконання, коли заради емоційної виразності допускаються відхилення від рівномірного темпу.

ТЕ́НОР (від лат. ***tenere*** — тримати, спрямовувати) — 1. Високий чоловічий голос. Діапазон — від *c* до *c2*. Ноти записують в скрипковому ключі на октаву вище від справжнього звучання. Т. поділяються на ліричні (італ. tenore di grazia), лірико-драматичні (італ. mezzo-carattere), драматичні (італ. tenore di forza), що відрізняються рухливістю, тембром, силою звука, дзвінким верхнім регістром та іншими якостями. В практиці оперного виконавства спостерігається поділ Т. за ознаками емоційно-художнього образу. 2. В музиці багатоголосного складу — голос, що знаходиться між *басом* і *альтом.* 3. З XIII ст. — основний голос контрапунктового твору, що викладає головну мелодію (див. *Кантус фірмус*) і спочатку був нижнім голосом двоголосного твору. 4. Духовий мідний музичний інструмент з широкою *мензурою* та механізмом з трьома *вентилями*, один із провідних інструментів *духового оркестру*. 5. Визначення, що деталізує назву деяких музичних інструментів однієї родини (напр., саксофон — Т, домра — Т. та ін. 6. Багатозначне поняття, що виникло в VII–VIII ст. і означало тон *речитації в григоріанському співі* (*реперкуса*), на якому довго затримується голос, а разом з *фіналіс* визначало ладову приналежність мелодії. В XIV–XV ст. після введення *контратенора* і його поділу на bassus і altus Т. став середнім голосом.

ТЕ́НОР-АЛЬТИ́НО — найвищий чоловічий голос. Діапазон — від *c* до *e1*. Для Т.-а. написано кілька партій в операх (напр., Звіздар в оп. «Золотий півник» М.Римського-Корсакова, принц Раміро в оп. «Попелюшка» Д.Россіні та ін.).

ТЕНОРО́ВИЙ КЛЮ́Ч — ключ з групи *до*, який означає, що нота *до* першої октави (*c1*) знаходиться на четвертій лінійці нотного стану (див. *Ключ, Додаток II*).

ТЕО́РБА — струнний щипковий інструмент, басовий різновид *лютні* з двома шийками, відомий з XVI ст. Інструмент був поширений в Англії, Італії, але з середини XVIII ст. вийшов з ужитку.

ТЕРМЕНВО́КС — електромузичний одноголосний інструмент, який винайшов у 1920 році Л.Термен, здійснивши відтворення звука без вібратора (струни, корпуса) за допомогою рухів в електромагнітному полі. В 1970 році Л.Термен розробив удосконалений варіант Т., який відтворював багатоголосну музику.

ТЕРЦДЕ́ЦИМА (від лат. ***tertia decima*** — тринадцята) — 1. Один із складених інтервалів, що охоплює 13 ступенів. Його можна розглядати як *сексту* через *октаву.* Позначається цифрою 13. Мала Т. — інтервал, який має 10 тонів; велика Т. — 10 1/2 тону; 2. Тринадцятий ступінь від того, що заданий.

ТЕРЦЕ́Т (від лат. ***tertus*** — третій) — 1. Ансамбль із трьох виконавців, як правило, вокальний. 2. Твір для трьох виконавців з окремою партією у кожного. 3. Уривок з опери (кантати, ораторії), в якому беруть участь три виконавці.

ТЕ́РЦІЄВИЙ ТОН (лат. ***tertius*** — третій) — звук акорду терцієвої побудови, який в стислому розташуванні є другим знизу, терція акорду. Позначається цифрою 3 (див. *Акорд*).

ТЕРЦІЯ (лат. ***tertia*** — третя) — 1. Один із основних інтервалів, що охоплює 3 ступені. Позначається цифрою 3. Велика Т. — інтервал, який має 2 тони; мала Т. — 1 1/2 тону; зменшена Т. — 1 тон; збільшена Т. — 2 1/2 тону. 2. Третій ступінь від того, що заданий. 3. Те саме, що *терцієвий тон*.

ТЕРЦКВАРТАКО́РД — друге обернення *септакорду*, де квінтовий тон, розташований знизу (бас), утворює з септимовим тоном інтервал *терції*, а з основним тоном — *кварти*. Позначається 4/3 або 3/4.



ТЕ́РЦІЄВИЙ ТОН — див. *Акорд*.

ТЕСНИ́Ф — строфічна пісня народів Близького Сходу.

ТЕСИТУ́РА(італ. ***tessitura*** — тканина) — висотне положення звуків музичного твору стосовно діапазону співацького голосу або музичного інструмента. Розрізняють *середню*, найбільш зручну для виконавця, *високу та низьку* Т. Найбільша відповідність можливостям певного співацького голосу або музичного інструменту є необхідною умовою повноцінного художнього виконання.

ТЕТРАЛО́ГІЯ (від грец. ***tetra*** — чотири і ***logos*** — слово) — цикл із чотирьох завершених самостійних творів, об'єднаних задумом, а інколи — змістом і сюжетом. Найбільш відома Т. — «Кільце Нібелунгів» Р. Вагнера.

ТЕТРАХО́РД (від грец. ***tetra*** — четверта і ***chorde*** — струна) — чотири, розташовані в діапазоні кварти, ступені звукоряду. В кожній октаві є два Т.: I, II, III, IV ступені — *нижній* Т.; V, VI, VII, VIII ступені — *верхній* Т.

ТЕ́ХНО-РОК (англ. ***techno rock*** — технічний рок) — музика року, в якій здійснюються експерименти в галузі електронного звучання.

ТЕ́ХНО-ТРЕШ (англ. ***techno*** — технічний і *треш*) — треш-метал з надзвичайно складним аранжуванням та використанням прийомів академічної музики.

ТИ́БІЯ — 1. Давньоримський інструмент типу *флейти*. 2. Див. *Авлос*.

ТИЛИ́НКА, телинка — буковинський, молдавський і румунський народний духовий інструмент, виготовлений з бузини. Пастуша флейта без ігрових отворів. Звукоряд натуральний, звук пронизливий. На Т. виконують сольні пастуші награші і танцювальні мелодії.

ТИМБА́ЛЕС (ісп. ***timbales cubani***) — кубинський ударний інструмент невизначеної висоти звука з родини мембранофонів, оригінальні барабанчики з міді висотою до 16 см та різного діаметру (33 і 36 см), з'єднані невеликою перетинкою. Звук видобувають дерев'яною паличкою. Т. широко використовують в естрадних оркестрах.

ТИМПА́Н (від лат. ***tympanum*** — бити, барабан) — 1. Старовинний ударний музичний інструмент, невеликі литаври. 2. Мідні тарілки (біблійні *кимвали*). 3. Французька та італійська назва *цимбал*.

ТИМПА́НИ (італ. ***timpano***) — 1. Старовинний музичний ударний інструмент з родини ідіофонів — мідні тарілки. 2. Невеликі литаври.

ТИМПЛІПІ́ТО (італ. ***timplipito***) — старовинний східний ударний інструмент з родини мембранофонів — два обтягнених шкірою полив'яних горщики з отворами у дні. Звук видобувають дерев'яними паличками з кульками. Т. застосовують в естрадних, інколи — симфонічних оркестрах.

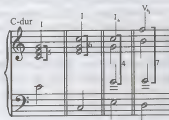
ТИРА́НА (ісп. ***tirana***) — андалузький танець. Музичний розмір — 6/8, темп швидкий.

ТИРА́ТА (італ. ***tirata*** — риска, витягування) — гамоподібний діатонічний висхідний або низхідний *пасаж* — прикраса між двома витриманими звуками на зразок *димінуції* або *форшлагу* з кількох звуків. У вокальній музиці XVII–XVIII ст. Т. застосовували як музично-ритмічну фігуру.

ТІЄ́НТО (від ісп. ***tenar*** — торкатися, шукати) — сольна інструментальна віртуозна п'єса XVI–XVIII ст., подібна до *ричеркару*, яку створювали для *віуели, органа* та клавішних інструментів.

ТІРОЛЬЄ́Н (нім. ***tirolien*** — тірольський) — 1. Жвава тридольна пісня-танець, подібна до *лендлера* чи *вальсу*. Виконується в манері *йодль*. 2. Назва балетних номерів та п'єс, що імітують танці альпійських горців.

ТІСНЕ́ РОЗТАШУВА́ННЯ — таке розташування чотириголосного акорду, коли інтервал між першим і третім голосами не перебільшує октави, а відстань між третім голосом і басом не береться до уваги (див. *Широке розташування*).



ТКАНИ́НА МУЗИ́ЧНА — сукупність звукових елементів твору (в *гомофонії* — усіх голосів). Якщо поняття *склад* виражає принцип викладу, *фактура* — його художню реалізацію, то Т.м. — це позначення проміжної ланки. У *монодійному та поліфонічному складі* Т.м. збігається з *фактурою*.

ТОКА́ТА (італ. ***toccata***, від ***toccare*** — торкати) — віртуозна інструментальна п'єса для фортепіано чи органа, написана в чіткому, швидкому темпі звуками однакової короткої тривалості. Виконується *нон легато*. Для Т. характерні: багаторазове зіставлення прелюдійних і фугових розділів, що завершуються великою *фугою*; риси інструментальної *канцони*; репризне обрамлення. В XVI–XVIII ст. Т. — п'єса вільної імпровізаційної форми, наближена до *прелюдії* чи *фантазії*. Художніх вершин у жанрі класичної старовинної Т. досягнув Й.-С. Бах. Починаючи з XIX ст., Т. розвивається як віртуозний жанр «етюдного» типу для фортепіано (К. Черні, Р. Шуман, К. Дебюссі, М. Равель, Ф. Бузоні, Е. Кшенек, С. Прокоф'єв, А. Хачатурян та інші), органа (М. Дюпре, М. Регер, В. Фортнер та інші), скрипки (І. Стравінський), оркестру (А. Казелла, О. Герстер, А. Малявський та інші). Основною ознакою пізньої Т. є рівномірний ритмічний рух з переважанням ударної акордової техніки.

ТОЛГА́У (казах. — дума, роздум) — один із видів творчості казахських *акинів*. Зміст Т. пов'язаний з історичними подіями, радощами і стражданнями людини. Т. є і в народних інструментальних *кюях*.

ТОМ-ТОМ (англ. ***tom-tom***) — ударний музичний інструмент китайського походження з родини мембранофонів; циліндр, обтягнений шкірою або плівкою з одного або двох боків. Звук видобувають паличками, колотушками чи щіточками. Інструменти родини Т.т. — піколо, сопрано, альт, тенор — прикріплені до великого барабана; баритон, бас, контрабас — встановлені на окремих підставках.

ТОН (від грец. ***tonos*** — наголос) — 1. Звук, який має визначену висоту. 2. В музичній акустиці — найменший елемент спектра складного звука, утворений коливальними рухами: *частковий Т., аліквотний Т., обертон, унтертон*. 3. Поряд з півтоном — інтервал, який є мірою визначення висотних співвідношень. 4. Ступінь звукоряду, ладу, гами; звук акорду; елемент мелодії. 5. У системі церковних ладів — позначення ладу: перший тон, другий тон і т.д. 6. У ренесансній музичній термінології — інтонаційно-мелодична модель пісень мейстерзингерів. 7. Суб'єктивне вираження загального враження від звучання, звуковисотна інтонація, темброва якість звука голосу, інструмента тощо. 8. Тональне настроювання хору перед співом.

ТОНАДИ́ЛЬЯ (від ісп. ***tonada*** — пісня) — іспанська музична комедія XVIII–XIX ст., яку виконували як *інтермедію* між діями комічної опери. Збірник Т., написаних в старовинному стилі для голосу з фортепіано, належить Е.Гранадосу.

ТОНА́ЛЬНА МОДУЛЯ́ЦІЯ — див. *Модуляція*.

ТОНА́ЛЬНІСТЬ — 1. Звуковисотне положення *ладу*. Назва Т. визначається назвами *тоніки і ладу* (напр., *до* мажор, *ля* мінор тощо) — див. *Додаток XVI*. 2. Система функціонально диференційованих висотних зв'язків, лад на певній висоті — *ладотональність*. 3. Система висотних зв'язків на основі консонансного тризвуку — *мажор і мінор*, яка передбачає їх чітку організацію (див. *Квінтове коло*). 4. Нова Т. XX ст. — система, що спирається на *дисонанс* та *12-ступеневість* звукорядної основи і не має тяжіння до центрального комплексу, хоча висотне положення її мотивів і акордів естетично упорядковане. Принципи нової Т. діють і в *додекафонії*, де її носієм є *серія*.

ТОНА́ЛЬНІСТЬ ГАРМОНІ́ЧНА — заснований на *акорді* (гармонії) тип мажорно-мінорної тональної системи (див. *Додаток XVII*).

ТОНА́ЛЬНІСТЬ МЕЛОДИ́ЧНА — в монодичній музиці тип тональної системи, яка спирається на окремий тон (див. *Додаток XVII*).

ТО́НІКА (від грец. ***tonos*** — наголос) — 1. Основний тон та акорд тональності, від якої вона отримує назву; центр, до якого спрямоване тяжіння усіх гармоній, в т.ч. джазових. 2. Головний стійкий звук *мажорно-мінорної* системи ладу, до якого тяжіють усі інші звуки в межах октави, викликаючи відчуття завершеності мелодії. 3. Основний акорд мажору чи мінору, побудований на першому ступені ладу.

ТО́НОВА ВЕЛИЧИНА́ — див. *Якісна величина інтервалу*.

ТО́НУС (лат. ***tonus***, від грец. ***tonos*** — напруження) — тривале збудження нервових центрів і м'язів, яке не викликає втоми.

ТО́НУС СПІВА́ЦЬКИЙ (лат. ***tonus*** — напруження) — активний стан співацького апарату, високий рівень його готовності до фонаційного процесу.

ТОПШУ́Р, топшугур — алтайський народний струнний щипковий інструмент, подібний до двострунної лютні. Стрій квартовий. Застосовують для виконання вступів до розділів алтайського літопису та для супроводу.

ТОРБА́Н — український та польський струнний щипковий інструмент, різновид басової *лютні*. На Т. виконували інструментальну музику, акомпанували пісням і танцям.

ТОРДЬЙО́Н (від франц. ***tordre*** — крутити) — старовинний французький бальний танець народного походження. Розмір — тридольний, із XVI ст. — дводольний.

ТО́РУПІЛЬ — естонська *волинка* з трьома або п'ятьма трубками, поширена в XVI–XIX ст. як сольний і ансамблевий інструмент.

ТО́ЧКА — 1. Просторова фіксація початку звука ударом руки, яка, рухаючись від Т. до Т., відображає часовий перебіг дольового метра. Т., послідовно з'єднані дольовими рухами, утворюють диригентські схеми (див. *Додаток XIII*). Т. є основою різноманітних диригентських рухів, як засобу керування колективним виконанням.

ТРАВЕСТІ́ (від франц. ***travestir*** — перевдягати) — співачка, яка виконує партії юнаків та підлітків (напр., Зібель з опери «Фауст» Ш.Гуно, паж Оскар з опери «Бал-маскарад» Д. Верді, Ратмир з опери «Руслан і Людмила» М. Глинки та інші).

ТРАДИЦІ́ЙНИЙ ДЖАЗ (англ. ***traditional jazz***) — узагальнена назва ранніх стилів джазу — *новоорлеанського, диксиленду, чиказького* (див. *Класичний джаз*).
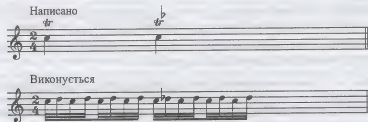
ТРА́КТУС (від лат. ***traho*** — тягти) — спів з римської меси, який виконується замість *алілуя* або *градуала* у дні покаяння, великого посту чи жалобної служби. Спочатку Т. виконувались *соло*, пізніше — *антифон* для двох хорів або соло та хору.

ТРАНСКРИ́ПЦІЯ (лат. ***transcriptio*** — переписування) — 1. Переклад музичного твору, який має відносно самостійне художнє значення. 2. Пристосування твору для іншого виконавця, його *аранжування*. Довільна обробка музичного твору у віртуозному стилі; те саме, що *фантазія* або *парафраза*.

ТРАНСПОЗИ́ЦІЯ, транспонування (від лат. ***transpositio*** — переставляти) — перенесення музичного твору з однієї в іншу тональність того ж *нахилу* без будь-якої зміни музичного тексту. В музиці XX ст. використовується Т. гармонічних структур — перенесення *серії* на один із 12-ти ступенів темперованого строю — в *додекафонії*; ладових *звукорядів* — в *модальній техніці*.

ТРАНСПОНУ́ЮЧІ ІНСТРУМЕ́НТИ — музичні інструменти, у яких нотація партій не співпадає з реальною висотою звучання, відрізняючись від неї на певний інтервал вгору або вниз. До Т. і. належать амбушурні мідні духові інструменти(*валторна, труба, корнет* тощо), дерев'яні духові (*гобой, кларнет, саксофон* тощо), а також ті, що звучать октавою вище або нижче від *нотації*. Інструменти *in B* записують на один тон нижче звучання; *in A* — на 1 1/2 тону нижче; *in Es* — на 1 1/2 тону вище; *in F* — на 2 1/2 тону вище; *in C* — транспонують на октаву, або не транспонують зовсім (див. *Додаток III*). Транспонуюча нотація дозволяє виконавцю легко переходити від одного інструмента до іншого з тієї самої родини без змінювання *аплікатури* і техніки звуковидобування, а також сприяє спрощенню нотного запису (див. *Додаток XIII*).

ТРЕ́ЛЬ, тріль (від італ. ***trillare*** — деренчати, дзеленчати) — вид мелізму, швидке багаторазове чергування двох суміжних (віддалених на півтону) звуків. В окремих вокальних творах зустрічається велика Т., де відстань між звуками може переважати цілий тон. Т. позначається знаком *tr* над нотою, що є основною для Т. (Див. *Додаток VII*).



ТРЕМБІ́ТА — український народний духовий інструмент, дерев'яна труба довжиною до 3-х метрів з надзвичайно сильним звуком. Т. поширена в Закарпатті, Буковині, Прикарпатті та інших регіонах Західної України. За допомогою Т. жителі гірських районів подають сигнали на далекі відстані.

ТРЕ́МОЛО (італ. ***tremolo*** — тремтячий) — 1. Швидке багаторазове повторення одного звука на *домрі, скрипці, литаврах* та інших інструментах. 2. Швидке багаторазове чергування двох несуміжних звуків або акордів (див. *Додаток VI*).

ТРЕ́ТЯ ОКТА́ВА — частина музичного звукоряду. Звуки Т.о. позначаються: а) в скрипковому ключі від ноти *до* на другій додатковій лінійці згори до ноти *сі* на п'ятій додатковій лінійці згори; б) латинськими малими буквами з цифрою 3 праворуч (*c3*); в) складовими назвами з малої букви з цифрою 3 праворуч (*до3*).

ТРЕ́ТЯ ТЕЧІЯ́ — експериментальний напрямок сучасної джазової музики, що виник у 1950-х роках як наслідок пошуку синтезу джазу з академічним музичним мистецтвом (класичним та сучасним). Назва Т.т. походить від такого розуміння періодизації музики: перша течія — *джаз*, друга течія — *академічна музика*, третя — *їх синтез*. Експерименти Т.т. умовно поділяють на такі етапи: а) засвоєння джазовими музикантами ідей та принципів академічної музики; б) створення композиторами академічного спрямування творів для виконання джазменами; в) спільна творчість. Найбільш відомі автори Т.т.: Д.Елінгтон, Л.Тристано, М.Девіс, Г.Еванс, Г.Шулер, Дж.Льюїс, Д.Джуфрі, Т.Масеро, Д.Рассел, А.Одеїр та ін.

ТРЕ́ЦА (італ. ***trezza***) — італійський народний хороводний тридольний танець, близький до *куранти та гальярди*. Т. виконує група танцюристів.

ТРЕШ-МЕ́ТАЛ (англ. ***trash metal***) — узагальнена назва найбільш важких «металевих» стилів та напрямків музики *року*, а також ототожнення або виведення його із спід-металу.

ТРИВА́ЛІСТЬ — час звучання. *Абсолютна* Т. вимірюється в часі (секунди, хвилини і т.д.). *Відносна* Т. визначається співвідношенням звуків, вираженим у *ритмі* та *метрі*. Основною позначкою Т. є *ціла* нота, що дорівнює відповідно *двом половинним, чотирьом четвертним, восьми восьмим* і т.д. Особливі за Т. ритмічні фігури утворюють *дуоль, тріоль, квартоль, квінтоль* і т.д. (*див. Додатки III, IV, XV*).

ТРИДЕ́КСНІС — латиський шумовий інструмент з родини ідіофонів, металевий стрижень з дерев'яною ручкою, на гілках якої висять дрібні металеві предмети, що при струшуванні дзеленчать, підкреслюючи ритм пісень і танців.

ТРИДЕ́НТСЬКИЙ КО́ДЕКС — рукописне зібрання творів духовної та світської музики XV ст. Складається з семи томів і включає близько 1500 композицій французьких, німецьких, італійських, англійських та невідомих авторів.

ТРИ́ДЦЯТЬ ДРУ́ГА НО́ТА — нота, за тривалістю у тридцять два рази коротша від цілої. Позначається затушованим овалом зі штилем і трьома хвостиками. В разі об'єднання двох або більше Т.д.н. хвостики можна замінювати ребрами (в'язками) — див. *Додаток III*.

ТРИ́ДЦЯТЬ ДРУ́ГА ПА́УЗА — пауза, що за тривалістю дорівнює тридцять другій ноті (див. *Додаток IV*).

ТРИ́ЗВУК — основний вид акорду з трьох звуків, які розташовуються за *терціями* і називаються *основним*, *терцієвим* і *квінтовим* тонами. Залежно від складових інтервалів, Т. може бути великим (*в.3 + м.3*), малим (*м.3 + в.3*), зменшеним (*м.3 + м.3*), збільшеним (*в.3 + в.3*). Великий Т. називається мажорним, малий Т. — мінорним. Т. з основним тоном (тонікою у басі) називається *основним* видом Т., з терцієвим тоном у басі — *секстакордом*, з квінтовим тоном у басі — *квартсекстакордом*.


Трикутник

ТРИКУ́ТНИК — ударний музичний інструмент невизначеної висоти звука з родини *ідіофонів* у вигляді незамкненого трикутника зі сталевого прута. Застосовується в різних оркестрах, а також на уроках музики в загальноосвітній школі. Партію Т. записують на *нитці* під партією литавр.

ТРИЛО́ГІЯ (від грец. ***tri*** — три і ***logos*** — слово) — твір із трьох завершених самостійних частин, які утворюють цілісність завдяки єдності задуму, а інколи спільності змісту і сюжету (напр., опера С. Танєєва «Орестея», триптих сценічних кантат К.Орфа «Карміна бурана», «Катуллі карміна», «Тріумф Афродити» та ін.).

ТРИ́МІТАС, дaудіте, триубас — литовський народний духовий інструмент, довга дерев'яна труба з великим конічним розтрубом. Відомий з XII ст. У наш час Т. входить до оркестру ансамблю народної пісні й танцю «Летува». Назву Т. має оркестр духових інструментів Литви.

ТРИ́ПТИХ (від грец. ***triptychos*** — складені тричі) — див. *Трилогія*.

ТРИТО́Н (італ. ***tritono*** — складений з трьох тонів) — 1. Збільшена кварта; інтервал, що охоплює *чотири* ступені і містить *три* тони. 2. Обернення збільшеної кварти — зменшена квінта; інтервал, що охоплює *п'ять* ступенів і містить *три* тони. Т. — нестійкий дисонуючий інтервал, що викликає гостре ладове тяжіння.

ТРИТО́НОВИЙ ЛАД — двічі-лад (за Б. Яворським) — симетричний лад, центральне співвідношення якого утворюється поділом октави на дві рівні та однофункціональні частини на відстані *тритону*.

ТРИХО́РД (від грец. ***tri*** — три і ***chorde*** — струна) — діатонічний звукоряд з трьох ступенів в межах терції або кварти.

ТРИЧАСТИ́ННА ФО́РМА — тип композиційної структури в європейській професійній музиці, що передбачає наявність трьох основних розділів твору, а також співвідношення цих розділів та їх структури. В Т.ф. другий розділ має контрастувати з першим, а третій повторювати перший.

ТРІО́ДЬ (грец. ***tri*** — три і ***odos*** — пісня) — церковна книга, що містить служби, залежні від часу (Пасха, Піст, Трійця) і складається з двох частин: пісний Т. до Пасхи і кольоровий Т. — під час Пасхи. Разом з Октоїхом і Мінеями Т. утворює річне коло співів.

ТРІО́ЛЬ (від лат. ***tres*** — три) — особлива ритмічна фігура з трьох нот, що за тривалістю дорівнює двом нотам того ж написання; Т. позначається цифрою 3 (див. *Додаток XV*).

ТРІСКА́ЧКА (англ. ***ratchet***, ***rattle***) — ударний музичний інструмент невизначеної висоти звуків з родини ідіофонів, дерев'яне коліщатко із зубцями на металевому стержні з ручкою, яке розміщене у дерев'яній коробочці з дерев'яною або металевою пластинкою. Звук видобувають, обертаючи коробочку навколо ручки. Якість звука залежить від розміру зубців, пружності пластинки, швидкості обертання коробочки навколо коліщатка. Для підсилення звучання застосовують подвійні Т., де пластинки звучать послідовно.

ТРОЇ́СТІ МУЗИ́КИ — український народний музичний ансамбль; тріо, до якого входять три інструменти, наприклад: скрипка, бас і бубон; скрипка, бас і цимбали; цимбали, бас та ударні (бубон, барабан) тощо.

ТРОМБО́Н (італ. ***trombone*** — велика труба) — мідний духовий музичний інструмент. Має довгу *мензуру*, широкий конічний *розтруб*, з'єднаний з руховим механізмом (його утворюють дві трубки, U-подібна *куліса*, яка змінює довжину ствола, забезпечуючи можливість видобувати звуки хроматичного звукоряду) та *мундштуком*. Такий інструмент називається *цуг-тромбоном*, хоча існують і Т. з трьома (рідко-чотирма) вентилями. Звук могутній, насичений і суворий. У практиці оркестрової гри відомі шість різновидів Т.: *сопрано* (застосовував Р. Вагнер), *альт, тенор, бас, тенор-бас* (з кварт-вентилем) і *контрабас*. Т. входить до складу духових, оперно-симфонічних оркестрів та джазу, а інколи виступає як сольний інструмент. Серед найвідоміших джазових тромбоністів — О. Дютре, Ч. Грін, К. Орі, Д. Харісон, Л. Браун, Д. Уеллс, Т. Янґ, О. Персон, Д. Джонсон та інші.


Тромбон

ТРОП — (від грец. ***tropos*** — зворот) — 1. У давньогрецькій музичній теорії — позначення транспозиційної гами. 2. В середньовічній системі ладів — одна з назв церковного ладу (*Модус, Церковні лади*). 3. Давня назва псалмової диференціації — однієї з мелодичних формул тону (*Псалмодія*). 4. В церковних співах — вставка до канонізованого тексту псалмів чи хоралів. 5. Основа додекафонної техніки Й.Хауера; дванадцятитоновий комплекс, що складається з двох шестизвуч, які доповнюють одне одного і можуть бути як звукорядами, так і акордами. Порядок звуків у Т. може змінюватись, а кожний Т. — починатися з будь-якого звука хроматичної гами. Загальна кількість Т. — 44.

ТРОПА́К, трепак (від давньоруського тропати — *тупотіти* ногами) — старовинний руський танець. Музичний розмір — 2/4. Темп жвавий, веселий, завзятий.

ТРОПА́Р (від грец. *tropos* — троп) — невеликий церковний піснеспів, де в одній строфі розкривається суть свята або пам'ять про святого. Жанр Т. підпорядковувався музично-ритмічним і смисловим зразкам, стаючи моделлю для інших творів. Об'єднання кількох Т. утворювало *кондаки, акафісти, канони.*

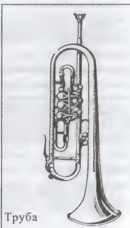
ТРОПОТЯ́НКА — український народний масовий танець. Музичний розмір — 2/4. Темп жвавий.


Тростина (для дерев'яних духових)

ТРОСТИ́НА — 1. Тонка пластинка з комишу, за допомогою якої на деяких духових інструментах видобувається звук. Розрізняються одинарні Т. — у *кларнета, саксофона, басетгорна, жалійки, тароґото* та ін. і подвійні Т. — у *гобоя, англійського ріжка, фагота, зурни* тощо (див. *Язичок*). 2. Древко смичка інструментів родини скрипок, виготовлене з деревини фернамбука.

ТРУБА́ (італ. *tromba*) — металевий духовий мундштуковий інструмент з латуні, томпаку. Т. є найвищим за звучанням металевим духовим інструментом. Існують кілька різновидів: Т.-фанфара (без вентилів), Т.-пікколо (на октаву вище від малої Т.), Т.-альт (ввів М. Римський-Корсаков), Т.-бас (ввів Р. Вагнер), єгипетська Т. (ввів Д. Верді). На сучасній Т. за допомогою вентилів (помпових або обертових) можна видобути 33–35 звуків хроматичної гами. Т. є основним інструментом усіх видів оркестрів (крім струнних народних) і визнаним сольним інструментом (до провідних виконавців належать М. Бердієв, Т. Докшицер, Г. Самохвалов, В. Яблонський та інші). В джазі Т. належить головна мелодична функція. В *традиційному й новоорлеанському джазі* та *свінгу* — партія провідного голосу. Провідними джазовими виконавцями на Т. є Л. Армстронг, Д. Ґіллеспі, Ч. Бейкер, К. Браун, Г. Лук'янов, В. Тартаковський, А. Товмасян, Р. Герен та інші.

ТРУБАДУ́Р (від прованс. *trobar* — складати вірші) — мандрівний лицар, поет і співак у Провансі XI–XIV ст., який оспівував кохання до чарівної дами, земні радощі, героїку хрестових походів. Мелодії пісень Т. близькі до народних.

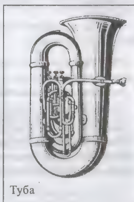

Труба

ТРУВЕ́Р (від франц. *trouver* — знаходити, створювати) — придворний поет-співак у Франції XII–XIII ст., який створював пісні на замовлення. Серед доробку Т. (збереглося близько 2000 зразків) — *пастурель, віреле, сирвента, шансон.* Т. також писали прозові твори і драми.

ТРУ́МШАЙТ (від нім. *Trumme* — труба і *Scheit* — поліно) — старовинний струнний смичковий інструмент з довгим (до 2000 мм) клиноподібним дерев'яним корпусом, однією жильною, 12–24-ма бурдонними резонаторними струнами та флажолетним способом гри. Т. — інструмент мандрівних музикантів, застосовувався у мореплавців як сигнальна труба (tromba marina) та для заміни труби у жіночих монастирях. Вийшов з ужитку наприкінці XVIII ст.

ТРУ́ПА (нім. *Truppe*, франц. *troupe*) — творчий колектив, весь склад театру.

ТУ́БА (італ. *tuba* — труба) — 1. Найнижчий за звучанням мідний духовий мундштуковий інструмент U-подібної форми з широкою *мензурою*, великим *розтрубом* та 3–4-ма *вентилями*. Діапазон — від *B2* до *f1*. Найбільш поширені: басова Т. in *B* і Т. in *Es*, контрабасова Т. in *C* або in *B*., а також субконтрабасова Т. in *B* з 6-ма вентилями. Т. має повний, сильний але м'який звук. Входить до складу оперно-симфонічного та духового (Т. -бомбардон in Es) оркестрів, але рідко виступає як сольний інструмент. 2. Музичний інструмент давніх римлян, що застосовувався у військовій справі та релігійних обрядах. 3. В літургійній *речитації* і *псалмодії* — звук, що повторюється багато разів. 4. В органі — великі труби (4, 8, 16 футів і 32 фути в педалі).


Туба

ТУБАФО́Н (від лат. *tuba* — труба і грец. *phone* — звук) — ударний інструмент визначеної висоти звука з родини ідіофонів, за конструкцією схожий на *ксилофон*. Джерелом звука в Т. є металеві трубочки різного розміру, з'єднані струнами. Звук — ніжний, кришталевий — видобувають двома дерев'яними паличками з колотушками на кінцях. Техніка гри така сама, як у *вібрафона*. Входить переважно до складу естрадних оркестрів.

ТУ́-БІТ (англ. *two bit* — два удари) — акцентування інструментами ритмічної групи першої та третьої долей чотиридольного метру в *регтаймі* та *новоорлеанському* стилі; другої та четвертої — в *диксиленді і чиказькому* стилі джазу.

ТУ́БО — див. *Чокало*.

ТУЙДУ́К, тюйдук — туркменський народний духовий інструмент з тростини. Має три види: *карги*-Т. — поздовжня відкрита флейта з мундштуком, 6–7-ма ігровими отворами. Звук несильний, шиплячий; *дилі*-Т. — язичковий інструмент з відкритим стволом, 3–4-ма ігровими отворами. Звук різкий, гугнявий; *гошадилі*-Т. — подвійний різновид *дилі*-Т. Усі різновиди Т. застосовуються як сольні та акомпануючі інструменти.

ТУЛУМБА́С (туркм.) — туркменський, турецький, іранський, російський, український ударний інструмент з родини *мембранофонів*. У XVII–XVIII ст. козаки Запорозької Січі застосовували Т. як сигнальний інструмент. У походах невеликий Т. прив'язували до сідла, звук видобували рукояткою канчука.

ТУМИ́Р — марійський народний двобічний барабан невизначеної висоти звука з родини *мембранофонів*. Корпус Т. виготовлений з дерева, мембрани — з собачої або телячої шкіри. Звук видобувають двома дерев'яними колотушками. Застосовувався як

обрядовий та військовий інструмент. Тепер входить до складу ансамблю з *шувиром* чи *гармонікою*, супроводжуючи виконання танців і пісень, а іноді акомпануючи хоровому співу.

ТУРЕ́ЦЬКИЙ БАРАБА́Н — див. *Великий барабан.*

ТУРНЕ́ (від франц. ***tourner*** — повертати) — гастрольна поїздка артистів різними містами або країнами.

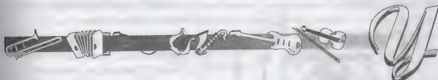
ТУСТЕ́П (англ. ***two step*** — два кроки) — салонний танець, що виник у Північній Америці на початку XX ст. Музичний розмір — 2/4, за ритмом близький до польки. Темп швидкий, маршоподібний.

ТУТА́К, тулук, шві (вірм.), чай-чупоні, філан (тадж.) — 1. Вірменський народний духовий інструмент, подібний до *блулу, срингу, саламурі*; подовжня флейта з тростини, дерева, кістки. Має 6–7 ігрових отворів. Звук — м'який. Т. застосовують для виконання пісенних і танцювальних мелодій. 2. Подовжня флейта таджицьких горців з конічним стволом з двох дерев'яних половин. Має 5–6 ігрових отворів.

ТУ́ТТІ (італ. ***tutti*** — всі) — 1. Спільна гра всіх інструментів оркестру. 2. Одночасний спів усіх груп хору. 3. Звучання всіх голосів органа; кнопка чи педаль, що включає ці голоси. 4. Вказівка про виконання музики усім складом хору або оркестру.

ТУШ (нім. ***Tusch***) — коротка п'єса урочистого характеру, що складається з одного музичного речення. Виконується під час урочистостей, церемоній, свят, вітань, головним чином, духовим оркестром, повторюючись кілька разів. Музичний розмір — 4/4, alla breve, 2/4. Темп швидкий.

ТУШЕ́ (від франц. ***toucher*** — торкатись) — характер дотику, натискання, удару пальців до клавіатури під час гри на клавішних інструментах, який визначає специфіку звучання інструмента у певного виконавця.



УА-УА — звуконаслідувальний спосіб гри на мідних духових інструментах, який застосовують джазові музиканти. В *новоорлеанському* джазі У.-у. досягали шляхом використання капелюха або руки, якими прикривали та відкривали розтруб інструмента під час гри. Пізніше з цією метою використовували *сурдину* спеціальної конструкції.

УАН-СТЕП (англ. ***one-step***) — салонний танець, у 10–20-х роках XX ст. виник у Північній Америці та поширився в Європі. Один із попередників *фокстроту*. Музичний розмір — 2/4 або 5/8. Виконується в темпі швидкого кроку. Наприкінці 1920-х років У.-с. поступився *квік-степу.*

УВЕРТЮ́РА (франц. ***ouverture***, від лат. ***apertura*** — відкриття, початок) — 1. Інструментальний вступ до театральної вистави з музикою (опери, балету, оперети), кантати або ораторії, кінофільму тощо). 2. Одночастинний концертний твір сонатної форми, часто програмовий, зі складними образами та композиційними якостями.

УД — струнний щипковий музичний інструмент, поширений в країнах Закавказзя, Середньої Азії та Близького Сходу, попередник *лютні*, відомий з VI ст. Грушоподібний корпус У. виготовлений з дерева або гарбуза, дека має 1–3 резонаторні отвори, на ній розташовано 6 подвоєних струн; стрій — кварто-секундовий, звук видобувають *плектром.* У. застосовують як сольний або оркестровий інструмент для виконання *мугамів, макомів,* ліричних мелодій.

УДА́РНИК — 1. Деталь музичного інструмента, призначена для видобування звука (напр., *серце* в *дзвоні*). 2. Виконавець на ударних інструментах.

УДА́РНІ ІНСТРУМЕ́НТИ — музичні інструменти, де звук видобувається ударом. Залежно від акустичного *вібратора*, У.і. поділяються на *мембранофони*, де джерелом звука є мембрана, та *ідіофони*, де звучить корпус інструмента. Існують У.і. з визначеною висотою звука (*литаври, ліра, вібрафон, ксилофон, челеста, дзвіночки* тощо) і без визначеної висоти звука *(барабани, бубон, тамтам, трикутник, кастаньєти, гуїро* тощо). В симфонічному, духовому оркестрах та оркестрі народних інструментів У.і. виконують переважно ритмічну функцію, підтримують чіткість та гостроту ритму, створюють особливий колорит оркестрового звучання. В колективах, які виконують естрадну музику, функція У.і. набагато ширша, зокрема, в джазі застосовується близько 50-ти різних У.і., об'єднаних в *ударну установку.* Усі різновиди У. і. застосовуються як сольні та ансамблеві інструменти, на яких музиканти можуть виконувати віртуозні сольні епізоди. Серед солістів-ударників здобули визнання С. Андерсон, А. Блекі, В. Буланов, Е. Джонс, Б. Річ, Л. Олах, А. Тейлор, Ч. Уебб, П. Фавр та багато інших.


Ударна установка

УДА́РНА УСТАНО́ВКА — див. *Ударні інструменти.*

УДЖ — кабардинський народний парний танець. Музичний розмір — 2/4 або 6/8. Існують два різновиди У. — величний і плавний У.- *пух* та більш рухливий і динамічний У.-*хешт*.

УЗЛЯ́У — гра голосом, двоголосний спів одного виконавця, який одночасно видобуває звуки орнаментованої мелодії, імітуючи звучання духових інструментів та низького бурдонного баса. Вірогідно, У. є результатом паралельної взаємодії складкового та трахейного механізмів голосоутворення, що вимагає спеціального тренування цих способів фонації. У. поширена серед виконавців у Башкирії, Туві, Монголії.

УЗУНДУРА́ — азербайджанський сольний жіночий танець, поширений також у Вірменії і Грузії. Музичний розмір — 6/8, темп помірний. Має тричастинну структуру з плавним рухом мелодії у середній частині.

УЗУ́Н-КАЙ, узун-кюй — башкирський народний музичний жанр, що охоплює пісні ліриko-епічного характеру та інструментальні мелодії-імпровізації, які виконує співак гортанним співом в стилі *кай* у супроводі на *кураї*. Ладова основа У.-к. — *пентатоніка*. Для мелодії характерні широкий діапазон, орнаментування опорних тонів, повільний темп.

УКУЛЕ́ЛЕ (інд. ***ukulele***) — струнний щипковий музичний інструмент, маленька чотириструнна гітара. У. входив до складу *спазм-бенду* і був дуже популярним в 1920-х роках.

УЛІГЕ́Р — бурятський та монгольський героїчний епос, що розповідає про боротьбу та перемоги героїв над силами зла. У. створювали і виконували народні співці *улігерчі* в супроводі струнного інструмента (здебільшого *хури*). Ладова основа У. — *пентатоніка*.

УЛІГЕ́РЧІ — професійний співець, виконавець епосу *улігер*.

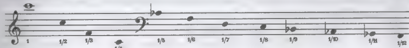
УНДЕ́ЦИМА (від лат. ***undecima*** — одинадцята) — 1. Один із складених інтервалів, який охоплює 11 ступенів. Позначається цифрою 11. У. можна розглядати як кварту через октаву. Чиста У. містить 8 1/2 тону. 2. Одинадцятий ступінь від того, що заданий.

УНДЕ́ЦИМАКОРД — акорд з шести звуків, розташованих за терціями. Відстань між верхнім і нижнім звуками в основному вигляді складає *ундециму*.



УНІСО́Н (італ. ***unisono*** — однозвучний) — 1. Одночасне звучання двох або кількох голосів на одному ступені звукоряду, яке утворює повний консонанс, інтервал чистої прими (напр., *a* — *a*). 2. Виконання однієї партії кількома співаками або інструменталістами. 3. У. іноді вважають «*еквісон*» — об'єднання звуків в інтервалі октави (октавний У.).

УНТЕРТО́НИ (від нім. ***unter*** — нижній і грец. ***tonos*** — наголос) — послідовність часткових тонів, розташованих нижче від основного тону *вібратора*, дзеркальне відбиття *натурального звукоряду*. У. виникають в умовах взаємодії *вібратора* і *резонатора*, який відповідає на звук коливаннями, що в два, три і т.д. рази менші за частоту основного тону. Штучне створення У. застосовується в електромузичних інструментах.



УО́РК-СОНГ (англ. ***work song*** — робоча пісня) — архаїчний тип трудової пісні з фольклору афро-американських негрів. Визначальною рисою У.-с., в якому відбиваються характерні риси негритянської музики, є супровід та ритмічна організація трудового процесу. Згодом засоби музичної виразності У.с. стали типовими для джазу, на розвиток якого У.с. справили значний вплив.

УО́ШБОРД (англ. ***washboard*** — пральна дошка) — ударний фольклорний музичний інструмент північноамериканських негрів, звичайна пральна дошка або її замінник із хвилястою поверхнею. На У. грають пальцями з наперстками. Входить до складу *спазм-бенду, новоорлеанського* і *традиційного джазу*, де виконує функцію ударно-ритмічного супроводу.

У́РМУЛІ — старовинна грузинська народна пісня, яку виконує візник, що їде гарбою. У. відзначається імпровізаційним характером, чергуванням речитативу з широко розвиненою та орнаментованою мелодією.

УСТАНО́ВКА (в психології) — стан готовності до активної дії, спрямованої на досягнення певної мети чи задоволення потреби. Теорію У., що відіграє значну роль у музичному навчанні та мистецькій діяльності, розробив Д.Узнадзе та його учні. Поряд з неусвідомленими простішими У. існують більш складні соціальні У., ціннісні орієнтації особистості та ін.

УСТАНО́ВЛЕННЯ СПІВА́ЦЬКЕ — особливий стан людини, необхідний для початку співу, готовність усього організму співака до фонації. До комплексу У.с. входять як

зовнішні прояви — положення корпуса, рота, щелеп, м'язова розкутість, так і внутрішня психофізіологічна готовність, що включає стан «вокально-творчого спокою», уявлення про якість звука, елементи «вокально-тілесної схеми», налаштованість на внутрішній настрій, зумовлений емоційно-художнім змістом образу.

УСТО́Ї — спільні загальні логічні категорії ладових елементів (звуків, співзвуч), що втілюють спокій, опору. У. є альтернативою *неустоїв.* В ритміці У. — велика тривалість, в мелодиці — сильна доля. До У. належать *тоніка, фіналіс, центральний тон, центральне співзвуччя.*

УСУ́ЛЬ (араб. — основні положення, закони) — ритмічна фігура в музиці народів Сходу, яку виконує ударний інструмент (барабан, бубон), супроводжуючи спів, гру на музичному інструменті, танець.

УТ (лат. ***ut***) — первісна назва звука С в григоріанській сольмізації, яку пізніше замінив склад *до.*

УФА́Р, уфор — 1. Частина східного інструментального циклу. 2. Таджицький сольний або масовий народний танець. Музичний розмір — 6/8 або 7/8. Виконують зі співом або у супроводі гри на *дутарі.*



ФА (*fa*) — 1. Одна із складових назв звуків, те саме, що *F* або *f.* 2. Стрій інструментів (in *F*), що звучать: а) на 3 1/2 тону нижче від написання (англійський ріжок, валторна); б) на 2 1/2 тону вище від написаного (валторна, якщо її партію написано в басовому ключі). 3. Назва ключа (*баритонового, басового, басопрофундового*) — див. *Додаток* II.


Фагот

ФАГО́Т (італ. ***fagotto*** — вузол, в'язка) — дерев'яний духовий язичковий музичний інструмент з конічним стволом та подвійною тростиною. Звук Ф. сильний, гучний, дещо гугнявого тембру з контрастними регістрами. Діапазон — від *B1* до *d2(e2).* Сучасний Ф. — один з основних сольних, ансамблевих та оркестрових духових інструментів. Серед різновидів Ф. — сопрановий, теноровий, контрафагот, субконтрафагот (звучить на октаву нижче від контрафагота), зберігся лише *контрафагот.*

ФА-ДІЄ́З-МАЖО́Р — мажорна тональність, тонікою якої є *фа-дієз* (те саме, що *Fis-dur*). Має шість дієзів біля ключа (*фа-, до-, соль-, ре-, ля-, мі-дієз*). Енгармонічно дорівнює *соль-бемоль*-мажору.



ФА-ДІЄ́З-МІНО́Р — мінорна тональність, тонікою якої є *фа-дієз* (те ж, що *fis-moll*). Має три дієзи біля ключа (*фа-, до-, соль-дієз*).



ФАКТУ́РА (лат. ***factura*** — виготовлення, обробка, побудова) — 1. Сукупність засобів музичної виразності, конкретне оформлення музичної тканини. Елементами Ф. є *мелодія, гармонія, супровід, акорди, голоси, поліфонія, тембр, регістри, голосоведення, фігурація, протискладення* тощо. Основні типи Ф.: *гомофонічна, акордово-гармонічна, поліфонічна.* 2. Спосіб виконання — вокальна, інструментальна, хорова, органна, оркестрова Ф. тощо.

ФАЛЬСОБОРДО́Н (від італ. ***falsobordone*** — несправжній бас) — див. *Фобурдон.*

ФАЛЬЦЕ́Т (італ. ***falsetto***, від ***falso*** — удаваний, несправжній, штучний) — найвищий регістр чоловічого співацького голосу, коли під час звукоутворення голосові складки змикаються не повністю, коливаючись лише краями, через що голос звучить слабо, штучно. До початку XIX ст. Ф. застосовували тенори, видобуваючи надвисокі звуки. В практиці сучасного сольного співу Ф. застосовується дуже рідко, ширше в хоровому (партія тенорів) і особливо в естрадному співі.

ФА-МАЖО́Р — мажорна тональність, тонікою якої є нота *фа* (те саме, що *F-dur*). Має один бемоль біля ключа (*сі-бемоль*).

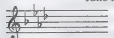
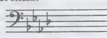
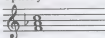
Ключові знаки Тризвук





ФА-МІНО́Р — мінорна тональність, тонікою якої є нота *фа* (те саме, що *f-moll*). Має чотири бемолі біля ключа (*сі-, мі-, ля-, ре-бемоль*).

Ключові знаки Тризвук

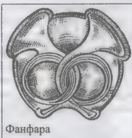




ФАНДА́НГО (ісп. ***fandango***) — 1. Загальна назва великої групи іспанських парних танців, що побутували під різними назвами (*малагенья, роденья,* грандина, картахенера та інші). 2. Іспанський народний танець, який виконується у супроводі гітари і кастаньєт. Музичний розмір — 3/4, 3/8, 6/8. Темп — від швидкого до помірного.

ФА́НКІ (англ. ***funky*** — той, що ухиляється, боягуз) — виконавський стиль сучасного джазу, започаткований музикантами *хард-бопу* наприкінці 50-х років XX ст., гітарний реп — речитатив. Для Ф. властиві гостра експресивність гри, відмова від темперованого строю, використання ритмо-мелодичних особливостей *блюзу*, а також екстатичність культової музики американських негрів.

ФАН-МЕ́ТАЛ (англ. ***fun*** — жарт, забава і *метал*) — «кумедний» *метал*, веселий *треш* з елементами *хард-кору.*

ФАНТА́ЗІЯ (грец. ***phantasie*** — уява, вигадка) — 1. Здатність людської свідомості до внутрішнього уявлення явищ дійсності та створення на цій основі художніх образів. 2. Музичний твір довільної форми, що не збігається з усталеними побудовами (Г. Перселл, Д. Фрескобальді, Й.-С. Бах, Ф.-Е. Бах, В.-А. Моцарт, Ф.Шуберт та ін.). 3. Інструментальна п'єса примхливого, фантастичного змісту і характеру музики (М. Балакірєв, К. Дебюссі, М. Мусоргський та ін.), якій притаманний відхід від звичних композиційних схем. 4. Довільне трактування різних музичних жанрів (вальс-Ф. М. Глинки, полонез-Ф. Ф. Шопена, соната-Ф. О. Скрябіна та ін.) 5. Жанр інструментальної або оркестрової музики, що наближується до *парафрази* чи *рапсодії*. 6. Інструментальне «монтування» тем і уривків, схоже на *попурі* (Ф. на теми оперет Ф. Легара, Ф. з пісень І.Дунаєвського тощо). 7. Синтез різних форм та програм у музиці XX ст. (Ф. для скрипки і фортепіано А. Шенберга, Ф.-бурлеска О. Месіана та ін.).


Фанфара

ФАНФА́РА (італ. ***fanfara***) — 1. Мідний духовий інструмент, подібний до труби без вентилів, натуральна труба (сигнальний *ріжок, горн*). 2. Сигнал труби, переважно урочистого характеру, що складається зі звуків мажорного тризвуку або тих звуків, які можливо видобути з натуральної труби.

ФАНФА́РНИЙ МАРШ — військовий марш з урочистими сигнальними темами, які виконуються на *фанфарах,* прикрашених прапорами з емблемами, золотими шнурами та китицями.

ФАРАНДО́ЛА (франц. ***farandole***) — старовинний провансальський народний танець, який виконували під час християнських свят, проносячи перед танцюристами легендарне опудало. Музичний розмір — змінний, 6/8 і 2/4. Темп жвавий, швидкий. Виконують у супроводі флейти і тамбурина. До жанру Ф. звертались Ш. Гуно, Ж. Бізе, А. Казадеюс, Д. Мійо, О. Глазунов, П. Чайковський та інші.

ФЕРМА́ТА (італ. ***fermata*** — зупинка, затримка) — 1. Зупинка музичного руху (темпу), яка дозволяє збільшувати тривалість звуків або пауз без зміни музичного розміру. 2. Знак нотопису, що дає виконавцеві право збільшити тривалість ноти на власний розсуд (звичайно — у півтора-два рази). В *хоралі* вказувала закінчення строфи, в інструментальному концерті означає зупинку оркестру перед *каденцією,* в партитурі багатоголосного твору виставляється в усіх голосах одночасно (див. *Додаток I*).

ФЕСТИВА́ЛІ МУЗИ́ЧНІ (від лат. ***festivus*** — веселий, святковий) — свята музичного мистецтва, що складаються з циклів концертів або вистав, об'єднаних спільною назвою і програмою (напр., Байрейтський, Віденський, Зальцбурзький, Единбурзький, фестивалі «Київська весна», «Варшавська осінь», «Таврійські ігри», "Київ Музик Фест" та інші).

ФІГУ́РА (від лат. ***figura*** — зовнішність, образ, зображення, якість, форма) — 1. Характерна група звуків (мелодична Ф.) або ритмічних долей (ритмічна Ф.), яка повторюється неодноразово. 2. Елемент *фігурації*. 3. Відносно завершена частина танцю, побудована на повторенні хореографічних рухів, що супроводжуються *ритмічними* Ф. 4. Графічне зображення звуків і пауз у *мензуральній нотації.* 5. Позначення музичних прийомів, що стали характерною частиною музичного лексикону (зображальні Ф., мелодичні або інтервальні Ф., Ф. повторення, Ф. фуги, Ф. речень, Ф. манери, Ф. орнаменту). 6. Музично-риторична Ф. — поняття з музичної риторики, що означає відхилення від певної норми з метою посилення експресії. 7. Музична прикраса, *орнамент (мелізм, димінуція*). 8. Позначення *мотиву і цифрування* генерал-баса в англо-американському музикознавстві.

ФІГУРА́ЦІЯ (від лат. ***figuro*** — утворюю, формую, зображаю) — ускладнення музичної фактури шляхом введення мелодичних чи ритмічних елементів. Існують такі види Ф.: *гармонічна* — рух звуків за тонами акорду; *ритмічна* — повторення звука або акорду у певній ритмічній послідовності; *мелодична* — рух голосів, які спираються на гармонію, але відступають від акордових звуків, утворюючи самостійну мелодичну лінію. До прийомів Ф. належать: *затримання, прохідний звук, допоміжний звук, передйом, камбіата.* Звуки мелодичної Ф. мають меншу, ніж акорди, тривалість. Ф. є специфічним методом *розвитку варіаційних* форм.

ФІДЕ́ЛЬ (від лат. ***fides*** — струна) — струнний смичковий інструмент, попередник родин *віол* та *скрипок*. Застосовувався *менестрелями* та *жонглерами* як сольний інструмент для супроводу співу та в інструментальному ансамблі.

ФІЛАРМО́НІЯ (від грец. ***phileo*** — люблю і ***harmonia*** — гармонія) — концертна організація, що пропагує музичні твори та виконавську майстерність. Ф. були організовані в багатьох містах Європи (Берлін, Відень, Лондон, Москва, Париж, Санкт-Петербург та ін.), а також Америки (Нью-Йорк, Ріо-де-Жанейро, Чикаго та ін.). В Україні Ф. були засновані в Києві (1934), Львові (1939), Одесі (1937), Харкові (1928) та всіх обласних центрах. У складі Ф. — постійні солісти-виконавці, творчі колективи. Ф. організовують концертну діяльність як в стаціонарних умовах, так і під час гастролей.

ФІЛ (англ. ***fill*** — заповнювати) — інструментальний відіграш-відповідь у *блюзі.*

ФІ́ЛД-КРАЙ (англ. ***field*** — поле і ***cry*** — плач) — жанр негритянського фольклору, різновид трудової пісні-перегуку, яку виконували негри-раби під час роботи на плантаціях. Використання Ф.к. сприяло становленню і розвитку джазової музики.

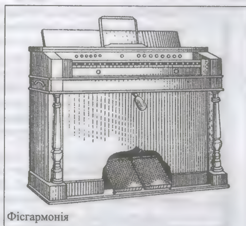
ФІЛІРУВА́ННЯ, філіювання (італ. ***filare*** — послаблювати, відпускати) — вокальний прийом, що полягає в поступовому зменшенні (або збільшенні) сили звука на витриманій ноті протягом тривалого часу (майже те саме, що *димінуендо* та *крещендо*). Термін стосується переважно вокального мистецтва, де Ф. можливе за високого рівня володіння вокальною технікою з сильним імпедансом і є показником рівня співацької майстерності. Термін Ф. інколи вживається стосовно гри на смичкових та духових інструментах.

ФІНА́Л (італ. ***finale*** — останній, кінцевий, остаточний) — 1. Остання, підсумкова частина *циклічного* музичного твору (сонати, симфонії, концерту і т.д.). 2. Заключна сцена опери, балету, оперети тощо або їх частини (дії, акту, картини). 3. Заключний фрагмент великого одночастинного музичного твору (див. *Кода*).

ФІНА́ЛІС (італ. ***finalis*** — кінцевий, граничний) — 1. Заключний тон у церковних ладах, що виконує функцію основного тону, наближеного до тоніки, і сприймається як досягнення стану спокою. 2. В псалмодичній мелодиці Ф. (термінація) — заключна мелодична формула.

ФІОРИТУ́РА (італ. ***fioritura*** — квітування) — віртуозні мелодичні прикраси (найчастіше у вокальній музиці) — див. *Орнаментика, Колоратура*.

ФІСГАРМО́НІЯ (грец. ***phis*** — міх і ***harmonia*** — гармонія) — пневматичний язичковий інструмент з фортепіанною клавіатурою. Натискаючи на педалі ногами (в деяких Ф. існує ручний важіль), виконавець подає з міхів до металевих язичків (як у баяна) струмінь повітря, який коливає їх, видобуваючи звук. Винахідником Ф. вважають Г.-Ж. Греньє (1810). Ф. має 1–2 мануали, 6–20 регістрів, які вмикаються спеціальними важелями і змінюють темброве забарвлення звука. Звук Ф. нагадує звучання *органа*. Ф. застосовували для побутового виконання органних п'єс, а також у католицьких храмах, де немає органа.


Фісгармонія

ФІ́СТУЛА (від лат. ***fistula*** — дудка, трубка) — 1. Назва високого регістру чоловічого голосу, що вийшла з ужитку (див. *Фальцет*). 2. Старовинна назва одноствольних та багатоствольних флейт (*тибія, блокфльоте, шалмей, дудка* тощо). 3. Органний регістр (Ф.- анжеліка, Ф.-гельветика, Ф.-мінор, Ф.-пастораліс).

ФІ́ТА — буква грецької абетки, що застосовувалася в крюковій нотації для позначення особливо тривалих мелодій певного гласу. В знаменному співі нараховується 132 фіти з різними мелодичними малюнками та назвами (звичайна, світла, зелена, перев'язка, красна, кобила, двоєгласна, тристрільна, громосвітла та ін.).

ФЛАЖОЛЕ́Т (франц. ***flagolet*** — флейточка, свиріль) — 1. Невелика подовжня флейта високого регістру, різновид *блокфлейти*, виготовлена зі слонової кістки або самшиту, з 6-ма ігровими отворами та свистковим пристроєм. Різновиди Ф. — французький, англійський, подвійний, потрійний. 2. Легкий призвук-свист, який можна одержати на струнних інструментах слабким обережним дотиком пальця до струни в місцях парціального поділу (1/2, 1/3, 1/4 і т.д. довжини струни). Ф. утворює гармоніки основного тону. Позначають відповідною нотою з маленьким нуликом вгорі або нотою з ромбом. 3. Споріднений із скрипковим Ф. звук флейти, що видобувається *передуванням*. 4. Давня назва малої флейти. 5. Регістр *органа*.

ФЛАМЕ́НКО (ісп. ***flamenko*** — циганський) — музичний стиль, пов'язаний з традиціями іспанських циган: музика, пісні, танці, гра на гітарі в стилі Ф., якому притаманні гіпертрофоване емоційне забарвлення, збудженість, ритмічна нестійкість (поліритмія співу, гри та танцю), гнучкість ладу, багата орнаментика, хроматизми. До основних жанрів і форм Ф. належать: *тона, мартинете, карселера, солеа, канья, пола, лівіана, серана, таранта, фанданго, хабанера, малагенья, гранадина, серильяна, болеро* та ін.


Флейта

ФЛЕ́ЙТА (від лат. ***flatus*** — подув) — духовий музичний інструмент, звук з якого видобувають, вдуваючи повітря безпосередньо в канал. Існують два основні види Ф. — подовжня та поперечна. Сучасні Ф. належать до другого виду і по суті є циліндричним каналом з дерева (металу, пластмаси, скла, фарфору), закритим з того боку, де знаходиться отвір (дульце) для вдування струменя повітря. Звукоряд хроматичний, має великі технічні можливості. Існують такі різновиди Ф.: мала (піколо), велика (сопрано), альтова і басова. Найбільш поширена велика Ф. має діапазон від *c1* до *c4*. Застосовується як сольний інструмент, в симфонічному оркестрі та камерних ансамблях.

ФЛЕ́ЙТА ПА́НА — 1. Загальна назва родини багатоствольних флейт. 2. Набір відкритих згори трубок різного розміру з тростини, бамбука, комишу, з'єднаних тростиновими планками і джгутом.

ФЛЕКСАТО́Н (від лат. ***flexus*** — вигнутий і *тон*) — язичковий ударний інструмент, вібратором у якому є сталевий язичок. Звук дзвінкий, із завиванням. Ф. застосовується в естрадній музиці та інколи в симфонічному оркестрі (А. Хачатурян, Ю. Шапорін, Д. Шостакович).

ФЛОЯ́РА, фрила, фрела, флоера, довбушівка і т.д. — українська дерев'яна відкрита поперечна флейта з 6-ма ігровими отворами. Діапазон — до трьох октав, звукоряди *ангіметонні, діатонічні, цілотонові.* Застосовують для виконання ритуальних мелодій, пастуших імпровізацій.

ФЛУЕ́Р — молдавська і румунська подовжня відкрита флейта, виготовлена з дерева або пластмаси, з 6-ма ігровими отворами. Звукоряд діатонічний, діапазон більше двох октав. Свистковий молдавський Ф. («ку доп») подібний до *сопілки*, парний свистковий Ф. («деменат») — схожий на *денцівку.* Застосовується у сольній та ансамблевій грі, входить до складу народного оркестру *тараф.*

ФЛЮ́ГЕЛЬ (нім. ***Flügel*** — крило) — стара назва клавішних музичних інструментів з крилоподібним корпусом, в XVII ст. — назва різновидів клавесина, з XVIII ст. — різновидів фортепіано.

ФЛЮГЕЛЬГО́РН (від нім. ***Flügel*** — крило і ***horn*** — ріг) — мідний духовий ширококонзурний музичний інструмент, що зовні нагадує *трубу* або *корнет-а-пістон* з трьома-чотирма *вентилями.* На основі Ф. створені *альтгорн, теноргорн, баритон і туба.* Ф. поширений у сучасному джазі.

ФОБУРДО́Н (франц. ***faux-bourdon*** — фальшивий бас) — 1. Англійський різновид *дисканта*, що походить від *гімеля.* 2. Нижній голос англійського *органума*, що додавався під час виконання. 3. Техніка триголосної композиції XV ст., що поширилася в невеликих літургійних творах (*гімн, псалм, антифон, секвенція*, verus в *магніфікаті* та *месі*). 4. Техніка композиції, що ґрунтується на ритмічно рівномірному акордовому чотириголосному викладі церковних наспівів (*псалмів, кантів* та ін.). 5. Псалмодичний речитатив в акордовому викладі, що змінює одноголосне виконання *хоралу.* 6. Музично-ритрічна фігура з характерним паралельним рухом *терцій і секст* (*секстакордів*). 7. Назва органного регістру в Німеччині XVI ст.

ФОКСТРО́Т (від англ. ***fox*** — лисиця і ***trot*** — крок) — салонний і бальний танець, попередниками якого були *регтайм, тустеп та уанстеп.*Ф. виник на початку XX ст. в США і швидко поширився в Європі. Музичний розмір — 4/4, ритм маршоподібний, синкопований. У 1920-х роках Ф. поділяється на «швидкий» — *квікстеп* і «повільний» — *слоу-фокс.* Поєднання Ф. з елементами джазу призвело до появи таких танців, як *чарльстон, шимі.*

ФОЛІ́Я (порт. ***folia*** — гучні веселощі) — народний танець португальського походження, який виконували переодягнені жінками чоловіки, що поводилися шумно, наче втративши здоровий глузд. Музичний розмір — 3/4. Ф., як палкий танець кохання, набув популярності у Франції, Італії, Англії. Ф. використовували для інструментальних варіацій Дж. Перголезі, А. Вівальді, Ж.-Б. Люллі, Й.-С. Бах, А. Гретрі, Ф. Ліст, С. Рахманінов та інші композитори.

ФО́ЛК-РИВА́ЙВЛ (англ. ***folk revival*** — народне відродження) — напрямок року, який виник і поширився наприкінці 50-х – на початку 60-х років XX ст. Ф.-р. ґрунтувався на народних піснях і мав яскраве громадянське спрямування, зокрема проти війни у В'єтнамі.

ФО́ЛК-РОК (англ. ***folk rock*** — народний рок) — напрямок музики *року*, «електрифікований» варіант поєднання фольклору з роком, що виник після Другої світової війни у США. Ф.-р. мав значний вплив на подальший розвиток музики року.

ФОЛЬКЛОРИ́СТИКА МУЗИ́ЧНА — див. *Етнологія музична.*

ФОНАСТЕНІ́Я (від грец. ***phone*** — голос і ***stenos*** — слабкий, вузький) — фоніатричне захворювання вокалістів, що проявляється у швидкій втомлюваності голосового апарату, захриплості голосу, тремоляції та зривах звучання, погіршенні інтонації, зміні тембру, скороченні співацького діапазону тощо. Причинами Ф. є неправильне користування голосовим апаратом, надмірне фонаційне навантаження, форсування голосу, а також негативні слухові впливи, яких зазнають відділи центральної нервової системи, що здійснюють керівництво *фонацією.*

ФОНА́ЦІЯ (від грец. ***phone*** — голос) — складний нервово-руховий процес взаємодії усіх органів і систем голосового апарату, який за участю та під контролем центральної нервової системи забезпечує естетично повноцінне звуковидобування і високу акустичну якість співу.

ФОНЕМАТИ́ЧНИЙ СЛУХ (від грец. ***phonema*** — слово, звук, голос) — вид слуху, що забезпечує розрізнення звуків мовлення як фонем, правильну вимову, сприйняття та розуміння змісту слів. Розвиток Ф.с. у співі пов'язаний з якістю середньої співацької форманти (ССФ), що забезпечує артикуляцію та дикцію у співі.

ФОНІАТРІ́Я (від грец. ***phone*** голос та ***iateria*** — лікування) — розділ медицини, що вивчає та впроваджує шляхи та методи профілактики та лікування порушень функції голосового апарату. Лікарі, які працюють в галузі Ф., називаються фоніатрами.

ФОНІ́ЗМ (від грец. ***phone*** — голос) — характер звучання музики, що визначається акустичними особливостями її відтворення, структурою *акордів, інтервалами, розташуванням, регістрами, тривалістю, інструментуванням* та іншими факторами.

ФОНОГРА́МА (від грец. ***phone*** — голос, звук і ***grapho*** — пишу) — 1. Штучний звуконосій (фонографічний валик, *платівка, магнітофонна плівка, компакт-диск* тощо), на якому записаний звук (мовлення, голос, вокальна, інструментальна, хорова, оркестрова, електронна та інша музика), зафіксований будь-яким способом. 2. В естрадній практиці Ф. — попередній запис певного виконавця з метою імітації ним співу під час концерту. Крім використання повного запису Ф., досить часто застосовують запис лише супроводу або тільки співу («мінус 1») з метою створення враження повноцінного виконання під час концерту, якщо спів або супровід має бути «живим».

ФОНО́ГРАФ (від грец. ***phone*** — звук і ***grapho*** — пишу) — апарат для записування і відтворення звука, який у 1877 році винайшов Т.Едісон.

ФОНО́ЛА (від грец. ***phone*** — звук) — фортепіано зі спеціальним пристроєм для гри без участі виконавця-піаніста (механічне фортепіано).

ФОНОПЕДІ́Я (від грец.***phono*** — звук, голос і ***paidos*** — дитина) — 1. Педагогічна система становлення та розвитку голосу, що спирається на фізіологію голосоутворення та принципи дидактики. 2. Практична фонопедична методика розвитку голосу (ФМРГ), запропонована, обґрунтована і розроблена В.В. Ємельяновим для диригентів-хормейстерів дитячих і юнацьких хорових колективів. Методика спрямована на поступову активізацію і координацію нейром'язового апарата людської гортані за допомогою спеціальних вправ, корекції дихання та особистості того, хто навчається співу. Метою ФМРГ є підготовка голосового апарату в співацькому режимі шляхом стимуляції фонаційних м'язів. ФМРГ керується такими вихідними положеннями: голосова активність людини має три рівні — домовленнєвий, мовленнєвий і співацький, який повинен спиратись не на мовленнєві, а на більш давні голосові сигнали домовленнєвої комунікації; складний співацький руховий навик має формуватися з ряду простих операцій, доступних будь-якій людині, незалежно від вокальних здібностей та віку; голосовий апарат є саморегульованою системою, у якій можна свідомо керувати тільки артикуляційними м'язами. ФМРГ передбачає формування і розвиток довільного управління регістрами, співацького вібрато, активного фонаційного видиху, відчуття опори, внаслідок чого розширюється звуковисотний діапазон, збільшується сила голосу тощо. Методика ФМРГ дістала визнання не лише серед диригентів та хормейстерів, а й серед вихователів дошкільних закладів, учителів музики загальноосвітніх шкіл, педагогів-вокалістів, які сприйняли і впроваджують її.

ФОНОТЕ́КА (від грец. ***phone*** — звук і ***theke*** — ящик) — зібрання та сховище фонограм та звукозаписів музики, літературних творів, театральних вистав, зборів тощо.

ФОР БІТ (англ. ***four beat*** — чотири удари) — характерне для стилю *свінг* рівномірне акцентування інструментами джазової ритмічної групи кожної долі чотиридольного такту.

ФОРЛА́НА (італ. ***forlana***) — італійський народний парний танець. Музичний розмір — 6/8 та 6/4, ритм пунктирний. Ф. виконують у швидкому темпі, з постійним зростанням динаміки, у супроводі мандоліни, кастаньєт і бубна. Ф. використовували А.Кампра, Ж.-Ф. Рамо, Ж. Куперен, П. Монсиньї, Г. Телеман, Й.-С. Бах, А. Понкієллі, М. Равель та інші.

ФО́РМА МУЗИ́ЧНА — див. *Музична форма*.

ФО́РМА ДЖА́ЗОВА — найбільш типова Ф. джазової музики — тема з варіаціями, що складається зі структурно завершеної теми, яку виконує ансамбль, та наступного ряду видозмінених повторень-варіацій (імпровізованих *корусів*), кульмінації п'єси, заключного проведення теми за участю всього ансамблю. Джазові імпровізовані *коруси* пов'язані з темою лише гармонічно і ритмічно, а мелодія теми може змінюватися відповідно до особливостей стилю, якого дотримується виконавець. У *традиційному джазі* та *свінгу* темою виступають дванадцятитактові *блюзи*, поділені на чотиритактові фрази — А, А', В (А' — видозмінене повторення частини А), *регтайми* А, А', одночастинні шістнадцятитактові *спірічуелс*, а також тридцятидвотактові пісні з восьмитактовими періодами — А, А, В, А; А, А', В, А; А, В, А, В; А, А', В, В'. У *сучасному джазі* переважають композиції на теми, створені самими виконавцями. В деяких напрямках джазу — *третій течії* — зустрічаються Ф.д., запозичені з європейської класичної музики.

ФОРМА́НТА (від лат. ***forma*** — побудова, структура) — 1. Група обертонів, наявність яких визначає темброве забарвлення звучання співацького голосу або музичного інструмента, а також розбірливість вокального мовлення (див. *Висока Ф., Середня Ф., Низька Ф.*). 2. В акустиці — пік найбільших енергій у зонах лінійного спектра звука співацького голосу або музичного інструмента.

ФО́РМІНГС (грец. ***phormings***) — давньогрецький щипковий музичний інструмент, різновид *ліри*.

ФОРСУВА́ННЯ ЗВУ́КА — напружене видобування звука надмірної сили протягом тривалого співу. Наслідки Ф.з. надзвичайно шкідливі: тремоляція голосу, нестійке й погане інтонування, хвороби голосового апарату (вузлики, крововиливи тощо) — аж до повної втрати голосу.

ФО́РТЕ (італ. ***forte*** — голосно, гучно) — основне позначення великої сили звука. Скорочено позначається буквою *f* (див. *Додаток XII*).

ФОРТЕПІА́НО (від італ. ***forte*** — гучно і ***piano*** — тихо) — узагальнена назва родини клавішних музичних інструментів, у яких звук видобувається за допомогою ударного механізму, двох (або трьох) педалей для змінювання тривалості та сили звука, однієї, двох або трьох паралельних струн (басові струни обкручені мідною *канителлю*),

натягнутих на чавунну раму над резонансовою дерев'яною *декою*. Внаслідок натискання пальця на *клавіші*, фортепіанна механіка через систему важелів урухомлює покритий фільцем молоточок, який видобуває звук зі струн, забезпечуючи реалізацію мелодичної, гармонічної та ритмічної функцій. Ф. має звуковисотний діапазон у межах 7–8 октав, найчастіше від *A2* до *c5*. Ф. набуло надзвичайного поширення завдяки своїм майже невичерпним технічним і звуковим можливостям та стимулювало розвиток виконавської майстерності піаністів. Існують два основні різновиди Ф. — *рояль* та *піаніно*.

ФОРТЕПІА́НО ЦИФРОВЕ́ — електронний музичний інструмент, дія якого ґрунтується на застосуванні новітньої цифрової технології запису та відтворення звуків. Ц.ф. не потребує настроювання, може звучати як *рояль, клавесин, орган, вібрафон, контрабас, струнні інструменти* тощо (як окремо, так і одночасно). Ф.ц. можна поєднувати з *аудіо- та відеоапаратурою, комп'ютером* і т.д.

ФОРТЕПІА́ННЕ ТРІ́О — 1. Ансамбль, який утворюють скрипка, віолончель і фортепіано. 2. Твори, призначені для виконання Ф.т. (1).

ФОРТЕПІА́ННИЙ АНСА́МБЛЬ — ансамбль піаністів або інструментальний ансамбль будь-якого іншого складу, до якого входить фортепіано.
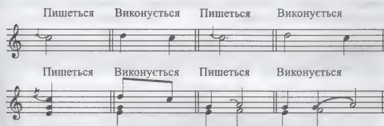
ФОРТЕПІА́ННИЙ КВАРТЕ́Т — 1. Ансамбль, який утворюють скрипка, альт, віолончель та фортепіано. 2. Твір у формі сонатного циклу для Ф.к. (1).

ФОРТЕПІА́ННИЙ КВІНТЕ́Т — 1. Камерний ансамбль, який утворюють струнний квартет (дві скрипки, альт, віолончель) та фортепіано. 2. Твір у формі сонатного циклу для п'яти виконавців — Ф.к. (1).

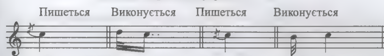
ФОРТИ́СИМО (італ. ***fortissimo*** — дуже гучно) — найвищий ступінь гучності, надзвичайно гучно. Позначається *fff* (див. *Додаток XII*).

ФОРШЛА́Ґ (нім. ***Vorschlag*** — переднаголос) — назва мелодичної прикраси, що складається з одного або кількох звуків, що передують основному звуку мелодії. Існує два різновиди Ф.: *короткий* Ф. (перекреслений), що виконується за рахунок тривалості основного або попереднього ступеня; *довгий* Ф. (неперекреслений), що виконується за рахунок тривалості основного ступеня, який, таким чином, скорочується і може втратити акцент (див. *Додаток VII*).

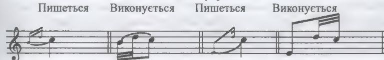
Довгий форшлаґ



Короткий форшлаґ



Подвійний форшлаґ



ФРА́ЗА (від грец. ***phrasis*** — висловлювання) — 1. Елемент музичної *форми*, невелика послідовність двох-трьох *мотивів*, що не виходить за межі відносно завершеної частини музичної теми (періоду, речення). В класичних формах Ф. об'єднуються в розділах експозиції в речення та розділи, що розвиваються у більш великі нестійкі побудови. 2. Музичний уривок, що виділяється *цезурою*. 3. Наслідок *фразування*, відносно завершений зворот мелодії, що не збігається з Ф. — елементом музичної форми.

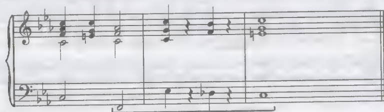
ФРАЗУВА́ННЯ — 1. Логічна побудова музичного речення, фрази, періоду. 2. Виразне виконання музичних фраз з метою досягнення найбільш яскравого, виразного і правильного розкриття образного змісту твору, що визначається логікою розвитку музичної думки. 3. Індивідуальне Ф. — елемент стилю музиканта, пов'язаний з характером особистості виконавця та манерою його співу або гри.

ФРЕ́ЙЛЕХС — традиційна єврейська весільна музична гра, що складається з вокально-інструментальних номерів, танців та репризи.

ФРИ́ШКА (угор. ***friska*** — бадьорий, жвавий) — швидка частина угорських народних танців *палоташа і чардаша*.

ФРИГІ́ЙСЬКА КАДЕ́НЦІЯ, фригійський каданс — 1. Особливий вид каденції, яку складають звороти: IV6 — V, I — V6 — IV6 -V, а також I — V (від мінорної тоніки).

Тепер майже не застосовується. 2. Особлива послідовність у грузинській музиці, яка виявляється в протирусі двох голосів до унісонного або октавного устою з ходом верхнього голосу на півтону вниз.



ФРИГІ́ЙСЬКА СЕКУ́НДА — 1. Інтервал між I та II ступенями *фригійського* ладу (мала секунда). 2. Понижений II ступінь *натурального мінору*.
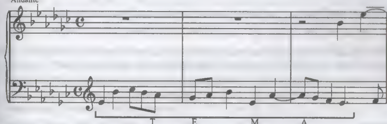
ФРИГІ́ЙСЬКИЙ ЛАД — давньогрецький натуральний лад, який відрізняється від натурального мінору зниженим II ступенем (див. *Додаток XVII*).

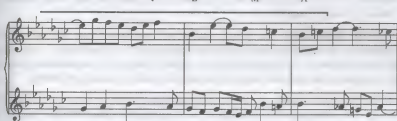
ФРІ́-ДЖАЗ (англ. *free* — вільний і *джаз)* — стильовий напрямок *сучасного джазу*, поширений з 60-х років XX ст. і пов'язаний з експериментами в царинах мелодики, гармонії, ритміки і джазової техніки. Для Ф.-д . характерні відхід від тональності і форми, довільна сольна та групова імпровізація, застосування *поліметрії, поліритмії, політональності, атональності, серіальної, модальної і сонорної* техніки, довільних структурних форм, трактування фрази без зв'язку з метром, використання елементів фольклору Індії та країн Сходу. Інколи замість назви Ф.-д. вживають терміни *«абстрактний джаз», «авангардний джаз», «нове явище», «новий джаз»*.
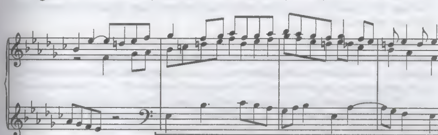
ФРО́ТОЛА (від італ. *frotta* — юрба) — старовинна італійська багатоголосна лірична пісня XV–XVI ст. світського змісту, яку виконували на карнавалах і театральних виставах. Для Ф. властиві: чотириголосся, гомофонно-гармонічний склад з переважанням верхнього голосу, відображення поетичних тропів (розподіл тексту, розташування рим, дотримання розміру вірша) в музичних формах. В XVI ст. Ф. замінили *мадригал* і *віланела*.

ФУ́ГА (від лат. *fuga* — біг) — 1. Найвища форма поліфонічного твору, що ґрунтується на імітаційному проведенні однієї, двох та більше тем послідовно в усіх голосах відповідно до певного тонально-гармонічного плану. Зміст Ф. виражає тема, викладена в головній тональності. Зазвичай Ф. складається з трьох частин: *експозиції*, у якій тему викладено послідовно в головній та побічній (переважно домінантовій) тональностях; *розробки* (або середньої частини), де тема поліфонічно й ладово розвивається; *репризи*, в якій встановлюється тональна і ладова рівновага — тема проводиться один або кілька разів, найчастіше в головній тональності. Ф. може бути *простою* (на одну тему) та *складною* (на дві, три та більше тем). Ф. сформувалась в XVII ст. і досягла розквіту в творчості Й.-С. Баха, Г.-Ф. Генделя, Й. Гайдна та ін. Ф. може бути як самостійним твором, так

і частиною інструментальних циклів та великих вокально-хорових творів. 2. До XVII ст. Ф. — назва канонічної імітації (див. *Канон*). 3. У XVII–XVIII ст. — назва музично-риторичної фігури, що зображує біг.







ФУҐА́ТО (італ. *fugato* — на кшталт фуги) — частина музичного твору, написаного за зразком експозиції фуги з епізодичним використанням простої імітації. Ф. часто є епізодом музичного твору гомофонного складу (напр., Ф. на початку розробки першої частини симфонії № 6 П. Чайковського, четверта частина симфонії №5 С. Прокоф'єва тощо).

ФУҐЕ́ТА (італ. *fughetta* — маленька фуга) — невелика фуга, яку відрізняє від класичної не тільки менший розмір, але й прості теми та відносно нескладний розвиток. Зразки Ф. — у Й.-С. Баха, Л. ван Бетховена, Й.-К. Баха, Г.-Ф. Генделя, Р. Шумана, С. Майкапара та ін.

ФУНДАМЕНТА́ЛЬНИЙ БАС — особливий басовий голос, складений з основних тонів акордів для показу механізму дії тональних зв'язків. Термін запропонував Ж.-Ф. Рамо.

ФУ́НКЦІЇ ГАРМОНІ́ЧНІ — 1. Те саме, що й *тональні* функції в усіх їх трактуваннях (функціональні, ступеневі та інші). 2. Будь-які значення звуків і співзвуч у багатоголосній музиці. Крім тональних функцій (центральних і місцевих), Ф. г. є *лінеарні, мелодико-тематичні* (в додекафонії), *сонорні, модальні.*

ФУ́НКЦІЇ ЗМІ́ННІ — гармонічні значення тонів і акордів, що тяжіють до місцевого центру, а не до тоніки. Теорію Ф.з. розробив Ю.Тюлін.

ФУ́НКЦІЇ ЛА́ДОВІ — значення функцій ладу, що визначається залежністю нестійких ступенів від стійких у мажорно-мінорній системі. Основний тон (1 ступінь) має функцію *тоніки*, VII і II ступені — *нижнього і верхнього ввідних тонів*, VI і II ступені — *нижньої і верхньої медіанти*, V ступінь — *домінанти*, IV ступінь — *субдомінанти*. Розвиток ладових звукорядів системи Ф.л. збагачується *модальними* функціями, що утворюють Ф.л. нового типу, пов'язані з організацією співвідношень тонів у співзвуччі та зв'язків співзвуч (акордів).

ФУ́НКЦІЇ ЛІНЕА́РНІ — особливі гармонічні значення акордів, що визначаються поширенням на акордові комплекси форм лінійного руху: *поступального* — у прохідних звуків, *колоподібного* — у допоміжних і т.д. До Ф.л. належать: *затримання (аподжіатура), допоміжні та прохідні акорди, камбіата, предйом, педальний акорд*.

ФУ́НКЦІЇ МОДА́ЛЬНІ — значення елементів *модального* типу, де матеріалом є звукоряд, а не співвідношення акордів. Ф.м. є передусім відношеннями секундових тонів гами. Ф.м. домінують у ладових побудовах музики Сходу, де відсутнє європейське розуміння *тональності.*

ФУ́НКЦІЇ ТОНА́ЛЬНІ — різноманітні значення, які може мати для гармонічної логіки кожний акорд щодо конкретної тоніки (Г.Риман). Ладовий фундамент класичної тональності — мажорний чи мінорний тризвук, що спирається на сильний основний тон, а зв'язок ґрунтується на квінтовому співвідношенні основних Ф.т. — *субдомінанти* (S), *тоніки* (T) та *домінанти* (D), утворюючи консонансний тризвук. Вивільнення терцієвих, секундових, тритонових зв'язків та застосування дисонансу в музиці XX ст. утворюють нову структуру хроматичної 12-ступеневої тональності.

ФУНКЦІОНА́ЛЬНА ІНВЕ́РСІЯ — спрямування гармонічного руху не до *консонансу*, а до *дисонансу,* не до *устою,* а до *неустою,* не до *розв'язання,* а до *напруження,* не до *тоніки,* а до *нетонічних елементів*.

ФУНКЦІОНА́ЛЬНА МУ́ЗИКА, вжиткова музика — жанри та окремі твори, зорієнтовані на виконання ужиткових функцій. До Ф.м. належать обрядова, церковна, ритуальна й церемоніальна музика, а з XIX ст. — розважальні жанри — салонна, танцювальна музика, шлягери тощо. До сучасної Ф.м. належать музичні сигнали радіо та телебачення, звуковий промисловий дизайн, музика до вистав, що не має художнього змісту, тощо.

ФУ́НКЦІЯ (лат. ***functio*** — відповідність, відображення) — правило, за яким значенню кожної незалежної змінної відповідає значення певної залежної змінної. Поняття Ф. є одним із центральних теоретичних положень музикознавства (див. *Ф. гармонічні, Ф. змінні, Ф. ладові, Ф. лінеарні, Ф. модальні, Ф. тональні* і т.д.).

ФУ́РІАНТ (від лат. ***furia*** — лють) — чеський народний парний танець. Музичний розмір — 3/4 (або змінний — 2/4 та 3/8). Темп спочатку жвавий, стрімкий, потім повільний, урочистий.

ФУ́РУЙЯ (угор. ***furulya***) — угорський дерев'яний духовий інструмент, подібний до подовжньої флейти. Велика Ф. має довжину близько 1000 мм, звичайна Ф. — від 300 до 600 мм. Ф. — сольний інструмент пастухів.

Ф'ЮЖН (англ. ***fusion*** — сплав) — напрямок у рок-музиці, що виник на ґрунті *джаз-року* в 70-х роках XX ст. і є синтезом музики *року* та джазової імпровізації. Ф. використовує елементи сучасної музичної культури, латиноамериканського, індійського, іспанського фольклору, характеризується широким застосуванням електричних та електронних музичних інструментів.




ХАБАНЕ́РА (ісп. ***habanera***, від ***La Habana*** — Гавана) — іспанський танець-пісня кубинського походження. Музичний розмір — 2/4 з характерною ритмічною фігурою в супроводі. Застосування в мелодії Х. постійних ритмічних фігур із *синкопами і тріолями* утворює поліритмічний ефект. Темп помірний або помірно-рухливий. Х. — парний танець, який був поширений в країнах Латинської Америки в другій половині XIX ст. і вплинув на формування креольського танго. Жанр Х. використали Л. Обер, Ж. Бізе, К. Дебюссі, М. Равель, Е. Шабріє та інші.

ХА́ЗИ — знаки вірменської музичної нотації X–XIV ст., які походять від візантійських *невм*. Кількість основних Х. досягало 40 знаків, крім того, існувало близько 30 допоміжних, змінених і похідних знаків, значення яких зумовлювалось *гласами* та жанром піснеспіву.

ХА́ЛЛІНҐ (***halling***, від ***Halingdal*** — долина в Норвегії) — норвезький народний чоловічий танець, популярний також у Швеції. Музичний розмір — 2/4 або 6/8, ритм різноманітний, з синкопами. Темп помірний, з прискоренням наприкінці танцю. Характерна ознака Х. — витриманий бас на тоніці та домінанті. Виконують у супроводі *хардинґфеле*. Мелодії Х. використовували Е. Ґріґ, Ю. Хальворсен та інші.

ХАНЕНДЕ́ — народний співак в Азербайджані, Ірані та інших країнах Сходу, виконавець *мугамів*.

ХАРД-БОП (англ. ***hard bop*** — жорсткий боп) — стильовий різновид джазу, що розвинувся з *бі-бопу* на початку 50-х років XX ст. Відрізнявся від нього підвищеною експресивністю, «жорсткою» ритмікою та орієнтацією на *блюзову* традицію.

ХАРДИНҐ ФЕ́ЛЕ (норв. ***hardingfele***) — норвезький народний смичковий інструмент, що відрізняється від скрипки меншим розміром, більш опуклими деками, короткою шийкою і широким грифом. Корпус інкрустований перламутром, оздоблений сріблом. Має чотири ігрових та чотири резонансних струни. Стрій Х. залежить від ладу музики, що виконується.

ХАРД-КОР (англ. ***hard*** — жорсткий і ***core*** — серцевина, ядро) — стилістичний напрям у рок-музиці, суміш *панк-року* і *треша*.

ХАРД-РОК (англ. ***hard rock*** — жорсткий рок) — напрямок у рок-музиці, що відзначається жорстким і потужним характером звучання. Х.-р. виникнув наприкінці 60-х рр. XX ст. в Англії на основі блюзового квадрата британського *блюзу* і *ритм-енд-блюзу*, а також завдяки еволюції електроакустичної техніки та зростанню можливостей відтворення сили звука. Х.-р . набув великого поширення в США та країнах Європи.

Виконавці Х.-р. застосовують такі ефекти, як «викривлення звука», «зворотне врізання», *уа-уа, педаль, овердрайв* та ін. Спостерігається також зростання провідної ролі гітар, що виконують довгі сольні пасажі, та соліста-вокаліста, який доповнює їх агресивним «силовим» співом. Х.-р., як попередник *хеві-метал*-року, суттєво вплинув на подальший розвиток рок-музики.

ХА́УЗ-МЮ́ЗИК (англ. ***house music*** — домашня музика) — термін, що характеризує практику дискотек, коли кожний диск-жокей, застосовуючи магнітофони, програвачі, синтезатори, мікшування і накладання записів створює «свою» музику, і об'єднує під одним «дахом» кількох виконавців, різні музичні напрямки та стилі.

ХА́УЗ-РЕНТ-ПА́РТІ (англ. ***house rent party***) — традиційні вечорниці за участю джазових музикантів, поширені серед негритянського населення США на початку XX ст. На такі вечорниці запрошували піаніста або невеликий ансамбль, які виконували танцювальну музику. Х.-р.-п. були досить поширеними серед негрів ще в XIX ст., але особливої популярності зажили в Гарлемі та Чикаго, ставши улюбленим місцем виконавської діяльності та творчості багатьох піаністів, виконавців *блюзів, регтаймів і буги-вуги*. Х.-р.-п. є ранньою формою *джем-сешн*, яка справила особливий вплив на розвиток фортепіанного джазу.

ХАФІ́З — у країнах Середньої Азії — співак, людина, яка напам'ять знає Коран, виконавець творів усної фольклорної традиції, зокрема *шашмакому*.

ХВИ́ЛІ МАРТЕНО́ — електричний музичний інструмент, створений у 1928 році французьким педагогом-музикантом М. Мартено. Має фортепіанну клавіатуру обсягом у сім октав (С — h6). Може виконувати лише одноголосну музику; для виконання багатоголосних творів слід об'єднати відповідну кількість інструментів. Тембр інструмента можна варіювати у дуже широких межах.

ХВИЛЮВА́ННЯ — психічний стан людини, зумовлений надмірним збудженням нервової системи, її перевантаженням позитивними або негативними переживаннями, є показником емоційного стану людини. Надмірне Х. може негативно позначитися на навчанні та виступах музиканта.

ХВО́СТИК — звивиста частина запису ноти, що додається до *штилю*. Кількість Х. вказує на тривалість ноти (*восьма, шістнадцята, тридцять друга, шістдесят четверта* і т.д.).

ХЕ́ВІ-МЕ́ТАЛ (англ. ***heavy*** — важкий і ***metal*** — металевий) — наступний етап розвитку музики *хард-року*, від якого Х.-м. відрізняється відмовою від блюзової основи, різким звучанням гітар, гуркотом басів та ударних, більшою динамічною потужністю. Музичні виражальні засоби у Х.-м. зведено до мінімуму, оскільки головну роль тут відіграє динамізований ритм. Важливого значення у Х.-м. набуває зовнішній вигляд — шкіряний одяг, металеві аксесуари, залізні ланцюги, шипи, а також демонстративна, вилична шоу-поведінка.

ХЕ́ВІ-ТРЕШ-МЕ́ТАЛ (англ. ***heavy trash metal***) — стильове відгалуження *хеві-метал*, яке характеризується спрощеними засобами музичної виразності, експресивним ритмом, верескливим фальцетом співаків та нескладним набором риффів в акомпанементі.

ХЕЙРОНО́МІЯ (від грец. ***cheir*** — рука і ***nomos*** — закон) — давня система умовних жестів, яку використовували для керування хором. Рухи пальців і рук *доместика*-хормейстера визначали темп, метр, спрямування мелодії, динаміку, агогіку. Широке використання Х. як засобу керування хоровим співом передувало виникненню сучасної системи диригентських рухів.

ХЕ́ПЕНІНГ (англ. ***happening*** — те, що відбувається) — театралізоване авангардистське музикування, якому властиві керовані вказівками композитора ігрові дії музикантів, спрямовані проти традиційного мистецтва та соціальних умовностей.

ХЕРУВИ́МСЬКА — духовний спів, що починається словами «Іже херувими...» (звідси й назва). Х. включена до *літургії* наприкінці VI ст., а в православній церкві — з XVI ст. Належить до найбільш стабільних богослужбових жанрів; включає два розділи та приспів — триразове «алілуя». Виконання Х. відзначається особливою урочистістю. Х. створювали Д. Бортнянський, М. Березовський, А. Ведель, М. Глінка, П. Чайковський та ін.

ХІД — вид структурно нестійкої частини форми, характерний для *розробок, вступів, побічних* тем. Йому властиві структурна дрібність, *секвенції*, уникання *каденцій*.

ХІ́ЛБІЛІ (англ. ***hillbilli***) — напрямок у народній музиці білих поселенців з південних районів США — нащадків перших колоністів Нового Світу. Для Х. характерне відтворення форм і рис народної музики Англії, Ірландії, Шотландії. Пісні й танці Х. виконували в супроводі банджо або невеликого інструментального ансамблю. Згодом під впливом фольклору білих жителів південно-західних районів США Х. трансформувався *у кантрі-енд-вестерн* та *кантрі*.

ХІРОПЛА́СТ (від грец. ***cheir*** — рука і ***plastos*** — ліпити) — пристрій для механічного регулювання положення рук і тренування пальців піаніста. Винайшов Х. у 1816 році Ж.Дож'є.

ХІТ (англ. ***hit*** — удар) — пісня або інструментальна п'єса, що користується популярністю у широкого кола меломанів. Супер-хіт — пісня або інструментальна п'єса, яку любить і знає більшість населення.

ХІТ-ПАРА́Д (англ. ***hit*** — вдарити і парад) — перелік або рейтинговий список найпопулярніших виконавців чи записів сучасної естрадної музики. Х.-п. визначається шляхом безпосереднього опитування слухачів, вивчення попиту на певні музичні записи, кількістю виступів музикантів на радіо та телебаченні.

ХО́ЛЕРС (англ. ***hollers***) — трудові пісні невільників африканського походження, які вони співали під час роботи на південних плантаціях у США. Звичайно Х. мали питально-відповідну структуру.

ХОЛЬФЛЬО́ТЕ (нім. ***Hohlflott***) — лабіальний відкритий регістр органа, належить до родини флейтових і складається з труб циліндричної форми.

ХОМО́ВИЙ СПІВ — церковний спів, у якому застосовували *хомонію*.

ХОМО́НІЯ — в церковному співі XV–XVII ст. — особлива манера вимовляння тексту, коли до закінчення дієслів минулого часу додавалися склади *«хомо»* (напр., «називахомо», «согрешихомо» тощо), інша назва — «роздільномовність», або «роздільномовлення». Х. у 1667 році заборонив Московський церковний собор, на якому було вирішено «гласовий спів співати на мовлення».

ХО́НДО (ісп. ***cante jondo***) — жанр іспанської народної пісні, що виникнув у Андалузії. Мелодію Х. — імпровізовану, експресивну, прикрашену *вокалізацією* та *мелізмами* — виконували в'язні, супроводжуючи її вигуками («Оле-оле!») та грою на гітарах.

ХОР (грец. ***choros*** — юрба, збори) — 1. Колективний учасник трагедій та комедій в античному театрі, який коментує дію або виступає самостійною дійовою особою, уособлюючи голос народу або автора. 2. У Давній Греції — культовий груповий танець зі співом у супроводі *авлоса*, кіфари, ліри. 3. Співацький колектив, створений для спільного виконання зазвичай багатоголосних вокальних творів. За складом голосів Х. бувають *однорідними* (дитячі, жіночі, чоловічі) та *мішаними*; за кількістю партій — *одноголосними, двоголосними, триголосними* і т.д. Мінімальний склад мішаного хору — 12 осіб, максимальний — обмежень не має, але при цьому важливо зберігати якісну рівновагу звучання партій. 4. Музичний твір, призначений для хорового виконання. 5. Номер в опері та кантатно-ораторіальному творі, що виконується хором. 6. Група струн одного музичного інструмента, настроєна в унісон. 7. В органі — група труб *мікстури*, якою керують за допомогою одного клавіша. 8. В оркестрі — звучання групи однорідних інструментів (напр., Х. скрипок, Х. валторн і т.д.). 8. Місце для півчих у християнських храмах (хори).

ХО́РА (від грец. ***choro***) — старовинний молдавський і румунський масовий хороводний танець. Музичний розмір — 6/8, інколи 2/4, темп помірний, спокійний. Виконують у супроводі *тарафа*.

ХОРА́Л (від лат. ***cantus choralis*** — хоровий спів) — 1. Хоровий спів релігійного тексту (одноголосний унісонний — у католицькій церкві; багатоголосний — у протестантській). Мелодії Х. відзначаються піднесеним характером звучання та малорухливим ритмом. 2. Акордовий виклад рівномірними тривалостями в повільному русі. 3. Вокальна хорова обробка хорального співу, що має акордово-гармонічний склад.

ХОРА́ЛЬНА НОТА́ЦІЯ — система знаків для запису григоріанського хоралу. Завдяки своїй різноманітності Х.н. точно передавала не тільки мелодію, але її структуру та спосіб виконання.

ХОРА́ЛЬНА ОБРО́БКА — інструментальний, вокальний або вокально-інструментальний твір, в якому церковний спів набуває багатоголосного оформлення (див. *Григоріанський спів, Протестантський хорал, Хорал*). До зразків Х.о. належать «Хоральна меса, органна фантазія і фуга на хорал» Ф. Ліста, «Хоральні кантати» М. Регера та ін.

ХОРА́ЛЬНА ПРЕЛЮ́ДІЯ — інструментальний (органний) вступ до хоралу, заснований на поєднанні мелодії хоралу з голосами контрапункту. Зразки Х.п. належать Й.-С. Баху.

ХОРА́ЛЬНА ФАНТА́ЗІЯ — органна п'єса довільної форми на тему хоралу. Зразки Х.ф. створив Й.-С. Бах.

ХОРДОФО́НИ (від грец. ***chorde*** — струна і ***phone*** — звук) — загальна назва музичних інструментів (щипкових, струнних, ударних), у яких джерелом звука є струна.

ХОРЕ́ВТ (грец. ***choreutos***) — співак і танцюрист, учасник хору в Давній Греції.

ХОРЕ́Г (від грец. ***choros*** — хор і ***hegeomai*** — той, що йде попереду, показує дорогу) — в античних Афінах — почесний громадянин, матеріально відповідальний за організацію хору, який бере участь у змаганнях, виставах, концертах.

ХОРЕ́ЗМСЬКА НОТА́ЦІЯ — див. *Хорезмська табулатура.*

ХОРЕ́ЗМСЬКА ТАБУЛАТУ́РА — система нотопису для *танбура,* яку запропонував у 80-х роках XIX ст. П.Мирзабаші, узявши за основу нотацію XII ст. За допомогою Х.т. записано хорезмські *макоми.*

ХОРЕОГРА́ФІЯ (від грец. ***choreia*** — танець і ***grapho*** — пишу) — 1. Загальна назва мистецтва танцю. 2. Створення танців і танцювальних вистав-балетів. 3. Запис рухів та малюнку танцю за допомогою системи умовних знаків.

ХОРМЕ́ЙСТЕР (нім. ***Chormeister*** — хоровий майстер) — керівник хорового колективу, диригент хору. До середини XIX ст. цю функцію виконували *регент, кантор, капельмейстер*, керівник капели. Поява Х. пов'язана з розвитком хорового виконавства як самостійної галузі музично-виконавської та музично-педагогічної діяльності.

ХО́РНПАЙП, піпгорн (від англ. ***horn*** — ріг і ***pipe*** — труба) — 1. Старовинний валлійський та шотландський духовий язичковий інструмент, зроблений з рогу. 2. Англійський народний, переважно чоловічий, танець, відомий з XV ст. Музичний розмір — 2/4 або 4/4, ритм пунктирний, синкопований.

ХО́РО — болгарський народний хоровод-танець. Музичні розміри — 2/4, 5/16, 7/16, 9/8, 9/16, 10/8, 11/16. Виконується у повільному та швидкому темпі у супроводі народних інструментів.

ХОРОВА́ МУ́ЗИКА — музика, призначена для виконання хоровими колективами, найбільш демократичний і доступний вид музичного мистецтва. Виховні можливості Х.м. зумовлені силою впливу на найширші маси виконавців та слухачів. Функціонування і розвиток Х.м. визначається особливостями національної народної хорової культури та її традиціями (див. *Хор, Хоровий спів*).

ХОРОВА́ ПА́РТІЯ — 1. Група однорідних голосів, яка виконує свою партію в *унісон.* Х.п. може поділятися на кілька голосів (найчастіше — перші та другі) або за тембровою диференціацією. 2. Голос у хоровій партитурі. 3. Нотний запис одного голосу хорової партитури.

ХОРОВЕ́ ПИСЬМО́ — сукупність засобів і прийомів створення та аранжування музики, яка враховує специфічні умови хорового співу (діапазони голосів, теситурні можливості, зручність голосоведення, особливості тексту, акустичний ефект та ін.).

ХОРОВИ́Й СПІВ — колективне виконання хорової музики. Х.с. є найдавнішим видом музичного мистецтва, він поширений у більшості країн світу і є могутнім засобом музично-естетичного виховання.

ХОРОВО́Д — вид народної синкретичної творчості, що поєднує спів, інструментальну гру і танець. Особливо поширені Х. у слов'янських народів («веснянки» — в Україні, «основка» — в Росії, «хоро» — в Болгарії, «коло» — в Сербії, «корогод» — у Білорусі і т.д.). Існує багато різновидів Х.: обрядові, ігрові, колові, півколові, ланцюжкові, танцювальні, крокові тощо. Х. використовували в своїх творах П. Владигеров, М. Леонтович, М. Лисенко, М. Римський-Корсаков, І. Стравинський, П. Чайковський та інші композитори.

ХОРОЗНА́ВСТВО — наукова і навчальна дисципліна, що вивчає типи і види хорів, склад хорових партій, елементи хорової звучності (ансамбль, стрій та ін.), засоби художньої виразності, репетиційний процес, організаційні питання, концертні виступи тощо.

ХОРУ́МІ — старовинний грузинський народний чоловічий войовничий танець. Мелодичну лінію складають короткі музичні фрагменти, метроритміка складна, п'ятидольна (5/8) з різними групуваннями, темп помірний. Х. виконується в супроводі *чибоні, чонгурі* та ударного інструмента *долі.*

ХО́РУС (англ. ***chorus*** — хор) — розділ імпровізаційно-строфічної форми джазової музики. Обсяг і побудова Х. зумовлені структурою вихідної теми, яка після експонування поступається місцем *імпровізації*, відновлюючись у *репризі.* Загальна форма джазової імпровізації складається з серії Х.

ХОТ (англ. ***hot*** — гарячий) — характерна для негритянського імпровізаційного джазу 1920–1930-х років манера гри, якій притаманні збудженість, жвавість імпровізації, чіткий ритм і специфічна інтонація, зумовлена твердим звуковидобуванням і гострим переходом від попереднього до наступного звука, а також застосування *блю ноутс, вібрато, глісандо, брудних тонів* та інших інструментальних ефектів.

ХО́ТА (ісп. ***jota***) — іспанський народний парний танець, який виконують у супроводі ансамблю «рондалья» (бандури, гітари, мандоліни, кастаньєти), поєднується зі співом. Музичний розмір — 3/4 чи 3/8. Темп швидкий, характер танцю — жвавий, темпераментний. Батьківщиною Х. є Арагон, хоча в кожній провінції Іспанії існують місцеві різновиди Х. (близько 100), які мають музичні та композиційні особливості. Найбільш поширеною є арагонська Х., до якої зверталися М. Глинка, М. Римський-Корсаков, М. де Фалья.

ХОТ-ТОН (англ. ***hot*** — гарячий і ***тон***) — 1. Архаїчний *джаз*, пов'язаний з африканськими джерелами і традиціями афро-американського фольклору. Х.-т. відзначається великою експресією, емоційним збудженням, домінуванням ритмічної та інтонаційно-мелодичної виразності над логікою композиції і гармонії, прагненням до



найбільшої імпровізаційної свободи. 2. Специфічний комплекс виражальних засобів афроамериканської музики і негритянського джазу в сфері ритміки, мелодики, інтонування, гармонії, форми.

ХРОМАТИ́ЗМ (від грец. *chroma* — колір, забарвлення) — 1. Змінювання висоти ступенів звукоряду за допомогою знаків *альтерації* на півтону або два півтони без зміни назв звуків. 2. Півтонова інтервальна система. Давньогрецький Х. має звукоряд із збільшеною секундою та послідовністю двох півтонів поспіль. Такий Х. сприймався як барвистий і вишуканий. Новий європейський Х. виник як забарвлення діатонічної основи, що надає мелодії підвищеної експресивності та загостреної динаміки. Х. може бути мелодичним і акордовим, він поширюється від близьких діатонік до 12-звучного Х., утворюючи кілька видів (модуляційний, субсистемний, ввіднотоновий, альтераційний, мікстовий). Автономний Х. пов'язаний з відмовою від діатонічної основи.

ХРОМАТИ́ЧНА ГА́МА — висхідна або низхідна послідовність звуків за півтонами, що утворюється шляхом заповнення цілих тонів діатонічної гами альтерованими ступенями. Так, у висхідному мажорі підвищуються I, II, IV і V ступені, понижується (а потім відновлюється) VII ступінь. У низхідному мажорі понижуються VII, VI, III і II ступені, підвищується і відновлюється IV ступінь. У висхідному та низхідному мінорі підвищуються III, IV, VI і VII ступені, понижується II ступінь.

ХРОМАТИ́ЧНА СИСТЕ́МА — дванадцятиступенева система тональної гармонії, яка припускає в межах тональності акорд будь-якої структури на кожному з 12-ти ступенів хроматичної гами. Головним критерієм Х.с. є її здатність до розв'язання безпосередньо в тоніку. Гармонії Х.с. вирізняються яскравістю та барвистістю звучання (напр., у Б. Бартока, А. Веберна, С. Прокоф'єва, І. Стравинського, П. Хіндеміта, Д. Шостаковича та ін.).

ХРОМАТИ́ЧНИЙ ЗНАК — знак *альтерації*.

ХРОМАТИ́ЧНИЙ ПІВТО́Н — півтон, утворений двома ступенями однієї назви за допомогою альтерації одного з них (напр., *мі — мі-бемоль, соль — соль-дієз* і т.д.); півтон, який є збільшеною *примою*.

ХРО́МКА — вид дворядової діатонічної гармоні, що має 23 клавіші у правій та 12 — в лівій клавіатурі. При стисканні та розтягуванні міхів Х. утворюються звуки однієї висоти — на відміну від так званої віденської гармоні.

ХУР, морінхур — бурятський та монгольський двострунний щипковий музичний інструмент з дерев'яним корпусом, шкіряною декою та струнами з кінського волосу. Звуковидобування флажолетне, стрій квартовий.

ХУЦИ́НЬ — родина китайських народних струнних смичкових інструментів, запозичених у давніх північних кочових народів. До родини Х. належать *ерху, банху, еху, енху* та інші інструменти, які входять до складу китайських традиційних оркестрів.

ХУЧИ́Р — бурятський і монгольський чотириструнний смичковий музичний інструмент з циліндричним шести- або восьмикутним корпусом, шкіряною верхньою декою. Шовкові струни настроєні попарно в унісон з квінтовим інтервалом. Звуковидобування флажолетне. Застосовується для сольної гри та супроводу співу.




ЦА́НЦА, санза, санца, занза — африканський язичковий щипковий інструмент з родини ідіофонів. Складається з резонатора, 4–30 пластин-язичків, від кількості яких залежить звукоряд. Застосовують для гри та супроводу співу, а також в сучасних інструментальних колективах.

ЦЕВНИ́ЦЯ — російський народний інструмент, подібний до багатоствольної флейти.

ЦЕЗУ́РА (від лат. *caesura*) — 1. Синтаксична межа між будь-якими музичними побудовами, що утворює смисловий поділ музичної форми. 2. Коротка, не позначена в нотописі пауза між фразами або розділами музичного твору. Місце Ц. звичайно визначає виконавець, хоча його може вказати й автор твору, виставивши над нотним станом знак (V) або апостроф (').

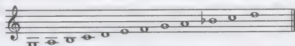
ЦЕНТРА́ЛЬНЕ СПІВЗВУ́ЧЧЯ — один із видів *устою* в новій тональності XX ст., функціонально подібний до *тоніки*.

ЦЕНТРА́ЛЬНИЙ ТОН — один із видів *устою* в новій *тональності* XX ст., функціонально подібний до *тоніки*. Ц. т. стверджує своє домінування постійною структурною активністю.

ЦЕРКО́ВНА МУ́ЗИКА — музика християнської церкви, що супроводжує богослужіння. Розвиток Ц.м. поділяється на такі етапи: 1. Музика ранньохристиянської церкви (див. *Псалмодія, Антифон, Респонсорій*). 2. Музика католицької церкви (див. *Григоріанський спів, Амвросіанський гімн, Меса, Ораторія, Реквієм, Стабат матер*). 3. Музика протестантської церкви (див. *Протестантський хорал, Мотет, Кантата, Страсті*). 4. Музика православної Русі (див. *Літургія, Знаменний спів, Кондакарний спів, Партесний спів, Осьмогласіє, Стихирар).* Ц. м. відіграла позитивну роль у розвитку професійного музичного мистецтва і світської музики. Під впливом Ц.м. А. Вівальді, Й.-С. Бах, В.-А. Моцарт, Л. ван Бетховен, Г. Берліоз, Ф. Шуберт, Дж. Верді, Дж. Россіні, О. Гречанінов, С. Рахманінов, М. Римський-Корсаков, П. Чайковський, П. Чесноков, а також українці М. Березовський, Д. Бортнянський, А. Ведель, І. Воробкевич, М. Леонтович, С. Людкевич створювали музичні твори на релігійні тексти і сюжети.

ЦЕРКО́ВНА СОНА́ТА (італ. *sonata da chiesa*) — давній (XVII–XVIII ст.) різновид тріо-сонати. Серед авторів Ц. с. — А. Кореллі, Д. Тореллі, Д. Букстехуде та ін.

ЦЕРКО́ВНИЙ ЗВУКОРЯ́Д — діатонічний звукоряд з 12-ти ступенів, де кожна ланка складається з трьох висхідних звуків, що знаходяться на відстані цілого тону між собою, а від попередньої ланки — на півтону. Нижні звуки кожної ланки знаходяться на відстані чистої кварти.

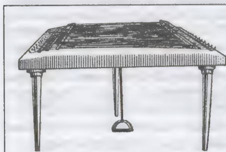


ЦЕРКО́ВНІ ЛАДИ́ — система монодичних ладів григоріанського хоралу. Спочатку система Ц.л. об'єднувала *дорійський, гіподорійський, фригійський, гіпофригійський, лідійський, гіполідійський, міксолідійський, гіпоміксолідійський лади*, а в XVI ст. була доповнена *еолійським, гіпоеолійським, іонійським* та *гіпоіонійським* ладами. До основних категорій Ц.л. належать: *фіналіс* (кінцевий тон), *амбітус* (тон повторення) і *реперкуса* — див. *Додаток* XVII.

ЦИГА́НСЬКА ГА́МА — див. *Угорська гама* (див. *Додаток* XVII).

ЦИГА́НСЬКИЙ РОМА́НС — жанр поширеного побутового романсу. Виник у середині XIX ст. під впливом специфічної манери виконання російських народних пісень та романсів солістами-співаками та гітаристами, що були учасниками хорів петербурзьких та московських циган. Ц.р. характеризується наспівністю, емоційною декламаційністю, специфічною гармонією і фактурою супроводу. Існує три етапи розвитку Ц.р.: класичний (середина XIX ст.); «жорстокий» (кінець XIX ст.); злиття з пісенними жанрами водевілю та естрадної музики (початок XX ст.). Пізніше спостерігалося відродження музичних традицій класичного Ц. р. (Л. Дризо, Я. Пригожий, Б. Прозоровський та ін.), популярними стали і виконавці цього пісенного жанру (В. Паніна, Н. Плевицька, М. Сіверський та ін.).

ЦИКЛІ́ЧНІ ФО́РМИ (від грец. ***kyklos*** — коло) — 1. Музичні форми, що складаються з кількох самостійних за будовою частин, пов'язаних єдністю задуму. Найважливіші Ц. ф. — сонатно-симфонічні і сюїтні (див. *Соната, Симфонія, Сюїта, Сонатна форма*). До зразків Ц.ф. належать також вокальні цикли Ф. Шуберта «Чарівна мельничка», Д. Кабалевського «Сонети Шекспіра». 2. Кілька певним чином пов'язаних творів (напр., «Кільце Нібелунгів» Р. Вагнера).



Цимбали

ЦИМБА́ЛИ (від грец. ***kymbalon*** — кимвал) — старовинний струнний ударний інструмент з дерев'яним корпусом у формі трапеції та комплектом спеціально розташованих струн. Стрій діатонічний. Звук видобувають, вдаряючи по струнах дерев'яними паличками-молоточками. Ц. розповсюджені як сольний і оркестровий інструмент в Білорусі, Молдові, Польщі, Румунії, Угорщині, Україні та інших країнах.

ЦИНГАРЕ́СКА — інструментальна п'єса, де використані циганські інтонації та ритми.

ЦИ́НК (нім. ***Zink***) — старовинний духовий мундштуковий музичний інструмент з конічним стволом, 7-ма ігровими отворами. Звук — ніжний і яскравий. Звукоряд діатонічний. Різновиди Ц. — дискантовий, теноровий, басовий (серпент). У церковній, світській та камерній музиці XVI–XVII ст. Ц. використовували А. Габріеллі, К. Монтеверді, Й.-С. Бах, Г.-Ф. Гендель, К. Глюк та ін. З ужитку вибув у XIX ст.

ЦИНЬ — давньокитайські струнні інструменти, з яких найбільш відомим є цисяньцинь — семиструнний щипковий різновид цитри з 7-ма шовковими струнами. У III ст. Ц. входив до складу придворного оркестру вишуканої музики і був найбільш характерним інструментом класичної китайської музики.

ЦИ́СТРА (франц. ***cistre***) — струнний щипковий інструмент, подібний до *мандоліни*. Корпус дерев'яний, грушоподібний, з 4–12-ма парними струнами. Звук видобувають плектром або пальцями. Використовували для супроводу співу.

ЦИСЯНЬЦИ́НЬ — китайський щипковий інструмент з дерев'яним корпусом, подібний до *цитри*. Має 7 струн, широкий діапазон, ніжний, м'який звук.

ЦИ́ТРА (від грец. ***kithara*** — кіфара) — струнний щипковий інструмент з дерев'яним корпусом, грифом з металевими ладами та 4–5-ма металевими мелодичними і 25–40, розташованими поза грифом, 40-жильними струнами для супроводу. Звук видобувають плектром або пальцями. Різновиди Ц. — прима, тенор, альт, бас. Ц. поширена в багатьох країнах, особливо в Австрії, Білорусі та Німеччині, де застосовується як сольний та оркестровий інструмент.

ЦИФРО́ВАНИЙ БАС — див. *Генерал-бас*.

ЦИФРУВА́ННЯ, цифрова система — спосіб позначення музичного тексту за допомогою цифанц. Римські цифри вказують номер ступеня, на якому побудовано акорд; арабські цифри праворуч знизу — вид акорду: 5/3 — тризвук основного вигляду, 6 — секстакорд, 6/4 — або 4/6 — квартсекстакорд, 7 — септакорд основного вигляду, 6/5 або 5/6 — квінтсекстакорд, 4/3 або 3/4 — терцквартакорд, 2 — секундакорд, 9 — нонакорд; арабські цифри праворуч вгорі — складові звуки акорду: 1 — основний тон, 3 — терцевий тон, 5 — квінтовий тон, 7 — септимовий тон, 9 — ноновий тон. Знаки плюс (+) або мінус (-) вказують на ладову альтерацію тонів — їх підвищення або пониження; малі букви — різновид ладу: *н* — натуральний; *г* — гармонічний; *м* — мелодичний; великі букви — гармонічну функцію ладу: Т — тонічна, S — субдомінантова, D — домінантова функції; знак плюс/мінус (±) означає альтеровані акорди.

ЦІ́ЛА НО́ТА — основна умовна одиниця ритмічної тривалості, яка може поділятися на менші (половинні, четвертні, восьмі і т.д.) тривалості. Позначається незатушованим овалом (див. *Додаток* III).



ЦІ́ЛА ПА́УЗА — пауза, що за тривалістю дорівнює цілій ноті (див. *Додаток* IV).

ЦІ́ЛИЙ ТОН — співвідношення двох звуків, яке охоплює 1/6 октави і дорівнює сумі двох *півтонів*. Ц.т. міститься у великій секунді (діатонічний Ц.т.), двічі збільшеній примі (хроматичний Ц.т.), зменшеній терції.

ЦІЛОТО́НОВА ГА́МА — висхідна або низхідна 12-ступенева гама, утворена послідовністю цілих тонів; лад, основою якого є цілотонове шестизвуччя (див. *Симетричні лади, Ладовий ритм, Гама Чорномора*). Музика, заснована на Ц.г., викликає *фантастичне* або ірреальне враження, що обмежує її художнє застосування (див. *Додаток* XVII).

ЦІЛОТО́НОВИЙ ЗВУКОРЯ́Д — звукоряд, в якому відстань між звуками, що знаходяться поруч, дорівнює цілому тону.

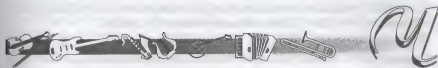
ЦІЛОТО́НОВИЙ ЛАД — див. *Цілотонова гама*.

ЦО́ППА (італ. *zoppa* — кульгавий) — див. *Сoппа*.

ЦУҐ, цуга (нім. ***Zug***) — висувне коліно духового музичного інструмента — тромбона, призначена для змінювання висоти звука (див. *Куліса*).

ЦУҐТРОМБО́Н — див. *Тромбон*.

ЦУ́ЗУМІ — родина японських барабанів у формі піщаного годинника з двома шкіряними мембранами. Звук — різкий та сухий — видобувають пальцями. Різновиди Ц.: *санно-цузумі, цузумі-дайко, ко-цузумі, о-цузумі* застосовують у японських оркестрах і ансамблях.



ЧАКО́НА (ісп. ***chacona***) — інструментальна п'єса, яка походить від старовинного іспанського танцю, що супроводжується співом. Музичний розмір — 3/4, темп жвавий. З XVII ст. — п'єса у формі поліфонічних варіацій на незмінну коротку тему. До жанру Ч. зверталися Д. Букстехуде, Дж. Фрескобальді, Й.-С. Бах, М. Регер, Ф. Бузоні, Р. Щедрін та ін.

ЧА́НГ, чанк — 1. Іранська кутова арфа, на якій грали жінки. Нині поширена в Афганістані. 2. Узбецький і таджицький народний щипковий інструмент, подібний до *цимбал*. На Ч. грають соло, в ансамблях та сучасних оркестрах народних інструментів.

ЧА́НГІ, пандурі, че-мешкве — грузинська народна кутова арфа. Застосовується для супроводу співу та в ансамблях, часто з *чунирі*.

ЧАНГ-КОБУ́З — таджицький та узбецький різновид *варгана*, виготовлений із заліза зі сталевим язичком. На Ч.-к. жінки виконували нескладні награші, пісенні й танцювальні мелодії.

ЧАНГО́, чаньго — старовинний корейський двобічний барабан з родини мембранофонів, має форму піщаного годинника. Звуки різної висоти в інтервалі кварти або квінти видобувають долонями. Ч. застосовують для виконання народних пісень і танців.

ЧА́РДАШ (угор. ***csardas***) — угорський народний танець. Складається з двох контрастних частин — повільної, патетичної (угор. lassu), що супроводжує чоловічий танець у колі (розмір 4/8), і швидкої, стрімкої (розмір 2/4), що супроводжує запальний парний танець (угор. friss). Ч. властиві гостра синкопована ритміка, віртуозна імпровізація. Був популярним бальним танцем, тепер побутує як суто народний танець. Ч. широко застосовували в своїх творах Ф. Ліст, Й. Брамс, Л. Деліб, І. Кальман та інші.

ЧА́РЛЬСТО́Н — 1. Ударний металевий музичний інструмент непевної висоти звука з родини *ідіофонів*; спеціальний пристрій, встановлений на тринозі, — дві горизонтально закріплені тарілки діаметром близько 35 см. Натискаючи лівою ногою на педаль, виконавець опускає верхню тарілку на нижню і таким чином видобуває звук. На Ч. грають також паличками та мітелкою. Застосовують як ритмічний акомпануючий інструмент (див. *Педальна тарілка, Хай хет*). 2. Бальний танець американського походження, що виник на основі негритянських танців. Музичний розмір — 4/4, ритм синкопований у темпі *фокстроту*.

ЧАСТКО́ВІ ТО́НИ — див. *Обертони, Унтертони, Флажолети*.

ЧАСТОТА́ — кількість коливань вібратора за одиницю часу — секунду. Висота звука прямо пропорційна Ч. Одиницею вимірювання Ч. є *герц (гц)*.

ЧАСТУ́ШКИ, частівки — народні жартівливі пісні у формі жартівливих куплетів. Основна форма Ч. — монострофа з двох 15-складових рядків, які в мелодії охоплюють два речення. Ч. виконують соло в супроводі гармонії, балалайки та ін.

ЧА-ЧА-ЧА́ (звуконаслідування, ***cha-cha-cha***) — бальний танець кубинського походження. Музичний розмір — 4/4. Темп помірно швидкий.

ЧВЕРТЬТО́НОВА СИСТЕ́МА, чвертьтонова музика — вид *мікрохроматики*, звукова система, коли октава поділяється на 24 частини, а кожний півтон — на два чвертьтони. Елементи Ч.с. виникли в давній музиці як мікроінтервали *енгармоніки*, їх широко застосовують у музиці народів Сходу. У XX ст. до Ч. с. зверталися Ч. Айвс, А. Хаба, П. Булез, А. Кенель, С. Буссоті, М. Кагель, А. Циммерман, Е. Денисов, С. Слонимський та інші.

ЧЕЙС (англ. ***chase*** — гонитва) — перегукування двох або кількох солістів у джазі, безперервне чергування сольних імпровізацій, що йдуть одна за одною.

ЧЕЛЕ́СТА (італ. ***celesto*** — небесна) — клавішно-ударний інструмент, зовні схожий на *фісгармонію* або *піаніно*. Джерелом звука є сталеві пластинки, настроєні хроматично. Ніжний «небесний» звук, що нагадує дзвіночки, видобувають ударами м'яких дерев'яних молоточків, які приводяться в дію натисканням на клавіші. Звучить на октаву вище від запису. Застосовують у симфонічному оркестрі, в джазі — рідко.

ЧЕ́МБАЛО (італ. ***cembalo***) — назва *клавесина*, поширена в Італії та Німеччині.

ЧЕНГ — азербайджанський народний музичний інструмент, подібний до арфи.

ЧЕРЕПА́ШКА (рос.) — язичково-клавішний інструмент, різновид російської гармоні маленького розміру (ліліпут, колібрі) з 3–7-ма клавішами. Ч. різних розмірів та діапазонів застосовують в ансамблях.

ЧЕТВЕ́РТА ОКТА́ВА — частина музичного звукоряду. Звуки четвертої октави позначаються: 1) латинськими буквами з цифрою 4 праворуч вгорі (*а4, с4, d4* і т.д.); 2) складовими назвами з тими ж цифрами *(до4, ре4, мі4* і т.д.); 3) в скрипковому ключі — від ноти *до* над п'ятою додатковою лінійкою згори до ноти *сі* над восьмою верхньою додатковою лінійкою.

ЧЕТВЕРТНА́ НО́ТА — нота, за тривалістю в чотири рази коротша від цілої. Позначається затушованим овалом зі штилем (див. *Додаток* III).

ЧЕТВЕРТНА́ ПА́УЗА — пауза, що за тривалістю дорівнює четвертній ноті (див. *Додаток* IV).

ЧЕЧІ́ТКА — естрадний (здебільшого чоловічий) танець, стрімке вистукування підошвами та підборами чіткого ритмічного малюнка.

ЧИАНУ́РІ — грузинський народний струнний інструмент, який має корпус з дерева або гарбуза та 2–3 струни з кінського волосу. Звук видобувають смичком або щипком. Раніше Ч. застосовували для супроводу співу, тепер інструмент виходить з ужитку.

ЧИБО́НІ — аджарський народний духовий язичковий інструмент, різновид *волинки*. Застосовується для сольної гри та супроводу танців.

ЧИКА́ЗЬКИЙ ДЖАЗ (англ. ***Chicago jazz***) — стиль традиційного джазу, що з'явився на початку 1920-х років в Чикаго і поширився на Півночі США. Поява Ч.д. пов'язується з переселенням негритянських музикантів з Нового Орлеану до Чикаго, де місцеві білі музиканти, ознайомившись з новоорлеанським стилем, трансформували його — колективна імпровізація поступилася гомофонному принципу та сольній імпровізації, зросла тривалість сольних партій, сміливіше застосовувалось *аранжування*, з першої та третьої долі акцентування перейшло на другу та четверту долі. Відбулася часткова заміна інструментів: замість корнетів почали використовувати *труби*, замість *туби* — *контрабас*, замість *банджо* — *гітара*, з часом з'явилися *фортепіано й саксофони*. Серед відомих музикантів Ч.д. – Б. Байдербек, М. Спенієр, М. Камінскі (труба), Б. Гудман, М. Мезров, П.В. Рассел (кларнет), Ф. О'Брайєн (тромбон), Д. Саллівен, Д. Стессі (фортепіано), Е. Кондон (банджо, гітара), Д. Таф, Д. Крупа (ударні) та ін. Техніка гри музикантів Ч. д. суттєво позначилася на розвитку оркестрів, сприяла виникненню і розвитку *біг-бендів*, створила передумови для появи *свінгу*.

ЧИКА́ЗЬКИЙ СТИЛЬ — див. *Чиказький джаз*.

ЧИМПО́Й — молдавський народний духовий язичковий інструмент, різновид *волинки*. Ч. був сольним та ансамблевим інструментом, нині майже вийшов з ужитку.

ЧИНДАУ́Л — узбецький і таджицький народний інструмент з родини *ідіофонів*, одинарна *литавра* з металевим корпусом та шкіряною мембраною, яку застосовували як сигнальний військовий та мисливський інструмент. Нині зустрічається рідко.

ЧИ́СТА — назва діатонічного різновиду інтервалу *прими, кварти, квінти, октави, ундецими, дуодецими, квінтдецими*. Позначається буквою Ч. (ч.) — див. *Якісна величина інтервалів*.

ЧИ́СТИЙ СТРІЙ — 1. Тональність без знаків альтерації (*до мажор і ля мінор*). 2. Точне настроювання музичних інструментів. 3. Додержання точної висоти звуків у ансамблевому співі або грі.

ЧИТА́ННЯ ПАРТИТУ́Р — 1. Процес мисленнєвого сприймання музики, записаної у вигляді партитури. 2. Відтворення внутрішнім слухом звучання твору без допомоги інструмента. 3. Виконання партитури багатоголосного хорового твору на фортепіано. 4. Практична навчальна дисципліна в музично-педагогічних та музичних навчальних закладах.

ЧИТА́ННЯ З ЛИСТА́ (італ. ***a prima vista***) — виконання на інструменті або голосом незнайомого твору без попереднього вивчення. Для цього, крім загальної музичної культури, необхідно спеціально тренувати сприймання музики під час її виконання.

ЧО́КАЛО (*chocalo*) — латиноамериканський ударний музичний інструмент з родини ідіофонів, металевий циліндр (інколи з однією шкіряною мембраною), наповнений дробом, зерном, камінцями тощо. Те саме, що й *тубо*. Ч. застосовується в естрадній музиці.

ЧОНГ КОМ — в'єтнамський народний барабан з бамбуковим корпусом і двома шкіряними мембранами. Звук видобувають долонями. Відомий з XI ст. як інструмент для виконання театральної музики. Нині зустрічається рідко.

ЧО́НГУРІ — грузинський чотириструнний щипковий інструмент типу лютні, з дерев'яним грушоподібним корпусом. Звук тихий, ніжний. Ч. застосовується для супроводу співів і танців.

ЧУНИ́РІ — грузинський тириструнний смичковий музичний інструмент, різновид *чианурі*. Ч. застосовується для супроводу співу і танців в ансамблі з *чангі*, а також в ансамблях і оркестрах грузинських народних інструментів.



ШАБР, шапар — чуваський народний інструмент типу *волинки*. Звукоряд — діатонічний та хроматичний. Ш. застосовується як сольний та ансамблевий інструмент.

ШАКО́НА (франц. *chaconne*) — старовинний італійський танець, який в XVII ст. був заключним номером балету. Музичний розмір — 3/4, рухи повільні (див. *Чакона*).

ШАЛАХО́ — вірменський народний чоловічий танець. Музичний розмір змінний — 3/4 та 6/8. Темп швидкий, жвавий, веселий.

ШАЛМЕ́Й (франц. *shalemie*, нім. *Schalmei*, від грец. *chalamos* — тростина) — 1. Духовий язичковий інструмент з подвійною тростиною та 8–10-ма ігровими отворами, поширений в Західній Європі XIII–XVII ст. Звукоряд діатонічний, мав кілька різновидів — сопрано, сопраніно, альт, тенор, бас, контрабас. Низькі види Ш. називалися бомбардами або померами. Входив до складу різних ансамблів. 2. Загальна назва давньоєвропейських тростинних інструментів. 3. Регістр органа (відкриті лабіальні труби з лійкоподібними розтрубами).

ШАНСО́Н — усі жанрові та історичні різновиди французької ліричної пісні, а також сучасна народна і естрадна французька пісня.

ШАНСОНЕ́ТКА (франц. *chansonette* — пісенька) — 1. Невелика пісня грайливого, часто фривольного змісту, яку співачка виконує зі специфічними танцювальними рухами. 2. В Російській імперії початку XIX ст. — виконавиця Ш., яка виступала в кафешантанах, кабаре, ресторанах і т.д.

ШАНСОНЬЄ́ (франц. *chansonier* — співак) — 1. Французький естрадний співак, виконавець, а нерідко — й автор тексту та музики пісні. 2. Назва збірок пісень і водевілів у Франції у XIII–XIX ст.

ШАРАКА́Н (від вірм. *шарк* — ряд) — загальна назва вірменських духовних (але не біблійних) пісень. Спочатку до співацької книги «Шарканоц» входили співи трьох жанрів — кцурд (тропар), кацурд (кондак) і канон, пізніше термін Ш. застосовували як загальний.

ШАРМА́НКА, катеринка (від початкових слів франц. пісеньки *"Charmante Catherine..."* — "Чарівна Катерина...") — пневматичний механічний музичний інструмент, схожий на орган, але без клавішного механізму. Звук видобувають, обертаючи ручку, що приводить в дію міх, валики і звукові трубки, розміщені в ящику.

ШАРФ (нім. ***Scharf*** — гострий, різкий) — органний регістр з родини міктур з трубами вузької мензури. Під час натискання клавіш звучать чотири (в окремих конструкціях — 8) труби, що утворюють обертони до основного звука.

ШАС (франц. ***chasse*** — полювання) — жанр французької багатоголосної пісні або інструментальної п'єси, що зображає сцени полювання (вигуки мисливців, гавкання собак тощо) зазвичай у формі канонічної імітації. Подібний жанр існував у Італії та Іспанії (*кача*).

ША́УТ (від англ. ***shout*** — галасувати, лаятись) — народна екстатична манера співу з елементами декламації, якій властиві пристрасність і надрив. Манера Ш. побутує у багатьох формах музичного фольклору і запозичена з африканської культової музики. Характерна для *блюзів*, зустрічається також в трудових піснях, *баладах* і *спіричуелс*. Згодом манера Ш. поширилась і серед виконавців-інструменталістів.

ШАФЛ (англ. ***shuffle*** — товктись) 1. Остинатна ритмічна фігура з 4-х рівномірно акцентованих долей, яку виконують у швидкому темпі. Характерна для фортепіанного супроводу *буги-вуги*. 2. Американський танець з характерними рухами ніг, які танцюрист не відриває від підлоги.

ШАХЛИ́Ч — чуваський народний духовий інструмент, поздовжня флейта з дерев'яним або залізним стволом. Існують відкрита Ш. з 5–6-ма ігровими отворами та свисткова Ш. з 4–7-ма отворами, свистковим пристроєм та дерев'яною втулкою. Звукоряд діатонічний. На Ш. грають тільки чоловіки, виконуючи ліричні або танцювальні імпровізації.

ШАШМАКО́М (тадж. — "шість макомів") — 1. Шість образно-емоційних і ладоінтонаційних систем — *Рост, Бузрук, Наво, Дугох, Сегох, Ірок*, а також стійких метроритмічних моделей, норм і традицій музикування. 2. Історична форма *макомів*, що склалась і побутувала в Хорезмі та Бухарі; багаточастинний різноплановий цикл, що об'єднує інструментальні (*Тасніф, Тардже, Гардун, Пешрав, Мухамас, Сакил*) та вокальні твори (*шубе*).

ШВІ — 1. Вірменський народний духовий інструмент — свисток у вигляді птаха або тварини. Подібний до *окарини*. Побутує як дитяча іграшка. 2. Вірменська свисткова флейта — *тутак*.

ШЕЙК (від англ. ***shake*** — труситись) — популярний у першій половині 60-х рр. XX ст. танець. Музичний розмір — 4/4.

ШЕН — стародавній китайський губний орган, що складається з корпусного резервуара, виготовленого з гарбуза, 17-ти бамбукових трубок з язичками, боковими отворами і прорізами, мундштуком, прилаштованим збоку. Стрій ґрунтується на системі *люй-люй*. Застосовується як сольний, ансамблевий і оркестровий інструмент.

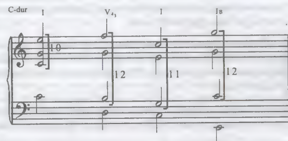
ШИАЛТИ́Ш — марійська пастуша свисткова поперечна флейта з бамбука або дягеля. Має 2–6 ігрових отворів. Застосовують як сольний інструмент для виконання ліричних мелодій. Колись був досить поширеним інструментом, нині зустрічається рідко.

ШИ́ЙКА — конструктивна деталь струнних інструментів (часто з художньо оформленою *голівкою*), щільно з'єднана з корпусом. Верхній бік Ш. у багатьох інструментів відіграє роль *грифа* (лютня, мандоліна, бандура). У деяких інструментів (*скрипка, альт, віолончель* та ін.) гриф наклеюють на Ш.

ШИ́МІ (англ. ***schimmi***) — бальний танець, американський різновид *фокстроту*. Музичний розмір — 2/4, темп помірно швидкий. В Європі набув популярності в 20-х рр. XX ст.

ШИРИНА́ ІНТЕРВА́ЛУ — відстань від нижнього до верхнього (включно) звука інтервалу. Те саме, що й *кількісна величина інтервалу, ступенева величина інтервалу*.

ШИРО́КЕ РОЗТАШУВА́ННЯ — таке розташування акорду в чотириголосному складенні, коли інтервал між першим і третім голосами більший від октави, а інтервал між басом і третім голосом на розташування акорду не впливає (див. *Тісне розташування*).



ШИРОКОМЕНЗУ́РНІ ДУХОВІ́ ІНСТРУМЕ́НТИ — металеві хроматичні мундштукові духові інструменти овальної форми (з вентилями). До Ш.д.і. належать основні інструменти духового оркестру — *альт, тенор, баритон, бас*, а також *туба, валторна* та ін.

ШИЧАПШИ́НА — кабардинський народний смичковий музичний інструмент з 2–3-ма струнами. Стрій квартовий або квінтовий.

ШИЧЕПШИ́Н — адигейський чоловічий двострунний смичковий інструмент. Стрій переважно квінтовий. Застосовувався для супроводу сольного співу або танців. Нині зустрічається рідко.

ШІСТНА́ДЦЯТА НО́ТА — нота, що за тривалістю у шістнадцять разів коротша від цілої. Позначається затушованим овалом зі штилем та двома хвостиками. В разі з'єднання двох або більше Ш.н. хвостики замінюються подвійними в'язками — ребрами (див. *Додаток III*).

ШІСТНА́ДЦЯТА ПА́УЗА — пауза, що за тривалістю дорівнює шістнадцятій ноті (див. *Додаток IV*).



ШІСТДЕСЯ́Т ЧЕТВЕ́РТА НО́ТА — нота, яка за тривалістю у шістдесят чотири рази коротша від цілої. Позначається затушованим овалом з штилем та чотирма хвостиками. В разі поєднання двох або більше Ш.ч. н. хвостики можна замінити чотирма в'язками — ребрами (див. *Додаток* III).

ШІСТДЕСЯ́Т ЧЕТВЕ́РТА ПА́УЗА — пауза, що за тривалістю дорівнює шістдесят четвертій ноті (див. *Додаток* IV).

ШКАЛА́ ЗВУ́КІВ — див. *Звукоряд*.

ШЛЕ́ЙФЕР (від нім. ***Schleif*** — хвіст) — мелодична прикраса, форшлаг з двох або кількох нот, які розташовані поступенево (частіше знизу вгору) і виконуються підкреслено.

ШЛЯ́ГЕР (від нім. ***Schlag*** — стусан, удар) — 1. Розважальна танцювальна пісня, характерне явище у *поп-музиці*. 2. Особливо популярна пісня, підпорядкована музичній моді. 3. Будь-який музичний твір, що має особливу популярність, незважаючи на невисокий мистецький та професійно-художній рівень.

ШО́ЙФЕР (євр. ***schoifer*** — поганий) — єврейський духовий інструмент, баранячий або коров'ячий ріг, вузький кінець якого є мундштуком. Звук Ш. — різкий та сильний, за повір'ям, він відлякував лихі сили. Тепер Ш. застосовують як сигнальний інструмент під час свята Нового року.

ШОТИ́РП — адигейський народний ударний інструмент з родини мембранофонів, малий барабан без визначеної висоти звуків. Звук видобувають долонями або паличкою.

ШОУМЕ́Н (англ. ***show*** — показувати і ***man*** — людина) — фахівець з організації *шоу*.

ШПІ́ЛЬМАН (нім. ***Spielman*** — гравець) — Середньовічний мандрівний актор-музикант в німецькомовних країнах, те саме, що *жонглер, вагант, скоморох* та ін. З XIV ст. Ш. — професійні міські музиканти, які об'єднувались у цехи. 2. Німецька назва групи барабанщиків та сурмачів у військових оркестрах, які виступали під керуванням тамбурмажора.

ШРУ́ТІ (санскр. — "те, що можна почути") — найменший інтервал між двома звуками (менше півтону), а також принцип організації звукоряду в індійській класичній музиці, що передбачає його поділ на 22 неоднакових за величиною інтервали. Оскільки стрій індійської музики не темперований, то 7 основних ступенів звукоряду не мають чітко фіксованої висоти тону, а відстань між ними заповнюється кількістю розміщених між ступенями Ш. (від 2-х до 4-х). В індійській теорії музики, що пов'язує кожний музичний звук з певним емоційним змістом, Ш. поділяються на нейтральні, широкі, страхітливі, ніжні, жалібні, і кожний з них має свою назву — незмінний, блискучий, жаданий, прекрасний і т.д. Наявність Ш. є ознакою високого рівня розвитку та витонченості класичної індійської музики.

ШТИЛЬ (грец. ***stylos*** — паличка) — вертикальна риска, яку додають до овалу половинної, четвертної, восьмої, шістнадцятої, тридцять другої і т.д. ноти (див. *Додаток* III).

ШТИРІЕ́Н (нім. ***Steirisch*** — штирієць) — назва салонного танцю, що походить з австрійської землі Штирія і набув поширення у XIX ст. Музичний розмір — 3/4, темп помірний.

ШТРИХ (нім. ***Strich***) — прийоми звуковидобування на музичних інструментах, які впливають на виразність виконання. Основні типи Ш. склалися на струнних смичкових, пізніше поширились на інші інструменти. Характер Ш. спирається на особливості рухів смичка, рук, пальців, губ, язика виконавця, що зумовлюють характер звучання. Основні Ш. — *legato, detache, staccato, spicato*. Вибір Ш. визначається стилістичними особливостями музики, її образністю, а також виконавською редакцією.

ШУВИ́Р, шувюр, шюбер — марійський народний пневматичний музичний інструмент, різновид *волинки*. На Ш. виконують мелодії обрядових і весільних пісень, а також танці.

ШУ́ЛЬВЕРК (нім. ***Schulwerk*** — шкільна справа) — система музичного виховання дітей, запропонована німецьким композитором, музикознавцем і педагогом К. Орфом, а також спеціальні посібники до неї.

ШУМ — невпорядковані неперіодичні коливання *вібратора*. На відміну від музичних звуків, Ш. не має точно визначеної висоти, тривалості і сили. Розрізняють: 1) суцільний за спектром, поширений на весь діапазон коливань, «білий» Ш.; 2) широкосмуговий — низькочастотний, середньочастотний, високочастотний; 3) вузькосмуговий, «кольоровий». Ш. є основою звучання ударних інструментів без визначеної висоти, а також складником звука з визначеною висотою звучання. В XX ст. спостерігається тенденція до розширення палітри звучання шляхом застосування нових шумових (зокрема, електромузичних) інструментів (див. *Сонорика*).

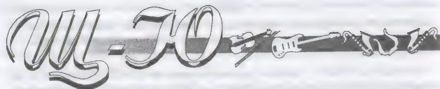
ШУ́МКА — українська та польська народна пісня-танець, подібна до *коломийки*. Музичний розмір — 2/4, темп жвавий.

ШУМОВЕ́ ОФО́РМЛЕННЯ — шуми і звуки, які застосовують у виставах, кінофільмах, радіопередачах з метою імітації звукових природних явищ, створення певного настрою тощо.

ШУМОВИ́Й ОРКЕ́СТР — оркестр, до складу якого входять переважно шумові інструменти, а також інструменти з різким тембром звука (свистки). Свого часу Ш.о. був складником музичного виховання учнів загальноосвітньої школи.

ШУМОВІ́ ІНСТРУМЕ́НТИ — пристрої для видобування шумів, що створюють певний ритмічний і тембровий колорит. До Ш.і. належать ударні інструменти з невизначеною висотою звука — *барабан, бубон, гонг, кастаньєти, тамтам, тарілки* тощо.

ШУМОФО́Н — 1. Одноголосний електричний музичний інструмент з грифом, який дозволяє імітувати виробничі шуми, постріли, шум вітру, брязкання, звуки хвиль тощо. Діапазон Ш. — від *фа* до *фа3*. 2. Електронний акустичний прилад для вимірювання рівня шуму в приміщенні.



ЩАБЕ́ЛЬ — див. *Ступінь.*

ЩЕДРІ́ВКИ — українські народні новорічні величальні календарно-обрядові пісні, які виконують поряд з *колядками.*

ЩИПКО́ВІ МУЗИ́ЧНІ ІНСТРУМЕ́НТИ — струнні інструменти, у яких звук видобувається внаслідок зчеплення струн з пальцями або плектром. До Щ.м.і. належать *арфа, балалайка, бандура, домра, гітара, мандоліна* та багато інших.

ЮБІЛЯ́ЦІЯ (лат. ***jubilatio*** — тріумфування) — 1. У католицькому співі — орнаментальна імпровізація захоплено-тріумфального характеру, яка розспівувалась під час виконання григоріанського хоралу на останньому складі слова «Алілуя». Класичний зразок Ю. — «Alleluia» В.-А. Моцарта. 2. У поліфонії *строгого стилю* — жвавий мелодичний рух, що заповнює проміжки між основними долями, наче прикрашаючи загальний рух, інакше — мелодична *фігурація.*

ЮВІЛЕ́ЙНА МУ́ЗИКА — музика, створена з нагоди ювілею видатного діяча або для відзначення певної події. До Ю.м. належать: ювілейна кантата (Й.-С. Бах, О. Глазунов); урочиста увертюра «1812 рік» (П. Чайковський), ювілейний марш (М. Іполитов-Іванов, Є. Юцевич), урочиста кантата (С. Прокоф'єв) та інші вокальні, вокально-хорові та інструментальні твори.

Ю́РОЧКА, юрачка — білоруський народний жартівливий танець. Музичний розмір — 4/4, темп швидкий. Мелодія народнопісенна.



ЯЗИ́К — див. *Серце.*

ЯЗИЧО́К — деталь духових музичних інструментів, яка перемикає отвір для вдування повітря і є вібратором та джерелом звукоутворення. Коливання, що виникають при цьому, передаються стовпу повітря в стволі інструмента, змушуючи його звучати. За способом звукоутворення Я. поділяються на вільні та ударні. Перші язички закріплені на рамці з прорізами *(акордеон, баян, фісгармонія, гармонія, губна гармоніка* та ін.), другі — в момент коливання б'ють по краях прорізу. Це тростинні (*кларнет, гобой, фагот* та інші), металеві (*орган*) Я. Вони бувають одинарними (*саксофон* та ін.) і подвійними (*гобой, фагот, англійський ріжок* та ін.). Широкі та тонкі Я. — високочастотні; вузькі та товстіші — низькочастотні. Роль Я. в духових металевих мундштукових музичних інструментах відіграють губи виконавця.

ЯЗИЧКО́ВІ МУЗИ́ЧНІ ІНСТРУМЕ́НТИ — інструменти, де звук утворюється за допомогою *язичка.*

ЯЛИКЕ́ — удмуртський народний танець-гра. Музичний розмір — 2/4, темп швидкий.

ЯНГЕ́ — китайська народна музична вистава у формі процесії з піснями, танцями, пантомімою, інсценізаціями. На основі Я. виникла китайська опера.

Я́НКА — білоруська народна танцювальна пісня. Музичний розмір — 2/4, темп помірно швидкий.

ДОДАТКИ

Позначення, що використовуються в музичній літературі

I. ЗНАКИ



— нотний стан

— нитка

аколада —

— alla breve

— натиснути педаль

— відпустити педаль

— фермата

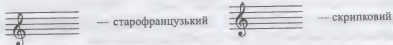
— умовний знак (італ. segno)

— цезура

— крапка

II. КЛЮЧІ

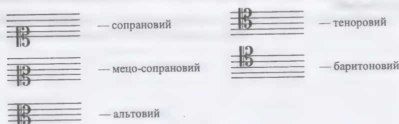
«СОЛЬ»



— старофранцузький

— скрипковий

«ДО»



— сопрановий

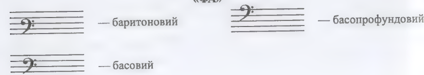
— мецо-сопрановий

— альтовий

— теноровий

— баритоновий

«ФА»

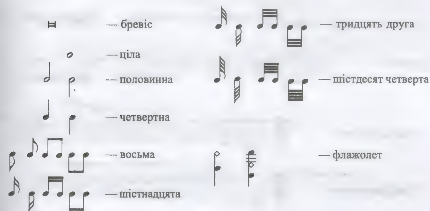


— баритоновий

— басовий

— басопрофундовий

III. НОТИ



— бревіс

— ціла

— половинна

— четвертна

— восьма

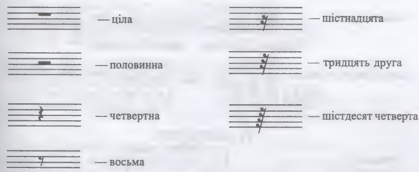
— шістнадцята

— тридцять друга

— шістдесят четверта

— флажолет

IV. ПАУЗИ



— ціла

— половинна

— четвертна

— восьма

— шістнадцята

— тридцять друга

— шістдесят четверта

V. ЗНАКИ АЛЬТЕРАЦІЇ

♯ — дієз

× — дубль-дієз

♭ — бемоль

♮ — бекар

♭♭ — дубль-бемоль

Основні ступені

Підвищені ступені

Двічі підвищені ступені

Знижені ступені

Двічі знижені ступені

VI. АБРЕВІАТУРИ

Реприза

1) — повторення частини твору без змін

Реприза

2) — повторення частини твору з іншим закінченням

3) Da capo al Fine; D. C. al F.; D. C. — повторення від початку до кінця

4) Dal segno (𝄋) — повторення від умовного знаку

5) 2 3 4 5 6 7 8 9 10 і т.д. — тактові паузи

6) — повторення фігури

7) — повторення такту

8) Повторення звука або акорду

Написано *Виконується*
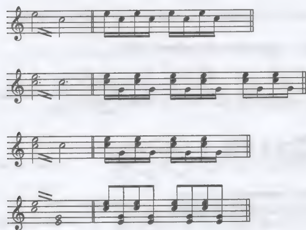








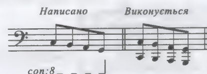
9) Швидке чергування звуків або співзвуч (tremolo)

Написано *Виконується*





10) Октавне подвоєння



11) Глісандо



12) Пасажі однотипної побудови



VII. МЕЛІЗМИ

— мордент

— подвійний мордент

— зворотний мордент

— подвійний зворотний мордент

— групето

tr tr — трель

— форшлаг

VIII. ШТРИХИ

— легато

— стакато

— портаменто

IX. ТАКТОВІ РОЗМІРИ

$\frac{2}{1}, \frac{2}{2}, \frac{2}{4}, \frac{2}{8}, \frac{2}{16}$ — простий двочастинний такт

$\frac{3}{1}, \frac{3}{2}, \frac{3}{4}, \frac{3}{8}, \frac{3}{16}$ — простий тричастинний такт

$\frac{4}{2}, \frac{4}{4}, \frac{4}{8}$ — складний двочастинний або тричастинний такт

$\frac{5}{4}, \frac{5}{8}$ — п'ятидольний несиметричний такт

$\frac{6}{4}, \frac{6}{8}, \frac{6}{16}$ — шестидольний складний тричастинний такт

$\frac{7}{4}, \frac{7}{8}$ — семидольний несиметричний такт

$\frac{9}{4}, \frac{9}{8}, \frac{9}{16}$ — дев'ятидольний складний тричастинний такт

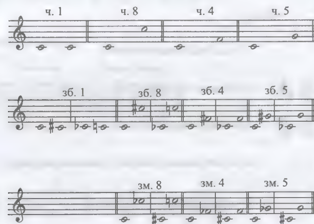
$\frac{12}{4}, \frac{12}{8}, \frac{12}{16}$ — складний двочастинний або тричастинний такт

X. ІНТЕРВАЛИ

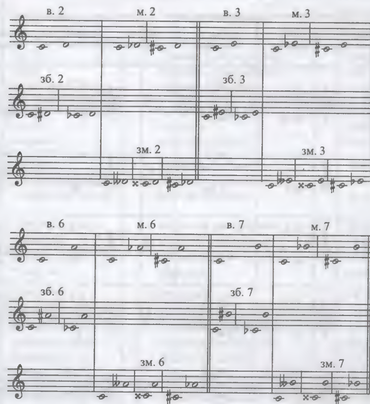
1) Позначення і назви інтервалів

1 — прима	9 — нона
2 — секунда	10 — децима
3 — терція	11 — ундецима
4 — кварта	12 — дуодецима
5 — квінта	13 — терцдецима
6 — секста	14 — квартдецима
7 — септима	15 — квінтдецима
8 — октава	16 — подвійна октава

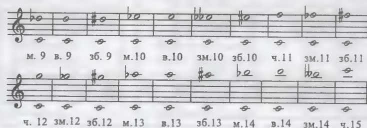
2) Чисті, збільшені та зменшені інтервали



3) Великі і малі, збільшені та зменшені інтервали



4) Складені інтервали



5) Енгармонізм інтервалів

Кількість тонів	Основні інтервали	Енгармонічні інтервали	Кількість тонів	Основні інтервали	Енгармонічні інтервали
0	ч. 1	зм. 2	3	зм. 5	зб. 4
$\frac{1}{2}$	м. 2	зб. 1	$3\frac{1}{2}$	ч. 5	зм. 6
1	в. 2	зм. 3	4	м. 6	зб. 5
$1\frac{1}{2}$	м. 3	зб. 2	$4\frac{1}{2}$	в. 6	зм. 7
2	в. 3	зм. 4	5	м. 7	зб. 6
$2\frac{1}{2}$	ч. 4	зб. 3	$5\frac{1}{2}$	в. 7	зм. 8
3	зб. 4	зм. 5	6	ч. 8	зб. 7, зм.9

XI. ТЕМПИ (ЗА МЕТРОНОМОМ)

	Італійські терміни	Орієнтовне значення	Метроном (шкала І. Мельцеля)
Дуже повільні	Grave	Суворо, дуже повільно	40-48
	Largo	Широко, дуже повільно	44-52
	Largemento	Широко, протяжно	46-54
Досить повільні	Adagio	Спокійно, повільно	48-56
	Lento	Повільно	50-58
	Larghetto	Швидше, ніж Largo	54-63
Повільні	Andante	Повільно, помірно	58-72
	Andante maestoso	Повільно й урочисто	60-69
	Andante non troppo	Не дуже повільно	66-80
Помірні	Andante con moto	Повільно, але рухливо	69-84
	Andantino	Швидше, ніж Andante	72-88
	Moderato assai	Дуже помірно	76-92
	Moderato	Помірно	80-96
Жваві	Con moto	Рухливо	84-100
	Allegretto moderato	Помірно жваво	88-104
	Allegretto	Повільніше, ніж Allegro	92-108
	Allegretto mosso	Жвавіше, ніж Allegretto	96-112
	Animato	Жваво, натхненно	100-116
	Animato assai	Дуже натхненно, жваво	104-120
Швидкі	Allegro moderato	Помірно швидко	108-126
	Tempo di marcia	В темпі маршу	112-126
	Allegro non troppo	Не дуже швидко	116-138
	Allegro	Швидко, весело	120-144
	Allegro molto	Досить швидко	138-160
	Allegro assai	Дуже швидко	144-168
	Allegro agitato	Швидко, збуджено	152-176
	Allegro vivace	Повільніше, ніж Vivace	160-184
Дуже швидкі	Vivace	Значно швидше, ніж Allegro	168-192
	Presto	Дуже швидко	184-200
	Prestissimo	Надзвичайно швидко	192-208

XII. ДИНАМІЧНІ ПОЗНАЧЕННЯ

pp — піанісимо

p — піано

mp — мецо-піано

mf — мецо-форте

f — форте

sf — несподівано різке динамічне акцентування окремих звуків або акордів

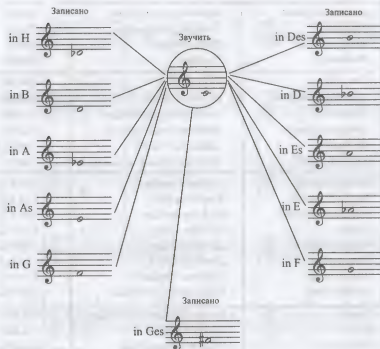
ff — фортисимо

або cresc. — крещендо

або dim., dimin. — димінуендо

> V — акцент

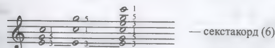
XIII. ЗАПИС І РЕАЛЬНЕ ЗВУЧАННЯ ТРАНСПОНУЮЧИХ МУЗИЧНИХ ІНСТРУМЕНТІВ



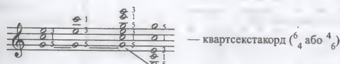
XIV. АКОРДИ ТЕРЦЕВОЇ ПОБУДОВИ



— тризвук (основний вид) ($^5_3$ або $^3_5$)



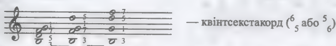
— секстакорд (6)



— квартсекстакорд ($^6_4$ або $^4_6$)



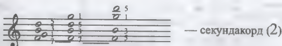
— септакорд (основний вид) (6)



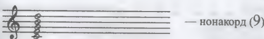
— квінтсекстакорд ($^6_5$ або $^5_6$)



— терцквартакорд ($^4_3$ або $^3_4$)



— секундакорд (2)



— нонакорд (9)

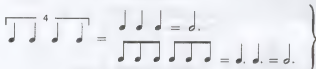
XV. ОСОБЛИВІ РИТМІЧНІ ФІГУРИ



— дуоль



— тріоль



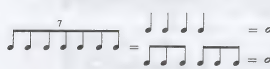
— квартоль



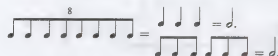
— квінтоль



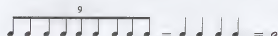
— секстоль



— септоль



— октоль



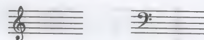
— новемоль



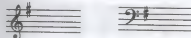
— децимоль

XVI. ТОНАЛЬНОСТІ МАЖОРУ ТА ЇХ КЛЮЧОВІ ЗНАКИ

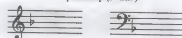
до-мажор (*C-dur*)



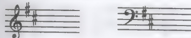
соль-мажор (*G-dur*)



фа-мажор (*F-dur*)



ре-мажор (*D-dur*)



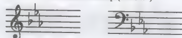
сі-бемоль-мажор (*B-dur*)



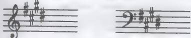
ля-мажор (*A-dur*)



мі-бемоль-мажор (*Es-dur*)



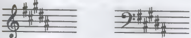
мі-мажор (*E-dur*)



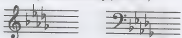
ля-бемоль-мажор (*As-dur*)



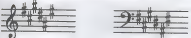
сі-мажор (*H-dur*)



ре-бемоль-мажор (*Des-dur*)



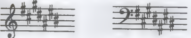
фа-дієз-мажор (*Fis-dur*)



соль-бемоль-мажор (*Ges-dur*)



до-дієз-мажор (*Cis-dur*)



до-бемоль-мажор (*Ces-dur*)

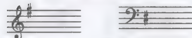


XVI. ТОНАЛЬНОСТІ МІНОРУ ТА ЇХ КЛЮЧОВІ ЗНАКИ

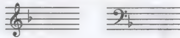
ля-мінор (*A-moll*)



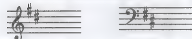
мі-мінор (*E-moll*)



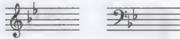
ре-мінор (*D-moll*)



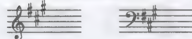
сі-мінор (*H-moll*)



соль-мінор (*G-moll*)



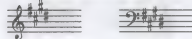
фа-дієз-мінор (*Fis-moll*)



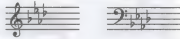
до-мінор (*C-moll*)



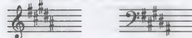
до-дієз-мінор (*Cis-moll*)



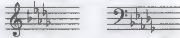
фа-мінор (*F-moll*)



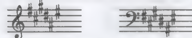
соль-дієз-мінор (*Gis-moll*)



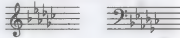
сі-бемоль-мінор (*B-moll*)



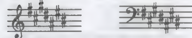
ре-дієз-мінор (*Dis-moll*)



мі-бемоль-мінор (*Es-moll*)



ля-дієз-мінор (*Ais-moll*)

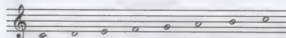


ля-бемоль-мінор (*As-moll*)

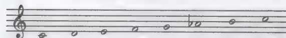


XVII. НАТУРАЛЬНІ ЛАДИ (ГАМИ) [1]

Натуральний мажор



Гармонічний мажор



Мелодичний мажор



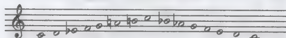
Натуральний мінор



Гармонічний мінор



Мелодичний мінор



Іонійський лад



Дорійський лад



1. В усіх прикладах за тоніку взято звук *до*[1]

Фригійський лад



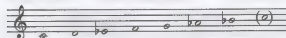
Лідійський лад



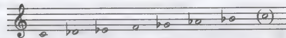
Міксолідійський лад



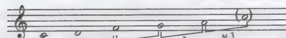
Еолійський мінор



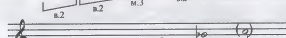
Локрійський мінор

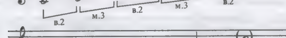


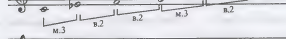
Пентатоніка

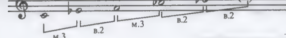




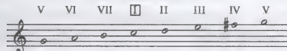








Гіполідійський



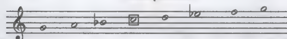
Гіпоіонійський



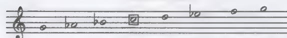
Гіпоміксолідійський



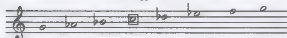
Гіподорійський



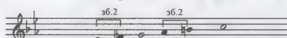
Гіпоеолійський



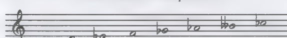
Гіпофригійський



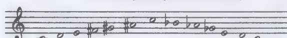
Угорська (циганська) гама



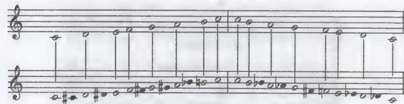
"Гама Римського-Корсакова"
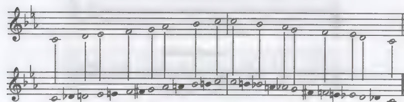


"Гама Чорномора" (цілотонова)



Мажорна хроматична гама



Мінорна хроматична гама



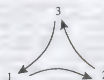
XVII. ДИРИГЕНТСЬКІ СХЕМИ [1]

Прості метри

Дводольний метр

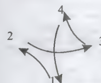


Тридольний метр

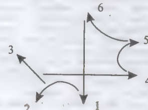


Складні метри

Чотиридольний метр

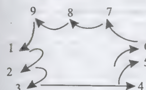


Шестидольний метр



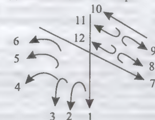
У швидких темпах, як дводольний (тріолями)

Дев'ятидольний метр



У швидких темпах, як тридольний (тріолями)

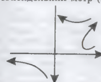
Дванадцятидольний метр



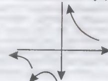
У швидких темпах, як чотиридольний (тріолями)

Мішані метри

П'ятидольний метр (2+3)



П'ятидольний метр (3+2)



1. Диригентські схеми дано для правої руки. (Рухи для лівої руки мають дзеркальний вигляд.)

ІНОЗЕМНІ СЛОВА І МУЗИЧНІ ТЕРМІНИ, ЩО ВИКОРИСТОВУЮТЬСЯ В МУЗИЧНІЙ ЛІТЕРАТУРІ

А

A (а) — 1. Нота *ля*. 2. Італійський прийменник — на, у, до, з, при.
Abbreviatura (аббревіату́ра) — скорочення.
A cadenza (а каде́нца) —вільно, як каденцію.
A cappella (а капе́лля) — спів хору без супроводу.
A capriccio (а капрі́ччіо) — за бажанням.
Accelerando (аччелера́ндо) — прискорюючи.
Accento (аччє́нто) — акцент, наголос.
Accolade [франц.] (акколя́де) — аколада.
Accompagnamento (аккомпаньяме́нто) — супровід, акомпанемент.
Accordando (аккорда́ндо) — узгоджуючи.
Adagio (ада́джо) — спокійно, повільно.
Adagio assai (ада́джо асса́і) — дуже повільно.
Adagio di molto (ада́джо ді мо́льто) — дуже повільно.
Adagio grazioso (ада́джо граціо́зо) — повільно і граціозно.
Adagio maestoso (ада́джо маесто́зо) — повільно й урочисто.
Adagio ma non troppo (ада́джо ма нон тро́ппо) — повільно, але не дуже.
Adagio sostenuto (ада́джо состену́то) — повільно і добре витримуючи звуки.
Addolcendo (аддольче́ндо) — пом'якшуючи звук, надаючи йому ніжності.
Addolorando (аддольора́ндо) — журливо, скорботно, сумно.
A due (а дуе) — удвох.
Adirato (адіра́то) — гнівно, сердито.
Ad libitum [лат.] (ад лі́бітум) — на свій розсуд.
A-dur (а-ду́р) — *Ля* мажор.
Affanato (аффана́то) — неспокійно, стурбовано.
Affetto (аффе́тто) — почуття; **con affetto** (кон аффе́тто) — з почуттям.
Affetuoso (аффетту́озо) — любовно, ніжно, з пристрасним поривом.
Agiato (аджіа́то) — повільно.
Agitato (аджіта́то) — із збудженням, тривожно, стурбовано.
Agitato con passione (аджіта́то кон пассіо́не) — пристрасно і збуджено.
Ais (а́іс) — *ля-дієз.*
ais-moll (а́іс-мо́лль) — *ля-дієз* мінор.
All, alla (аль, а́лля) — на зразок, подібно до, наче, немов.
Alla camera (а́лля ка́мера) — в стилі камерної музики.
Alla marcia (а́лля ма́рчіа) — в стилі маршу.
Alla moderna (а́лля моде́рна) — в новому стилі.
All' antica (аль а́нтіка) — в старовинному стилі.
Alla polacca (а́лля поля́кка) — як полонез, у темпі полонезу.
Allargando (алляргa̍ндо) — уповільнюючи, розширюючи.
Allegretto (аллегре́тто) — більш повільно, ніж **Allegro**, але швидше, ніж **Andante**.
Allegro (алле́гро) — весело, швидко, життєрадісно.
Allegro agitato (алле́гро аджіта́то) — швидко, схвильовано, збуджено.
Allegro appassionato (алле́гро аппасьйона́то) — швидко і пристрасно.
Allegro assai (алле́гро асса́і) — досить швидко.
Allegro brillante (алле́гро брілля́нте) — швидко і з блиском.
Allegro comodo (алле́гро комо́до) — не дуже швидко.
Allegro con brio (алле́гро кон бріо) — швидко і з запалом.
Allegro con fuoco (алле́гро кон фуо́ко) — швидко і палко.
Allegro furioso (алле́гро фуріо́зо) — швидко і шалено, несамовито.
Allegro di bravura (алле́гро ді браву́ра) — швидко і бравурно.
Allegro maestoso (алле́гро маесто́зо) — швидко і урочисто.

Allegro ma non troppo (алле́гро ма нон тро́ппо) — швидко, але не надто.
Allegro moderato (алле́гро модера́то) — помірно швидко.
Allegro vivace (алле́гро віва́че) — жваво, але повільніше, ніж **Presto**.
Allentando (аллента́ндо) — уповільнюючи.
Al segno (аль се́ньйо) — до знака.
A mezza voce (а ме́цца во́че) — напівголосно, півголосом.
a-moll (а-мо́лль) — *ля* мінор.
Amoroso, con amore (аморо́зо, кон амо́ре) — з любов'ю, ніжно.
Andanto (анда́нте) — повільно, помірно.
Andante cantabile (анда́нте канта́біле) — повільно і наспівно.
Andante maestoso (анда́нте маесто́зо) — повільно і урочисто.
Andantino (андантíно) — швидше, ніж **Andante**.
Animato, con anima (ані́мато, кон ані́ма) — натхненно, з душею.
Aperto (апе́рто) — відкритий, без сурдини.
A poco a poco (а по́ко а по́ко) — поступово, потрохи.
Appassionato (аппасьйона́то) — палко, пристрасно.
Appogiatura (апподжіату́ра) — форшлаг, аподжіатура.
A punto d'arco (а пу́нто д'арко) — верхнім кінцем смичка.
Arco, col arco (а́рко, коль а́рко) — смичок, смичком.
Articolando (артіколя́ндо) — чітко, виразно.
As (ас) — *ля-бемоль,*
As-dur (ас-ду́р) — *Ля-бемоль* мажор.
as-moll (ас-мо́лль) — *ля-бемоль* мінор.
Assai (асса́і) — дуже, вельми.
A tempo (а те́мпо) — в темпі.
A tempo di marcia (а те́мпо ді ма́рчіа) — в темпі маршу.
Auftakt [нім.] (ауфта́кт) — затакт.
A una corda (а у́на ко́рда) — на одній струні, взяти ліву педаль (на ф-но).
A vicenda (а віче́нда) — по черзі, поперемінне.
A vide [фр.] (а ві́де) — відкрита струна.
A voce sola (а во́че со́ля) — соло для голосу.

B

B (бе) — *сі-бемоль.*
Barbaro (ба́рбаро) — дикий, варварський.
B-dur (бе-ду́р) — *Сі-бемоль* мажор.
Bel canto (бель ка́нто) — прекрасний спів (термін вокальної педагогіки).
b-moll (бе-мо́лль) — *сі-бемоль* мінор.
Ben, bene (бен, бе́не) — добре, дуже, досить.
Ben marcato (бен марка́то) — чітко, виділяючи.
Ben tenuto (бен тену́то) — добре витримуючи.
Breve, brevis [лат.] (бре́ве, бре́віс) — скорочено, прискорено; назва ноти у мензуральній системі нотації, тривалість якої дорівнює двом цілим нотам. Назва виникла в стародавній нотній системі.
Brillante (брілля́нте) — блискуче.
Brio, con brio, brioso (бріо́, кон брі́о, бріо́зо) — запал, вогонь, з запалом, з піднесенням.
Burlando (бурля́ндо) — жартівливо, пустотливо.
Burlesco (бурле́ско) — смішно, дивно, дивовижно.

C

C (це) — *до.*
Cadenza (каде́нца) — каденція, каданс.
Calando (каля́ндо) — затихаючи, зменшуючи силу звука.
Campana (кампа́на) — дзвін.
Campanella (кампане́лля) — дзвоник.
Canon [грец.] (кано́н) — канон.
Cantabile (канта́біле) — співуче, наспівно.
Cantando (канта́ндо) — співуче, наспівно.

Canto (ка́нто) — спів, голос.
Capo, da capo (ка́по, да ка́по) — початок, спочатку.
Capriccio (капрі́ччо) — каприз, примха.
Capriccioso (каприччо́зо) — капризно, примхливо, дивно.
C-dur (це-ду́р) — *До* мажор.
Ces (цес) — *до-бемоль.*
Ces-dur (цес-ду́р) — *До-бемоль* мажор.
Cis (ціс) — *до-дієз.*
Cis-dur (ціс-ду́р) — *До-дієз* мажор.
Cisis (цісіс) — *до-дубль-дієз.*
cis-moll (ціс-мо́лль) — *до-дієз* мінор.
c-moll (це-мо́лль) — *до* мінор.
Col, colla (коль, ко́лля) — італійський прийменник «з».
Colla parte (ко́лля па́рте) — з партією (узгоджувати темп з головною партією).
Coll arco (колль а́рко) — смичком.
Coll ottava (колль отта́ва) — грати октавами.
Con affetto (кон аффе́тто) — з почуттям, пристрасно.
Con affizione (кон аффіцьйо́не) — сумно, похмуро.
Con anima (кон а́німа) — з душею.
Con brio (кон брі́о) — з жаром, пристрасно.
Con collera (кон ко́льера) — з гнівом.
Con dolore (кон дольо́ре) — з сумом, журливо.
Con espressione (кон еспресьйоне)— з експресією.
Con moto (кон мо́то) — рухливо.
Con smania (кон сма́нья) — шалено, несамовито.
Con sordino (кон сорді́но) — з сурдиною.
Con spirito (кон спі́ріто) — з захопленням.
Con tutta forza (кон ту́тта фо́рца) — з усією силою.
Corda a vide (ко́рда а ві́де) — відкрита струна.
Coro (ко́ро) — хор.
Cosi (козі́) — так.
Crescendo (креше́ндо) — збільшуючи силу звука.

D

D (де) — ре.
Da capo al fine (да́ капо аль фі́не) — з початку до кінця.
Dal segno al Fine (даль се́ньйо аль фі́не) — від знака до кінця.
D-dur (де-ду́р) — *Ре* мажор.
Declamando (декляма́ндо) — декламуючи.
Decrescendo (декреше́ндо) — поступово зменшуючи силу звука.
Delicatamente (делікатаме́нте) — витончено, вишукано, зі смаком, ніжно.
Des (дес) — *ре-бемоль.*
Des-dur (дес-ду́р) — *Ре-бемоль* мажор.
Deses (десе́с) — *ре-дубль-бемоль.*
Diminuendo (дімінуе́ндо) — поступово зменшуючи силу звука.
Dis (діс) — *ре-дієз.*
dis-moll (діс-мо́лль) — *ре-дієз* мінор.
Disis (ді́сіс) — *ре-дубль-дієз.*
Distinto (дісті́нто) — ясно, чітко.
Divisi (диві́зі) — розділення, поділ; вказує поділ однорідних інструментів або хорових голосів на групи.
d-moll (де-мо́лль) — *ре* мінор.
Dolce (до́льче) — ніжно, ласкаво.
Dolente (доле́нте) — жалібно, жалісно.
Dolore, doloroso (дольо́ро, дольоро́зо) — сумно, журливо.
Drammatico (драмма́тіко) — драматично.
Due volte (ду́е во́льте) — повторити два рази.
Duetto (дуе́тто) — дует.
Duolo (дуо́льйо) — скорботно, траурно.

Dur (дур) — мажор.
Duramente (дураме́нте) — твердо, грубо.

E

E (е) — *мі.*
E-dur (е-ду́р) — *Мі* мажор.
Elegico (еле́гіко) — елегічно.
e-moll (е-мо́лль) — *мі* мінор.
Energico (ене́рджіко) — енергійно, рішуче.
Entusiastico (ентузіа́стіко) — захоплено.
Eroico (еро́іко) — героїчно.
Erotico (еро́тіко) — еротично.
Es (ес) — *мі-бемоль.*
Esaltato (езальта́то) — екзальтовано, збуджено.
Es-dur (ес-ду́р) — *Мі-бемоль* мажор.
Eses (е́сес) — *мі-дубль-бемоль.*
es-moll (ес-мо́лль) — *мі-бемоль* мінор.
Espirando (еспіра́ндо) — завмираючи.
Espressivo (еспрессі́во) — виразно, експресивно.
Estatico (еста́тіко) — захоплено, екстатично.

F

F (еф) — *фа.*
Faceto (фаче́то) — весело.
Facile (фа́чіле) — легко.
Fantastico (фанта́стіко) — фантастично, примхливо.
F-dur (еф-ду́р) — *Фа* мажор.
Fermata (ферма́та) — фермата.
Fermo (фе́рмо) — рішуче, твердо.
Feroce (феро́че) — люто, дико, шалено.
Fes (фес) — *фа-бемоль.*
Festevole, festivo, festoso (фесте́воле, фе́стіво, фесто́зо) — весело, грайливо, святково.
Fervido (ферві́до) — гаряче, полум'яно.
Fiero, con fierezza (фіе́ро, кон фіере́цца) — гордовито.
Filare la voce (філя́ре ля во́че) — філірувати звук.
Finale (фіна́ле) — фінал.
Fine (фі́не) — кінець.
Fioco (фіо́ко) — глухо, хрипло.
Fis (фіс) — *фа-дієз.*
Fis-dur (фіс-ду́р) — *Фа-дієз* мажор.
Fisis (фі́сіс) — *фа-дубль-дієз.*
fis-moll (фіс-мо́лль) — *фа-дієз* мінор.
Flautando (фляута́ндо) — наслідуючи флейту.
Flebile (фле́біле) — жалібно, сумно.
Flessibile (флессі́біле) — м'яко, гнучко.
Forte (фо́рте) — сильно, голосно.
Fortissimo (форти́симо) — дуже сильно, дуже голосно.
Forte fortissimo (фо́рте форти́симо) — надзвичайно голосно, надзвичайно сильно.
Forza, con forza (фо́рца, кон фо́рца) — сила, з силою.
Freddo (фре́ддо) — холодно.
Fresco (фре́ско) — свіжо, бадьоро, весело.
Frivole (фриво́ле) — фривольно, розпусно.
Funesto (фуне́сто) — похмуро, скорботно.
Fuoco, con fuoco (фуо́ко, кон фуо́ко) — вогонь, полум'яно, пристрасно.
Furioso (фуріо́зо) — люто, несамовито, шалено.

G

G (ге) — соль.
Galiardo (гальярдо) —бурхливо.
Galante (галянте) — галантно, вишукано.
G-dur (ге-ду́р) — *Соль* мажор.
Ges (гес) — *соль-бемоль.*
Ges-dur (гес-ду́р) — *Соль-бемоль* мажор.
Giocoso (джіокóзо) — грайливо.
Giojoso (джіойóзо) — радісно.
Gioviaie (джіовіáле) — весело, радісно.
Gis (гіс) — **соль-дієз.**
gis-moll (гіс-мóлль) — *соль-дієз* мінор.
Gisis (гісіс) — *соль-дубль-дієз.*
Giusto, tempo giusto (джюсто, тéмпо джюсто) — темп, який відповідає характеру твору.
g-moll (ге-мóлль) — *соль* мінор.
Grandemente (грандемéнте) — урочисто, велично.
Grandiose (грандіóзо) — грандіозно, велично.
Grave (грáве) — поважно, серйозно, суворо, повільно.
Grazioso (граціóзо) — граціозно.
Guerriero (гуерр'еро) — войовничо.

H

H (га) — *сі.*
H-dur (га-ду́р) — *Сі* мажор.
Heroisch [нім.] (герóїш) — героїчно.
Heses (гéсес) — *сі-дубль-бемоль.*
His (гіс) — *сі-дієз.*
Hisis (гісіс) — *сі-дубль-дієз.*
h-moll (га-мóлль) — *сі* мінор.
Horn [нім.] (горн) — ріг.
Humoresque [франц.] (юморéск) — гумореска.
Hymnus [лат.] (гімнус) — гімн.
Huper [грец.] (хюпер, гіпер) — над, згори. Вживається як префікс при позначенні ладів античної і середньовічної музики.
Hypo [грец.] (гюпо, гіпо) — під, знизу. Вживається як префікс при позначенні ладів античної і середньовічної музики.

I

In A, in B, in C, in Es, in F (ін а, ін бе, ін це, ін ес, ін еф) — позначення транспонуючих властивостей окремих духових інструментів.
Imperioso (імперіóзо) — владно.
Indeciso (індечíзо) — нерішуче, непевно.
Indifferente (індіферéнте) — індиферентно, байдужо.
In distanza (ін дістáнца) — виконання музики вдалині.
Infernale (інфернáле) — пекельно, демонічно.
Infinito (інфíніто) — нескінченно.
Ingenuo (інджéнуо) — просто, наївно.
Intesso tempo (інтéссо тéмпо) — той же темп.
In uno (ін ýно) — на «раз» (при диригуванні).
Irato, con ira (ірáто, кон ірá) — гнівно.
Ironico (ірóніко) — іронічно, глузливо.

J

Jagdhorn [нім.] (я́гдгорн) — мисливський ріг.
Jodeln [нім.] (йóдельн) — особливий прийом співу альпійських горян (тірольський спів).

L

La (ля) — *ля.*
Lacrimoso (лякрімóзо) — журливо, скорботно.
Lamentevole (ляментевóле) — жалібно, скорботно.
Lamento (ляменто) — плач, ридання.
Largamente (ляргамéнте) — повно, широко, протяжно.
Largetto (ляргéто)—швидше, ніж **Largo**, але повільніше, ніж **Andante**.
Largo (ля́рго) — широко, протяжно, дуже повільно.
Legato (легáто) — зв'язно, злито.
Lentando (лентáндо) — уповільнюючи.
Lento (лéнто) — повільно.
Lesto (лéсто) — швидко, жваво.
Libero (лíберо) — вільно, невимушено.
Lieve (льéве) — легко.
Liga (ліга) — ліга.
Lirico (лíріко) — лірично.
Lungo (люнго) — довгий, довго.
Lunga pausa (люнга пáуза) — довга пауза.
Lungo trillo (люнго трíльо) — довга трель.

M

Maestoso (маестóзо) — урочисто, велично.
Magnificamente (маньїфікамéнте) — велично, пишно, розкішно.
Malinconico (малінкóніко) — меланхолійно, сумно.
Marcato, marcando (маркáто, маркáндо) — підкреслюючи, виділяючи.
Marciale (марчіáле) — подібно до маршу.
Medesimo tempo (медéсімо тéмпо) — той же темп.
Melologo (мельольóго) — мелодекламація.
Meno (мéно) — менше.
Meno mosso (мéно мóссо) — повільніше.
Mono presto (мóно прéсто) — повільніше, ніж **Presto**.
Mesto (мéсто) — сумно, скорботно.
Mezzo (мéццо) — наполовину.
Mezzo forte (мéцо фóрте) — напівголосно.
Mezzo piano (мéцо п'я́но) — напівтихо.
Mezzo voce (мéцо вóче) — півголосом.
Misterioso (містерійзо) — таємничо.
Mobile (мóбіле) — легко, рухливо, мінливо.
Moderato (модерáто) — помірно.
Moll (мольль) — м'який, ніжний; в музиці — мінор.
Molto (мóльто) — дуже, багато, вельми.
Morendo (морéндо) — завмираючи.
Mosso (мóссо) — жваво, рухливо.
Moto (мóто) — рух; прискорення темпу.
Muta in (мýта ін) — вказівка для перестроювання інструментів.

N

Naturale (натурáле) — просто, натурально, безпосередньо.
Nervoso (нервóзо) — нервово.
Netto (нéтто) — ясно, чітко, виразно.
Nobile (нóбіле) — благородно, піднесено.
Non divisi (нон дівíзі) — вказівка про те, що подвійні ноти або акорди виконуються без розділу струнних інструментів.
Non legato (нон легáто) — не легато, не зв'язано.
Non molto (нон мóльто) — не дуже.
Non troppa (нон трóппа) — не занадто.
Nuovo (нуóво) — новий.



O

Obligato (облігáто) — обов'язковий.
Ondeggiando (ондеджіáндо) — хвилеподібно.
Opus [лат.] (óпус) — твір.
Ordinario (ордінáріо) — звичайно, звичайний.
Ornamenti (орнамéнті) — прикраси мелодії.
Ossia (óсся) — або, тобто (вираз, що вказує на можливість якогось варіанта).
Ostinato (остінáто) — уперто, невідступно.
Ottava alta (оттáва áльта) — октавою вище.
Ottava bassa (оттáва бáсса) — октавою нижче.

P

Pacatamente (пакатамéнте) — спокійно, рівно.
Parlando (парлáндо) — говіркою.
Parte (пáрте) — голос, партія; **col parte** (коль пáрте) — з голосом.
Patetico (патéтіко) — патетично.
Pausa (пáуза) — пауза.
Pensieroso (пенсьерóзо) — задумливо.
Pesante (пезáнте) — важко.
Piangendo (п'янджéндо) — сумно, наче плачучи.
Pianissimo (п'янíсимо) — дуже тихо.
Piano (п'яно) — тихо.
Piano marcato (п'яно маркáто) — тихо, але чітко.
Piano pianissimo (п'яно п'янíсимо) — надзвичайно тихо.
Pianto (п'янто) — скорботно, жалібно.
Piccolo (пíкколо) — малий.
Pieno (п'єно) — повний; **a piena voce** (а п'éна вóче) — повним голосом;
coro pieno (кóро п'éно) — повним хором (мішаним).
Piu (п'ю) — більше.
Piu vivo (п'ю віво) — більш жваво.
Pizzicato (піцикáто) — щипком.
Placando (плякáндо) — заспокоюючись.
Placido (плячідо) — тихо, спокійно.
Poco (пóко) — трохи, небагато.
Poco meno (пóко мéно) —трохи менше.
Poco piu (пóко п'ю) — трохи більше.
Poco a poco (пóко а пóко) — помалу, поступово.
Pomposo (помпóзо) — велично, пишно, урочисто.
Prestissimo (престíсимо) — надзвичайно швидко.
Presto (прéсто) — швидко.

Q

Quanto (квáнто) — скільки, як багато, як сильно, як тільки.
Quanto possibile (квáнто посíбіле) — як тільки можливо.
Quasi (квáзі) — начебто, майже, подібно, на зразок.
Quasi fantasia (квáзі фантазíя) — начебто фантазія.
Questo (квéсто) — цей, ця.

R

Rabbioso (рабіóзо) — гнівно, несамовито, люто.
Raddolcendo (раддольчéндо) — пом'якшуючи.
Rallentando (ралентáндо) — затримуючи, уповільнюючи.
Ramanella (раманéлля) — тріскачка.
Rapido (рапíдо) — швидко.
Raro (рáро) — рідко.
Recitando, recitato (речітáндо, речітáто) — розповідаючи.
Recitativo (речітатíво) — речитатив.

Religioso (релігіóзо) — релігійно.
Rigoroso (рігорóзо) — суворо, точно.
Rinforzando (рінфорцáндо) — раптово посилюючи.
Risoluto (різолюто) — рішуче.
Risvegliando (рісвельяндо) — пробуджуючись, жвавіше.
Ritardando (ритардáндо) — уповільнюючи.
Ritenuto (рітенýто) — поступово затримуючи.
Robustamente (робустамéнте) — сильно, мужньо, могутньо.
Rubato (рубáто) — вільно, без точного витримування тривалості нот.

S

Scala naturale (скáля натурáле) — натуральний звукоряд.
Scherzando (скерцáндо) — грайливо, жваво.
Scherzo (скéрцо) — жарт.
Scordato (скордáто) — засмучено.
Sdegnoso (сденьйóзо) — з обуренням.
Se bisogna (се бізóнья) — за необхідністю.
Se piace (се п'яче) — якщо треба.
Segno (сéньйо) — знак.
Seguente (сегуéнте) — продовжуючи, як раніше.
Semplice, con semplicita (семпліче, кон семплічíта) — просто, з простотою.
Sempre (сéмпре) — завжди, постійно, весь час.
Sempre piano (сéмпре п'яно) — весь час тихо.
Sensibile (сенсíбіле) — з почуттям, зворушливо.
Sentimento (сентімéнто) — почуття.
Sentito (сентíто) — зворушливо, схвильовано.
Senza (сéнца) — без.
Senza tempo (сéнца тéмпо) — не дотримуючись темпу.
Senza pedale (сéнца педáле) — без педалі.
Senza sordini (сéнца сордíні) — без сурдини.
Sequenza (секвéнца) — секвенція.
Serrando (серрáндо) — прискорюючи.
Severo, con severita (севéро, кон северітá) — суворо, серйозно.
Sforzando, sforzato (сфорцáндо, сфорцáто) — раптовий акцент, що припадає на будь-яку ноту або акорд.
Smorzando (сморцáндо) — завмираючи, слабнучи.
Soave (соáве) — солодко, ніжно, ласкаво.
Solo (сóльо) — соло, один.
Sonabile (сонáбіле) — звучно.
Sonoro (сонóро) — звучно, голосно, дзвінко.
Sopra (сóпра) — на, згори.
Sordamente (сордамéнте) — глухо.
Sordino (сордíно) — сурдина.
Sospiro (соспíро) — зітхання.
Sostenuto (состенýто) — стримано, зосереджено.
Sotto voce (сóтто вóче) — напівголосно.
Spiccato (спікáто) — уривчасто, чітко; штрих виконання у техніці скрипкової гри.
Spirituals [англ.] (спíрічуелс) — духовні пісні американських негрів.
Spirituoso, con spiro (спірітуóзо, кон спíро) — палко, гаряче.
Splendidamente (сплендідамéнте) — блискуче.
Staccato (стакáто) — уривчасто.
Stendando (стендáндо) — затримуючи.
Stesso (стéссо) — той самий.
Stravagante (стравагáнте) — примхливо, фантастично.
Strepitoso (стрепітóзо) — шумно, голосно.
Stridendo (стрідéндо) — різко, пронизливо.
Stringendo (стрінджéндо) —поступово прискорюючи.
Subito (сýбіто) — раптово, одразу.

T

Tace [лат.] (та́че) — пауза, мовчання інструментів, які тимчасово не беруть участі у виконанні.
Tanto (та́нто) — стільки, так.
Temperando (темпера́ндо) — зменшуючи.
Tempesta (темпе́ста) — буря.
Tempestoso (темпесто́зо) — бурхливо, схвильовано.
Tempo (те́мпо) — темп.
Tempo giusto (те́мпо джю́сто) — відповідний темп.
Tempo primo (те́мпо прі́мо) — початковий темп.
Tempo rubato (те́мпо руба́то) — вільний темп.
Tenace (тена́че) — настійливо, наполегливо, вперто.
Tenebroso (тенебро́зо) — таємничо, похмуро.
Tenendo (тене́ндо) — витримуючи.
Teneramente (тенераме́нте) — ніжно, ласкаво.
Tenuto (тену́то) — витримано.
Timpani (ті́мпані) — литаври.
Tosto (то́сто) — швидко, квапливо, поспіхом.
Tragico (тра́гіко) — трагічно.
Tranquillo (транквілльо) — спокійно, не поспішаючи.
Triviale (трівіа́ле) — вульгарно, тривіально.
Tromba (тро́мба) — труба.
Troppo (тро́ппо) — дуже, надто.
Tutta di forza (ту́тта ді фо́рца) — з усією силою.

U

Una corda (у́на ко́рда) — на одній струні.
Unisono (унісо́но) — унісон
Unitamente (унітаме́нте) — узгоджено.
Un poco (ун по́ко) — небагато, трохи.
Un poco piu (ун по́ко п'ю) — трохи більше.

V

Variante (варіа́нте) — варіант.
Variazione (варіацьйо́не) — варіація.
Veloce (вельо́че) — швидко, легко.
Vezzoso (веццо́зо) — ніжно, приємно, легко.
Vibrato (вібра́то) — вібруючи.
Vide (ві́де) — «дивись», вказівка про купюру.
Vigoroso (віго́ро́зо) — бадьоро, сміливо, енергійно.
Vivace (віва́че) — швидше, ніж **Allegro**.
Vivo (ві́во) — жваво.
Vocale (вока́ле) — вокальний.
Voce (во́че) — голос.
Voce di petto (во́че ді пе́тто) — грудний голос.
Voce di testa (во́че ді те́ста) — головний голос.
Voglia (во́лья) — бажання.
Volando (воля́ндо) — літаючи, пурхаючи.
Volubile (волю́біле) — пустуючи, граючись.

Z

Zeffiroso (дзеффіро́зо) — легко, ефірно.
Zoppo, alla zoppo (дзо́ппо, а́лля дзо́ппо) — спотикаючись.

ЗАГАЛЬНОВЖИВАНІ СКОРОЧЕННЯ

A., Al. — alto
Acc., Accel — accelerando
Accomp. — accompagnamento
Ad., Ad-o — Adagio
Ad. lib. — ad libitum
Al F. — al fine
All. — Allegretto
All-o — Allegro
All-o ass. — Allegro assai
All-o mod. — Allegro moderato
All' ott. — All' ottava
And., And-te — Andante
And-no — Andantino
Anim. — animato
A piac. — a piacere
Arc. — arco
Arp. — arpeggio
Ass. — assai
A. t. — a tempo
A. v. — a vicenda
B. — basso
B.c. — basso continuo
B.o. — basso ostinato
Brill. — brillante
C. — con, col, colla, colle, collo, cogli, collo, cogli, cantus, canto
C. 8-va — coll' ottava
C. a. — coll' arco
Cad. — cadenza
Cal. — calando
C. b. — col basso
Cello — violoncello
Cor. — corno
Cres., Cresc. — crescendo
Dal. S. — dal segno
D.C. — da capo
Decresc. — decrescendo
Dim., Dimin. — diminuendo
Div. — divisi
Dol. — dolce
Dolciss. — dolcissimo
D. S. — dal segno
Espr., Espres. — espressive
F., f — forte
ff — fortissimo
Flag. — flageolett
Fp. — forte piano
G. P. — general Pause
Gliss. — glissando
Graz. — grazioso
Intr. — Introduction, Intrada
Largh. — Larghetto
Leg. — legato
Legg. — leggiero
Maest. — maestoso
Manc. — mancando
Marc. — marcato
mf — mezzo forte
Mod. — moderato
Mor. — morendo
O. — ossia
Obl., Oblig, Obl-to — Obligato
Op. — opus
Ott., O-va — ottava
P. — piano
P. a. p. — poco a poco
Ped. — pedal
P.f. — piano forte, poco forte
Pizz. — pizzicato
Pp — pianissimo
Ppp — piano-pianissimo
Port. — portamento
Rall. — rallentando
Rec., Recit. — recitativo
Rf., Rinf — rinforzando
Rip. — ripieno
Ritiard. ritardando
Riten., Rit. — ritenuto
S. — segno, solo, sotto, sinistra, subito, sordino, senza

Scherz. — scherzando
Sem. — sempre
Sfz. — sforzando
Smorz. — smorzando
Sopr. — soprano
Sost. | *sostenuto*
Sosten. |
Spir. — spirituoso
S. r. — senza replica
S.s. — senza sordini
S.t. — senza tempo
Stacc. — staccato
Str. — stretto
String. — stringendo
S.v. — sotto voce
T. —tenore, tempo, tutti, tasto, talon
T. I. — tempo I
Tac. — tace
Tam. — tamburo
Ten. — tenuto, tenore
Timp. — timpani
Tr. — trillo
Trem. — tremolando
Tr. — tromba
T. s. — tasto solo
Unis. — unisono
V. — voce, violino
Var. | *variante*, *variation*
Vib. — vibrato
Viol. — violino
Viv. — vivace
V. s. — volti subito
V. v. — violini
1-a — prima (volta)
2-a — seconda (volta)
1-mo — primo
2-do — secondo
8, 8-va — ottava

Навчальне видання

ЮЦЕВИЧ Юрій Євгенович

МУЗИКА

СЛОВНИК-ДОВІДНИК

Головний редактор *Б.Є. Будний*
Редактор *Г.Є. Безкоровайний*
Музичний редактор *В.М. Островський*
Художник *В.А. Басалига*
Коректор *Л.І. Гудована*
Комп'ютерна верстка *Н.О. Ягній*

Підписано до друку 28.10.2008. Формат 60х84/16. Папір офсетний.
Гарнітура Таймс. Умовн. друк. арк. 20,46. Умовн. фарбо-відб. 20,46.

Видавництво «Навчальна книга – Богдан»
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру видавців
ДК №370 від 21.03.2001 р.

Навчальна книга – Богдан, а/с 529, м.Тернопіль, 46008
тел./факс (0352)52-06-07; 52-19-66; 52-05-48
publishing@budny.te.ua, office@bohdan-books.com
www.bohdan-books.com